

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VIII

**ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В КОНТЕКСТІ ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ ХХ СТОЛІТТЯ**

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПОДІЛЬСЬКЕ КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО
ІМЕНІ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО

**Збереження національної ідеї та національної
самосвідомості українського народу в контексті
трагічних подій ХХ століття**

/до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського/

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VIII

**Хмельницький
2014**

УДК 94(477).084.61

ББК 63.3(4Укр)

3 35

3 35 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Вип. VIII. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2014. – 392 с.

У збірнику наукових праць розміщено наукові доповіді XIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського)”. Авторами статей розкрито такі проблеми: героїка національно-визвольних змагань часів української національно-демократичної революції 1917–1920 років; Яків Гальчевський – видатний діяч національно-демократичної революції 1917–1920 рр.; депортація етнічних українців з Польщі; Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка; історіографія та джерела з вивчення національно-демократичної революції 1917–1920 рр.; культура та освіта в 1917–1920 рр.; правова система та державотворення в роки національно-демократичної революції; Поділля в роки української революції 1917–1920 рр.; національна політика в Україні в 20–30-х роках XX століття; персоналії в історії України XX століття.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Адамський В.Р., перший заступник Голови Хмельницької обласної ради; **Авсієвич А.В.,** доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.,** кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.,** доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.,** кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.,** кандидат богослов'я; **Коцюк В.Д.,** кандидат історичних наук; **Олійник В.В.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник М.П.,** кандидат історичних наук, доцент; **Теленько Б.П.,** Голова Товариства імені Якова Гальчевського; **Трембійський А.М.,** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Парандій В.О.,** кандидат історичних наук (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Лозовий В.С., доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор (м. Вінниця).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол №10 від 24 листопада 2014 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2014

ЗВЕРНЕННЯ

**Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського
АНТОНІЯ**

до організаторів та учасників

XIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції

**“Збереження національної ідеї та національної самосвідомості
українського народу в контексті трагічних подій XX століття (до 120-
річчя від дня народження Якова Гальчевського)”**

**ШАНОВНІ ОРГАНІЗАТОРИ ТА УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ,
БРАТТЯ І СЕСТРИ!**

У XX сторіччі український народ пережив у своїй історії чимало трагедій, які сталися через злочинні дії тоталітарного режиму безбожної влади колишнього Союзу РСР. Серед цих скорботних сторінок історії були голодомори, етнічні чистки, депортації, репресії, розкуркулення, насильницька колективізація, антирелігійний терор, тощо.

Нам відомо, що існує фактор, який об'єднує ці соціальні катаклізми радянського режиму: це кардинальна революція світогляду, відречення від Христа й християнської моралі та обрання нової віри – у людину-бога.

Молох більшовизму поглинав невинні жертви з диявольською бездушністю. У наслідок цього геноциду Україна втратила мільйони своїх дітей: вони зазнали тяжких мук і жахливої смерті. А ті, хто вижив, назавжди запам'ятали, що таке “рай на землі”, коли він без Бога. Оскільки вчене зібрання, присвячене 120-річчю Якова Гальчевського – нашого земляка та патріота України, який був організатором і командиром окремого Літинського куреня 2-го Українського корпусу (кін. 1918 – поч. січня 1919 рр.), сотником Окремого Гайсинського куреня (січень 1919 р.), сотником 1-ї батареї 61-го Гайсинського пішого полку, командиром 61-го полку (23 квітня – травень 1919 р.), повстанським отаманом (травень 1919–1925 рр.), командувачем Подільської повстанської групи (1922) та командувачем повстанських загонів і організацій Правобережної України (1922–1923) і боровся проти більшовизму, треба зазначити, що саме патріоти нашої Держави і у ті буремні роки і сьогодні робили й роблять усе, щоб Україна була

самостійною Державою та ніхто не порушував її територіальної цілісності.

Ми у ці листопадові дні молитовно згадуємо жертв голодомору, який Україна пережила у 1932-1933 роках – це було масове вбивство мільйонів наших співвітчизників. Цинічне, цілеспрямоване, безжальне. Лише у богоненависницькому й людиноненависницькому середовищі міг відбутися подібний злочин. На щедрому українському чорноземі вмирали у страшних муках мільйони людей. Цей геноцид був намаганням знищити саму душу народу, привести її до повного духовного рабства. Він став знаряддям диявольської помсти за неспроможність викоринити зі свідомості нашого мудрого, сповненого високих чеснот народу синівську пам'ять про Бога, любов до Бога, вірність і віру в Бога. Цю віру можна було знищити лише через фізичну ліквідацію її носія. Тому богоборча влада, створивши духовний голод, прирекла націю і на голод фізичний.

Час лікує душевні рани, але рану в серці України загоїти неможливо. Вона завжди буде невгамовним болем нагадувати про час, коли над Україною панував диявол.

Церква сурово засуджує чинники, які привели до цих трагедій. Виправдання їм немає. Сама історія винесла вирок. Ніякі репресії не змогли врятувати державно-політичну систему, яка за базис обрала богоборство, знехтувала ґрунтовними моральними принципами людства – вірою, надією і любов'ю. “Горе тим, що замислюють беззаконня”(Мих. 2: 1). Справа таких “діла протизаконні” (Пс. 100: 3). “Кінець їхній – загибель” (Флп. 3: 19) – говорить Святе Письмо.

Церква застерігає усіх від глибокої хибної та антигуманної ідеології, що спричинила подібні трагедії і закликає до покаяння тих, хто ще не прозрів і не зрікся богоборства та людиноненависництва в усіх його формах. Як любляча Мати, свята Українська Православна Церква молиться за упокоєння в оселях праведних усіх, хто загинув як у ті страшні часи, так і сьогодні прийняв смерть на Сході країни за нашу Державу Україну та її незалежність і оголошує їм вічну пам'ять!

Закликаю Боже благословення на роботу вченого зібрання! Нехай неупереджений обмін думками слугує на благо науки та відновлення моральних цінностей у суспільстві, без яких не може бути мирного та стабільного майбуття.

А.М. Подоляка,
*доктор юридичних наук, професор,
ректор Міжрегіональної Академії управління персоналом
(м. Київ)*

Шановні учасники і гості конференції!

Дозвольте привітати Вас з початком роботи XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції “Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX-XXI століть” до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського.

У цьому році громадськість України вшановує пам'ять видатного борця за українську державність, героя національно-визвольного руху 1917-1920-х років XX століття, полковника армії УНР, легендарного отамана Орла – Якова Гальчевського. За свого життя Яків Гальчевський став знаним, як військовий діяч, активний учасник повстанського руху в Україні, вчитель, письменник, сотник армії УНР, майор Війська Польського, автор книг “Проти червоних окупантів” та “З воєнного нотатника”, а також рукописних праць з історії України.

До вшанування цієї дати долучилися викладачі та студенти Міжрегіональної Академії управління персоналом. Зважаючи на актуальність питань, що передбачені для обговорення під час цієї конференції, переконаний, що фахові доповіді, повідомлення, діалоги та дискусії будуть сприяти розвитку вітчизняної науки і подальшому розумінню історичних подій.

Хочу побажати, щоб Ваша праця була успішною, а прагнення творити на благо України – невичерпним.

Творчої Вам наснаги, взаєморозуміння та плідної дискусії!

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: МИ МАЄМО ПАМ'ЯТАТИ

Сучасна незалежна Україна постала в результаті довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за право мати власну незалежну державу.

Події, що відбуваються в Україні протягом 2013/2014 років назвали Революцією Гідності. Існує чимало різноманітних визначень поняття революції, однак можна їх узагальнити так: “Революція – це успішна спроба повалити чинний політичний режим, фундаментально перетворити політичні інститути і легітимізувати політичну владу, яка здійснюється протизаконними або насильницькими діями народних рухів і хоч би частково відповідає висунутим ними вимогам”. Революція – це насамперед зміна правлячої верхівки, а також серйозні соціально-політичні зміни.

Поняття революція доцільніше застосовувати до тих неочікуваних змін, які відбулися в суспільній свідомості населення. Адже попри різке зростання у громадській свідомості протестних настроїв такий потужний та масовий спалах громадянської непокори все ж таки став явищем несподіваним та неочікуваним.

Приводом до розгортання акцій протесту стало непідписання президентом України угоди про асоціацію з ЄС. Саме це несподіване рішення вивело тисячі мітингувальників (насамперед студентську молодь) на вулиці. Після брутального побиття бійцями загону “Беркут” мирних протестувальників на Майдані Незалежності акція набрала якісно іншого вигляду – із студентських протестів проти непідписання угоди з ЄС вона перетворилася на масову акцію супротиву владі.

Тодішня політична влада, фактично, втратила свою легітимність. Адже під останньою розуміють не лише законність формування влади, а й те, чи вважають її законною широкі верстви населення. Хоча в сучасних суспільствах при відсутності чіткого поділу між елітою та народом для виникнення революційної ситуації

вистачає, аби делегітимація влади відбулася в очах представників міського населення.

Революція – це завжди дилема поміж правом та справедливістю. Серйозне загострення соціально-економічної ситуації, тотальна корупція, планомірне згортання демократичних прав і свобод, неможливість розв’язати наявні проблеми законними методами та демократичними процедурами – чинники, які підштовхували людей до революційних виступів.

Усе це й привело до формування в Україні революційної ситуації, класичними ознаками якої є:

- 1) “криза” правлячої верхівки, її нездатність управляти по-старому,
- 2) загострення бідуюнь населення,
- 3) значне зростання політичної активності мас.

Стихійні виступи підприємців проти чинної податкової політики (так званий Податковий майдан), студентів проти політики в сфері освіти, виступи проти свавілля міліції у Врадіївці були лише провісниками загальнонаціонального громадянського спротиву, які достатньо виразно показали неготовність та нездатність влади будь-що змінювати у цій державі.

Основна ж причина, яка підняла людей на акції громадського спротиву, – неспроможність нової (постсовєтської) політичної еліти взятися за реформування України. Вона й надалі продовжує своє незалежне існування як неефективний гібрид старих (радянських) та новітніх (олігархічних) методів господарювання та керівництва. Нинішня політична криза в Україні є лише зовнішнім виразом глибокої системної кризи, яку сьогодні переживає держава, нереформована з часів розпаду колишнього СРСР.

Євроінтеграційний процес для багатьох українців окреслював не лише геостратегічний вектор її розвитку, але й вселяв надію на зміну “правил гри” і, отже, навздогінну модернізацію економічного та політичного життя. Відступ від євроінтеграційного процесу – означав крах цих надій – що й призвело до акції громадянського спротиву.

При всій самобутності проблем, які постали сьогодні перед Україною, відбувалися вони не ізольовано, а в контексті світового

політичного процесу. Українські події, безперечно, вплинули на світові політичні процеси, але й не меншою мірою останні вплинули на перебіг української революції.

Події Євромайдану показали явну відірваність від реалій політичного життя не лише правлячої верхівки, але й опозиційних політичних сил та політиків.

Розгортаючи без належної мотивації та підготовки загальноукраїнську акцію – “Повстань Україно!” – в момент найвищого революційного піднесення опозиційні політичні сили виявились до неї неготовими. Радикальні на словах і обережні в діях, вони відіграли роль радше миротворців, аніж буревісників Революції Гідності.

Намагання ж за інерцією використати народне незадоволення для партійного піару спричинило появу руху – Майдан без політиків. Саме громадські діячі та активісти, а не політики та парламентарі сформулювали пакет політичних вимог до влади.

Негативне ставлення населення до політичних партій – це не технологія Банкової, а результат усієї попередньої діяльності українських партій (і провладних і, на жаль, опозиційних).

Отже, громадянське суспільство виступило не проти самих політичних партій, а проти політичних партій у їхньому нинішньому вигляді! Проти партій-елементів наявної системи. Якщо в країні існує повний песимізм і домінує уявлення про політичний режим як про поганий та нелегітимний, але іншого, кращого, немає – то революція неможлива. Наявність справжньої альтернативи політичному режиму є умовою успіху революції.

Революція є успішною тоді, коли усуває існуючу владу. Революція є завершеною, коли нова влада (хоча б частково) реалізує лозунги та вимоги революційних мас.

Помаранчева революція 2004 р. була успішною, але незавершеною, оскільки нова політична еліта так і не реалізувала окреслених революційних завдань. Тому Революція Гідності є, фактично, продовженням Помаранчевої революції і черговою спробою українського суспільства не лише змінити владну еліту, але й змусити її виконувати революційну програму.

Револуція – це перехід від традиційного до раціонального типу легітимності. Ось чому на порядку денному гостро стоїть проблема повного перезавантаження суспільства, руху з “чистого листа”, а це вимагатиме і наявності добре опрацьованої програми, і її фахових, а головне – моральних виконавців.

Українська молодь, насамперед студенти, через участь в акціях протесту показали себе основним “горючим матеріалом” Револуції Гідності. Вони де-факто задекларували “нову політику”, якісно відмінну від попередньої не лише за назвою, формами, але й за змістом.

На політичну арену виходить нове покоління, яке диктує новий порядок денний для українського політикуму. І, можливо, саме це є найбільшим досягненням Револуції Гідності.

УДК [378.06-057.875:929-05 І. Огієнко(477)]:314,743(09)(045)

В. Р. Адамський
(м. Хмельницький)

ІВАН ОГІЄНКО І УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ

У повідомленні аналізуються різні аспекти діяльності професорсько-викладацької корпорації та студентства Кам'янець-Подільського державного українського університету, котрі з поразкою національно-визвольних змагань емігрували за кордон.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільський державний український університет, професорсько-викладацька корпорація, студентство, еміграція, навчання.*

16 листопада 1920 р. Директорія УНР під дією об'єктивних обставин змушена була емігрувати до м. Тарнова. Разом із іншими урядовцями Кам'янець-Подільський залишив і міністр ісповідань та ректор державного українського університету І. І. Огієнко. В історії Подільської вищої школи та його професорсько-викладацької корпорації і студентства розпочинався новий етап.

Долі тих, хто вирішив залишитися на теренах рідної Батьківщини, аби власним прикладом прислужитися справі утвердження національних форм організації життя, зокрема, інтегрувати напрацьовані трьохрічним досвідом зразки вітчизняної освіти в систему і зміст радянської освітньої моделі, як правило, були доволі схожими. На жаль, практика виявилася більш жорсткою для можливої реалізації цих завдань. Здебільшого усій національно налаштованій інтелігенції судилося пройти нелегку дорогу поневірянь і політичних компромісів, яка все ж таки у переважній більшості випадків завершувалася політичними переслідуваннями.

Для тих же державних і громадських діячів, котрі вирішили наслідувати приклад І. І. Огієнка, розпочинався не менш важкий період, пов'язаний із адаптацією до нових реалій Західного світу в контексті пошуку оптимальних шляхів з метою продовження боротьби за національну незалежність. Українська політична еміграція складалася переважно з колишніх військовослужбовців армій УНР та ЗУНР. Однак значну її частину становило студентство, позиція якого характеризувалася чітко визначеною патріотичною налаштованістю.

За констатацією І. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський державний український університет залишило вісімнадцять членів корпорації з числа професорів, приват-доцентів та асистентів [1]. Із них дванадцять співробітників були прикріплені до Міністерства народної освіти УНР. Серед них, зокрема, В. О. Біднов, Л. Т. Білецький, С. В. Бачинський, Л. В. Бачинський, В. Добровольський, А. П. Чернявський, Д. М. Коломійцев, І. Шереметинський, М. А. Чайківський, П. В. Табінський, Ліно та Риндик [2]. Дещо пізніше, у квітні 1921 р., внаслідок клопотання І. І. Огієнка до Міністерства народної освіти УНР також прикріпили приват-доцента Є. Архипенка із задоволенням утримання по посаді з 19 березня 1921 р. [3]

Щодо студентського контингенту статистика не є такою однозначною. За підрахунками голови Української студентської громади у Варшаві Т. Олесюка, на теренах Польщі опинилося біля 1500 молодих людей, котрі воліли продовжувати навчання у вищих школах Європи [4]. Частина колишніх слухачів Кам'янець-

Подільського державного українського університету опинилася в Тарнові і увійшла до місцевої студентської громади [5], інші знайшли тимчасове укриття в таборі інтернованих у Ченстохові, треті осіли в Варшаві та інших містах Польщі. Загалом у цей період за кордоном було зорганізовано чотирнадцять студентських громад [6].

Виявлені у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Державного архіву Хмельницької області документальні матеріали цього періоду дозволяють частково реконструювати коло проблемних питань, які доводилось вирішувати найкращим синам і донькам України на чужині.

Цілком очевидно, що становище І. І. Огієнка, так само як і більшості професорсько-викладацького складу та студентства, було непевним. З одного боку, Іван Іванович продовжував вважатись ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, позаяк у травні 1920 р. у відповідності до статуту він був обраний на посаду на наступних чотири роки [7]. На цій підставі І. І. Огієнко вживав усіляких заходів, аби не лише налагодити роботу адміністрації навчального закладу з вирішення найбільш нагальних проблем, але й напрацьовувати важливі проекти на майбутнє. З відношення від 24 березня 1921 р. за підписом директора департаменту загальних справ Міністерства народної освіти УНР М. Шугаєвського ми дізнаємося, зокрема, про те, що Комісія з розробки нового статуту Кам'янець-Подільського державного українського університету навіть за умов вигнання не припинила свою роботу [8].

Для реалізації освітніх справ у розпорядженні Івана Івановича малися незначні фінанси. Підтвердженням цього є офіційні повідомлення секретаря правління навчального закладу Д. Коломійцева про витрачені суми [9].

З іншого боку, І. І. Огієнко був суттєво обмежений у своїх діях. Причиною тому слугували не лише обставини фінансового характеру. Досить яскраво на цьому аспекті наголошується в його листі на ім'я Міністра народної освіти УНР від 16 березня 1921 р., де йдеться про можливе наукове відрядження М. Шадлуна за кордон. „Прикладаючи до цього листа п[ана] М. Шадлуна від 2/III

1921 р[оку], маю за честь повідомити, що задовольнити прохання п[ана] М. Шадлуна про командировання його за кордон для наукової праці від імени Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, я не можу, по-перше, що університет з м. Кам'янця за кордон офіційно не виїжджав, а по-друге, що для такої командировки потрібна постанова Професорської Ради відповідного факультету. Але, вважаючи міркування п[ана] Шадлуна слушними, ласкаво прошу їх задовольнити і видати п[ану] Шадлуну відповідне посвідчення” [10].

У листі до В. І. Петра Іван Іванович знову визнав очевидний факт: „Кам'янецький Університет працює і під большевиками, але професорам дуже тяжко” [11].

Отже, як бачимо, І. І. Огієнко досить об'єктивно оцінював ситуацію, цілковито усвідомлюючи межі власної компетентності в умовах еміграційного буття та можливого кола вирішуваних питань.

Проблема ускладнювалась ще й тим, що українська освітня громадськість вимушено базувалась у таборах інтернованих у різних містах. За таких умов говорити про налагодження будь-якої системної роботи не доводилося.

Потерпаючи від матеріальної та фінансової скрути, професорсько-викладацький склад Кам'янець-Подільського державного українського університету, котрий опинився на чужині, змушений був шукати різноманітні можливості, аби забезпечити своє подальше існування. До ректора університету І. І. Огієнка надходило чимало звернень з проханням надати фінансову допомогу, щоб якось пережити важкі часи. У листі від 16 грудня 1920 р. священник П. В. Табінський писав: „Не вважаючи на те, що в м. Кам'янці я брав участь в багатьох установах, а саме: крім Університета, в Духовній Семінарії, Єпархіальній Церковній Раді, в Першій Українській Православній Парахвії та в Комісії по перекладу Св. Письма, але ж все моє утримання було не велике; воно вистачило лише на харчі, а на одяг не хватало. Брак в одязі особливо почувається в мене зараз і шкідливо відбивається на моїй справі, бо „по одягу” зустрічають.

Чи не будете Ви так ласкаві піднести в Раді Міністрів УНР питання про те, щоб мені на обзаведення необхідним одягом відпустили які-небудь кошти” [12].

Окремі колеги самостійно шукали виходу із складної ситуації, залишивши штатні посади в навчальному закладі. До прикладу, 1 березня 1921 р. відповідну заяву на ім'я ректора університету написав С. Бачинський [13], яка через п'ять днів була задоволена [14].

Щоправда, слід визнати, що це був практично єдиний випадок виходу з числа професорської корпорації за власної ініціативи.

Переважаюча більшість викладачів, шукаючи оптимальний вихід із складної ситуації, намагалась отримати офіційне відрядження до європейських наукових центрів з метою завершення розпочатих на батьківщині досліджень. Одним із перших з подібним проханням до І. І. Огієнка звернувся зі Львова Л. Т. Білецький: „На підставі закону від 1918 року про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету про право мати річний відпуск з подвійним чи полуторним утриманням платні тому з академічного складу Університету, хто прослужив безперервно два роки й попрацював на Університеті та потребує командировки задля поглиблення своїх наукових знань, маю за честь прохати Вас, Пане Ректоре, похлопотати перед П[аном] Міністром Освіти, аби мені було дозволено мати таку командировку, бо я вищезазначеним вимогам задовольняю цілком, а власне: з першого дня відкриття Університету я розпочав свої виклади на Університеті, два роки пропрацював і розпочав виклади на третьому році існування Університету аж до теперішнього часу. В даний момент готую дисертацію про історичні поеми Т. Шевченка, але задля цього не маю ніяких матеріальних засобів до життя. Отже ця наукова командировка з платнею від Міністерства Народної Освіти дасть мені можливість ще більше прислужитися Кам'янець-Подільському Університетові та українській науці” [15]. На цьому документі ректор навчального закладу наклав позитивну резолюцію: „Пересилаю це прохання пр[иват]-доц[ента] Л. Білецького до Міністерства Народної Освіти і з свого боку прошу його задовольнити. Ректор Кам'янецького Університету, проф[есор] І. Огієнко. 3/XII 1920 р[оку]. М[істо] Тарнів” [16].

З аналогічним проханням про наукове відрядження до Віденського університету звернулися до Ради Республіки колишні

асистенти навчального закладу М. Вікул, Добровольський, А. Чернявський, Л. Бачинський та Федосіїв. З метою об'єктивного розгляду цього питання професор В. О. Біднов звернувся до І. І. Огієнка, аби дізнатися думку ректора про необхідність застосування такого кроку для навчального закладу [17]. Після певної дискусії Рада Республіки одноголосно ухвалила рішення, в якому визнала необхідним відрядити молодих науковців за кордон, задля чого Міністерство народної освіти зобов'язувалось підготувати відповідний законопроект [18].

Прагнення раціонально використати час для поглиблення власних знань у певній галузі наукового пізнання почасти нівелювало фактор фінансового забезпечення відрядження і відсувало його на задній план. Прикладом цього слугує прохання помічника бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету Л. Ю. Биковського, викладене у зверненні до І. І. Огієнка. „Бажаючи продуктивно використати час перебування на еміграції, в напрямку здобуття вищої бібліологічної освіти, маю честь прохати Вас, Пане Ректоре, командирувати мене для студій над бібліологією в один з відповідних вищих наукових закладів Німеччини. З свого боку осмілюсь висловити бажання пройти зазначений курс в Бібліологічному інституті в Ляйпцігу.

Командируву можу відбути на власні кошти.

В разі задоволення мого уклінного прохання, прошу видати мені відповідні командировочні папери як до інституту, так і до представника уряду УНР в Німеччині” [19].

На цьому документі Іван Іванович власноручно наклеїв резолюцію: „Знаю Л. Биковського як здібну людину; він цілком заслуговує командировки. 20/XI. Ректор Університету проф[есор] І. Огієнко” [20].

Слід зауважити, що Іван Іванович намагався підтримати в організації наукових відряджень не лише співробітників професорсько-викладацької корпорації очолюваного ним навчального закладу. Він не залишався байдужим і до прохань, які надходили до нього від сторонніх осіб і, будучи впевненим у необхідності надання допомоги, вживав відповідних заходів для

позитивного вирішення питання. Саме так було у випадку з М. Шадлуном, котрий просив сприяння для відрядження до одного з наукових центрів з метою студіювання гірничої справи [21].

Окремі пропозиції щодо пошуку шляхів для виходу з важкої ситуації надходили й від інших членів корпорації. Про один із можливих варіантів ми дізнаємося із повідомлення В. О. Біднова, адресоване Міністерству народної освіти УНР 29 листопада 1920 р. „Завдяки військовим подіям на території України, в Тарнові та взагалі в Галичині зараз явилось немало втікачів-професорів Кам'янецького Університету. Опинившись на чужині без коштів і роботи, вони турбують Міністерство Освіти проханнями про допомогу і, живучи в неможливих матеріальних умовах, марно тратять свій час, який можна використати в інтересах української школи та культури.

Для цього необхідно зазначених втікачів мобілізувати до примусової праці – складання підручників або потрібних для наших шкіл книжок. Щоб вони мали можливість провадити роботу, їм треба призначити щомісячну платню (не менш п'яти тисяч марок) і термін, до якого вони мусять закінчити взяту на себе роботу. Якщо до зазначеного терміну роботи не буде викінчено, то складач її не тільки не отримує більш допомоги, а навіть і Університет не дає йому платні доти, доки не буде повернено до державної скарбниці те, що видано йому для допомоги на складання повної праці” [22]. Щодо себе особисто В. О. Біднов висловлював готовність „протягом трьох місяців... скласти один підручник для середніх шкіл або історію середніх віків, або історію української церкви” [23].

Частково представникам професорсько-викладацької корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету вдавалося працевлаштуватися на певний період за своїм фахом в навчальних закладах, організованих у таборах інтернованих. Так, у червні 1921 р. у таборі Ланцут було засновано Український народний університет, гімназію та цілу низку просвітницьких інституцій, де фінансове право викладав Х. Лебідь-Юрчик, історію України – В. О. Біднов, вищу математику – М. Чайківський [24].

На відміну від викладацького складу у студентства можливість варіативних дій була значно меншою. Відтак, опинившись за

кордоном у таборах інтернованих на території Польщі, вони, „керуючись гарячою любов’ю до Батьківщини і бажанням служити їй в будучині”, докладали значних зусиль, аби: „1) закінчити власну освіту, 2) увійти безпосередньо в коло європейської культури та науки, 3) всестороннє ознайомитися та зрозуміти життя народів європейських” [25].

Кількість бажаючих продовжити навчання у вищих школах вимірювалася сотнями. На сьогодні збереглося декілька списків, які засвідчують цей факт. В одних із них прямо вказувалися навчальні заклади, де вони розпочинали навчання [26], в інших – зазначався лише перелік прізвищ та імен [27].

14 грудня 1920 р. на загальних зборах студентства у м. Ченстохові була обрана Рада студентських представників Кам’янець-Подільського державного українського університету як орган усього „емігранського Українського студентства вищих шкіл України”. Вона розробила та одноголосно ухвалила спеціальний меморандум, адресований Уряду Української Народної Республіки, у якому досить виразно визначалися думки та нагальні бажання української молоді на найближчу перспективу. Подаємо його зміст: „Майже чотири роки більшість нашого студентства поруч з іншими громадянами-патріотами, несе на своїх плечах тягар боротьби Українського народу, боротьби за власну державність і суверенність. Як в дні хвилевих невдач, так і дні перемоги, ми, академічна молодь, завше стояли в перших рядах борців. Ми завжди палали гарячою любов’ю до рідного краю і по силі своїх здібностей виконували покладену на нас державну роботу. Воля народу та його незалежна держава була нашими гаслами і нашими надіями. Ми також не тратили віри в нашу останню перемогу над ворогом; і коли нам доводилось бачити, що поріділи ряди оборонців охоплювала розпука і зневіра, ми часто поповняли ряди бійців, брались за зброю і підіймали їх дух. Український народ і Правительство бачило нас під Крутами і в обороні Києва та його пізнішій облозі. Ми також ділили долю Української Армії і Уряду в численних мандрівках по різних землях України вперед і назад. Тернистий шлях визвольної боротьби пройдено українським народом разом з нами – студентами.

Кажемо це не тому, що Правительство того не відає, а лише для того, щоб змалювати ті причини, що привели нас сюди, за кордон своєї батьківщини, а разом з тим знайти шлях до відповідної праці на користь народу і наших нащадків.

Таким чином, ми, більш активні патріоти, ніж звичайне пасивне студентство, зараз, оцінюючи свою попередню роботу і аналізуючи державні і національні перспективи, констатуємо, що ми звертаючи більшу увагу на активну боротьбу з ворогами, відхилили справу освіти на друге місце і приступали до науки лише в часи недовгих передишок, в часи перемоги на загальному фронті. Наслідком такого нашого поступовання виникло те, що майже чотири роки Української державности не скористовані нами в належний спосіб. З одного боку академічна молодь, перебуваючи на умовах війни і постійних переворотів, не провадила систематичного навчання, а по-друге, приймаючи участь в боротьбі, розгубили багато своїх товаришів, що в будучині могли би прислужити українській культурі і державности; і, нарешті, весь загал студентства в сучасну хвилю уявляє настільки зденеровану масу, що коли ми не змінимо надалі своєї тактики і не знайдемо нових шляхів в своїй діяльності – будучина Української нації і культури опиниться в небезпеці. На нашу думку, в сучасний мент, мент великої і опасної кризи української державности, коли за чорними хмарами ворожих настроїв не видно близького кінця нашої боротьби, коли ще далеко від нас час перемоги, варто подумати про забезпечення національної культури і політичної та державної незалежности через наукові сили, через пропаганду державних ідей серед наших нащадків, через виховання фахових сил серед власного народу, аби наступні стани державної роботи не потребували уже ні так званої „малоросійської” інтелігенції, яка будучи зденаціоналізованою – є байдужою до української державности, ні ворожих нам чужинців, які в критичні менти зраджували нам в боротьбі і спричинялись до катастрофи. Ми гадаємо, що лише українська академічна молодь в найближчі роки може стати цим фаховим елементом в будівництві держави, якого дотеперішні керманичі так тяжко потребували, коли вона стане на ґрунт освіти і удосконалення в своїх наукових нахилах...

І так, приймаючи за вихідну точку – забезпечення національної культури і політично-державної незалежності України, через виховання Українських фахових сил, українське студентство вищих шкіл України, на своїх загальних зборах 14 грудня 1920 року в м[істі] Ченстохові одногolosно ухвалило:

1) За всяку ціну продовжувати академічну працю за кордоном;
2) обрати і уповноважити Раду Студентських представників скласти і подати до відома Правительства меморандум, в якому домагатись вишукати засоби до здійснення академічної праці;

3) просити правительство утворити освітній фонд на виховання українських культурних сил за кордоном і удосконалення фахових знань серед цих вихованців;

4) просити Правительство скупчити емігроване студентство в одному з університетських міст Західної Європи, як напр[иклад], Прага, Відень, Варшава, Краків і інші, або розмістити їх по факультетських групах при вищих відповідних школах за кордоном, при можливості під проводом своїх емігрованих професорів, яко керівників (організаторів);

5) не чекаючи відповіді на меморандум Правительства, уповноважити Раду Студентських представників негайно розпочати самоорганізацію емігрованого студентства навколо єдиного студентського осередку в Ченстохові, „Ради Студентських представників”, яка уповноважується виступити по всіх справах Українського студентства на еміграції;

6) Уповноважити Раду Студентських представників подбати про матеріальне забезпечення, як фізичних, так і академічних потреб студентства на еміграції, включно до використання фізичної сили об'єднаного товариства.

Подаючи до відома Правительства цей меморандум українського студентства на еміграції, Рада Студентських представників прохає Правительство вжити всіх заходів до здійснення бажань студентства, щоб не повторити помилок діячів перших днів революції, які, не пославши за кордон в науку своїх синів, не матимуть в 1921 році ні одного молодого українського фахівця. Коли ця помилка буде повторена, шкода від цього буде

сугубо тяжкою, позаяк не відомо ще, чи буде мати час незалежна Українська Народня Республіка поправити ці помилки.

Малюта Олександр, Голова Ради Студентських представників, Піснячевський Дмитро, заступник голови, Зозуля Яків, член і Коляго Василь, секретар Ради” [28].

Крім того, шануючи І. І. Огієнка та вірячи в його практичну допомогу з вирішення актуальних питань молоді, голова ради студентських представників О. Малюта окремо звернувся до ректора університету „хто вже поклав стільки сил і піклування за студентство і українську культуру, аби Ви піднесли свій авторитетний голос перед Найвищою владою Республіки і Радою народніх міністрів в справі здійснення бажань українського студентства на еміграції” [29].

Реакцією на це звернення з боку Івана Івановича стало оперативне повідомлення ректорів Варшавського та Краківського університетів про сприяння у наданні можливості для подальшого продовження навчання. „Ваша Магністенція!

Остання листопадова большевицька навала на Україну примусила велику кількість українського громадянства залишити Кам’янець-Подільський і шукати собі притулку в дружній Польщі. Серед таких втікачів з Кам’янця зараз в Тарнові пробуває 18 професорів, доцентів і асистентів Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету. В часи руйнування культури, які ми тепер переживаємо, дуже жаль кожної культурної сили; сидіти зазначеним 18 університетським працівникам без наукової праці в Тарнові недопустимо, а тому я звертаюся до Вашої Магністенції з щирим проханням дати свій дозвіл професорам, доцентам і асистентам користуватися бібліотеками і лабораторіями дорученого Вам Університету.

Вкупі з професорами залишили Кам’янець-Подільський Державний Український Університет багато студентів, які зараз перебувають в Ченстохові. Вважаючи шкідливим для загальної культури, аби молодь росла без певної освіти, звертаюся до Вашої Магністенції з щирим проханням прийти на поміч і українському студентству і дати їм змогу вступити до Варшавського Університету.

Ласкаву відповідь Вашу прошу направити в м[істо] Тарнів, готель Брістоль, № 6.

З щирою до Вас пошаною,

Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Професор І. Огієнко.

М[істо] Варшава.

28.XII. 1920 р[оку].

№ 139” [30].

Наступного дня, намагаючись використати усі можливості з метою вирішення питання допомоги студентству, І. І. Огієнко звертається до голови Української дипломатичної місії в Польщі: “Високоповажний Пане После!

При останній листопадовій большевицькій навалі на Україну залишили Кам'янець багато студентів Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, більшість яких зараз перебуває в м. Ченстохові. Молодь наша – це краща надія наша і ми всі повинні прийти їм на допомогу. Вже три роки українська молодь вибита з колей і марнує час без жодної освітньої підготовки.

Зараз єсть можливість більшості цих студентів поступити до Варшавського Університету і тут продовжувати свою освіту. Але українське студентство майже все неможливе і на свої кошти прожити в Варшаві не може.

От з-за цього звертаюся до Вас, Високоповажний пане После, з щирим проханням прийти на поміч українському студентству і zorganizувати йому реальну матеріальну допомогу. Найбільше потрібно – бурса приблизно на 50 чоловік і стільки ж обідів денно. Бурса і безплатні або доступні обіди дали б змогу студентству існувати в Варшаві і продовжувати свою освіту, так потрібну для України. Крім цього, варто було б використовувати студентство як інтелігентних робітників для заміщення ріжних посад в Варшаві.

Кріпко вірю, що Ви, Високоповажний пане После, допоможете українській молоді. Цю допомогу міг би дати нашому студентству Червоний Хрест як український, так і якийсь чужоземний.

Ласкаву відповідь Вашу прошу направити в м. Тарнів, готель Брістоль, № 6.

З щирою до Вас пошаною,

Ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету Професор І. Огієнко.

М[істо] Варшава.

29.XII. 1920 р[оку].

№ 140” [31].

Не покладаючись лише на відправлену кореспонденцію, Іван Іванович особисто відвідує ректорів провідних польських вищих шкіл, намагаючись власною присутністю пришвидшити вирішення проблеми в позитивному напрямку. Про результати цієї подорожі він письмово повідомив Раду студентських представників: „Я повернувся з Варшави тільки 8 січня і оце поспішаю повідомити про результати моєї подорожі, щодо студентських справ. Я був у п[ана] Ректора Варшавського Університету, і він мені заявив, що охоче буде приймати студентами до Варшавського Університету всіх тих українців, що мають матуру. Крім цього, він поставив ще умову, аби кожний студент, протягом перебування в Університеті (хоч би й на державних іспитах) склав іспит з польської мови. Отже – умова дуже легенька. Ректор підкреслив про своє зичливе відношення до українського студентства. Обіцяв і ... листовно відповісти мені в Тарнів; копію цієї відповіді, коли вона буде, я пришлю Вам негайно.

Крім цього, я звертався і до нашого Посла в Варшаві і до Українського Червоного Хреста, аби вони матеріально допомогли українському студентству в Варшаві (де-кілки українців до Варшавського Університету вже поступили). Допомога обіцяна але я бачив, що всіх їх треба постійно турбувати, аж тоді тільки буде якийсь реальний результат.

Ректора Краківського Університету я не застав в Кракові, був лише його заступник, – він, приблизно, відповів теж саме, що і Ректор Варшавського. Фінансова Комісія цілком відкинула кредит на допомогу студентству, заявивши, що цю допомогу, як біженцям, має давати їм Міністерство Опікування. Я звернувся до Міністерства Опікування, аби воно допомогло студентству. Крім цього, на місяці січень – квітень я виписав знову 50000 п. марок на допомогу студентству і вже сам буду просити Фінансову Комісію, аби отпустили хоч трохи на неоткладні студентські потреби.

Поданий Вами кошторис ніякого руху ніде не має. ...

Прошу передати всьому студентству мій щирий привіт.
Ректор Огієнко” [32].

Цілком очевидно, припускають В. Сергійчук та В. Роговий, що за ініціативою І. І. Огієнка проблемою фінансової підтримки впритул зайнялися тоді і міністри, і сам Голова Директорії С. Петлюра. Розглядаючи 16 січня 1921 р. законопроекти Міністерства народної освіти УНР щодо асигнування 400000 польських марок на допомогу українському студентству Варшави, фінансова комісія міністерства фінансів знайшла за можливе висловитися за кредит на суму 250000 польських марок з умовою, що ці кошти будуть внесені на рахунок Варшавського університету як платня за право навчання в ньому українських студентів [33]. Крім того, Міністерство освіти ініціювало законопроект про виділення студентам ста стипендій по 3600 польських марок щомісячно як допомогу на навчання [34]. Це було важливим почином, який дав можливість українській молоді зайнятися наукою.

Таким чином, діяльність І. І. Огієнка у непростих умовах еміграції була спрямована на підтримку представників професорсько-викладацької корпорації та студентства у вирішені ними різнопланових проблем за нових умов буття. Великі зусилля при цьому застосовувалися, аби допомогти молоді продовжити навчання у європейських центрах вищої освіти. Незважаючи на нестабільне політичне і складне фінансове становище ці завдання до певної міри вдалося успішно реалізувати. З рештою проектів і програм справа виглядала менш значимо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 84. – Арк. 6;
2. Там само. – Спр. 173. – Арк. 17.;
3. Там само. – Спр. 87. – Арк. 3.;
4. Там само. – Спр. 63. – Арк. 19.;
5. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 3.;
6. Олесіюк Т. Кам’янець – золотий вінець (Спомини з 1918 – 1919 років) // Олесіюк Т. Соборна Україна. Наукові розвідки і спомини / Упорядкування та вступна стаття В. Сергійчука. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 538.;
7. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917 – 1926 рр.) / Підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам’янець-Подільський: „Медобори – 2006”, 2013. – С. 198.;
8. ДАХМО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 27.;

9. Там само. – Арк. 15.; 10. Там само. – Арк. 12 – 12 зв.; 11. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 84. – Арк. 6 – 6 зв.; 12. Там само. – Спр. 21. – Арк. 21.; 13. Там само. – Спр. 22. – Арк. 5.; 14. Там само. – Спр. 6. – Арк. 10.; 15. Там само. – Спр. 21. – Арк. 4 – 4 зв.; 16. Там само. – Арк. 4.; 17. ДАХМО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 20 – 20 зв.; 18. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 13.; 19. ДАХМО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 22.; 20. Там само.; 21. Там само. – Арк. 31. ; 22. Там само. – Спр. 21. – Арк. 8 – 9.; 23. Там само. – Арк. 9.; 24. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921 – 1924 рр.). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1997. – С. 66.; 25. Сергійчук В. І. „Акт першорядної життєвої необхідності” (до 90-річчя заснування українських студентських громад у Польщі) // Сергійчук В. І. Соборна пам'ять України. Календар-альманах. 2011. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2010. – С. 49.; 26. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 4 – 5; ДАХМО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 3.; 27. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 8 – 9, 68 – 68 зв.; 28. Там само. – Ф. 3646. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7 – 8.; 29. Роговий В., Сергійчук В. Початки творення української еліти у таборах інтернованих у Польщі (до 85-річчя заснування Української студентської громади у Варшаві і Спілки українських студентських громад у Другій Речі Посполитій) // Українознавство – 2006. Календар-щорічник /Упорядкування: В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 158.; 30. ЦДАВО України. – Ф. 3646. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10 – 10 зв.; 31. Там само. – Арк. 9 – 9 зв.; 32. Там само. – Арк. 5 – 5 зв.; 33. Сергійчук В., Роговий В. Роль Івана Огієнка в організації допомоги українському студентству в еміграції // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: Збірник доповідей та матеріалів /Упорядники: архієпископ Димитрій (Рудюк), В. Ляхоцький. – К.: Київська православна богословська академія УПЦ КП, 2007. – С. 189.; 34. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 16.

Б.П. Теленько,
Голова Товариства імені Якова Гальчевського
(м. Хмельницький)

НЕСКОРЕНИЙ ОТАМАН

...Уже два десятиліття років поспіль напередодні Дня соборності України ми з однодумцями пробуємо у свій спосіб нагадувати українській спільноті ім'я Якова Гальчевського – видатного діяча національно-визвольного руху часів Української національної революції 1917-1920-х років. У ті дні ми підбиваємо підсумки премії, яка носить його ім'я із символічною назвою “За подвижництво у державотворенні”, що була заснована в січні 1995 року.

На жаль, і нині для широкого загалу ім'я Якова Гальчевського залишається маловідомим, як і загалом епоха національно-визвольного руху початку XX століття, в якій, на наше переконання, постать отамана Гальчевського (Орла) є одним із найяскравіших уособлень героїки патріотичного чину цілого покоління борців за українську державність та українську ідею. Саме йому судилося стати на чолі повстанського руху Правобережної України в найдраматичніший і чи не найгероїчніший етап Української революції, коли завершувалася організована збройна боротьба з червоними загарбниками, з якими він вів нерівну боротьбу до середини 1920-х років. І, що головне, відступивши, отаман Гальчевський пішов з рідної землі непереможеним, залишився живою легендою нескореного українського духу.

Ще чекають своїх дослідників невідомі сторінки його повстанської та громадської діяльності, публіцистичної творчості, революційної роботи в українському підпіллі наприкінці 1920-х – у 1930-х, його подвижництва у творенні Української Повстанської Армії на Волині під час Другої світової війни та в організації Української національної самооборони та руху опору тієї пори на Холмщині й Підляшші. І можна тільки дякувати провидінню, що сам він мав неабиякий літературний і публіцистичний дар і залишив про себе та свій час унікальні спогади.

Безперечно, добре прислужився популяризації імені Якова Гальчевського відомий дослідник національно-визвольного руху тієї пори, письменник і громадський діяч Роман Коваль, який зумів з допомогою “Просвіти” у 2000 році видати історико-документальну книгу із символічною назвою “Отаман святих і страшних”, в основі якої і лежать спогади Якова Гальчевського під назвою “Проти червоних окупантів”, що виходила двома частинами у Кракові (1941 рік) та Львові (1942 рік). До честі автора цієї книги пана Ковалю, що вийшла у жанрі документальної повісті-есе, він зумів поєднати в ній і багато інших свідчень, спогадів про легендарного отамана, а згодом і впорядкував мемуари майора Війська польського, командир батальйону Якова Гальчевського (Войнаровського) “З воєнного нотатника” збройну боротьбу між Німеччиною та Польщею в 1939 році.

Ми ж у свою чергу йшли дещо іншим шляхом популяризації імені легендарного отамана і тієї героїчної та драматичної епохи боротьби українців за власну державу, зокрема у нас на Поділлі. Спершу цю роботу координувала Хмельницька обласна організація Української республіканської партії, а у 2002-ому естафету в неї перехопило створене на Хмельниччині Товариство імені Якова Гальчевського – неформальне громадське патріотичне об’єднання, яке донині опікується однойменною премією, популяризує в різний спосіб славне ім’я отамана. І слід подякувати фундаторові відомого не лише на Поділлі видавництва “Медобори” Мирославу Мошаку, який виступив з ініціативою перевидання спогадів Якова Гальчевського. Очевидно, так буде правильніше: безпосередньо надати слово активному учасникові повстанського руху в Україні, який, мабуть, як один із небагатьох діячів тієї буремної пори, має на це моральне право.

Сподіваємося, що діждуться свого часу публікації його рукописів, чекають видання й досліджень архіву СБУ, де зібрано немало документальнів про повстанський рух під проводом отамана Гальчевського. Не сумніваємося, що перевидання цих його спогадів змусить наших сучасників по-новому подивитись і на багато історичних постатей тієї пори, як і загалом на національно-визвольні змагання українців у ХХ столітті. Принагідно висловлюємо подяку

письменникові Романові Ковалю, активістам історичного клубу "Холодний Яр" за подвижницьку роботу в популяризації імені Якова Гальчевського, який у цьому виданні постане перед нами без будь-якої ретуші коментарів. Читайте, шановні, самого Гальчевського, набирайтеся від нього снаги і сили бути українцями за будь-яких обставин.

...Заразом згадую, як улітку 2000-го, напередодні Дня Незалежності, ми відкривали в селі Сахни Летичівського району, що на кордоні між Хмельниччиною та Вінниччиною, Пам'ятний Хрест на честь Якова Гальчевського та тих сахнівчан, які під його проводом боролися зі зброєю в руках проти більшовицьких зайд. Сахни у свій час небезпідставно вважалися більшовиками "столицею Гальчевського", понад півсотні жителів цього села загинуло в боях з червоними окупантами, перебуваючи в загонах отамана. Багатьох молодих юнаків і юнок захопив своїми ідеями ще молодий просвітянин Яків Гальчевський, який ще до Першої світової почав учителювати в Сахнах.

На відкриття цього Пам'ятного Хреста зібралося мало не все село. Поруч на його урочистому освяченні стояли двоє чоловіків – відомий політичний діяч Левко Лук'яненко та земляк сахнівчан, відомий на Поділлі етнограф Володимир Вовкодав. Зрозуміло, що Левко Григорович не потребує тут біографічної довідки, а от Володимир Петрович вартий окремої уваги. Адже обидва ці українці, майже ровесники, були засуджені (кожен у свій час) комуністичною владою до розстрілу: Володимир Вовкодав – військовим трибуналом навесні 1944 року, від якого його врятувала лише метрика, де він був записаний матір'ю на рік молодшим. За що він одержав такий суворий присуд? За активну участь у борні з фашистами у лавах ОУН і УПА, рух яких тут у роки окупації організували ті, хто боровся ще в загонах Гальчевського. Це той Вовкодав, який після комуністичних концтаборів створить у рідному селі Устима Кармелюка музей народного месника й допоможе Романові Ковалю в роботі над книгою "Отаман святих і страшних", бо вся родина пана Володимира брала участь у повстанському русі під проводом Гальчевського...

Зверніть увагу, що від рідного села отамана Гути-Літинської (нині Малинівка) по прямій до рідного села Устима Кармелюка Головчинці (нині Кармелюкове) якихось півтора десятка кілометрів. Зі спогадів Якова Гальчевського ви дізнаєтеся, що в цьому краї кожне село дихало помстою до червоних зайд, а зі спогадів Володимира Вовкодава почуєте, що не втратив цей край патріотичних почуттів і в роки війни...

Таких людей, мабуть, нині важко зрозуміти переважній більшості наших сучасників. Але вони були, є і, не сумніваємося, будуть, поки є Україна, бо для них слова “душу й тіло ми положим за нашу свободу” ніколи не були лише пісенним рядком. Маємо надію, що полум’яні іскри цього патріотичного душевного вогню від Якова Гальчевського зігріють і вас...

А. В. Атаманюк,
викладач

М. В. Атаманюк,
голова ХОО ВМГО “Студентська республіка”
(м. Хмельницький)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКОВСЬКОГО, МІНІСТРА ВІРОСПОВІДАНЬ УРЯДУ СКОРОПАДСЬКОГО

З розвитком інтеграційних процесів і входженням України в Європейський освітній простір особливої актуальності набуває проблема соціального виховання молоді. Під соціальним вихованням розуміється процес, що допомагає людині досягти цілей своєї самореалізації, здобути успіху у суспільних відносинах та пристосовуватися до швидкоплинних соціальних змін і перетворень.

Тематика соціального виховання особистості найчастіше досліджується у контексті дитячого виховання. Серед учених, які займалися розробкою ідей соціального виховання дітей і молоді, слід виділити роботи таких відомих науковців, як польський педагог Я. Корчак, російські філософи і педагоги А. Іорданський, П. Блонський, А. Макаренко, українські С. Русова, В. Зеньковський, К. Ушинський, Г. Ващенко та багато ін. Більш детально розглянемо

діяльність відомого українського науковця ХХ століття В. Зеньковського.

Протопресвітер Василь Зеньковський (1881–1962) – відомий педагог, богослов і філософ. За своїм походженням він є українським мислителем (що він сам визнавав), і майже половину свого життя Василь Зеньковський провів в Україні, саме тут сформувавшись як діяч київської богословської і філософської школи. Актуальними є педагогічні погляди В. Зеньковського. Через осмислення і сприйняття цих поглядів стає можливим для сучасного суспільства актуалізувати духовну спадщину, забезпечити неперервність вітчизняної християнської педагогічної традиції.

Український та російський філософ Василь Васильович Зеньковський народився 4 липня 1891 р. в м. Проскурові (нині м. Хмельницький) у родині священника. Вищу освіту він здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету, де був одним з безпосередніх учнів Г. Челпанова. Доцент, а після стажування за кордоном, закінчення якого збіглося з початком першої світової війни, та захисту докторської дисертації з 1915 р. – професор кафедри філософії університету. Читав курс психології та логіки.

У 1918 р. В. Зеньковський ввійшов до складу уряду Скоропадського, обійнявши в ньому посаду міністра віросповідань. У 1919 р. виїхав за кордон, спочатку до Югославії, де викладав філософію у Белградському університеті, а з 1926 р. працював у Парижі на посаді професора філософії Богословського православного інституту. В 1942 р. прийняв сан священника.

Серед праць В. Зеньковського відзначимо – “Русские мыслители и Европа”, “Проблемы воспитания в свете христианской антропологии”, “Основы христианской философии”, “Апологетика”, численні роботи, присвячені гносеології, космології, релігійній педагогіці. Наш земляк розробив власну цілісну філософсько-педагогічну систему, яка складається з трьох розділів: гносеології, метафізики та вчення про людину. Заслугує на нашу увагу його переконання у тому, що шлях релігійного виховання та патріотизму пролягає через сім'ю. Родина – це клітина суспільства. Яка родина, така держава, яка родина, таке й суспільство. А засади родинних

відносин ґрунтуються на любові. Великий педагог стверджував, що національне виховання має здійснюватися не через акцентування в ньому, а через поглиблення його зв'язків із духовним життям.

Основні праці В. Зеньковського: Психология детства. – Лейпциг, 1924; Русские мыслители и Европа. – Париж, 1926; Дар свободы. – Париж, 1928; О чуде. – Париж, 1928; Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – Париж, 1934; История русской философии. – Париж, 1948–1950; М., 2001; Наша эпоха. – Париж, 1955; На пороге зрелости. – Париж, 1955; Апологетика. – Париж, 1957; Русская педагогика в XX веке. – Париж, 1960; Н. В. Гоголь. – Париж, 1961; Основы христианской философии. – Франкфурт, 1961–1964. – Т. 1–2; Принципы православной антропологии. – Штутгарт, 1953 (на немецком языке).

Його педагогічна модель виховання була зосереджена на людині, оскільки в її побудові педагог відштовхувався від дитини, від її духовного світу. Саме з внутрішнім світом дитини пов'язується саморозвиток особистості, її виховання.

Головними в педагогічній концепції В. Зеньковського були любов і повага до вихованців, віра в духовні можливості та унікальність кожної особистості, а також вимога дбайливого ставлення до справи виховання людини в дитині.

Основний зміст духовного виховання на думку В. Зеньковського, це – розвиток у дитини сил добра і свободи, які слід цілеспрямовано формувати педагогічними засобами. А одне із педагогічних завдань полягає у тому, щоб “підвести дитя до свободи... розвивати усвідомлення свободи, відчуття відповідальності та вміння володіти своєю свободою” [5, с. 26].

На підростаючу дитину впливають також її найближче оточення, школа, друзі і відокремити дитя від соціального світу неможливо та й не потрібно, але можна і треба, як пише В. Зеньковський: “Виховувати дитя до свободи, тобто зміцнювати в ньому духовні сили, за яких він не буде пригнічений навколишнім середовищем, допомагати йому в його дитячих шуканнях, бути джерелом і резервуаром необхідних йому сил” [6, с. 257].

Таким чином, головне завдання педагога полягає у тому, щоб учень зміг самостійно знайти свій шлях у житті, звичайно керуючись

настановами вчителів, а основний напрям педагогічних зусиль спрямовується на пошук шляхів поєднання в душі дитини свободи з добром, з духовно-моральними цінностями людства.

Універсалізація базових цінностей виховання, принципів розвитку філософської науки і функціонування системи освіти зумовлює необхідність переосмислення ролі багатьох діячів минулого, перегляду теоретичних засад та особливостей тлумачення соціальних явищ і процесів, які пов'язані із соціальним вихованням. У цьому контексті особливої уваги заслуговують доробки тих науковців, філософів, які з ідеологічних міркувань та через світоглядні відмінності не сприймалися та глибоко не досліджувалися за радянських часів.

Сучасні методи української філософії та історії педагогіки дозволяють переосмислити та творчо використовувати напрацювання тих особистостей, які своєю діяльністю суттєво сприяли прогресу освітньої практики та філософської думки. Одним із таких діячів, безперечно, є український філософ, педагог, кінця XIX – початку XX сторіччя Василь Васильович Зеньковський.

Звернення до аналізу культурної спадщини цього вітчизняного філософа дозволяє, з одного боку, більш повно врахувати історико-культурні, національні особливості розуміння поняття “соціальне виховання дитини”, а з іншого – продовжити вивчення педагогічних та філософських ідей, концепцій, що пов'язані із формуванням і вихованням особистості, які не були раніше в повному обсязі відомі широкому загалу.

Варто відмітити, що сам термін “соціальне виховання” активно стверджувався у педагогіці на початку XX століття. Слід зауважити, що в радянський період на зміну терміну “соціальне виховання” прийшло поняття “комуністичне виховання”. “Друге народження” терміна “соціальне виховання” відбулося у 1990-ті роки, що було пов'язано як з переосмисленням методологічних та ідеологічних основ виховання, так і з виникненням соціальної педагогіки як галузі наукової та практичної діяльності [7].

Одне з перших визначень змісту соціального виховання міститься в статті Г. Гринька “Соціальне виховання дітей” (1921): “Соціальне виховання, в розвиненому вигляді, є загальна організація

дитинства, влаштування колективного життя всього дитячого населення” [1, с. 18]. Видатні педагоги XIX – XX століття, такі як С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський також гостро відчуючи необхідність оновлення існуючої системи освіти та педагогіки, важливість наповнення новим, актуальним змістом поняття соціального виховання, розробили власне бачення демократичних перетворень в освітніх процесах, відповідно до яких освіта і виховання повинні бути гуманістично та національно спрямованими.

Активну участь у цьому процесі брав і Василь Зеньковський, який у своїх наукових розвідках не залишив поза увагою процеси формування підростаючого покоління та відчував необхідність змінити тогочасний стан в освіті.

Сім'я також завжди була і залишається головним інститутом виховання підростаючого покоління. Саме родина з раннього дитинства покликана закласти в дитину моральні цінності, орієнтири на побудову розумного способу життя. Саме сім'я, на думку В. Зеньковського, є органом релігійного виховання. Тобто не можна розділити сімейне і релігійне виховання, або дати дитині релігійне виховання поза сім'єю, тому що “в релігійному дозріванні дитини сім'я займає виняткове місце саме тим, що вона є для нього головним провідником релігійних почуттів.

Соціальні та індивідуальні сторони особистості в ідеалі повинні знаходитися в рівновазі. “Тільки в суспільстві, в соціальному спілкуванні кожен стає людиною, і тільки живучи для суспільства, ми розвиваємо свої індивідуальні сили” [2, с. 268]. Таким чином, за В. Зеньковським, не окрема, ізольована особистість має сенс, а соціальне ціле. “Особистість ніколи не може досягти ідеалу поза суспільством, адже в основі всього розвитку дитини лежить соціальне взаємодія” [2, с. 268].

В. Зеньковський вибудував універсальну виховну концепцію, що відобразила єдність сімейного, соціального і релігійного виховання. Звичайно ця концепція потребує ретельного вивчення, а також розробки практичних заходів для впровадження її основних методів в сучасну систему освіти. Але головним є те, що ця концепція стосується не тільки змін в організації виховного процесу, а й змін у нашому мисленні, самого ставлення до життя і

переосмисленні наших духовних цінностей. Саме таких змін і потребує зараз наше сучасне життя.

Одним із найважливіших завдань соціального виховання вчений вважає досягнення ним національного характеру. Кожна людина в процесі життя повинна усвідомлювати себе громадянином своєї країни, а саме роль соціального виховання полягає в тому, щоб розвивати у дитини приналежність до своєї нації. Але, як вважав В. Зеньковський, на цьому шляху може виникнути загроза прищепити дитині вузький націоналізм, як це відбувалося у тому історичному періоді в Німеччині, і навіть презирливе ставлення до представників інших націй. Уникаючи таких крайнощів, необхідно культивувати любов до своєї країни, знання її історії поєднувати з вихованням духу солідарності, братерства та розумінням цінності людського спілкування.

Отже, соціальне виховання повинно вибудовуватися на своїх національних принципах та ментальних засадах, розвивати почуття відповідальності перед своєю Батьківщиною, але воно не повинно перетинати межу з націоналізмом і шовінізмом.

З точки зору В. Зеньковського, особистість не може розвиватись сама по собі, для її формування необхідно засвоєння тих цінностей, які будуть значимі для неї, а тому особистість набуває нового змісту в спілкуванні зі світом цінностей інших людей, у соціальному досвіді, у процесі сакрального звернення до Бога. Філософ особливо виділяє такі ціннісні засади як духовність, совість, творчість, любов, свобода.

В. Зеньковський був філософом релігійного напрямку, тому для нього віра в кожную людину була незаперечним фактом. Особливу увагу він звертав на те, що кожна особистість має божественну природу і завдання індивіда – творчо розкритися шляхом заданих талантів. Відповідно головним завданням школи є духовно-моральний розвиток та виховання кожної дитини з метою розкриття в неї прихованих талантів та забезпечення можливостей самоствердження особистості в суспільстві.

Учений стверджував, що свідомість, розум, уява зруйнували рівновагу особистості. Здатність до самовдосконалення сприяє розвитку “дару свободи”, що ставить людину перед необхідністю

вирішення довічної дилеми між добром і злом: “Особистість двоїста у своєму саморозумінні, вона двоїста у своїй активності, вона служить собі лише остільки, оскільки служить соціальному середовищу, вона розуміє себе остільки, оскільки розуміє живе соціальне середовище” [3, с. 321].

Отже, головне завдання виховання В. Зеньковський вбачав у розвитку в кожній дитині соціальної активності, яка повинна проявлятися в свободі та розвитку емоційної сфери і буде сприяти формуванню соціальної солідарності кожного громадянина.

Таким чином, самосвідомість сприяє розвитку подвійного образу людини: перший, як людина сприймає себе сама, та другий, як людину оцінює суспільство. Причому обидва образи назавжди залишаються в нашому досвіді, тому загальне завдання соціального виховання повинно полягати в розвитку активності кожної дитини та розвитку емоційної чуйності, у подоланні емоційної замкнутості, для того щоб запобігти соціальній інертності та байдужості до інших людей.

Отже, підсумовуючи погляди В. Зеньковського на процес соціального виховання дитини, можна стверджувати, що філософ бачив ціннісні пріоритети розвитку та соціального виховання дитини у наступному: звільненні особистості дитини від зовнішнього тиску та пробудження в неї ініціативи за допомогою гри; а також у розвитку соціальної активності і самодіяльності; та поглибленні й розвитку соціальних сил її особистості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гринько Г. Ф. Соціальне виховання дітей / Г. Ф. Гринько // *Порадник по соціальному вихованню дітей*. – Х. : ВДВ, 1921. – Вип. 1 – С. 5-23.;
2. Зеньковський В. В. На порозі зрелості. Беседи с юношеством о вопросах пола / В. В. Зеньковський. – М. : Изд-во “Воскресение”, 1991. – 25 с.;
3. Зеньковський В. В. Психология детства / В. В. Зеньковський. – М. : Изд. программа “Академия”, 1995. – 343 с.;
4. Зеньковский В. В. Апологетика / В. В. Зеньковський // *Основы христианской философии*. – М. : Канон+, 1997. – 329 с.;
5. Зеньковский В. В. Очерк моей философской системы / В. В. Зеньковский // *Вестник РСХД*. – 1962. – № 66-67. – С. 37-39.;
6. Зеньковский В. В. Об образе Божиим в человеке / В. В. Зеньковский // *Вопросы философии*. – 2003. – № 12. – С. 147-161.;
7. Зеньковский В. Смысл православной культуры / сост., предисл. В. Л. Шленова. – М. : Изд-во

Сретенского монастыря, 2007. – 272 с.; 8. Предборська І. М. Концепція духовного виховання В. Зеньковського в контексті сучасних освітніх тенденцій / І. М. Предборська // Вісник Ін-ту розвитку дитини “Філософія, педагогіка, психологія” : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2009. – Вип. 6 – С. 36-40.; 9. Романовська Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuuv/Ped/2008_15/romanovska.pdf; 10. Филиппенко Н. Киевское Религиозно-философское общество (1908–1919). Очерк истории. Монография. – К., 2009. – 140 с.; 11. Філіпенко Н. Г. Неослов’янофільські тенденції в філософії культури В. З. Завітневича і В. В. Зеньковського (початок XX ст.) / Н. Г. Філіпенко // Totallogy. – К., 2009. – № 22.; 12. Чайковський М. Є. Протопресвітер В. В. Зеньковський / М. Є. Чайковський // Матер. III наук.-краєзн. конф. “Місто Хмельницький в контексті історії України” ; [ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (співголова, відповід. редактор та ін.)]. – Хмельницький, 2011. – С. 542-547.; 13. Юхимович О. А. В. В. Зеньковський – відомий подільський педагог / О. А. Юхимович // Матер. III наук.-краєзн. конф. “Місто Хмельницький в контексті історії України” ; [ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін С. М. (співголова, відповід. редактор та ін.)]. – Хмельницький, 2011. – С. 547-554.

В. Г. Байдич,
*кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)*

ДОКУМЕНТИ ПРО ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В АРХІВНИХ ФОНДАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано спектр наявних документальних джерел з дослідження проблеми постаті Я. Гальчевського в архівних фондах України.

Ключові слова: джерела, Я. Гальчевський, архівні фонди, справа.

Неодмінною запорукою об’єктивного дослідження будь-якої історичної проблеми та здійснення відповідних висновків є детальне вивчення його джерельної бази, опрацювання її архівної складової. Загалом архівні фонди є історично створеною і постійно наповнюваною сукупністю архівних документів, що відображають

матеріальне і духовне життя суспільства, мають історичне, наукове, соціальне, економічне, політичне, культурне значення, являються невід’ємною частиною історико-культурної спадщини народів та за інформативним потенціалом відкривають можливість для повного відтворення відповідного фрагмента минулого. Одним із таких періодів є діяльність отамана повстанського руху 1921–1924 рр. Якова Гальчевського.

Загалом джерельній базі, вказаної проблематики, присвячені окремі праці К. Завальнюка, Т. Стецюк [1], А. Руккаса [2], Я. Тинченка [3] та ін. Однак вони не містять комплексного дослідження проблеми. У зв’язку з цим метою нашої статті є безпосереднє висвітлення архівних фондів України, в яких міститься інформація про Я. Гальчевського.

Яків Васильович Гальчевський (псевдонім – “Орел”, “Орлик”, “Войнаровський”), – повстанський отаман, полковник Армії УНР, командуючий Подільською повстанською групою та усіма повстанськими силами Правобережної України. Він закінчив Майдано-Трепівську церковно-учительську школу, працював у с. Сахни Летичівського району. В 1916 р. був призваний до царської армії. Після демобілізації рік працював учителем. В 1919 р. призначений командиром полку Армії УНР. 15 лютого 1922 р. – командуючим повстанськими силами на Правобережній Україні. Під час рейду 1922 р. загном Гальчевського були захоплені населені пункти – Віньківці, Бар, Ялтушків, Лозни, Летичів, Зінків та ін. Наприкінці 1922 р. загін Гальчевського відступив за Збруч, продовжуючи бойові рейди до середини 20-х років. У Кракові (1941) та у Львові (1942) Гальчевський видав книгу спогадів “Проти червоних окупантів”. Під час Другої світової війни організував Грубешівський штаб самооборони. Загинув 22 березня 1943 р. в с. Пересоловичах біля м. Грубешів, відбиваючись від загону польських шовіністів. Похований у Грубешові (могила пізніше була зруйнована поляками) [4].

Про життя та діяльність відомого повстанського діяча Я. Гальчевського розповідає цілий ряд документів, що зберігаються в архівних фондах України. Найбільше інформації міститься в Державному архіві Вінницької області. Насамперед це фонди

метричних книг церков, костьолів та рабинатів Подільської і Київської губерній (ф. Д-904), Майдано-Трепівської церковно-учительської школи другого класу (ф.Д-284), Подільського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф.Р-925), Жмеринського повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф.Р-253), Подільського губернського прокурора (ф.Р-1882), Подільського губернського управління робітничо-селянської міліції (ф.Р-195), колекції фільтраційних, слідчих та наглядових справ, переданих УСБУ у Вінницькій області (ф.Р-6023).

До прикладу, в метричних книгах міститься інформація про біографічні віхи життя Я. Гальчевського та членів його родини, у фонді Майдано-Трепівської церковно-учительської школи – відомості про успішність та поведінку за час навчання в даній школі, заява про зарахування його учнем 1-го відділення, видачу земської стипендії, тощо. Документи із фонду Подільського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Жмеринського повітових виконавчих комітетів аналогічних органів влади, Подільського губернського управління робітничо-селянської міліції та ін. – розкривають характер повстанської боротьби на Поділлі, що вели загони Гальчевського. Із них простежується детальне пересування по різних населених пунктах загонів, повідомлення про бої та сутички між повстанцями та більшовиками, коротка інформація про найближчих соратників Я. Гальчевського: начальника штабу Павла Коноплянка (Конопенка), помічника Петра Погибу, коменданта штабу Григорія Кохана, ад'ютанта Платонова, командира комендантської сотні Петра Козевича, сотників Івана Рарогу, Новоселицького, Онисима Грабарчука, Євгена Ковбасюка та ін. Підбір та структуризація даних документів Державного архіву Хмельницької області вилились у публікацію в 2012 р. збірника документів “Яків Гальчевський у документах епохи” [5].

Частина інформації знаходиться в справах фондів Галузевого державного архіву Служби Безпеки України. Насамперед в кримінальних справах не реабілітованих осіб фонду 5. Із-поміж

кримінальних справ за 1919–1991 рр. на осіб, які проходили службу в царській поліції, учасників денікінської армії, повстанців, шпигунів, а також учасників повстанського руху 1918–1923 рр. і діячів ОУН і УПА розміщено документи про діяльність Я. Гальчевського та його загону. Це список фігуруючих осіб в справі Гальчевського (55 осіб), доповідь уповноваженого “Подгуботдела ГПУ” Дорошенка, повідомлення начальнику “Политбандотделу”, місця дислокації загонів на території Поділля, план їх знешкодження, наказ Я. Гальчевського “Читайте, селяни один другому. Прошу бути обережними, щоб не попалась ця відозва комуністам”, де, звертаючись до громадян України він говорив: “Бувше панське ярмо замінили ще гіршим ярмом комуністичним. Серед нечуваної руїни опинилася Вкраїна. Край, що плинув молоком і медом, нині залитий сльозами й кров’ю. На захист свого краю виступили ліпші сини наші. Вони склали повстанчі частини й чотири роки безперервно билися за волю України. Тяжка була боротьба повстанців з московськими окупантами, та Український народ не опустил рук. Він не зрікся надії здобути собі волю, а ще більше загартувався в цій боротьбі. По окремих виступах повстанців в різних місцях України, почалася довга й уперта організація цілого Українського народу для одностайного збройного виступу проти чужих завойовників. Організація скінчилася. Тепер ми вступили в останній і рішучий бій проти ворогів Рідного Краю. Народним повстанням керує Головне Повстанче Командування, на чолі якого з наказу Головного Отамана С. Петлюри стою я. Перед очима цілого Світу ми здаємо іспит і покажемо, що наймитами в чужинців вже ніколи не будемо. Ми є окрема нація, чуємо в собі силу, в нас палає любов до свого краю і ненависть до ворогів його. Ми переможемо” [6].

У “Заповіді народної повстанської війни” Гальчевський наголошує, що “Народня війна є самою страшною для ворога. Великий вояка Наполеон сказав: я можу воювати з арміями, але не можу воювати з народом. Нема сили, яка б перемогла народ. Необхідно тільки, щоб боротьбою керував єдиний центральний штаб через підлеглі йому штабі на місцях” [7].

“Наказ до єврейського населення Поділля” продовжує тему єдності українського та єврейського народу: “Ні один мирний

громадянин У.Н.Р. /будь-то селянин, чи єврей / не був ограбований, або розстріляний без вини, особливо я ставився обережно і коректно до єврейського населення мирного, аби уникнути кошмарного страшного року різні євреїв 1919 р. Наша Подільська військова організація рахує всіх євреїв громадянами У.Н.Р. з правами українців, за винятком комуністів” [8].

У “Копії записки Просвітам” зазначено: “Хто душою лицар і горить любов’ю до свого народу і за для нього не жалія життя свого, той повинен берегтись, терпіти і жити надією в світле майбутнє. Зараз ми на передодні світової війни: терпіть менше залишилось чим терпіли. А Ви світило нашого села і майбутня основа нашої України на Вас лежить відповідальність за відродження нашого рідного краю. Ви повинні повести дипломатичну гру з Рад. Владою (не ясні слова) час і оберегти себе. Обережність бойове гасло. Не вірте тому що (не ясні слова) не знаєте. Бійтесь вовків в овечих шкурах. Бо ними зараз веде боротьбу з нами Рад” [9].

У “Зверненні до народу Українського” вказується: “Важкі кайдани носить Український народ. В страшних муках конає Ненька Україна. Навколо стогін, муки, сльози, кров, руїни. Просвітлої години не має нікому. Що день новий тягар, нове знущання. Брали хліб, а забрали славно – ні зеренця не лишили. Куди він пішов? За границю для більшовицької агітації, зробити такий рай, як і у нас. Частина пішла комісарам в “галіфе”, а ще частина гниє в магазинах. Далі, комуністи знехтували нашу віру, заграбили церкви для “голодаючих”. Голодаючий буде бачить те сrebro, та золото, як своє вухо. Голодаючих зараз повні наші села, і ні оден з них не отримав ні шматочка церковної чаши. Значить і сrebro пішло до кишені комуністів, як і золото. Вони знають що скоро їх пануванню прийде кінець, а треба буде на щось жити. Потім збірка мільонів – мусим заплатити за себе, за всіх, за все – це не є знущання? Зараз надрукували проект нового збору “продналогу” того, що ше на корні стоїть. Продналог має бути ще більш чим в торішнім році” [10].

У фондi також знаходяться: “Наказ до громадян Поділля”, “Наказ Ч.13 всім Інтелігентним і Культурним силам на Поділля Влади У.Н.Р.”, “Що таке отвітчики /заложенники/ що їм треба робити”, доповідна записка начальнику “Подгуботдела Г.П.У.”, список

співробітників ударною групою губвідділу ГПУ, які брали активну участь у ліквідації банди Орла-Гальчевського, доповідні, листи, протоколи допитів, звіт по розробці повстанського загону Орла Гальчевського в 1922 році, доповідь по агентурній справі № 2 організації загону Гальчевського в Летичівському повіті, звернення до громадян, виписка із показань соратника Я. Гальчевського – І. Кохана, телеграми, екземпляри провокаційні листівки виготовлені повстанцями, вирок по справі. Також під час опрацювання справ було виявлено унікальне фото Я. Гальчевського із поплічниками в с. Літинська Гута [11].

Частина інформації із досліджуваної проблематики знаходиться в справах фондів Державного архіву Хмельницької області. До прикладу, у фонді “Управління Кам’янецької повітової радянської міліції” (Р-274) містяться донесення, повідомлення і листування з начальниками районів про діяльність різних банд та боротьби з ними, ситуація із загonom Гальчевського в “Новоушицькій повітській радянській міліції” (Р-273) – накази по військових частинах Подільської губернії, оперативні повідомлення про стан в районі й боротьбу з бандитизмом та загonom “Орла” в “Кам’янці-Подільському окружному суді” (Р-1185) розглядалися кримінальні справи на учасників повстанського загону, в “Управлінні Служби Безпеки України по Хмельницькій області” (Р-6193) – архівно-слідчі справи на заарештованих осіб загону Я. Гальчевського.

Таким чином, питання життя та діяльності керівника повстанського руху на Поділлі Я. Гальчевського достатньо широко представлено в архівних фондах України, що дозволяє висвітлити раніше невідомі факти, події з історії краю в 1921–1924 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Завальнюк К. Яків Гальчевський у документах епохи / К. Завальнюк, Т. Стецюк. – К.-П. : 2012: ПП “Медобори-2006”. – 224 с.;
2. Руккас А. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду / А. Руккас // Молода Нація. – 2000. – № 4.;
3. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Я. Тинченко. – К. : Темпора, 2007.;
4. Завальнюк К. Провісники волі / К. Завальнюк. – Літин : Літинська райдрукарня, 2005. – С. 40-41.;
5. Завальнюк К. Яків Гальчевський у документах епохи / К.

Завальнюк, Т. Стецюк. – К.-П. : 2012: ПП “Медобори-2006”. – С. 6-10.; 6. Галузевий архів СБУ, ф. 5, Т. 1, № 12930, арк. 71.; 7. Там само, арк. 76.; 8. Там само, арк. 77.; 9. Там само, арк. 88.; 10. Там само, арк. 88а.; 11. Там само, Т. 2, № 12930, арк. 238.

В. Г. Берковський,
кандидат історичних наук
(м. Київ)

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА СЛАВУТЧИНІ В 1920-х РОКАХ

Політичні та військові події початку XX ст., на тлі економічної кризи, значно загострили питання життєдіяльності населення, особливо на теренах новопосталої Радянської України. Соціальні та економічні експерименти більшовизму, наслідки громадянської війни – усе це стало причиною масової безпритульності, розгулу бандитизму, загостренню криміногенної ситуації. Як результат, удавана відсутність нагальних соціальних проблем, присутня у риторичі більшовиків початку 1920-х рр. під впливом дійсності змушена була змінюватися у напрямку забезпечення належного рівня соціального забезпечення населення. Однак, в умовах централізації ресурсів та повноважень, плановості виробництва та розподілу матеріальних благ, жорсткій регламентації усіх без виключення сфер життя, застосування пріоритетного права до адміністративного регулювання сформувало свої специфічні риси у розвитку закладів соціального забезпечення. Власне тому метою даного дослідження є розгляд питання розвитку та діяльності закладів соціального забезпечення на теренах сучасного Славутського району у 1920-х – на початку 1930-х років. Принагідно зазначимо, що до сьогодення дана тема не знаходила свого відображення ані у наукових, ані у краєзнавчих дослідженнях, створюючи таку собі “*tabula rasa*” в історії не лише одного конкретно обраного регіону Хмельниччини, але й усієї Правобережної України.

Розвиток соціальної опіки на теренах досліджуваного регіону пройшов декілька стадій. Зокрема, початковою формою була проста

неорганізована доброчинність, коли мешканці населених пунктів підтримували нужденних за власним бажанням у вигляді милостині. З часом такий вид опіки трансформувався у суспільне піклування та соціальну підтримку від власників цих земель у період XVI – XIX ст. Однією з форм такої опіки стала організація богаділень та будинків громадського призиріння. Так, наприклад, в 1888 р. в Славуті було засновано богадільню для нужденних євреїв, а в 1902 р. така ж богадільня засновується в Ганнополі [1, с. 228; 2, с. 140].

По завершенню громадянської війни нова влада окрім розбудови свого адміністративно-партійного апарату, також звертає увагу й на соціальну допомогу інвалідам війни, підтримку родин червоноармійців та боротьбу з безпритульністю. На місцях обов'язки соціальної підтримки були розподілені між кількома установами. Зокрема, Шепетівський окружний відділ праці відповідав за безробіття та охорону праці на підприємствах округи; окружний відділ охорони здоров'я – за соціально-медичне обслуговування населення; окружний відділ освіти – за соціальне виховання безпритульних дітей; окружний відділ соціального забезпечення – за підтримку вдов червоноармійців, сиріт, інвалідів та жертв війни [3, с. 1-3; 4, с. 1-6]. Подібний розподіл обов'язків мав, за ідеєю засновників, забезпечити усесторонню підтримку “соціально незабезпечених елементів суспільства”, однак в реаліях усі заходи цих інституцій залежали від державного фінансування, а отже значна частина запланованих заходів й надалі залишалася на папері.

Одним із перших проявів планомірної соціальної допомоги населенню стала організація в вересні 1923 р. т. зв. “дихати” – будинку дитини в с. Сьомаки [5, арк. 32]. Принагідно зазначимо, що початково дитячі будинки та будинки інвалідів юридично були закріплені за мережею закладів охорони здоров'я і лише пізніше були виділені в окрему структуру.

Перші заклади соціального забезпечення населення на теренах Славутчини у досліджуваній період створювалися за рахунок добровільних пожертв та опіки від громадських організацій. Зокрема, 14 червня 1925 р., в Славуті на кошти місцевої відділення Товариства “Друзі Дітей” по вулиці Троцького 34 було відкрито Славутський дитбудинок ім. Г. І. Петровського, який очолив Дикер [6, арк. 45,

50, 102]. Щоправда на відміну від інших починань в галузі охорони здоров'я даний заклад від самого початку свого створення опинився в надзвичайно важкій ситуації. В першу чергу виникли проблеми організаційно-фінансового характеру, оскільки члени Славутського районного виконавчого бюро Товариства “Друзі Дітей” (Гиндик, Кербель, Кривенко, Фрідман та Шимасюк [6, арк. 50]) створюючи дитячий будинок не подбали про належне його забезпечення. Зокрема вже 25 червня 1925 р. Шепетівський окружний комітет допомоги дітям (Окрпомдет) скеровує листа до Центральної комісії допомоги дітям при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові (ЦКДД ВУЦВК), щодо відкриття в Славуті дитячого будинку без згоди Окрпомдету. Що більше на відкриття дитбудинку було виділено 700 карб. і набрано 15 дітей, однак на подальше утримання дітей цих грошей не вистачило [6, арк. 2-2зв.]. Щоб якось вирішити питання з фінансуванням дитячого будинку місцева та окружна влада надає даному закладу дотацій на суму в 968 карб. 18 коп. [6, арк. 23]. Крім того вирішується включити в дотацію дитбудинку гроші, що надходять від одного дня демонстрування кіно в Славутському кінотеатрі, що давало 60–70 карб. чистого прибутку [6, арк. 44зв.]. Однак і цих коштів не вистачало, оскільки бюджет дитбудинку, станом на 31 серпня 1925 р., становив 3.335 карб. (організаційні видатки – 670 карб., харчування – 1125 карб., одяг та постіль – 500 карб., навчання – 50 карб., платня персоналу – 840 карб., ремонт приміщень – 150 карб.) [6, арк. 44зв.]. У зв'язку з цим представники, як місцевої, так і окружної влади неодноразово і безрезультатно звертаються до центральних органів виконавчої влади з проханням допомогти в утриманні Славутського дитячого будинку [6, арк. 2].

Не останню роль в ставленні центральних органів влади до проблеми Славутського дитячого будинку відіграв висновок, зроблений на основі звітів Окрпомдета за період від 1 квітня по 2 липня 1925 р. – “В Славуте дефектом служит неправильное русло, по которому пошла работа: это приём местных детей – полусирот, когда в Округе имеется 700 голдетей [повних сиріт – В.Б.], которые должны быть приняты в первую очередь” [6, арк. 23]. З огляду на це, вже 1 вересня 1925 р. Окрпомдет вказав на необхідність переведення

Славутського дитбудинку на приватний патронат, оскільки Славутський райпомдет витрачаючи по 200 крб. на місяць має змогу утримувати лише 16 дітей. В той же час при зміні патронату вдалося б охопити доглядом більшу кількість дітей [6, арк. 36]. Врешті решт слід відзначити, що особливо важкі часи для дитбудинку настали в жовтні 1925 р. з настанням холодів. Зокрема вже 14 жовтня Славутський дитячий будинок ім. Петровського надсилає до ЦКДД ВУЦВК прохання профінансувати опалення та теплий одяг для дітей [6, арк. 45]. Кількома днями пізніше, 17 жовтня, це прохання підтримує й Окрпомдет підкреслюючи [6, арк. 42]. Врешті решт слід відзначити, що ситуація з фінансуванням дитячого будинку залишалася вкрай складною протягом кінця 1925 – початку 1926 рр. Власне за цей період Шепетівський окрпомдет лише один раз спромігся виділити поміч у розмірі 150 крб. Але цієї суми явно не вистарчало, оскільки при місячні дотації в 93 крб. 17 коп., дитячий будинок мав місячний дефіцит у 146 крб. 98 коп. [6, арк. 95-96]. Ситуацію з фінансуванням вдалося дещо змінити лише в березні 1926 р. Саме тоді, 6 березня, Г. Петровський перераховує 500 крб. для Славутського дитячого будинку [6, арк. 127]. Надходження нових коштів дозволило опікунам дитячого будинку збільшити чисельність дітей з 15 до 25 осіб, однак у подальшому, через сприйняття цього закладу, як “закритого дитбудинку, що утримується за рахунок фінансів Славутської ячейки “Друзів дітей”, справа фінансування залишалася доволі гострою” [6, арк. 31]. Місцева влада реагуючи на постійні запиту опікунів дитячого будинку мусила винаходити різні шляхи для його фінансування. Так, у середині 1926 року Славутське районне виконавче бюро мало звернутися до Шепетівської окружної комісії помочі дітям з проханням надавати щочетверга безкоштовно театр для постановок дітьми з дитбудинку ім. Петровського спектаклів та постановок для місцевого населення. Кошти отримані з цих заходів мали йти на підтримку дитбудинку [6, арк. 50].

Поряд зі Славутським дитбудинком існував дитячий притулок, на 25 дітей, в селі Хоросток при місцевій сільськогосподарській комуні [6, арк. 21, 31], а також в селах створювалася мережа сезонних закладів опіки над дітьми. Наприклад, в період з 7 червня

по 1 вересня 1925 року в Кривині діяли сезонні ясла для 30 дітей селян. Як зазначала у своєму звіті окружна Шепетівська інспекція охорони здоров'я, фінансування Кривинських ясел відбувалося за рахунок місцевої профілактичної дільниці та дотацій з місцевого бюджету. Зокрема, на початку 1925 р. на утримання цих ясел місцевою владою було виділено дотацію у розмірі 200 крб. В основному ці кошти йшли на оплату праці 4 працівників (завідувач яслами – колишня робітниця Славутського фаянсового заводу Харченко, вихователька – робітниця Шепетівського цукрозаводу Багданова (отримала кваліфікацію виховательки на курсах з підготовки ясельних робітників в Шепетівці [7, арк. 221]), кухарка та прибиральниця) та харчування дітей (125 крб. на місяць) [6, арк. 21, 31, 103, 106; 7, арк. 222]. Враховуючи сезонність, ясла працювали в залежності від погодних умов та наявності дітей. Так, у період з 1925 по 1927 рр. ясла декілька раз закривали з огляду на великий дощ [7, арк. 221].

Подібним чином фінансувалися та діяли ясла й в інших населених пунктах Славутчини. Для прикладу в с. Селичеві ясла фінансувалися з дотацій Червоного хреста та діяли в період з 10 червня по 15 вересня [7, арк. 216].

Складнощі у соціальному забезпеченні населення Славутчини дістали свого відображення й у національній сфері. Зокрема на середину 1920-х рр. фіксується недостатній рівень уваги місцевої влади до потреб у соціальній опіці національних меншин. Зокрема, під час засідань Президії Шепетівського Округконкому в 1928 році неодноразово зверталася увага на недостатність соціальної підтримки єврейського населення. Як результат, 11 травня 1928 року приймається рішення щодо забезпечення Окружною інспектурою охорони здоров'я відкриття в Славуті напівсанаторію для єврейських дітей, а також забезпечення даного закладу належною кількістю утриманців [8, арк. 15].

Загалом у п'ятирічному плані розвитку охорони здоров'я в Шепетівській окрузі (1928–1933 роки) на період 1927–1928 років Славуті планувалося виділити до 5246 крб. на утримання масових сезонних закладів соціальної опіки дітей (літній дитячий табір) [9, арк. 17 зв.]. Також планувалося значно збільшити матеріальну та

фінансову допомогу матерям Славутського будинку утримання та Славутської хати дитини. В цілому ж, згідно того ж плану, на Славутчині планувалося збільшити розміри мережі дитячих ясел та зберегти на належному рівні фінансування будинків грудної дитини. Щодо першої позиції, то планувалося збільшення місткості ясел з 50 дітей до 75 [9, арк. 137, 137а].

Поряд з опікою над дітьми перед місцевою владою стояла важке завдання соціальної допомоги інвалідам та безхатченкам. В умовах складної фінансової ситуації практично до середини 1920-х рр. така допомога носила радше спорадичний характер у вигляді підтримки безкоштовним харчуванням та сякою-такою одіжжю. Лише в 1926 році, з огляду на відсутність належних умов утримання, з Ізяслава до Славути переводиться будинок інвалідів. Місцем розташування даного закладу визначено дерев'яний одноповерховий будинок по вул. Перемишельській 20 [10, арк. 96, 177, 251]. Щоправда, як було зазначено під час обстеження цього закладу в квітні 1927 року, будівля не була забезпечена навіть примітивними комунальними вигодами. Зокрема, відсутніми були каналізація та водогін [10, арк. 251], а загальний стан внутрішніх приміщень – “має вигляд брудний, повітря сперте, а кімнати провітрюються дуже рідко. Підлога та стіни не чисті. Саме помешкання не відремонтовано й штукатурка місцями вибита”. І хоча на папері будівля була розрахована на утримання 25 осіб, реально ж там проживало загалом 15 осіб (5 жонатих і 10 нежонатих).

26 серпня 1926 року керівником Славутського будинку інвалідів було призначено місцевого комуніста Кирила Шуста. Однак навіть це призначення не допомогло ані поліпшити фінансово-матеріальну складову установи, ані її морально-соціальний стан. Так, після неодноразових скарг місцевих мешканців Шепетівським окружним відділом соціального забезпечення було проведено ревізію будинку інвалідів в Славути. В результаті з'ясовано, що “інваліди утриманці завели в будинку велику п'янку та гру в карти, яка доходила до того, що інваліди програвали одяг, який видавався їм в інвалідному будинку” [10, арк. 195].

Підсумовуючи зазначимо, що розвиток закладів соціального забезпечення на теренах сучасного Славутського району у 1920-х рр.

характеризується, відсутністю належної систематичної уваги зі сторони місцевої влади, низьким фінансово-матеріальним забезпеченням, а також складною соціально-етичною ситуацією – поширенням інфекційних хвороб, зростанням криміногенної ситуації в районі, загальною моральною дезорганізацією міського населення. Для прикладу, з 1924 по 1926 роки досліджуваними теренами прокотилися епідемії: висипного та черевного тифу, дизентерії, сибірської виразки та інших важких інфекційних хвороб [11, с. 161-162]. Одними з розносників цих хвороб були соціально нужденні елементи. Саме тому вже з кінця 1920-х рр. на місцевому рівні посилюється робота з організації нових закладів соціальної підтримки, однак остаточне вирішення проблеми підтримки малозабезпечених прошарків населення настало в 1932–1933 роках, коли в результаті спланованого державою Голодомору в першу чергу помирало найбільш соціально нужденне населення Славутчини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Памятная книжка Волынской губернии на 1888 год / ред. И. Ф. Мацкевич. – Житомир, 1887. – С. 228.;
2. Памятная книжка Волынской губернии на 1902 год / изд. Волынского губернского стат. комитета, ред. И. И. Леонтьев. – Житомир, 1901. – С. 140.;
3. Любимов В. За четыре года // Вестник социального обеспечения. – 1921. – № 2-3. – С. 1-3.;
4. Октябрьская революция и социальное обеспечение // Вісник соціального забезпечення. – 1925. – № 3. – С. 1-6.;
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 283 “Центральна комісія допомоги дітям при ВУЦВК” – Оп. 1. – Спр. 64.;
6. Там само. – Спр. 218.;
7. ЦДАВО України. – Ф. 342 “Міністерство охорони здоров’я УРСР”. – Оп. 2. – Спр. 1379.;
8. ЦДАВО України. – Ф. 413 “Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК”. – Оп. 1. – Спр. 297.;
9. ЦДАВО України. – Ф. 342. – Оп. 3. – Спр. 73.;
10. ЦДАВО України. – Ф. 348 “Народний комісаріат соціального забезпечення УРСР”. – Оп. 1. – Спр. 1566.;
11. Берковський В. Г. До історії розвитку системи охорони здоров’я на Славутчині в 1920-х – на початку 1930-х рр. / Берковський В. Г. // Студії з історії Славутчини. – К., 2008.

Ю. І. Блажевич,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ В ІДЕОЛОГІЇ І ПРАКТИЦІ ПРАВОСЛАВНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ В 20–30-ТІ РОКИ XX СТ.

Православні конфесії України, зокрема й Поділля, в міжвоєнний період по-різному формували своє ставлення до проявів національної політики та національних процесів того часу. Необхідно зазначити, що на початку 20-х років XX ст. під впливом Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., хоча й в інших суспільно-політичних та соціально-економічних умовах, розпочався процес українського культурного відродження, що був тісно пов'язаний із більшовицькою політикою “українізації” та курсом “коренізації” в національній політиці

В Україні, як і в нашому краї, політика коренізації здійснювалася шляхом проведення українізації: впровадження української мови в діловодство, збільшення в державному апараті українців, переведення на українську мову навчання шкіл та вищих навчальних закладів. На 1927 р. кількість українців в державному апараті зросла до 54%, а на українську мову навчання перейшли 25% вузів, 59% технікумів, 45% загальноосвітніх шкіл.. при нових наборах у компартію українцям надавалась перевага (їхня кількість зросла до 52%). Так само проводилась політика коренізації щодо національних меншин, що проживали в Україні: було проведено національно-територіальне районування (виділялось 13 національних районів, 954 сільради, 100 містечкових рад); відкривалися школи з національними мовами викладання. В середині 20-х років XX ст. функціонувало 566 шкіл із німецькою мовою викладання, 345 – з єврейською, 31 – татарською, більше 100 – з польською [1, с. 220].

На Поділлі, за переписом 1926 р., проживало в шести округах 192,4 тис. осіб польської національності. В Шепетівському окрузі – 58,0 тис., в Кам'янецькому – 30,0 тис., у Вінницькому – 20,0 тис., в Могилів-Подільському – 12,0 тис. [2, с. 24-25, 103-1237]. До речі,

польські сільські ради на теренах Хмельницької області розподілялись таким чином: Кам'янецький округ – 10, Проскурівський – 16, Шепетівський – 14. Найбільшими з них були Гречанська (3656 осіб), Буртинська (3565), Мархлівська (3056), Яхновецька (2950), Тарнорудська (2730) сільські ради [3, арк. 68]. Село Гречани було одним із найбільших польських сіл, тому в кінці 20-х років XX ст. навіть розглядалися плани створення з центром у Гречанах ще одного польського національного району (Мархлевський район вже був створений на Житомирщині). І дійсно, факти свідчать, що в чотирьох польських сільських радах (Гречанській, Зарічанській, Шаровечській та Мацьківській) проживало майже 10 тис. поляків [4, арк. 68].

Необхідно зазначити, що в польських селах, зокрема й в Подільському регіоні, працювали школи, технікуми, діяли костьоли й монастирі. Однак вже на початку 30-х років політика коренізації, українізації та соціалізації була згорнута і розпочалась ліквідація і репресії щодо носіїв такої політики.

Варто також наголосити, що в процесі українського національного відродження активну участь брали православні конфесії України. Нагадаємо, що всі православні конфесії України на початку 20-х рр. прагнули до того, аби у їх власній назві підкреслювалася словоформа “українська”: Українська православна церква (з 1921 р. – Український екзархат РПЦ); Українська автокефальна православна церква (1921 р.), Всеукраїнська спілка релігійних громад православної автокефальної синодальної церкви, яка в Статуті цієї спілки йменувалася “Всеукраїнською Православною Автокефальною Синодальною Церквою” (1925 р.); Українська православна автокефальна церква з канонічно приєднаною (так за установчим протоколом Собору єпископів. – О.І.) ієрархією; Українська православна церква (УПЦ). Зазначені конфесії продовжували діяти і в 30-ті рр. за виключенням УАПЦ, яку змінила УПЦ митрополита Івана Павловського (1930 р.) [17, с. 296].

Кожна з названих церков, крім екзархату, за своїми принципами побудови, зафіксованими в статутних документах, була українською за зовнішньою формою, самоправною, а значить – автокефальною. Це явище важливе в цьому випадку для нас не

тільки як принциповий факт, а і як свідчення тривалого суспільного процесу, що породив життєздатну ідею української церковної незалежності, сприяв її реалізації і, всупереч сильнодіючим негативним факторам атеїстичної політики та наднаціональної організації державної влади, забезпечив її відповідність суспільним реаліям принаймні, протягом двох десятиліть – до втягнення України у вир другої світової війни.

Оскільки напрям нової національної політики держави зовні співпадав із напрямком реформування православної церкви прихильниками української автокефальної церкви, почнемо аналіз впливу національно-політичних процесів 20–30-х рр. на українське православ'я з відтворення національного контексту українського автокефального руху та характеристики впливу державної політики на становище найрадикальнішої течії цього руху – УАПЦ,

УАПЦ репрезентувала найбільш радикальне крило прибічників автокефалії. Свідченням став уже згаданий Всеукраїнський православний церковний Собор (1921 р.), на якому ієрархічну побудову церкви завершили всупереч канонам про спадкоємність єпископського чину.

Непоступливість лінії вищого керівництва РПЦ, якої тримався єпископат Українського екзархату, відмовляючи хіротонізувати кандидатів Всеукраїнської спілки православних парафій, привела до остаточного розколу. Ті, хто вважав більш вартісними нагальні національні потреби та їх вищість над буквою старих канонічних правил, ігнорували заборонні санкції промосковських ієрархів. Радикально налаштована більшість Собору проголосувала за створення власного єпископату.

Прагнення до “українізації церкви” були природнім виявом національних почуттів. Українське православне братство, яке заснувалося у липні 1922 р. в с. Коломійцеве на Катеринославщині, зіткнувшись із протидією російських священників справі відродження української церкви, молило Бога: “Поможи нам Бог відродити нашу Батьківщину” [5, арк. 4-5]. Як бачимо, члени церковного братства підносили батьківську віру до рівня національної святості.

Яскраву картину українізації церкви малювало інформаційне повідомлення Базарського волвиконкому до Овруцького

повітвиконкому за період з 20 червня по 20 липня 1922 р.: “В селі Калинівці українізовано церкву. Слов’янського попа вигнано. На решті частини волості помітна течія на користь українізації. Слов’янське духовенство, видно, бореться з течією, але українізація вирішена наперед” [5, арк. 62-62 зв.].

Зростало зацікавлення українською богослужбовою книжкою. Це було прагнення вправляти церковний рух в інституційно-канонічне русло. “Дуже необхідно одержати від Вас церковні книги з українським текстом для відправ церковних служб на українській мові, причому бажано було б одержати крім звичайних недільних служб – служби великопосні та великодні. Надіслання всіх виданих Вами нот також необхідне. Їх відсутність не дає можливості провадити службу Божу українською мовою там, де ця робота ведеться явочним порядком панотцями та диригентами, прихильниками до української церкви”, – писав 17 січня 1922 р. до вищого виконавчого органу УАПЦ – Всеукраїнської православної церковної ради із Запоріжжя мирянин С. М. Чуча [7, арк. 1]. Примірники Святого Євангелія, видані заходами УАПЦ у Херсоні на початку 20-х рр., швидко розійшлися по всьому південному регіону. Література, яку поширювали благовісники УАПЦ, сприймалася з великим інтересом.

Повноводна ріка національних церковних жадань не могла швидко обміліти, тим паче – за умов державної політики українізації. Показова деталь: показники Тульчинського окружного адміністративного відділу, аналізуючи “роботу в справах культів” за 1928–1929 рр., визнавали “зареєстровані випадки, коли українське населення відверто каже, “що ми не хочемо якогось кацапа, а хочемо свого українця, з нашою рідною мовою” [8, арк. 5].

Отож, самовияв національної ініціативи в церкві – серцевині традиційного громадського життя українського суспільства – мав цілком природне походження. Ілюзії про те, що держава є державою робітників і селян, а останні є її вільними громадянами, на початку 20-х рр. ще існували. Тому не дивно, що вимагаючи від держави прихильного ставлення до своєї – української – церкви, українці розраховували на порозуміння влади, наївно вірячи у її споріднену соціальну природу та щирість проголошених нею національних гасел

і намірів. Але надії на втілення цих ідей дедалі зменшувалися. Реальних зрушень національної політики не відбувалося аж до 1923 року, дискредитуючи державу в очах її підданих і виводячи національну ініціативу в недержавні сфери. Отож, на нашу думку, цілком слушно оцінювати національний рух за автокефалію, демократизацію й українізацію церкви як один із потужних факторів зміни державної національної політики, що отримала назву українізації.

Протоколи парафіяльних, волосних, повітових, єпархіальних церковних зібрань УАПЦ 1923 р. повідомляють, що проголошені радянською владою гасла розвитку національних культур сприймалися як справа, споріднена розвиткові національної церкви. Уповноважений відділу управління Волинського губвиконкому, повернувшись із губернського з'їзду духовенства й мирян УАПЦ 5–6 серпня 1923 р., констатував: у промовах делегатів підкреслювався “церковно-революційний і революціонізуючий” характер автокефального руху, а також бачення, що “автокефальна церква здійснює лінію, намічену XII з'їздом компартії з національного питання” [9, арк. 110]. Вже в 1924 р. в УАПЦ було 30 єпископів, 1100 парафій, більше тисячі священників. На Поділлі в той час налічувалось 310 парафій УАПЦ [14, с. 58].

В державному курсі частина громадськості вбачала щире намагання влади діяти в інтересах народу. Можна допускати навіть, що ця частина розцінювала новий курс національної політики як зорієнтований на надання інтернаціоналістській державі виразних рис держави національної. Це засвідчило і явище націонал-комунізму. Сьогодні такі прогнози бачаться вкрай наївними. Ілюзії УАПЦ щодо світлої перспективи співпраці церкви з державою на користь народу України ґрунтувалися, передусім, на фундаменті принципу соціальної справедливості, котрої прагнули досягти в рівній мірі (але різними засобами) і церква, і держава. Утвердження національної справедливості, якою бачилося розкріпачення пригнічених імперським ярмом народів (серед яких був і український), було невід'ємною часткою цього розуміння. Однак, конструктивний і рівноправний діалог із партійно-державною владою для УАПЦ, як і для інших конфесій, був неможливим.

Спроби представників УАПЦ знайти порозуміння з лідерами держави нехтувалися. Більше того, вони сприймалися дедалі агресивніше. Коли в 1925 р. керівництво ВПЦР домагалася зустрічі з Л. М. Кагановичем для унормування церковно-державних взаємин, намір було розцінено з трибуни IX з'їзду КП(б)У як спробу нав'язати переговори про особливий статус національно реформованої церкви в державі. У прийомі було відмовлено [10, с. 42-43].

Упереджене ставлення влади до діячів українського національного церковного руху як до противників радянської влади створювало напруженість, поглиблювало внутрішні конфесійні суперечності, оберталося появою “прогресивних” розколів у лоні УАПЦ. Одним із перших проявів цього деструктивного явища став виступ на Великих Зборах ВПЦР 8–11 червня 1922 р. групи священників на чолі із Самсоном Задорожнім. Останній запропонував оновити за класовим підходом редакцію богослужбових текстів, відзначати громадянські свята (1 травня тощо) нарівні з церковними [11, с. 194-200]. Якщо офіційні церковні джерела замовчували цей факт, то радянська преса всіляко акцентувала увагу на ньому, розпалюючи пристрасті між “лівими” і “правими” в автокефальному русі.

Посилення цілеспрямованого тиску влади на УАПЦ змушувало керівництво церкви йти на певні компроміси. Скликання вересневої (1926 р.) наради представників УАПЦ, яка “визнала підлеглими осуду вчинки Президії ВПЦР, голови Президії ВПЦР В. Потієнка і заступника голови архієпископа Харківського О. Яреценка” та вислови митрополита В. Липківського й окремих членів ВПЦР, сигналізували про усунення до цього шляху церковних верхів, а, зрештою, і усієї церкви [12, арк. 75 зв.].

Тягар формальної відповідальності церкви за антирадянські “збочення” логічно вимагав від неї “очищення” та виправлення “хиб”. А це, у свою чергу, давало додатковий привід різним державним структурам для розгортання боротьби з УАПЦ.

Напередодні відкриття II Всеукраїнського Собору (1927 р.) УАПЦ змушена буда виконати вимогу влади про усунення з посади першоієрарха митрополита Василя Липківського, аби врятувати Собор від розгону владою. Численні архівні документи, датовані

кінцем 1928–1929 рр., інформують про розгортання в округах роботи перевірочних комісій по вивченню персональних справ священнослужителів. Результатами таких перевірок було вимушене виключення священнослужителів із числа членів УАПЦ. Деякі з них були виключені з формулюванням “шовіністична пропаганда”, “нелояльність”, “виступи проти заходів радвлади” [13, арк. 4, 12].

Президія ВПЦР, не в змозі боронити духовенство і віруючих, санкціонувала подібні рішення, приносила в жертву тоталітарній системі священнослужителів, які перебували під прицілом репресивних органів, фактично підриваючи церкву зсередини. І все ж УАПЦ не стала на шлях такого компромісу, який би означав зневаження нею принципу національного – фундаментальною основою церковного будівництва. Тому залишення нею історичної арени було закономірністю. 28–29 січня 1930 р. відбувся надзвичайний “собор” УАПЦ, який привів до її ліквідації – “саморозпуску”. Розпочалось масове закриття владою парафій УАПЦ, зокрема й на Поділлі. До середини 30-х років XX ст. тут не залишилося жодного об’єднання цієї конфесії. Так зникла на довгий час національна церква на Поділлі [14, с. 59].

Традиції й новаторство національного церковного будівництва УАПЦ спробувала закріпити у своїй інституційній організації її правонаступниця – Українська Православна Церква – УПЦ, очолювана митрополитом Іваном Павловським, поділивши ілюзії своєї попередниці щодо можливості збереження та розвитку національної церкви в УСРР. Статут УПЦ повторював принципи національної організації церкви, започатковані УАПЦ. Не дивлячись на те, що церква втратила термін “автокефальна” у власній назві, вона залишалася автокефальною за формою організації адміністративної влади. Вищу владу втілював церковний Собор, а в міжсесійний період – Всеукраїнська церковна рада (ВУЦР). Церковна мережа УПЦ була менш розгалуженою, ніж в УАПЦ. В 1931–1932рр. її спархії знаходилися на терені центральної України: Білоцерківська, Вінницька, Київська, Лубенська, Уманська, Харківська, Черкаська, хоча формально конфесія поширювала свій вплив на всю територію УСРР. В листопаді 1931 р. церква мала у своєму складі 474 парафії, зокрема 118 – на Поділлі [15, арк. 1,16-19].

Однак в несприятливих державно-політичних обставинах, їх чисельність стрімко зменшувалася. 1933 р. в Україні вже діяло тільки 200 парафій УПЦ.

Церковні посади, як і в УАПЦ, заміщувалися за демократичним принципом виборності. Про це повідомляють реєстраційні картки керівництва УПЦ. Хоча обставини державно-політичного життя зламували цей принцип. Так, 1931 р. під час обрання єпископа на Лубенську єпархію остаточне рішення винесла ВУЦР, а не єпархіальні збори. Для проведення останніх церква вже не мала змоги. Врешті, така процедура поставлення керівника єпархії передбачалася в особливих випадках. “Особливі випадки” ставали загальним правилом. З 1932 р. влада жорстко тримала курс не давати дозволу на скликання єпархіальних зборів. Суворі реалії антицерковного штурму початку 30-х рр. дезавуювали актуальність питання виборності. На практиці відмова від “поганого” священика могла означати єдину альтернативу – не отримати ніякого. Ці реалії у рівній мірі стосувалися всіх конфесій.

Єпископат і священики Української православної церкви здійснювали богослужіння виключно українською мовою, не користуючись церковнослов'янською. Українська мова була мовою вжитку та діловодства церкви. Це засвідчують листи і реєстраційні документи таких осіб, як митрополит Іван Павловський, архієпископ Київський Костянтин Малюшкевич, єпископ Черкаський Конон Бей, єпископ Уманський Миколай Карабіневич, архієпископ Лубенський Феодосій Сергієв, єпископ Білоцерківський Володимир Бржоснівський, архієпископ Вінницький Олександр Червінський, член ВУЦР протодиякон Микита Яровий [16, арк. 35, 101, 114, 128].

УПЦ продовжувала використовувати богослужбову і катехитичну літературу, збірки нот і духовних пісень, опубліковані свого часу ВПЦР. Нових релігійних видань українською мовою в 30-ті рр. здійснити не вдалося. Залишалося вдовольнятися багажем надбань попередників і друкуванням найнеобхіднішої літератури на машинці. Саме у такий спосіб було поширено церковний календар на 1932 р. Неможливість його видання на державній поліграфічній базі вже сприймалося як даність. Про це можна зрозуміти з матеріалів листопадового пленуму ВУЦР 1931р. Пленум прийняв ухвалу

видрукувати календар “в належній кількості і переслати на місця”. “Належна кількість” була мінімальною: по одному примірнику для благовісників. “Зовсім без календаря не можна. Загублять священики порядок неділь, голосу...”, – пояснював значення церковного календаря митрополит Іван Павловський [17, с. 304].

Згортання українізації та посилення непримиримого ставлення держави до церкви, яке припало на час існування УПЦ, унеможливило навіть ініціювання відкриття українських церковно-освітніх навчальних закладів. Галузь релігійної освіти й пастирів і віруючих була зведена до єдиної можливості навчання шляхом особистих контактів поміж собою та самоосвіти. Це був максимум. Церковний провід орієнтував духовенство “шукати допомоги один в одного”. “Кожна зустріч пастирів поміж собою й Архіпастирями нехай буде життєвою школою виховання, освіти й порадиництва. Єпископи мають стежити за освітою свого духівництва. Не треба нарікати на відсутність систематичного віронавчання й цим виправдовувати свою байдужість і бездіяльність. Треба вміти й хотіти наші персональні зносини використати на церковні цілі, на братерську допомогу один одному і всьому. Кожний пастир повинен сам дбати про свою освіту, він повинен читати, клопотатись самоосвітою”, – закликав митрополит Іван Павловський [18, арк. 9].

Духовну ієрархію цієї конфесії продовжували складати особи, які раніше належали до ієрархії УАПЦ. У перший рік її існування – 3 грудня 1930 по листопад 1931р. – конфесія ще поповнювалася, збираючи спадщину. До неї приєдналося 27 парафій. Разом із тим набирали сили деструктивні фактори. Парафії припиняли існування внаслідок закриття храмів. За той самий час УПЦ утратила 24 парафії. Від неї відійшло 47 священиків. 76 парафій не мали священнослужителів. 62 священики були безпарафіяльними. Здебільшого це були ті, хто втратив можливість служити при храмі внаслідок його закриття владою. Проблема поповнення кадрів духовенства ставала гострішою. Актуалізувалося питання збереження старих кадрів. “Зараз найбільш трудне в житті Церкви – це недостача священиків на парафіях. Немає єпархії, крім Харківської, яка б не боліла недостачею священства”, – констатувалося у доповіді ВУЦР за 1931 р. [18, арк. 7].

Подібно до діячів УАПЦ, які постраждали у зв'язку з процесом СВУ, діячі УПЦ ставали жертвами політичних репресій у середині 30-х рр. Як уже зазначалося, гуманістична позиція священно- і церковнослужителів УПЦ під час голодомору 1932–1933 рр. стала приводом для застосування проти них владою репресивних заходів.

Тексти збережених документів УПЦ свідчать про високий ідеалізм і християнську любов, які освітлювали хресний шлях цієї церкви в пільмі абсолютизованого матеріалізму, культу класових цінностей та революційної нетерпимості. Яскравим прикладом цьому є текст протоколу Пленуму ВУЦР за 1931р. з промовами митрополита Івана Павловського. Отож, у своєму національному будівництві й модернізмі УПЦ продовжувала шлях, визначений лідерами українського церковно-визвольного руху нової й новітньої доби. Невідповідність цього шляху більшовицьким орієнтирам закривало перспективу церковного життя в інституційних формах УПЦ [17, с. 305].

Перетворення радянської політики коренізації у свою протилежність відбулося досить швидко. Уже у січні 1935 р. в постанові XIII Всеукраїнського з'їзду рад на звіт уряду УСРР, узгоджений з ЦК КП(б)У, констатувалося: “розгромлено націоналістичні кубла... Роки 1933 і 1934 особливо були роками великих перемог на всіх ділянках соціалістичного будівництва, могутнього зростання української радянської державності, української радянської культури, зміцнення Радянської України, як форпосту нашої великої батьківщини – СРСР” [19, арк. 33]. У 1934 р. в Харкові зруйнували кафедральний Воскресенський собор УПЦ. Митрополит Іван Павловський перейшов служити до собору Івана Предтечі на Основі. У 1936 р. в Україні було закрито чотири останні парафії УПЦ – у містах Харків і Мерефа та в селах Вільшани й Солоницівка на Харківщині. Того ж року була заарештована ієрархія.

У травні 1936 р. зазнав арешту й був вивезений до Казахстану голова ВУЦР, митрополит Іван Павловський. Там він і загинув. Улітку 1936 р. арешту зазнав архієпископ Феодосій Сергієв – колишній єпископ Лубенський, який на той час уже не був діючим

єпископом, 25 червня 1937 р. в Білій Церкві арештували секретаря ВУЦР Дмитра Оробинського.

16 жовтня 1937 р. розстріляли архієпископів Юрія Михновського та Володимира Самборського. 1936–1937 рр. зазнав арешту й відбув на заслання архієпископ Володимир Бржоснівський. УПЦ перестала існувати як цілісність [17, с. 305].

Невгасне бажання більшовицького керівництва ослабити організаційно найбільшого ідейного противника – Російську православну церкву і гостро усвідомлена небезпека поширення впливу національної церкви стимулювали пошук радянською владою нових способів роз'єднання православних за конфесійною ознакою. Владою було зроблено ставку на поглиблення обновленського розколу заходами ДПУ. В Радянській Росії, а потім і в Україні, постали обновленські церкви, сама поява яких похідно свідчила про глибокі суперечності та ідейну неоднорідність православного середовища. В Росії це були – “Жива церква” (“Живая церковь”), “Союз громад давньоапостольської церкви”! (“Союз общин древнеапостольской церкви (СОДАЦ)”), “Союз церковного відродження” (“Союз церковного возрождения”), “Вільна трудова церква” (“Свободная трудовая церковь”), “Союз релігійно-трудова громад” (“Союз религиозно-трудова общин”). В Україні – “Група православного духовенства й мирян “Жива церква” на Україні”, протегована ДПУ, а також інші групи, що постали внаслідок впливу московських церковних течій, розвиток яких заходами того самого ДПУ всіляко стримувався. Усі опозиційні церковні рухи більшовики намагалися спрямувати в русло організаційних форм “Живої церкви”, як “найбільш революційної”. Тому “прогресивна група” (мовою спецслужб) духовенства, що виникла в Києві на чолі з митрополитом Михаїлом, яка намагалася поширити свій вплив на Волинську, Подільську та Чернігівську губернії, об'єктивно аж до листопада 1922 р. плутала карти ДПУ, вибиваючи ґрунт з-під насадження організації “Живої церкви” у Київській губернії. Ця “прогресивна група” була не чим іншим як церквою Московського патріархату в Україні на чолі з екзархом Михаїлом, що під впливом модернізаційного націотворчого руху мусила демократизувати церковну інституцію [17, с. 306].

На передній план концептуальних пріоритетів обновленських церков було висунуто ідею лояльності до влади. Цього вимагав їх компроміс із владою. Оскільки націотворчі процеси об'єктивно вимагали реалізації гасла автокефалії та вживання національної мови в широкому церковному вжитку, без цього керівники державної влади й лідери церковної опозиції, які шукали один в одному спільників для розв'язання проблеми інституціоналізації церкви, не могли розраховувати на успіх. Отож, жорстка політика більшовиків, з одного боку ставила церкву на грань виживання, з другого – посилювала національні претензії учасників церковного руху і виводила модернізацію православ'я в Україні на широкий шлях збагачення його національними рисами, який вів до інституціоналізації української автокефалії.

Під час роботи Всеукраїнського церковного Собору Синодальної церкви у травні 1925 р. представник Всеросійського Священного Синоду протопресвітер П. Н. Красотін у своїй промові зазначив: “Тепер життя будуватиметься на нових підвалинах. Всеросійський Синод задався ціллю дати автокефалію всім народностям. Але Всеросійський Синод боїться, як би це не роздробило церкву на частини і не ослабило її. В єднанні сила й церква молиться за єднання святих Божих церков... Всеросійський Собор, безперечно, від люблячого серця, благословить автокефалію української церкви, але він надіється, що це не поведе до повного відчуження від Росії її сестри Української церкви..., [а] буде мати своїми наслідками єднання з Російською церквою й з усіма православними автокефальними церквами. Яким чином має виявлятися єднання з Російською церквою, про це необхідно подумати надзвичайно серйозно” [17, с. 308]. Така заява одного з провідних діячів російського обновленського руху свідчила, що початкова ідея російських обновленців про доцільність національно-демократичних церковних реформ уже на середину 20-х рр. дала глибоку тріщину. Не сприйнята загалом, розбившись об менталітет російської нації, вона показала кризу демократичності в російському обновленському русі. На порядок денний стало завдання не допускати дійсної автокефалії національно реформованих православних конфесій, утримати їх у рамках всеросійської єдності.

У цілому відношення до обновленської церкви було таким самим, як і відношення до автокефальної церкви. “Наша мета полягає в розвитку й зміцненні руху “Ж. Ц.”, щоб використати його для ужалення тихонівщини, а потім тільки провести розкол у самому обновленському русі”, – зазначав 2 січня 1923 р. вищезгаданий високопоставлений співробітник ДПУ Соколовський у короткому огляді “Про духовенство” для ЦК КП(б)У [20, арк. 1-2]. Факти підтверджують негативне в суті сприйняття владою обновленства, яке влада “терпіла” тільки з тактичних міркувань заради ослаблення православ’я. В цьому переконує наступний епізод. 6 листопада 1923 р., намагаючись обмежити громадський резонанс Калинівського чуда на Поділлі, Антирелігійна комісія Політбюро ЦК КП(б)У передбачила низку заходів, було вирішено використати і противників Українського екзархату РПЦ – українських обновленців та автокефалів. До складу експертної комісії по вивченню чуда, яку доручили очолити І. К. Сухоплюєву, залучили “чорносотенних єпископів” – митрополита Василя Липківського (УАПЦ) і архієпископа Лоллія (Юр’євського) (Синодальна церква). Така характеристика лідерів двох реформаторських українських конфесій підкреслює сутнісне однаково негативне ставлення влади до обох православних церков і надто – до найбільш активних їхніх діячів [17, с. 310].

Принципово оцінки конфесій не змінилися і в 30-х рр. (коли вже УАПЦ зійшла з історичної арени), про що свідчить ототожнення обновленців із послідовниками патріаршої церкви. В документах Комісії у справах культів при Президії ЦВК СРСР за 1936 р. знаходимо досить показове визначення: “Комісія має багато прикладів, коли районні й міські органи влади надають перевагу обновленцям перед староцерковниками, вважаючи перших найбільш “лояльним” угрупованням православної церкви. Між тим по всіх справах ці обидва напрямки не становлять по суті принципової різниці. Поширені неправильні методи передачі церков із користування староцерковників обновленням, а потім закриття їх за “допомогою” останніх”.

Таким чином, порівнюючи реформізм Синодальної церкви та УАПЦ, мова йде лише про менш яскраве й послідовне втілення

національних ідей в устрої Синодальної церкви, більш стриману динаміку національного церковного будівництва обновленської церкви, а не про відсутність національної ідеї в ідеології взагалі. На наш погляд, доречно відзначати поступове поглиблення національного характеру автокефалії Синодальної церкви. Обновленці досить швидко усвідомили значимість національного чинника й дедалі наполегливіше декларували свою прихильність до ідеї адміністративно самоправної церкви. Свідченням збереження тенденції до національної розбудови обновленської церкви може стати також повна офіційна назва цієї конфесії, зафіксована в її статуті, ствердженому на II Всеукраїнському церковному Соборі: Всеукраїнська православна автокефальна синодальна церква. У контексті зауваженого доречно звернути увагу й на дату ствердження згаданого вище статуту – 1925 р. Отож, до того часу динаміка автокефального руху в альтернативному до УАПЦ річищі усіяко стримувалася ЦК КП(б)У. Влада, яка декларувала політику українізації й намагалася щільно опікати обновленців, боялася “негативних наслідків” створення незалежної української церкви. Лише 1925 р. автокефалію легітимізували на державному рівні.

У тому ж 1925 р. українські обновленці зробили спроби впровадження української мови в офіційному діловодстві Священного Синоду, що було пов’язано з роботою створеної при ньому Комісії по автокефалії і українізації. В середині 1925 р. періодичному органі Синодальної церкви, двотижневику “Голос православної України”, дали нову назву – “Український православний благовісник”. В ньому з’явилися статті українського новою. Значний блок матеріалів присвячували канонічному обґрунтуванню принципу української автокефалії. 25 грудня визначили як “урочисте свято автокефалії Української Православної Церкви”. З початку наступного року Священний Синод став видавати новий, цілком україномовний часопис “Рідна церква”. Його національне забарвлення, безсумнівно, слугувало альтернативою виданням УАПЦ, і, зокрема, їх офіційному журналу “Церква й життя”.

Декларовані Всеукраїнським Собором Синодальної церкви 1925 р. пріоритети повторили гасла УАПЦ: автокефалія,

соборноправність, українізація. Уже в одній з перших статей, що висвітлювала проблему українізації після Собору, вміщений в “Українському православному благовіснику”, тлумачився такий її контекст. “Цю справу необхідно розглядати в обсягові, багато ширшому, вбачаючи українізацію не тільки в мові, але, так би мовити – і в дусі й у характері, власне у відновленні в церковному житті добрих стародавніх, улюблених нашим громадянством, церковних звичаїв, які так приваблювали до себе, й із собою до Церкви всяку душу українську, які часто викликали у тій душі велике релігійне натхнення, і якими наше церковне життя відрізняється від такого ж життя наших братів – інших православних народів, – писав священник Семен Марунчак” [21, с. 9].

Посилення національних тенденцій в середовищі Синодальної церкви в Україні, динаміку якого визначав “релігійний неп”, на межі 20–30-х рр. розбилося об нові бар’єри радянської релігійної та національної політики. Масове закриття храмів, переслідування духовенства, припинення існування духовних навчальних закладів, видавничої діяльності церкви, а також новий розкол у РПЦ, спричинений переходом патріаршої церкви на позиції слухняності цивільному урядові, які відбувалися в умовах утвердження нового політичного курсу групи ЦК ВКП(б) на чолі з генеральним секретарем Й. В. Сталіним, змусили згорнути взаємні контакти і припинити інституційні суперечки між російським та українським центрами обновленських церков. У 1935 р. автокефальний статус Української Синодальної церкви взагалі було скасовано. Поступово вона зійшла з історичної сцени. Влада використала її потенціал і відправила в небуття.

4–5 червня 1925 р. на засіданні Собору православних єпископів усієї України в м. Лубнах на Полтавщині було проголошено створення Української православної церкви з повною назвою “Українська православна автокефальна церква з канонічною примесивною ієрархією”. В світських джерелах і літературі Церкву, що оформилась на Соборі в Лубнах, стали йменувати скороченою назвою – Соборно-єпископською.

Називаючи власну православну конфесію українською, соборно-єпископці досить чітко охарактеризували своє розуміння

української автокефалії. Існуючі в Україні православні церкви вони критикували, передусім, за недооцінку ідеї незалежності української церкви: “2) обновленську течію, яка в 1923 р. знехтувала автокефальним станом Української Церкви...; 3) так звану тихонівську течію, яка не визнає постанов Собору Єпископів 1922 р., стоїть на ґрунті автономії 1918 р. або навіть не визнає Собору й цього року та, повертаючи назад історичний поступ життя Церкви на Україні, утворює в ній церковний розкол”. УАПЦ, автокефалія якої була реальною, з цього приводу критиці не піддавалася. Її бичували за походження ієрархії, яке називали “самосвятським” [17, с. 327-328].

Наповнення ідеї автокефалії реальним змістом мало відбутися шляхом канонічної розбудови власної організаційної структури. Це означало вихід за межі правового поля Московського патріархату та послідовну українізацію. “Українізація повинна провадитися поступово, але ж твердо і невідкладно. Коли людність не хоче українізації зараз, допускати службу слов’янську, як попущення, не забуваючи про необхідність українізації в парафіях з українським населенням”. Зазначалося, що проповіді мають бути українськими, а в парафіях з неукраїнським населенням – мовою більшості. Принагідно нагадаємо, що названа церква набула поширення не тільки на Полтавщині та Поділлі – більш національно однорідних регіонах з переважаючою більшістю українського населення, а й в Південно-Східному регіоні України: Харківщині, Катеринославщині, Донеччині, українізаційний потенціал якого не було повною мірою використано УАПЦ.

Важливо звернути увагу й на те, що прихильність ідеї національної церковної модернізації у діячів Соборно-єпископської церкви не зникла із згортанням державної політики українізації. Такий висновок можна зробити, вивчаючи анкети та реєстраційні картки священнослужителів цієї конфесії. І все ж за національно-політичною орієнтацією духовенства та віруючих Соборно-єпископська церква була менш однорідною, ніж УАПЦ. Благочинні священники округів Луганської єпархії у 1930-ті рр. правили Службу Божу церковнослов’янською мовою, а не українською, вважаючи цю практику за правило для своїх колег. Діловодство в єпархії так і не

стали вести українською мовою. Цей приклад був типовим. Для характеристики конфесії під кутом вивчення впливу національно-політичних факторів, важливою є наступна обставина. Якщо автокефалія й українізація УАПЦ була покликана широкими суспільними верствами і в значній мірі – мирянами, то створення Соборно-єпископської церкви виглядало відгуком духовної ієрархії на потребу розбудови національної української церкви.

Однак на межі 30-х рр. відбулося виснаження націотворчих ресурсів соборно-єпископців. Як і для інших православних конфесій в Україні, воно зазнало впливу нових змін державної національної політики. Курс на формування “диної соціальної спільноти”, якій пізніш надали назву “радянський народ”, набирав усе виразніший рис і супроводжувався навіюванням у масову свідомість штампів про подолання національних бар’єрів, впровадження “ленінської національної політики” [17, с. 329-330].

Значне місце на релігійній карті України займав Український екзархат Російської православної церкви. Проаналізуємо ставлення до національного руху і державної національної політики з боку цієї частини православної спільноти, яка була згуртована навколо Українського екзархату РПЦ. Порівняно з вище охарактеризованими конфесіями, вона у найбільшій мірі гальмувала інституціалізацію українського православ’я. Для Російської православної церкви продовження національно-культурного відродження в Україні об’єктивно супроводжувалося посиленням інституційної кризи. Адже дедалі різкіше поставали питання про використання національних мов у церковному вжитку, розширення адміністративної самостійності церкви у всеукраїнському масштабі, відродження національних традицій у релігійному житті. Ці проблеми збурювалися неминуче, адже у попередні століття заходами імперського центру їх намагалися вирішити способом тотальної уніфікації всіх організаційних форм у формулах російського національного православ’я. Отож, у процесі українського націотворення конфлікт між старими імперськими формами і національними церковними ідеями та національною релігійною свідомістю ставав дедалі глибшим.

Одразу зазначимо, що в практиці РПЦ в Україні домінантними залишилися старі політичні схеми. Характер церковної організації, що консервував її внутрішній лад у визначеному верхами варіанті, скеровував усю конфесію до збереження цілісності її всеросійських форм. Найвищі посадові особи й органи церковного управління з усією однозначністю висловлювалися за збереження цілісності церкви. Оптимумом при цьому їм здавалася наближеність до старого церковного ладу.

Обраний на Помісному Соборі Всеросійський патріарх Тихон, у свою чергу, безкомпромісно тримав лінію на збереження російської церковної спадщини. У цьому відношенні досить показовими були послання патріарха чадам православної церкви від 21 липня та архіпастирям і пастирям від 8 жовтня 1919 р. Закликаючи паству до християнського смирення, а духовенство до невтручання в політичну боротьбу, вони закликали не допускати іншого організаційного контексту окрім всеросійського. Весь постімперський простір характеризувався ототожненими поняттями: “Православна Русь”, “Росія”. Аксіоматично всі національні рухи розцінювалися не інакше як “чвари й розбрат, які породили на Русі криваву міжнародну брань” [17, с. 330-332].

Мова численних документів РПЦ в Україні, як керівних ланок, так і парафіяльного рівня, дозволяє стверджувати про очевидну суперечність офіційного церковного курсу національним інтересам віруючого населення і досить відсторонене сприйняття екзархатом державної політики. Віруючі більшості православних громад екзархату РПЦ за своїм національним складом були українцями, що не важко побачити, виходячи зі статистичних даних про чисельність віруючих цієї конфесії та їх співвідношення з іншими церквами в Україні. Цю логіку підтверджують і матеріали переписів населення, зокрема – переписів 1926 та 1939 рр. У протоколах засідань церковних рад, листуванні священнослужителів тощо, писаних російською мовою, багато українізмів та українських лексичних та орфографічних форм. Протягом проведення більшовицькою партією державної політики українізації, коли діловодство місцевих державних установ переводилося на українську мову, ситуація з діловою мовою в парафіях РПЦ не змінилася. Церковне діловодство

залишалося російськомовним, підкреслюючи консерватизм РПЦ. Єпископат РПЦ в Україні здебільшого був російським. Широко відомі дані про те, що станом на 1917р. з 27 єпископів в Україні лише четверо були українцями. Цей момент додавав підґрунтя для збереження у незмінності конфігурації церковної периферії й недопущення її відхилень в українську автокефалію [22, с. 917]. Лінія поведінки єпархіального керівництва в унормуванні національно-церковних: проблем проявлялася не тільки в політичній орієнтації на Москву, а й у вимушеній безініціативності та бездіяльності єпископату, навіть в організації опору щодо проведення таких реформ.

Протягом 20–30-х рр. чисельність єпископату РПЦ в Україні значно зросла. В географічних межах нинішньої України діяло 66 єпископських кафедр. Це зростання відбувалося у більшій мірі за рахунок місцевих національних кадрів. Передусім вони поповнили число вікарних єпископів. Проте новопоставлені єпископи не внесли перелому в загальний баланс національних пріоритетів ієрархії РПЦ в Україні. Ці пріоритети залишалися російськоцентричними, що мало своє пояснення. По-перше, єпископи поставляли лише тих кандидатів, які не викликали сумніву в їх ідейній і канонічній підтримці офіційної лінії РПЦ. По-друге, поповнення відбувалося в умовах гострої боротьби проти українського автокефального й обновленського рухів, отож гуртувало навколо кожної з церков (у тому числі й навколо українського екзархату УПЦ) послідовних і непримиримих поборників їхніх ідей. По-третє, до ієрархії РПЦ ішов потік найбільш ортодоксальної частини духовенства, вихованого тривалим перебуванням у чернецтві, оскільки радянська влада почала масове закриття монастирів, а обновленська та українська автокефальна церкви у своїх релігійних програмах виступали за знищення інституту чернецтва та монастирів, прагнучи до скасування привілеїв ченців і зрівняння в правах усього духовного стану [23, с. 102].

На рівнях місцевого церковного управління: єпархіального, благочинницького, парафіяльного, структура РПЦ продемонструвала закритість і здатність протистояти національним факторам. Зброєю у цьому протистоянні вона обрала підкреслену канонічну залежність

від Москви. Цей чинник слугував основою для теологічної консервативності (яскравим свідченням чого було невпровадження рідної мови в систему парафіяльного діловодства), утримував українську паству в організаційному лоні РПЦ. З іншого боку, він продукував релігійний фанатизм, гальмуючи націотворчий потенціал православних віруючих. Національно пробуджена меншість віруючого населення, яка бачила органічну нездатність РПЦ до національно-демократичних реформ, розривала з нею.

Таким чином, РПЦ в Україні для виходу зі стану національно-інституційної кризи, апробувала обидва варіанти – лібералізацію та централізм. Жоден із них не застосовували самодостатнім. В цілому ж національна політика РПЦ експлуатувала старі концепції імперських структур. Ці концепції мали шанси на вкорінення в релігійну психологію українців за умов недостатнього рівня розвитку національної самоорганізації. Обіцяні національні поступки тим, хто готовий був до розбудови незалежної української православної церкви, залишилися невиконаними після створення УАПЦ 1921 р., оскільки інституційний розкол таки стався.

Нову ситуацію, вкрай несприятливу для проведення будь-яких реформ, для РПЦ створювала влада. Наступ державного атеїзму заганняв церкву в глуху оборону, формуючи в ній консерватизм і непоступливість, що контрастувало з більшовицькими нововведеннями. Щоб якимось чином применшити негативну дію цього впливу і стабілізувати церковне життя, від служителів вимагалось самовіддане християнське служіння, рівне подвигу. Їхні справи очорнювали, їх безпідставно переслідували. Звернемо увагу на наступний момент. Служителів РПЦ, як правило, переслідували за “контрреволюцію”, “антирадянську діяльність” тощо. Навіть у часи державної політики українізації 20-х – початку 30-х рр. ці переслідування не містили звинувачень духовенства і віруючих Українського екзархату РПЦ у порушенні національної політики, не супроводжувалися гоніннями за “антиукраїнську” чи “проросійську націоналістичну діяльність”. Такі спостереження, на нашу думку, підкреслюють більшу спорідненість національно-політичної платформи РПЦ з сутністю (не з деклараціями!) національної політики більшовиків [17, с. 338-339].

Переслідування духовенства Українського екзархату РПЦ із звинуваченнями в “монархізмі”, “шовінізмі”, “російському антирадянському русі” стали практикуватися пізніше – на переломі 20–30-х рр., отримавши продовження в період масових політичних репресій другої половини 30-х рр. Але це вже були явища політичних акцентів влади доби сформованого тоталітаризму. Тоталітарна система знищувала людей масово і не тільки за їх інакомислення. Самодостатніми для репресій були найменша підозра в інакомисленні та бажання сформувати відповідну психологічну атмосферу в країні для максимально чіткого функціонування адміністративно-командної системи.

Гоніння влади перетворило слабкі сторони Російської православної церкви в Україні в сильні. Образ Українського екзархату РПЦ, як однієї з найбільш гнаних конфесій, набував компенсаційного значення церкви-мучениці, дозволяючи їй дещо легковажити питанням інституційних національних реформ. Обезкровлення церкви, яким став арешт більшості єпископів РПЦ в Україні на хвилі вилучення церковних цінностей та насадження обновленського руху в 1922–1923 рр., невпинні репресії проти ієрархії з метою досягнення її беззастережної лояльності та винищення церковної еліти в другій половині 30-х рр. унеможливили модернізацію національної релігійної ідеології цієї конфесії, залишаючи її на узбіччі передової богословської думки новітнього часу. Як бачимо, основні православні конфесії України, незважаючи на відмінності і протиріччя між їх представниками і владою, своїми пріоритетами, окрім Українського екзархату РПЦ, вибрали українізацію, національний церковний рух, автокефалію і намагались втілити в життя ці програмні цілі. Однак тоталітарна система при допомозі “батога і пряника”, організації паралельних церковних структур, репресивних заходів до духовенства всіх рівнів нівелювали ці намагання. Тут, до речі, необхідно зазначити, що владними партійними структурами і органами ДПУ були також створені такі “церковні” об’єднання православного напрямку, як григоріанство та йосифлянство, які не відіграли покладеної на них ролі, однак продовжили розкол православної громади України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Савельєв О. М. Історія України. Довідник, хронологія подій, словник для учнів та абітурієнтів / О. М. Савельєв // Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 408 с.;
2. Всесоюзная перепись 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. – Вип. 4. – М. : Главполитиздат, 1928. – 1304 с.;
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 482.;
4. Центральний державний архів вищих органів державної влади (далі – ЦДАВО). – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 305.;
5. ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 376.;
6. Державний архів Житомирської області. – Ф. 1999. – Оп. 1. – Спр. 31.;
7. ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 375.;
8. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-2827. – Оп. 1. – Спр. 21.;
9. ЦДАВО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2186.;
10. Девятый съезд Коммунистической партии большевиков Украины: Стенографический отчет. – Харьков : Пролетарий, 1926. – 792 с.;
11. Сухоплюев И. Церковный раскол в России и на Украине / И.Сухоплюев // Путь к коммунизму. Орган Главполитпросвета. (Харьков). – 1922. – № 8-9.;
12. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-316. – Оп. 1. – Спр. 187.;
13. ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 783.;
14. Смолінський В. І. Церква на Поділлі від найдавніших часів до наших днів: Хроніка подій. Коментарі / В. І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 116 с.;
15. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 174.;
16. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 176.;
17. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX- 30-ті рр. XX ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф. – 2004. – 440 с.;
18. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 174.;
19. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6615.;
20. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1450.;
21. Марунчак С. Про церковну українізацію / С. Марунчак // Український православний благовісник. – [б. в.], 1925. – № 24.;
22. Мартиролія українських Церков: – У 4-х т. – Т. І. Українська Православна Церква. Док., матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор : Смолооскип, 1987.;
23. Білокінь С. І. Православні єпархії України 1917–1941 рр. / С. І. Білокінь // Історико-географічні дослідження на Україні / Зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 102.

М. І. Букацький,
*голова Хмельницького регіонального
суспільно-культурного товариства “Переселенці”*

70-РІЧЧЯ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Цього року минає 70 років з початку депортації українців з території Лемківщини, Надсяння, Підляшшя, Холмщини, Люблінщини та західної Бойківщини.

Коли держави-переможці у Другій світовій війні визначали територію Польщі, то в її межі потрапили споконвічні українські землі, на яких проживало понад 700 тисяч наших земляків. Тому 09 вересня 1944 року у місті Люблін (Польща) уряд Української РСР із самозваним Польським комітетом національного визволення схвалив угоду про евакуацію українського населення з території, що відійшла до Польщі, а поляків – з території України.

Обмін територіями означав, що люди мали бути виселені з рідних земель. Ані погодження, ані віросповідання не могли бути причиною щоб залишитися на батьківщині.

Слід відмітити, що після підписання Угоди, тобто вже в останні місяці 1944 року, почалась активна агітація про переселення українців на територію Радянської України.

Військові та агітатори вихваляли колгоспи: “яка прекрасна техніка працює на колгоспних полях і як добре живуть люди”. Рідко хто з селян повірив в подібні агітаційні байки, тим більше, що люди пам’ятали як в 1933 році по селах збирали жертви, щоб допомогти братам з Великої України.

Слід відмітити, що за 1944 рік добровільно переселилось приблизно п’ять відсотків українців. Це головним чином ті, чії оселі згоріли під час війни, не заможні, а із Холмщини і Підляшшя – мешканці тих сіл, що постраждали від польського терору 1942–1944 рр.

У перші місяці 1945 р. агітація про переселення ще більше посилювалась, тому що потік переселенців припинився і тому польські шовіністи почали набирати агресивно-розбійницьких форм,

змушувати до виселення за допомогою масового терору, грабування, вбивства, мордування та підпалу будівель. Слід відмітити, що до заключення Угоди поляки і українці в селах переважно жили мирно і дружньо між собою.

Тодішня Комуністична влада запевняла, що переселення добровільне, однак добровільним воно ніколи не було. Українці опинилися між двох вогнів: з одного боку погрожувала Армія Крайова та польські національні формування, які почали спалювати цілі українські села, а з іншого – спецпідрозділи радянських військ, які заганяли у товарні вагони, в яких зазвичай перевозять худобу, і тримали по декілька днів та відправляли, в більшому випадку, на південь та схід України, в подальшому вигружали в голому полі. Багато з тих, хто був виселений, намагався повернутися назад, але мало кому це вдалося, в основному більша частина переселенців залишилась жити в Галичині та в західних областях України.

Обмін територіями між УРСР і Польщею продовжувався як у 1948 році та в 1951 році.

Особливо слід відмітити, що драматичним було встановлення кордону в 1948 році, що зачепило переважно населення горішнього Сяну – гірського терену, де села традиційно ланцюгами тягнуться вздовж ріки, яка стала прикордонною. Згідно змішаної комісії СРСР і Польщі від 10 квітня 1948 р. понад 9,0 тисяч осіб було виселено.

А необхідність територіальних коректив, остання відбулася в 1951 р., влада пояснювала нібито економічною необхідністю. Так чи тільки барелі нафти і тонни вугілля були причиною цього, щоб 50 тис. українців і поляків позбавити рідних земель.

Звертаю вашу увагу, що Угода про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 09.09.1944 р. була незаконною. З боку Польщі її підписав Польський Комітет Національного Визволення, а не уряд Речі Посполитої. Вказаний Комітет був громадською організацією і ніким, крім СРСР, не визнаний. Тому що в цей час законний уряд Польщі знаходився в Лондоні. Комітет не мав права підписувати міжнародні угоди і сама Угода не була ратифікована. УРСР, як союзна Республіка, також не мала права підписувати. Все це належало робити владним структурам СРСР.

Але така депортація стала однією із трагічних сторінок в історії українського народу та українсько-польських відносин. Так званий “обмін” здійснений був керівництвом СРСР та комуністичною Польщею. Протягом 1944–1946 рр. було депортовано з території Польщі до України близько 500 тис. українців, а ще понад 150 тисяч були виселені в 1947 році в результаті акції “Вісла”.

Всупереч Угоди, переселення не було добровільним. Так, у виселенні, з боку СРСР була заподіяна служба державної безпеки, а Польща для примусового виселення використовувала збройні сили та масовий терор польських шовіністичних організацій. Біля 2 тисяч наших співвітчизників у той час загинули від рук польських націоналістів та у в’язниці концтаборі “Явожно”.

Проблеми депортації етнічних українців з своїх споконвічних земель на території Польщі у 1944–1946 та 1951 рр. та акція “Вісла” продовжують і в наш час тривожити депортованих та їх нащадків. До сьогодні не дано правдиву інформацію про злочин комуністичних режимів Польщі та СРСР, не розкрито трагедію цілого народу, яка відбулася в цивілізованій Європі в середині XX століття.

Депортовані залишили житлові будинки, господарські будівлі, культурні споруди, тисячі гектарів пасовиськ, ораної землі та лісу. В Україні їх чекала розруха, зруйновані домівки, земельки, колгоспна неволя та голод 1946–1947 рр.

Тривалий час ця тема була закрита і лише за Незалежної України дещо змінилося. Але досі не надана політична оцінка подіям, виходячи з міжнародного права, не прийнято Закон про депортацію, не відшкодовано збитки за нанесені матеріальні і моральні кривди. Ми, члени товариства, не можемо вільно поїхати на свою малу Батьківщину, вступити на рідну землю, поклонитися могилам, відвідати родичів, впорядкувати знищені цвинтарі, відвідати будинки, де народились, храми, культурні споруди тощо.

Товариства, об’єднання депортованих українців неодноразово звертались до Президентів України, Верховної Ради і Кабінету Міністрів України з проханням дати політичну оцінку подіям 1944–

1946 і 1951 рр. та прийняти Закон про депортацію. На жаль, ці звернення не були почуті і до цього часу не прийняті ніякі рішення.

Тому що польсько-українське протистояння, яке відбувалося в 1940 роках минулого століття, залишило для суцільних сьогоднішніх поколінь українців і поляків не тільки прикрі спогади про ці часто трагічні події, а й потребу об'єктивно і всебічно проаналізувати причини, які призвели до масових вбивств сотень невинних як українців, так і поляків.

У повоєнні роки в Україні та Польщі народилися і виросли нові покоління українців і поляків, які хочуть як добрі сусіди жити у злагоді та взаємоповазі. Тож заради цього взаємне українсько-польське поєднання, взаємне прощення кривди, що їх зазнали в ці трагічні роки для тисячі українців так і поляків стає вимогою сьогоднішнього дня.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історична правда. – 2013. – 24 січ.;
2. 1А3ік;
3. Лемківський календар на 2013 р. – С. 85-97.;
4. Оберіг Лемківщини // Лемківський календар на 2011 р. – С. 140-142.;
5. Дзвони Лемківщини – 2011. – № 77.;
6. Дзвони Лемківщини. – 2002. – № 32.;
7. Депортовані з Польщі українці. Про спільне примирення // Лемківський календар. – 2014. – С. 66-68.

В. Г. Візнюк,

*провідний науковий співробітник
(смт. Меджибіж)*

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В С. ШРУБКІВ ЛЕТИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ В ДОКУМЕНТАХ І СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Незважаючи на 80 років, що віддаляють нас від трагічних подій Голодомору, жорстокий і нелюдський спосіб знищення голодом, впроваджений більшовицьким керівництвом Радянського Союзу, вражає і заставляє дослідників знову і знову повертатися до цієї теми. Відновити події тих часів вдалося завдяки розсекреченим архівним матеріалам, на основі яких з'явилися публікації науковців, були створені Національна Книга Пам'яті та Книги пам'яті по областях, що постраждали під час Голодомору. Також дуже

важливими для встановлення історичної правди є свідчення очевидців, людей, яким вдалося вижити і довгий час зберігати в своїй пам'яті те, про що стало можливим розказати тільки тепер.

На Хмельниччині в 1932–1933 році лютував голод. 27 районів сучасної Хмельницької області входили в 1932 році в склад Вінницької області [1, с. 73]. Непомірні хлібозаготівлі стали причиною масового вимирання людей і навіть активісти, яким було поставлено завдання будь-якою ціною виконати плани, виступали проти відбирання в людей останніх запасів зерна. В зв'язку з цим в документах згадуються Меджибізький, Волочиський, Оринінський, Староушицький, Славутський, Проскурівський райони [1, с. 15]. В с. Шрубків, яке раніше відносилось до Меджибізького району, завідуючий господарством колгоспу Кондратюк, який був також кандидатом в члени комуністичної партії, вважав, що партія помиляється в усьому, що вона робить. Бо вилучення в одноосібників не дає нічого, бо в них вже забрали все, тому він висловлювався проти цього [1, с. 208]. В одному із спецповідомлень говорилося про Меджибізький район, про випадки голодування, недоїдання, опухання від голоду, окремі смертельні випадки серед членів колгоспу та серед одноосібників. Повідомлялося, що це були в основному люди похилого віку, інваліди, діти, також були випадки вживання в їжу різних сурогатів. Інформація стосувалася сіл: Моломолинці (жебраківання людей), Митківці (голодує батько червоноармійця), Гнатівці (колгоспники голодують, жебракують, збирають в лісі жолуді та різні трави), Ярославка (10–12 сімей щоденно збирають лісові ягоди, жолуді, листя, перемішують і вживають в їжу) [1, с. 93]. Органами влади фальсифікувалися дані про ситуацію під час страшного голоду. Обласна оздоровча комісія в доповідній записці про стан продовольчих труднощів у Вінницькій області (17 травня 1933 року) віднесла Меджибізький район до 4-ї категорії, так як тут зафіксовані продовольчі труднощі “в незначній кількості господарств в окремих селах”.

Село Шрубків згадується в Народній Книзі-Меморіалі, створеній талановитими журналістами Лідією Коваленко та Володимиром Маняком, які зібрали тисячу свідчень очевидців, включили в книгу коментарі істориків: В. Ткаченка, М. Трояна, І.

Шульги, розсекречені архівні матеріали, відображення голоду в газетах. Володимир Маняк назвав народну пам'ять “найдостовірнішим джерелом”, а “розкуту самосвідомість народу – найсправедливішим істориком пережитого лихоліття сталінщини” [2, с. 14]. В книзі опубліковані спогади Мацька Віталія Петровича про події 1932–1933 років в с. Шрубків, де він виріс. Мацько говорив про те, що в пресі жодного слова про голод не було, на перше місце ставилось виконання плану. 11 грудня 1932 року Меджибізька районна газета “Ленінським шляхом” помістила рапорт про завершення хлібозаготівель шрубківським колгоспом та виконання плану на 100%. Після цього було доведено додатковий план, про який голова колгоспу висловився, що не зможе його виконати, за що поплатився тюремним ув'язненням. Також, він розповів, що в той час, коли вмирали люди, замість вирішення проблем, проводилася чергова чистка в партосередку. Був виключений з партії секретар партосередку Петро Іванович Гуляк, який працював заступником директора радгоспу “Пролетар”. Кілька свідчень жителів села, записаних Віталієм Петровичем, стосуються вилучення в селян необхідних для життя зерна і продовольчих запасів. Житель с. Шрубків Михайло Ананійович Кондратюк в роки голодомору був підлітком. Він засвідчив, що в 1932 році в них забрали геть усе зерно і його батько вимушений був поїхати на роботу в Ленінград. Там він місяць попрацював двірником, а потім його вигнали з міста через відсутність прописки. Далі він поїхав на Донбас, де працювали його старші діти. Завдяки посилкам з продуктами, які одержували з Донбасу, вижили ті, що залишалися в селі. Нестеренко Павло Семенович, якому в 1933 році було 12 років згадував, що люди ховали від активістів зерно, хто де міг, навіть в коминах, але й звідти діставали заховане залізними гаками. Забирали також картоплю, квасолю та інші продукти. Розповів, що в селі був відкритий колгоспом притулок для дітей-сиріт. Діти не мали в що одягнутися, тому вилучили з церкви ризи, з яких потім шили одяг [2, с. 124-125]. В 1993 році Віталій Мацько став редактором-упорядником книги свідчень “Голод на Поділлі”, в якій охоплені події 1921–1922 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. Своїми спогадами поділилися академіки Григорій Костюк, Олександр Мазуркевич, письменники

Кузьма Гриб, Олександр Брянський (Саша Красний), Богдан Чалий, Василь Кравчук, а також жителі різних районів Хмельницької і Вінницької областей.

Важливі документи, свідчення очевидців опублікував журналіст Борис Володимирів в Книзі Пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій в Летичівському районі. Деякі з них стосуються с. Шрубків. В докладній записці про хід хлібозаготівельної кампанії по Меджибізькому району в 1932 році відмічалось, що підвищився рівень хлібоздачі по району, хоча в деяких випадках селяни були незгідні з тим як проводилися хлібозаготівлі. Жителька села Шрубків Березовська Настя на куткових зборах висловила: “По колгоспу люди вмирають з голоду, хай, вперед подохне колгосп, а потім й ми, бо нема чого їсти і хліба не дають” [3, с. 20]. В спецзводці райуповноваженого ДПУ по Меджибізькому району Каца говорилося про те, що колгоспники були настроєні проти влади: “Коли б нам дали землю і не мішали, так як зараз мішає своїми дурними розпорядженнями, то ми й лучше зробили і хліб мали б. Добре їм балакати, хліб забрали в селян, наробили закритих розподільників, а люди з голоду пухнуть” [3, с. 23]. Одноосібник Петро Починок говорив, що не зможе виконати план по здачі озимини (21 пуд), так як вродило 48 снопів, а залишилося 13, бо 35 уже з’їли, а до нового врожаю ще треба дочекати [3, с. 25].

В документах подавалися факти порушень, які відбувалися під час проведення хлібозаготівель, та відсутність реакції голови сільської ради Шила на протиправні дії комісії по хлібозаготівлі. Коли проводився трус в одноосібника Миронишина, в присутності голови була вилучена пляшка сливового вина. З 14-літньої дівчини з цієї сім’ї вимагали виконання плану, а коли вона згадала про вино, її заарештували і цілу ніч тримали при сільраді. Хліб забирали не тільки в одноосібників, а також в колгоспників, родин червоноармійців, причому забирали останнє [3, с. 26]. В одній із спецзводок повідомлялося про загрозу для проведення якісної і вчасної підготовки до весняного сіву, бо голова колгоспу Гончар і член Управи Романченко вважали стан в колгоспі безнадійним через відсутність фуражу та посівного матеріалу. Про одного з самих активних членів бригади по вилученню зерна Яцькова Федора в

документі говорилося, що він забрав у жителями села Горбатюк 2 кг сухих сливков. Жінка благала, щоб він їх не забирав, а він побив її і сказав: “На селі закон – я, і ніхто мені нічого не зробить” [3, с. 27]. Одним із організаторів голоду в Шрубкові був 25-тисячник, комуніст Жилін Іван Михайлович, уродженець Воронезької області, який був направлений в село для організації колгоспу [3, с. 31]. Борис Володимирів подав інформацію про кілька випадків канібалізму в с. Шрубків: житель села І. Гончарук 7 березня 1933 року зарізав і з’їв свого чотирирічного сина, а М. Бацула з’їла двох своїх дітей і втекла з села аж на Сахалін (“Летичівська газета”, стаття В. Савенка “Голодомор 1932–1933 років у Шрубкові”, 1993) [3, с. 93]. В книзі зібрані свідчення тих, хто пам’ятає часи голодомору-геноциду, архівні документи, списки встановлених жителів Летичівського району, які померли в 1932–1933 роках від голоду. В цих списках є велика кількість жителів с. Шрубків.

Свідчення очевидців включені в Книгу Пам’яті про жертви Голодомору частина 1. Ці спогади дають повну картину подій в с. Шрубків в часи страшного голоду. Жителька села Гуцалюк Лікора Миколаївна розповідала, що ходила на роботу в колгосп, там давали пайок, але його було недостатньо, чоловік ходив по селах майструвати. В сім’ї було троє дітей, двоє з них пухли від голоду, її син Стьопа помер в 1933 році. Під час роботи на городі вона бачила як звозили на кладовище мерців, яких не закопували. В голод помер чоловіка найменший брат, бабуса Явдоха. Вона пішла в Меджибіж на базар, де купила холодець, в якому виявилися дитячі пальчики. Після цього бабуса злягла, нічого не їла і померла. Бабич Роман Петрович 1919 року народження засвідчив, що в 1932–1933 роках в Шрубкові вмирало дуже багато людей, старого кладовища не вистачало, що їх ховати, тому відвели для цього ще одну ділянку землі. Закопували людей в загальній ямі, іноді за день ховали 40 чоловік. Члени буксирної бригади щодня ходили по хатах із залізними палицями, шукаючи зерно, картоплю, овочі. В складі бригади були: Теслюк Карпо на прізвисько Комарець, Яцків Федір (Байдюк), Починок Кіндрат (Сітота). В грудні 1932 року не було що їсти і мати пішла на базар в Пиляву і останню спідницю заміняла на миску гороху, який знайшли члени бригади і забрали. Роман

Петрович хотів забрати в Байдюка торбину, але той ударив його ногою в груди. Хлопчина працював в колгоспі, де отримував 200 г хліба і суп (баланду). Баланду він їв сам, а хліб віддавав мамі і сестричці. Хліба було мало і сестра все-таки померла. На вулиці померли три сім'ї Війтових (15 душ), Швець Степан і його батько Мартин, Левків Павло і два його брати, сім'я Березніцького Дмитра, Козінчуки (5 душ), Березніцький Йосип з батьком і дочкою, Фишки (6 душ). Після війни Роман Петрович працював головою сільради, а секретарем був Сотник В. А., який безпосередньо займався похованнями 1932–1933 років. За їхніми підрахунками, голод забрав в селі 1200 чоловік: на старому кладовищі було поховано 500, на новому – 700 чоловік. Коли робили розчистку на кладовищі “за барбосом” 13 квітня 1991 року, нарахували 36 братських могил, в кожній з яких було поховано по 20 чоловік (720 чел.). Тому під час голоду в Шрубкові померло 1220 людей.

Романець Архип Іванович 1904 року народження розповідав, що збирав мертвих людей біля скирт соломи і полови. Люди їли полуку і траву. В колгоспі варили баланду із мелених відходів, членам похоронної команди виділяли два пайки – 400 г хліба. Миронішина Соломія Павлівна 1912 року народження засвідчила, що на початку 1933 року до неї в хату прийшли активісти і забрали все. Вона сховала за пазуху торбинку пшона, але й те забрали. Вона почала проситися, а її сусід Байда сказав: “То здихай!”. Під час голоду померла мама оповідачки, вітчим, три брати. Кондратюк Ольга Степанівна 1924 року народження була з багатодітної сім'ї, троє дітей померли від голоду. 9-річна дівчинка бачила як на кладовище привозили померлих. Одного дня її батько підрахував, що в той день привезли 41 померлого. Бачила як члени похоронної команди клали в яму її однокласника Боролюка Юхима. В сусідстві померли Настя Левкова і її сім'я. Батько оповідачки ходив в Пронилів і копав там корінь татарського зілля, в їжу вживали також жаб, збирали равликів. Коваль Поліна Іванівна 1921 року народження розповідала, що сільські активісти Бондаренко Григорко Левкович і Бондаренко Олександр Василівна забрали з хати сніп квасолі. Батько наклав його ганчіркою і посадив дочку на нього. Але дитину зіпхнули зі снопа і забрали його. На невеликій

Чайківській вулиці, де жила сім'я, померло під час голоду близько 100 чоловік. Олександра Василівна була впевнена, що якби не свої активісти, стільки б людей не вмирало. Троценко Марія Іванівна 1919 року народження з багатодітної сім'ї засвідчила, що сільська рада самочинно розмістилася в їхній хаті, а їх виселили в кухню. Діти спали на печі, а батьки – на долівці. Коли вичерпалися всі продовольчі запаси Марія Іванівна з сестрою Галею пішли в Меджибіж і найнялися на роботу до єврея Абрамовича, працювали за харчі. Березницька Настя Павлівна 1907 року народження розповідала, що чоловікові батьки були заможними, не хотіли йти в комуну. За це їх вигнали з хати, паркан розібрали на дошки і завезли в радгосп в Золотаренки. Її чоловіка Якіма сільрада примушувала збирати мерців по селу, але він довго не міг виконувати цю роботу, не міг дивитися на це горе, нічого не їв. Коли він відмовився це робити, його викликали в Меджибіж в районну міліцію, мордували його там цілий тиждень, але потім відпустили. Швець Гаврило Степанович 1921 року народження під час голоду збирав равлики, бур'ян, з яких варили юшку. Активіст Яцків Федір обдурив їх, переконавши сховати в нього мішок жита, а потім і корову, які були конфісковані. Мама оповідача зібрала все, що можна було продати і пішла в Пиляву на базар. Поверталася назад з мискою пшона і мискою гороху, то активісти перестріли її і забрали геть усе. Хлів і клуню у них розібрали і завезли до радгоспу. Землю, коней, воза, плуга, борони здали в колгосп ще в 1930 році. Але під час голоду їх записали як куркулів. Пустельник Гарійон Андрійович 1921 року народження вважав, що основною причиною голодомору була примусова колективізація. В них забрала все комісія з сільради. Майно описали, забрали коней, зерно, картоплю, конфісковане віддали в радгосп в Золотаренки. Оповідач ходив по селах просити милостиню, пас худобу за харчі [1, с. 533-536].

В збірнику наукових праць, виданих ХІ МАУП до 75-х роковин Голодомору опубліковані спогади жителя с. Шрубків Левкова Василя Овксентійовича 1922 року народження, який залишився сиротою в 1933 році, померли батьки, бабка Югіна. Йому виповнилося 11 років, а він працював в полі біля коней, там давали юшку. Згодом потрапив до Головчинецького інтернату, де

виховувався до 1940 року. Засвідчив, що активісти Гуцалюк Дмитро, Тимчук Василь, Починок Кіндрат, Гуцалюк Антон прийшли до них в хату і почали шукати по кутках що б забрати, але знайшли лише пляшку з сім'ям. Василь Овксентійович кинув пляшку в голову Гуцалюку і втік в садки. Колгосп розібрав їхню хату і забрав дерево для своїх потреб [4, с. 272].

За даними різних джерел в селі загинуло 1200 чоловік, встановлені імена 110. Поіменні списки жертв Голодомору 1932–1933 років складені Шрубківською сільською радою і зберігаються в Державному архіві Хмельницької області (ф. Р-6460, оп. 1, спр. 2) [5, с. 386]. В Книзі Пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій в Летичівському районі журналіст Борис Володимирів подає кількість людей, що загинули голодною смертю в селі Шрубків – 1300 чол., в тому числі віком від 1 до 18 років – 24%; від 18 до 50 років – 48%; від 50 і старші – 28% [3, с. 31]. Згідно свідчень жителів села – 1220 чоловік. Отже, село Шрубків було одним з найбільше охоплених голодом в той час. Колективізація, розкуркулення, репресії призвели до знищення справжніх господарів, селян, які зберігали, примножували і передавали з покоління в покоління хліборобські премудрості унікальної української селянської культури.

Лідія Коваленко-Маняк в передмові до книги “Голод на Поділлі” писала: “Голокост 1932–1933 рр. має бути навечно вписаний в історію цілого людства, яке ще не знало подібних злочинів... Надто великі втрати, і тільки правда здатна зняти наслідки шоку, заподіяного епопеєю насильницької колективізації й голоду. Тільки виповівши минулі страждання, викричавши давній біль, крок за кроком, пройшовши заново хресну путь своєї далекої й близької історії, віднайде себе наш народ, гідний високої долі” [6, с. 8-9].

Список використаних джерел та літератури:

1. Книга Пам'яті про жертви Голодомору 1932–1933 років в Україні : Хмельницька область. – Ч. I / [Редкол: Гавчук І. К. (співголова редкол.), Слободянюк П. Я. (наук. ред.), Осадча Г. Г. (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький, 2008. – 752 с.; 2. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К. : Рад. Письменник, 1991. – 584 с.; 3. Борис Володимирів Без права забуття. – Вінниця : ТОВ “Консоль”,

2008. – 168 с.; 4. Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка // Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Хмельницький : ХІ МАУП, 2009. – 286 с.; 5. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Хмельницька область. – Кн. 2 / [Редкол.: Гавчук І. К. (співголова редкол.), Гладуняк І. В. (співголова редкол.), Слободянюк П. Я. (наук. ред.), Осадча Г. Г. (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький, 2008. – 1176 с.; 6. Голод на Поділлі. Книга свідчень / Ред.-упоряд.: Віталій Мацько. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 98 с.

О. О. Вітюк,

викладач (м. Вінниця)

О. П. Григоренко,

доктор історичних наук, професор

(м. Хмельницький)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (ГРУДЕНЬ 1918 Р. – ЛИСТОПАД 1920 Р.)

У більшості країнах сучасного світу відбуваються процеси регіоналізації, за яких підвищується роль міського самоврядування – на нього центральні органи державної влади покладають більше функцій, пов'язаних із вирішенням господарських, медичних, культурно-освітніх та інших питань життя місцевих територіальних громад. Європейське співтовариство у 1985 р. виробило “Європейську хартію місцевого самоврядування”, одна із статей якої роз'яснює: місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління значною часткою суспільних справ, які належать до їх компетенції, в інтересах місцевого населення.

Міське самоврядування в Україні у її сучасних територіальних вимірах пройшло складний та суперечливий шлях розвитку. Історична характеристика міського самоврядування не є однозначною, оскільки наявні різні трактування науковців щодо його виникнення, періодизації та розвитку, спостерігається недостатній рівень дослідженості етапів становлення міського самоврядування доби Української революції 1917–1921 рр.

Серед дослідників та науковців, які приділили увагу вивченню органів місцевого самоврядування на Поділлі необхідно відзначити О. Завальнюка [1], О. Комарніцького [2], В. Лозового [3], В. Стецюка [4] та інших.

Повстання проти режиму П. Скоропадського, що відбулось 14 листопада 1918 р. та тривало протягом місяця, відкрило новий шлях до значних змін у всіх сферах суспільного життя українського народу та стало результатом зречення Гетьмана. Гетьманську владу було повалено на Поділлі 16 листопада 1918 р. Голова Подільської губернської народної управи В. Приходько у своїх спогадах зазначав: “Степура (Степура Григорій Калістратович – Подільський губернський комісар (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.). “набрався духу” й твердо та рішуче заявив: З наказу Українського Національного Союзу, пропоную Вам, Пане Кисельов (Кисельов Сергій Іванович – Подільський губернський староста в добу Гетьманату П. Скоропадського), передати владу в губернії Українському Національному Союзові (УНС) на Поділлі, а персонально мені, адвокату Григорію Степурі, що призначений губернським комісаром Поділля. Пропоную Вам, Пане Кисельов, виконати моє зарядження негайно, без спротиву і без пролиття крові. Вам особисто гарантується недоторканість і волю рухів. Кисельов не сперечався і зразу заявив згоду” [5, с. 355].

В першу чергу нову владу підтримали земські та міські самоврядування. На черговому засіданні Вінницької міської думи, що відбулось 19 листопада 1918 р. міський голова А. Фанстіль заявив, що отримав повідомлення від представників Вінницької відділу УНС про те, що влада в місті перейшла до них і що органами міського і земського самоврядування, що були розпущені гетьманським урядом відновлюються. Міська дума одноголосно приймає постанову: “В теперішній час повного безвладдя, коли місту відрізаному від центру, загрожує небезпека від анархії, що зростає по мірі того, як затягується боротьба за владу, єдиним могутнім органом, що силою свого авторитету зможе попередити безчинства і бідність населення є дума, яка в ім’я інтересу народу зобов’язана повернутися до своєї діяльності” [6, арк. 199]. 22 листопада 1918 р. на засідання Гайсинської міської думи було вирішено підтримати той

уряд, який опирається на широкі маси населення України, тобто Директорію УНР [7, арк. 2].

Крім вітальних телеграм та постанов органів місцевого самоврядування, нова влада була підтримана повітовими з'їздами. У вересні 1919 р. відбувся Гайсинський повітовий селянський з'їзд за участю 208 делегатів. З'їзд постановив, що влада в повіті і волостях передається комісару, земству, міській думі і земельній управі [8, с. 4]. 13 вересня 1919 р. в містечку Чернівці відбувся повітовий з'їзд волосних комісарів і поміщиків. Повітовий з'їзд Ямпільського повіту висловив свою довіру своєму народному уряду, котрий доведе весь український народ до землі і волі і дасть йому бажаний лад і спокій [9, с. 2].

З приходом до влади Директорії УНР, яка була основним ідеологом антигетьманського повстання, відбулись як кадрові так і господарські зміни у житті територіальних громад регіону. Наказом Директорії УНР від 13 червня 1919 р. було призначено члена Кам'янець-Подільської губернської народної управи М. Куриленка – губернським комісаром Поділля з 21 травня 1919 р. [10, с. 1], однак він не пробув довго на займаній посаді, і вже з 27 липня 1919 р. до виконання обов'язків Губернського комісара приступив Кондрашенко [11, с. 1].

Директорія УНР велику увагу приділяла реформування системи органів місцевого самоврядування, оскільки вбачала в них серйозну опору влади на місцях. З цією метою було скасовано ряд законів, що були прийняті гетьманською адміністрацією, зокрема Рада Народних Міністрів ухвалює видає з цього приводу наступні закони:

– Закон “Про скасування Статуту про тимчасові ревізійні Комісії по перевірці діяльності органів місцевого самоврядування й доповнень до цього “Статуту” від 02.01.1919 р. [12, с. 5].

– Закон “Про скасування Закону від 29.06.1918 р. “Про надання губернським старостам права розпускати волосні земські зібрання та Управи” від 03.01.1919 р. [12, с. 7].

– Закон “Про скасування Закону від 02.10.1918 р. “Про зміну діючого статуту громадського управління міст” від 04.01.1919 р., відповідно до якого, міських голів та членів міських Управ, що їх

було призначено на посади гетьманським урядом, вважати звільненими з дня затвердження цього закону. Повноваження гласних міських дум, обраних на підставі Постанови Тимчасового уряду від 15.04.1917 р., а також повноваження міських голів та членів міських управ, що їх було усунено з посад гетьманським урядом – відновити [12, с. 8].

Закон “Про скасування законів бувшого гетьманського уряду про земські та міські самоврядування від 30.08.1918 р., 07.09.1918 р., 16.09.1918 р., 24.09.1918 р. та 06.11.1918 р.” від 04.01.1919 р. Закони бувшого гетьманського уряду від 16.09.1918 р. “Про переведення виборів губерніяльних і повітових земських гласних”; від 06.11.1918 р. “Про деякі зміни та доповнення до закону 16.09.1918 р. “Про переведення виборів губерніяльних і повітових земських гласних та не пристосування ст. 20 цього закону в 1918 році”; від 07.09.1918 р. “Про надання Міністру Внутрішніх Справ виключного права дозволяти скликання губерніяльних і повітових земських зібрань”; від 30.08.1918 р. “Про зміну й доповнення деяких постанов про переведення виборів міських та земських гласних”; від 24.09.1918 р. “Про поширення змісту закону від 30.08.1918 р. “Про зміну і доповнення деяких постанов про переведення виборів міських та земських гласних” – скасовувались. Було відновлено чинність Постанови Тимчасового уряду від 21.05.1917 р. “О производстве выборов губернских и уездных земских гласных”, відновити повноваження гласних розпущених бувшим гетьманським урядом губернських та повітових зібрань, а також голів і членів губернських та повітових земських управ, усунутих з посад бувшим гетьманським урядом [13, с. 14].

Директорією УНР був розроблений законопроект про місцеве самоврядування. Даний законопроект був переданий на розгляд в спеціальну комісію по його розгляду, яка висловила такі резолюції:

- визнати необхідність реформи місцевого самоврядування з поширенням функцій органів самоврядування шляхом передачі їм функцій деяких місцевих державно-громадських установ;
- компетенція нових органів місцевого самоврядування повинна охоплювати цілком місцеві локальні інтереси, а також частину функцій державного управління;

– в частині своєї компетенції, що стосується до місцевих справ, органи місцевого самоврядування являються автономними. Державно-адміністративні функції органи самоврядування виконують на підставі закону по дорученням контролю державного уряду;

– паралельно існуванню органів місцевого самоврядування визнається необхідністю існуванню адміністративних установ центральної влади;

– погляд представників центральної влади за діяльністю органів самоврядування повинен мати на увазі законність;

– органи самоврядування зберігають залежність один від одного, яка має бути законом точно визначена.

Також комісія обговорила питання про організацію самоврядування в справі об'єднання з сілками для досягнення спільних інтересів. Комісія ухвалила компетенцію рад сіл, що раніше не було при попередніх владах, як частину компетенції рад волості. Радам сіл надано широку компетенцію в обсязі адміністрації. До неї мали належати додержання ладу і спокою на території села через утримання місцевої охорони, торгівельна, будівельна справа, боротьба зі спекуляцією, ведення законів громадянського стану. Широку компетенцію має рада села також в обсязі земельних справ, в обсязі освіти, народного здоров'я, народного господарства, опіки, фінансових справ. Рада села має право укладати власний бюджет [14, с. 1].

На шпальтах друкованих видань, що виходили на Поділлі, часто з'являлись повідомлення, що МВС інтенсивно працює над виробленням закону по об'єднанню функцій різних управ з передачею їх під управління місцевих самоврядувань. Місцеві самоврядування мають бути збудовані на трудовому принципі. МВС гадає, що розширивши таким чином функції і компетенцію місцевих самоврядувань, нарешті вдасться знищити різноманітні комітети і управи, що внесе ясність та визначеність на місцях [14, с. 6].

Друковані органи краю в 1919 р. описували співіснування міських та земських самоврядувань та зазначали, що вони "...в житті нашої держави відіграють досить велику роль. Поряд з діловою роботою, з завданнями культурно-просвітницьким і господарським,

місцеві самоврядування по ідеї як виборні органи, повинні відображати на собі настрої громадянства, повинні бути виразником волі громади. Тільки спочатку від уряду Керенського, а потім Центральної Ради і Директорії, не робили місцевим самоврядуванням ніяких перешкод, навпаки – сприяли їх розвитку і до голосу їх прислухались, шукаючи в них підтримки в державному будівництві. Так воно і повинно бути, бо земські і міські самоврядування скликані на підставі загального, прямого, рівного, таємного і пропорційного виборчого права, і таким чином вони, наче в дзеркалі, відображали в собі всю громаду. Це були, так би мовити, місцеві парламенти, лише з обмеженими функціями. Вибори в місцеві самоврядування, які проводились влітку 1917 р. за зовсім інших політичних й економічних умов, не можуть мати значення для теперішнього моменту, і тодішні народні обранці зовсім не відображають тепер настроїв і поглядів народу, тим паче, що й строк їхніх повноважень давно закінчився. Це особливо стосується міських дум, куди потрапило багато політиканів. Переважно в думи люди йшли не заради справи, а винятково для того, щоб думу використати як арену для політичної боротьби.

Для прикладу, Вінницька міська дума: на 59 гласних у думу потрапило 12 більшовиків, 11 єврейських націоналістів, 8 українських соціалістів, 8 представників меншостей, 4 кадети та інші. Кожна партія, кожна група тягнула до себе, і хоч був утворений так званий соціалістичний блок, але він дуже часто розпадався і врешті таки зовсім розпався. Кожен говорив, що хотів, голосував, як хотів. Постанови часто проходили зовсім випадково” [15, с. 2].

Фінансове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування при всіх урядах залишалось актуальним. На засіданні Кам’янець-Подільської міської думи 12 червня 1919 р. під головуванням Міранського було заслухано доповідь про фінансовий стан міста, яку озвучив міський голова Килимник. Після виголошеної промови, дума постановила обрати спеціальну комісію з 7 осіб і доручити їй на протязі 7 днів розглянути бюджет і проект податків надіслати на затвердження уряду, а також, видати 32 тис. грн. допомоги християнській дешевій їдальні [16, с. 6]. Мається на увазі “єврейській” дешевій їдальні, які набули неабиякого позитивного

іміджу, оскільки в більшості у них харчувались безробітні, яким Біржі праці не змогли підшукати відповідну роботу.

Звичайно, що службовці органів місцевого самоврядування не могли оминати питання фінансового забезпечення їх самих, а тому засідання Вінницької міської думи 13 вересня 1919 р. викликало серед присутніх гласних неабиякий інтерес. Група гласних, що пройшли по списку партії Народна Свобода заявила, що утримається від голосування по всім фінансовим питанням. Було заслухано доповідь члена міської управи Кавтарадзе по питанню встановлення нових окладів працівникам міського самоуправління. Вислухавши доповідь та обговоривши всі “за” і “проти”, думою було запропоновано підняти оклад до 1500 крб., оскільки прожитковий мінімум становив 1350 крб. [17, с. 3].

Не зважаючи на тяжке фінансове становище місцевого самоврядування, питання освітньо-культурні питання продовжувались вирішуватись по мірі можливості. Активно органами місцевого самоврядування проводився пошук приміщень для розташування освітніх закладів, які було підшукати не просто через умови того часу. 25 грудня 1918 р. на засіданні Гайсинської міської думи було розглянуто питання про відведення міського будинку, в якому жив командир 75 Севастопольського полку, для міської жіночої гімназії. Міська дума в складі 2/3 загального складу постановила: міський будинок, що був у розпорядженні командира полку зі всіма будівлями і при будинковою територією та землею в кількості 2906,7 кв. сажнів – передати у власність Гайсинській міській жіночій гімназії, виключно для розміщення в ньому цього навчального закладу; для облаштування 2-х класів гімназії і вчительської кімнати та асигнувати кредитні кошти в сумі 6700 крб. [7, арк. 17].

Директорією УНР було затверджено Постанову про асигнування з коштів Державного Казначейства в сумі 30 тис. грн. в розпорядження Головного управляючого справами мистецтв і національної культури та видачу одночасної допомоги українському національному хору в м. Кам’янці-Подільському [18, с. 1].

Не менш актуальним залишалось питання забезпечення продовольством населення краю. 4 липня 1919 р. було прийнято

Закон “Про тимчасове утворення при земських управах продовольчих відділів” [19, с. 202], відповідно до якого, продовольчі відділи мали бути створені при губернських, повітових, а при потребі й волосних управах. Продовольчі відділи отримали переважне право на закупівлю, заготівлю та облік зерна, інших сільськогосподарських продуктів, розподілу та зберігання продуктів, реквізиції хлібних і фуражних продуктів, торгівельних і промислових підприємств, млинів, складів, транспортних засобів і пакувальних матеріалів.

Уже в кінці липня 1919 р. Кам’янець-Подільська міська управа звернулась до Голови Ради Народних Міністрів Б. Матроса та Міністра народного господарства Т. Черкаського з таким відношенням: “Тоді, коли населення м. Кам’янець-Подільський збільшилось на 100%, коли харчова криза, що була викликана нестачею продуктів, загострюється з кожним днем, коли нового хліба на ринку ще не має, старого же хліба дуже мало, Міністерством народного господарства встановлюються тверді ціни, які в 5–6 разів менше існуючих цін. Крім того, на шляхах в місто встановлені якісь карантини, котрі затримують продукти, які селяни везуть із сіл. Міська управа вважає таку політику в продовольчій справі надто не виваженою, оскільки вона може викликати значні протиріччя на ґрунті відсутності продуктів. Управа вважає за необхідне заявити, що в той момент, коли новий урожай ще не зібраний, упроваджувати в життя тверді ціни ніяк не можна, бо це дасть небажані наслідки” [20, с. 8].

Міністерство внутрішніх справ, прийнявши до уваги катастрофічне фінансове становище повітового самоврядування, призначило Вінницькій повітовій народній управі для задоволення поточних потреб народного господарства позику 1 млн. 250 тис. крб. терміном на 3 роки під 6% річних [21, с. 2]. На цьому варто зупинитись. Не було взагалі зрозуміло, що має на увазі поняття “задоволення поточних проблем народного господарства”. Не вказувалось, на що мають піти кошти. Є всі підстави вважати, що враховуючи те, що за попередні роки органи самоврядування одержали стільки кредитів та позик, то найімовірніше, на думку автора, ці кошти мали піти на погашення попередніх зобов’язань.

В добу Директорії УНР продовжувало залишатись актуальним вирішення національного питання щодо діяльності єврейських громадських управ. 24 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів ухвалює Закон “Про відновлення національно-персональної автономії” [22, с. 34], скасувавши попередній законодавчий акт П. Скоропадського.

На засіданні Гайсинської міської думи 11 лютого 1919 р. було розглянуто заяву Гайсинської єврейської громадської ради про виділення коштів на ремонт громадської льодовні (холодильні склади). Після обговорення було вирішено виділити на набивку льодом єврейської громадської льодовні – 1600 крб. і доручити міській управі відкрити за міські кошти ще одну льодовню, якщо це буде необхідно [23, арк. 31].

17 квітня 1919 р. Рада Народних Міністрів Директорії ухвалює Закон “Про єврейське громадське самоврядування” [24]. На такий радикальний крок не наважився жоден з попередніх урядів.

Єврейським громадським самоврядуванням було надано право на завідування різними єврейськими громадськими установами. Всі єврейські просвітні, лікарські, санітарні та інші установи, котрі не належали приватним особам, товариствам і союзам, функціонували на підставі спеціальних статутів або без статутів, а також єврейські установи, котрими завідували міські та сільські управління, губернські, повітові та волосні земські установи також передавались до сфери управління єврейського громадського самоврядування [24, с. 153].

Обов’язки Равінів були покладені на громадські самоврядування. Протягом двох місяців із дня опублікування цього закону, Равіни повинні були передати відповідним єврейським громадським управам усе своє діловодство, метричні книги й архів [24, с. 154].

Існуючі на підставі закону від 2 грудня 1917 р., а також новостворені єврейські громадські самоврядування, були місцевими публічно-правовими органами, утвореними на підставі закону від 9 січня 1918 р. “Про національно-персональну автономію”, які завідували всіма справами місцевого управління і господарства єврейських громад [24, с. 155].

Варто зазначити, що повноваження єврейських громадських самоврядувань поширювалися винятково в межах їхньої територіальної громади, зокрем, щодо впливу та управління господарським справами.

До основних повноважень, які надавались єврейським громадським самоврядуванням було віднесено:

- охорона здоров'я єврейського населення, заходи для поліпшення санітарних норм, боротьба з вірусними хворобами в межах проживання територіальної громади;

- влаштування дитячих садків, дитячих колоній, допомога розвитку спорту всіх видів;

- опіка про харчування бідного єврейського населення, влаштування з цією метою будинків із дешевими квартирами, народними їдальнями, пекарнями, складів і лавок з місцями для продажу предметів першої необхідності;

- допомога в розвитку продуктивності праці серед єврейського населення і боротьба з безробіттям;

- управління професійними та сільськогосподарськими школами та інструкторськими курсами, допомога в розвитку ремісничої науки, управління та утримання зразкових майстерень, молочних ферм, садів і городів;

- організація вистав та музеїв;

- влаштування та управління складами;

- організація дешевого кредиту, допомога споживчій кооперації;

- опіка про бідних дітей і людей похилого віку, утримання та управління благодійними закладами та притулками;

- допомога єврейському населенню у зв'язку з стихійним лихом;

- юридична допомога;

- ведення статистичних досліджень за єврейським населенням.

Єврейські громадські самоврядування одержали право створювати, утримувати й керувати інформаційно-міграційним бюро [24, с. 155].

До складу єврейського громадського самоврядування входили – громадська рада та громадська управа.

Громадська рада щороку обирала із свого складу таємним голосуванням Президію ради у складі голови, його товаришів і секретаря. Серед основних обов'язків Президії ради були: представництво всього єврейського населення, в окремих випадках, у стосунках з іншими національними громадами, а також громадськими і державними діячами; реєстрація змін у складі ради; головування в засіданнях ради та ведення протоколів. Голова громадської ради та його заступники не могли займати будь-яких посад у громадському управлінні. Повноваження громадської ради стосувались:

- розгляду і рішення всіх справ щодо предметів управління громадським самоврядуванням (загально-розпорядча влада і нагляд за її виконавчими органами, а також проведення відповідних заходів із питань, які стосуються потреб єврейського населення);

- проведення виборів на вказані законом посади і визначення розміру утримання цих посад;

- встановлення посад у громадському управлінні, які йдуть за наймом;

- визначення обсягу функцій виконавчих органів громадського управління і наділення їх відповідними інструкціями;

- перевірки діяльності громадських управ та розгляду скарг на її діяльність;

- встановлення податків і зборів та їх розмірів;

- відстрочки і розстрочки виплати громадських податків і зборів;

- визначення правил для завідування рухомим і нерухомим майном, яке належить громадському управлінню;

- придбання, відчуження і застава нерухомого майна;

- утворення капіталів спеціального призначення;

- видачі від імені єврейської громади зобов'язань і надання позик на потреби громади і короточасних позик із громадських капіталів, які мають спеціальне призначення;

- публічність засідання ради єврейської громади;

- для законності постанов ради громади необхідна була присутність голови або одного з його товаришів і не менше 1/3 складу ради;

– справи в раді громади вирішувалися звичайною більшістю голосів присутніх членів;

– для вирішення питань, що стосувались притягнення до відповідальності урядових осіб громадського управління, розпорядження нерухомим майном, укладання договорів на строк більше 12 років, потрібна була згода не менше 2/3 присутніх на засіданні членів;

– порядок ведення справ у раді визначався інструкцією [24, с. 156].

Громадська управа була вищим виконавчим органом єврейського громадського самоврядування. Посади в громадських управах не могли займати особи, які були пов'язані між собою родинними зв'язками. Обов'язком голови громадської управи був загальний нагляд за правильним налагодженням справ громадської управи і в підлеглих їй установах. До обов'язків громадських управ належало:

– підготовка доповідей голові громадської ради;

– розробка проектів громадських розрахунків, нагляд за внесенням громадських податків і зборів;

– здійснення ревізій громадських капіталів, які підконтрольні управі;

– ведення судових й адміністративних справ громадського управління;

– надання громадській раді звітів про свою діяльність, про грошові обіг та стан установ;

– запрошення осіб на службу та звільнення з неї;

– ведення загальних списків єврейського населення і книг громадянського стану євреїв, списку осіб, які мають право брати участь у виборах членів громадської ради [24, с. 156].

Для функціонування громадських рад і управ необхідно було фінансове підґрунтя. Відповідно, були встановлені податки і збори з єврейського населення: податок з прибутку, податок із спадщини, надходження від капіталів громадських єврейських установ. Одним із важливих податків для надходження був податок із спадщини. Зокрема, на випадок смерті члена єврейської громади, все його майно підлягало оподаткуванню на користь громади на території

УНР, на який він проживав. Сподковий податок визначався такий спосіб: з вартості майна від 5000 до 10000 крб. – 1%, 10000–20000 крб. – 1,5%, 20000–50000 крб. – 2%, 50000–70000 крб. – 3%, 100000–200000 крб. – 3,5%, 200000–500000 крб. – 4,5%, більше 500000 крб. – 5% [24, с. 156].

За неналежне виконання своїх обов'язків члени єврейського самоврядування несли відповідальність. Зокрема, урядові особи єврейського громадського самоврядування за неправильні службові вчинки несли особисту та маєткову відповідальність, встановлену для урядових осіб місцевого самоврядування [24, с. 159].

Єврейські народні громадські управи на Поділлі не можна вважати повноцінними та функціональними органами самоврядування. Переважно в питаннях, які стосувались їхнього життєзабезпечення діяльності, вони змушені були звертатись до традиційних органів самоврядування – міських дум та управ, які були розпорядниками коштів відповідних міських територіальних громад.

Основні напрямки діяльності органів міського самоврядування на Поділлі в добу Директорії УНР були спрямовані на вирішення основних питань життєзабезпечення жителів регіону. Не завжди вирішення їх залежало від представників місцевого самоврядування. Дослідження діяльності органів місцевого самоврядування, враховуючи сучасну адміністративну реформу в Україні, дасть змогу вивчити досвід минулого та винести уроки, необхідні для того, щоб самоврядування в Україні було дійсно виразником волі територіальних громад.

Список використаних джерел та літератури:

1. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.; 2. Комарніцький О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917–1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 40-52.; 3. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (історичний нарис) / В. С. Лозовий. – К. : [б. в.], 1999. – 29 с.; 4. Стецюк В. Б. Роль земського самоуправління в житті Кам'янця-Подільського доби Визвольних змагань 1917–1920 рр. / В. Б. Стецюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-

європейських зв'язків: історія та сучасність : Зб. наук. пр. за підсумками Другої Міжнар. наук.-практ. конф. “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (14–15 трав. 2005 р.). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, інформ.-видавн. відділ, 2005. – С. 98-100.; 5. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – 416 с.; 6. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.). – Ф.Д-262. – Оп. 1 – Спр. 28. – 234 арк.; 7. Держархів Вінницької обл. – Ф.Д – 286. – Оп. 1. – Спр. 44. – 43 арк.; 8. Гайсинський повітовий селянський з'їзд // Шлях. – 1919. – № 24. – 14 верес.; 9. Ямпільський повітовий з'їзд волосних комісарів і поміщиків // Шлях. – 1919. – № 26. – 17 верес.; 10. МВС інтенсивно працює... // Громада. – 1919. – № 11 – 18 черв.; 11. Призначення... // Подольские губернские ведомости. – 1919. – № 41. – 2 серп.; 12. Вістник Державних Законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 1. – 18 січ.; 13. Вістник Державних Законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 2. – 21 січ.; 14. Законопроект про місцеве самоврядування // Шлях. – 1919. – № 52. – 23 жовт.; 15. Земські і міські самоврядування // Шлях. – 1919. – № 50. – 21 жовт.; 16. Засідання Кам'янецької міської думи // Громада. – 1919. – № 9. – 16 черв.; 17. Заседание Винницкой городской думы // Подольское слово. – 1919. – № 9. – 17 верес.; 18. Допомога хору... // Подольское слово. – 1919. – № 4. – 2 берез.; 19. Вістник Державних Законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 28. – 1 серпня.; 20. Звернення Кам'янець-Подільської міської Управи до Голови Ради Народних Міністрів Б. Матроса та Міністра народного господарства Т. Черкаського // Трудова громада. – 1919. – 31 лип. (№ 27); 21. Лист до Вінницької повітової народної управи // Шлях. – 1919. – 5 верес. (№ 17); 22. Ухвалений Радою Народних Міністрів Закон “Про відновлення національно-персональної автономії” від 24.01.1919 р. // Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 5. – 8 лют. – С. 34.; 23. Держархів Вінницької обл. – Ф.Д – 286. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 31.; 24. Ухвалений Радою Народних Міністрів Закон “Про єврейське громадське самоврядування” // Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 22. – 11 лип.

А. В. Войнаровський,
кандидат історичних наук, доцент
К. С. Бондар,
студентка (м. Вінниця)

ПРОБЛЕМА АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДНЕСЕННЯ НА ВІННИЧЧИНІ (1917 – 1920-ті рр.)

Аналізуючи специфічність суспільно-політичної ситуації, яка сформувалася унаслідок революції 1917 року, варто зауважити, що особливості антибільшовицького руху виявлялися не лише в контексті тривалої інформаційної боротьби представників впливових політичних течій, а й характеризувалися постійною трансформацією політичних поглядів та форм агітаційно-пропагандистської діяльності на регіональному рівні з урахуванням соціально-економічного та політичного становища регіонів. Так, наразі особлива увага приділена не лише аналізу історичних подій, огляду історіографічної бази та проблемам дослідження біографічних відомостей, адже постає питання про об'єктивність комплексного аналізу щодо оцінки причинно-наслідкових зв'язків відносно поведінки місцевого населення, специфіки політичного впливу та сприймання інформації тощо. Варто зауважити, що наразі досить складно поєднувати або розмежовувати такі поняття як “антибільшовицький рух” та “національно-визвольна боротьба” в період 1917–1920-х років, адже відчутна різноплановість політичних течій опозиційного спрямування щодо більшовиків не могла забезпечити наявності єдиної стратегічної платформи як на місцях, так і за межами України, причому антибільшовицькі настрої не завжди стосувалися національно-визвольних ідей радикального змісту.

Своєрідним каталізатором щодо поживавлення політичних рухів різного спрямування були події Лютневої революції, які відзначилися комплексним впливом на місцеве населення. Як відомо, на Вінниччині почалася масова спекуляція київською пресою, яка відкрито поширювала інформацію про революційні події та страйки.

Незважаючи на те, що представники самоврядування намагалися перешкоджати надходженню таких відомостей до міста та його околиць, ліберальна інтелігенція скуповувала свіжі видання та поширювала газети на вулицях. Запобіжні заходи з боку місцевого керівництва були досить жорсткими. Так, на вимогу подільського губернатора було припинено діяльність редакції та повністю конфісковано тираж газети “Юго-Западный Край” (№ 59) через наявність повідомлення про сутички у столиці. Усвідомлюючи неспроможність контролювати інформаційну боротьбу, яка ще не встигла посилити політичні настрої в регіоні, найвпливовіші представники Вінниці долучилися до засідання тимчасової Ради громадських організацій (РГО), яке відбулося 3 березня 1917 р. у Білій Залі міської Думи з метою “затримання революції” та встановлення новими очільниками розширених владних повноважень. Незважаючи на те, що члени РГО намагалися “докласти усіх зусиль до впливу на населення для заспокоєння Вітчизни”, у місті поступово розгортався робітничий рух, який пропагував такі вимоги як: 8-годинний робочий день, свободу страйків, заснування народної міліції, демократизації міського і земського самоврядування тощо. Натомість, 6 березня відбулося перше засідання Ради робітничих депутатів (ВРРД), а наступного дня розпочала роботу Вінницька рада офіцерських та солдатських депутатів (ВРСД). Вже 25 березня 1917 року було прийняте рішення про створення нової структури шляхом об’єднання вищезазначених організацій у Раду робітничих і солдатських депутатів (ВРРСД). Як бачимо, на початковому етапі революційних подій виступи населення не були спрямовані на піднесення національного руху, а здебільшого стосувалися розв’язання загальних проблем, які мали спільні тенденції в межах різних регіонів. Зрозуміло, що на цьому етапі зарано говорити про антибільшовицькі настрої серед місцевого населення, оскільки під час Лютневої революції більшовицької організації у Вінниці ще не було, причому після активного розгортання діяльності більшовиків, їхні політичні гасла були досить популярними серед вінничан. Проте, варто звернути увагу на специфіку розгортання української пропаганди, адже її базис сприяв подальшому утвердженню своєрідних спроб щодо поширення

визвольних ідей. Так, незважаючи на відносний спокій серед населення, на Вінниччині все ж існували товариства, які мали частку патріотичного спрямування, хоча на цьому етапі ще не мали яскравого націоналістичного забарвлення. Зокрема, досить значним впливом на громадськість відзначився “Союз подільських українців”, створений 5 березня 1917 року на чолі з Дмитром Марковичем, за сприянням якого вже 9 березня було оприлюднено звернення Центральної Ради “До українського народу”. Відтак, політична мета “Союзу” стосувалася інтересів українського населення. Так, у Статуті організації зазначалося про такі цілі як “повна воля для розвитку української нації на основах автономії й забезпечення прав меншості. Запровадження в Російській державі демократично-федерального ладу” тощо [1, с. 59].

Політичне життя у м. Вінниця в перші місяці революції відзначилося своєрідною лихоманкою, адже постійно висувалися гасла різного спрямування, які стосувалися підтримки Установчих Зборів, припинення війни, впровадження соціалістичних ідей, надання виборчого права жінкам, а також відстоювання національних прав українців, поляків, євреїв тощо. Про таке розмаїття політичних уподобань Терентій Давидюк згадував так: “В місті на головній вулиці Миколаївського проспекту люди групувались в колони. Будинки міста були прикрашені різнокольоровими прапорами: червоними, жовто-блакитними та російськими трьохкольоровими. На червоному фоні транспарантів білими літерами написано: “Вся влада Радам”, “Хай живе свобода всіх трудящих”, “Геть царя, геть буржуазію й капіталістів”. На інших транспарантах: “Хай живе самостійна Україна!” Попереду великий портрет великого мислителя Т. Г. Шевченка. По всій вулиці гомін, вигуки, співи народних пісень та на слова Т. Г. Шевченка – “Заповіт”, а також націоналістична пісня, котра до цього ще була надрукована в листівках і розповсюджена серед населення – “Ще не вмерла Україна” [1, с. 66]. Як бачимо, базис для подальшого розгортання національно-визвольного руху в межах Вінниччини все-таки був, але досить часто боротьба за свободу сприймалася як агітація щодо продовження бойових дій на фронті на користь свободи “спільної вітчизни”, тому такі політичні гасла приглушували

заклики про особливий статус України, піднесення національного руху тощо.

Лише наприкінці квітня в межах міста з'явилася партія РСДРП(б), яка одразу ж розпочала роботу агітаційного спрямування, гарантуючи виконання завдань, які були близькі місцевому населенню. Як відомо, провідним діячем більшовиків на Вінниччині був Микола Тарнагородський, який мав “невичерпну революційну енергію, якості талановитого пропагандиста, агітатора, організатора мас...”. Розсіянність інших політичних сил та їхній програш у пропагандистській діяльності й у виконанні практичних завдань посприяв подальшому утвердженню більшовицької політики, яка отримала значну підтримку серед місцевого населення. Загалом, на початкових етапах боротьба в межах міста стосувалася лише політичних аспектів, розмежування сфер впливу тощо, але ще не мала яскраво вираженого антибільшовицького або національно-визвольного характеру, так як представники РСДРП(б) мали спільну стратегію та досить ефективно застосовували важелі впливу на місцеве населення. Так, на фоні політичних амбіцій представників самоврядування, український рух не набував виражених форм, оскільки його прихильники не створювали антиурядових організацій, а обмежувалися спілкуванням між собою, не нав'язуючи проукраїнських ідей. Варто зауважити, що певні політичні питання все ж розглядалися на зборах, з'їздах, проте вони теж не виражали ідей різкого опозиційного характеру щодо більшовиків, незважаючи на те, що висувалися ідеї українізації війська, поширення української освіти та автономії України. Однак, представники різних політичних течій все ж відзначали відповідне піднесення національного руху. Так, у друкованому органі українських есерів під назвою “Народна воля” йшлося про таке: “У Вінниці, на Поділлі... дуже поширюється жовто-блакитний колір, на кожному ступні можна зустріти людей з жовто-блакитними стрічками, панночки навіть почали прикрашати брилики жовто-блакитними биндами... Потяг до всього українського помічається величезний, та, на жаль, не все можливо задовольнити. Особливо відчувається нестача літератури. Бракує також освічених людей, які б виводили несвідомих на ясний шлях, і щоб той святий вогонь любові до України, що загорівся в серцях людей, не погас, а

ще більше розгорівся” [1, с. 106] Як бачимо, це лише певна частина проблем, які виникли на шляху до піднесення проукраїнських настроїв, тому було досить важко спрямовувати діяльність на поширення антибільшовицьких ідей, які ще не отримали значної підтримки серед населення, хоча падіння авторитету центральних та місцевих органів влади, наростання анархії, збройні виступи і незадоволення потреб представників різних політичних течій стали своєрідною передумовою посилення повстанських рухів.

Варто підкреслити, що особливою сторінкою антибільшовицького руху в межах Поділля є підпільна діяльність представників військових організацій, які мали можливість більш радикально та ефективно перешкоджати політичній стратегії центральної влади шляхом поширення необхідної інформації, налагодження зв'язку з місцевим населенням та посилення українізації військових частин. Так, досить вираженим аспектом відносно антибільшовицьких настроїв була діяльність Віктора Чекірди (“Чорного Ворона”), очільника підпільного руху на Поділлі протягом 1920 – 1923 років, який співпрацював із генералом-хорунжим армії УНР Юрієм Тютюнником, отримуючи відповідні інструкції щодо організації дій на місцях. Як відомо, однією із ознак революції була українізація російських частин, до якої долучився і Чорний Ворон. Вже навесні-влітку 1921 року він налагодив зв'язок із Повстансько-партизанським штабом Ю. Тютюнника, який готував повстання в Україні.

З метою налагодження зв'язків із місцевим населенням, Віктор Чекірда легалізувався під вигаданим прізвиськом на посаді заступника заготівельного відділу в Томашполі Ямпільського повіту, проте був вимушений тікати через переслідування. Після чергової зміни прізвища, влаштувався “начальником міліції на 4 волості”, проте і тут довелося рятуватися знову. Врешті, йому вдалося знайти роботу на цукроварні та налагодити відносини з місцевим населенням, яке також мало особисті рахунки з командирами більшовицьких частин, які навіть і не здогадувалися, що “гарний з лица, смаглявий юнак і є отим грізним Чорним Вороном, за голову якого вони обіцяли “велику нагороду” [2, с. 49]. Щодо проведення антибільшовицьких операцій Віктор Чекірда зазначав у власному

спогаді “З недавнього минулого”. Досить цікава інформація фіксувалася й у джерелах еміграційного характеру. Про свою підпільну діяльність очільник повстанського руху на Поділлі згадував так: “Була осінь...Наш район був зайнятий більшовиками. В сусідньому містечку перебувала ЧеКа, що вже добре розгосподарилася і почала дошкуляти місцевому населенню. Треба було зробити “порядок”. І для того вибрав я один зі святочних днів, бо знав, що як місцевий елемент, так і червоноармійці не оминуть нагоди, щоб добре забавитись. Тому, що в містечку була цукроварня, самогону не бракувало.

Міліція була про це попереджена, бо це були свої люди. Тому, що мене усі знали і навіть уважали за родича директора цукроварні, я з відділом не поїхав. Умовились лише, що я окремо на телефонічній станції зв’яжу телефоністку і попереірізую дроти. Перед виконанням цього зайшов я до священика, який мене дуже мило прийняв і просив “зняти” комісара, що урядова на цукроварні, був хворий на венеричну хворобу і залицявся до його дочки. Півгодини пізніше телефонічна станція, та як плянувалося, була унерухожена. Я і моя охорона, що складалася з двох осіб, направились знову до священика, де залишили свої рушніці...але знеацька із темряви перед нами виростили три постаті і ми почули російське – “Стої!” То була патруля відділу “по боротьбі з бандитизмом”. Я відповів їм доброю російською мовою, що ми “свої”, селяни, та замість документу з кишени виїняв револьвера. З цієї трійкою ми хутко розправились і на вулиці знову затихло...” [З, с. 28-29]. Як бачимо, підпільний рух був досить організованим, причому одним із найбільш важливих факторів була прихильність місцевого населення. Продовжуючи розповідь про військову операцію, під час якої партизанський загін випустив ув’язнених комуністами, а також вилучив документи та зброю вбитих чекістів, Віктор Чекірда зазначив наступне: “Рано, як лише розвіднилося, послали старого дідуся на цукроварню дізнатися про новини. Він швидко повернувся і повідомив, що директор цукроварні ставить відро спирту за вбитого комісара, а за красноармійців то вже най ставлять селяни, що їх нарешті позбулися...” [З, с. 29]. Так, невдоволення місцевого населення набувало різних форм, від активних протестів до

прихованої співпраці з очільниками повстанського руху тощо. Такі тенденції були особливо виражені у 20-х роках XX ст. Варто підкреслити, що поширення відповідних настроїв також було своєрідним наслідком зміни політичних поглядів представників антибільшовицького руху, які подекуди мали опосередкований вплив, впроваджуючи певний тон настроїв на місцях. В подальшому локальні заворушення практично не припинялися, особливо після остаточного встановлення радянської влади. Так, навіть “коренізація” не посприяла цілковитій підтримці влади та відступу від антирадянських поглядів. Так, Ю. Тютюнник висловив свою думку щодо заходів українізації: “Практична політика Радянської влади сприяє розвитку української національної культури, але інтереси нації не обмежуються національним розвитком... Незалежна Українська держава може бути тільки буржуазною, бо радянська концепція усуває принцип незалежної держави. Керівна роль повинна належати селянству... Коротко формулюючи мою політичну платформу, повинен сказати: пригноблена нація, визволяючись, перш за все мусить встановити національну диктатуру; оскільки на Україні більшістю національною є селянство, йому як класу належить керівна роль у державі” [4, с. 39].

Як відомо, невдовзі в обвинувальному висновку кримінальної справи Юрія Тютюнника зазначалося про ліквідацію Могилівським ДПУ однієї з груп, яка нібито належала до підпільної мережі та готувала вибухи у Жмеринці [4, с. 40]. Однак, правдивість таких тверджень й донині остаточно не доведена. Як бачимо, прагнення поєднати проукраїнську національну політику із соціально-економічними гарантіями було одним із найбільш складних питань для очільників антибільшовицького руху як у центрі, так і на місцях, тому такі ж тенденції характерні й для подільського краю.

Так, наразі проблема антибільшовицького руху в контексті національного піднесення в межах українських регіонів, зокрема на Вінниччині, залишається досить складною та потребує комплексного підходу з урахуванням специфіки політичних впливів на місцях. Варто підкреслити, що на початковому етапі становлення радянської влади на подільських теренах, населення відносно прихильно

ставилося до нової політичної сили, сподіваючись на покращення соціально-економічного становища в регіоні. Зазвичай, піднесення українського руху нерідко стосувалося обмеженого кола осіб, які могли пропагувати національну ідею лише серед однодумців, адже тільки вони були здатні сприймати її необхідність. Дещо інша тенденція спостерігається у підпіллі, для якого характерні більш радикальні дії та активна співпраця із місцевим населенням, проте досить часто постає проблема забезпечення нагальних потреб народу з впровадженням національної ідеї. Варто підкреслити, що досить несприятливим фактором була відсутність єдиної політичної стратегії опозиційного та націоналістичного змісту не лише в межах України, а й за кордоном, що також вплинуло на результати національно-визвольного руху.

Отже, подальше дослідження вищезазначених аспектів на регіональному рівні є досить перспективним задля формування найбільш об'єктивних висновків з приводу основних тенденцій розвитку антибільшовицького руху в контексті національного піднесення шляхом відображення настроїв місцевого населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Логінов О. В. Вінниця у 1917 році: революція у провінційному місті / О. В. Логінов, Л. І. Семенко – Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – 272 с.;
2. Коваль Р. М. Чорний Ворон: п'ять біографій / Р. М. Коваль – К. : Історичний клуб “Холодний Яр”, 2013. – 96 с.;
3. Сотник Віктор Чекірда // Дороговказ – Торонто, 1964. – С. 28-29.;
4. В'ятрович В. М. Історія з грифом “Секретно” / В. М. В'ятрович – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 318 с.;
5. Коваль Р. М. Багряні жнива української революції / Р. М. Коваль – К. : “Діокор”, 2005. – 226 с.;
6. Коваль Р. М. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу / Р. М. Коваль – К. : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2006. – 407 с.;
7. Нариси історії української революції 1917 – 1921 років / [О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк, В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко, С. В. Кульчицький та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – 382 с.

А. В. Войнаровський,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Вінниця)

В. В. Черняк,
член НСКУ (Вінницька обл.)

УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ

XX сторіччя насичене низкою бурхливих подій у долях окремих людей та цілих етнічних спільнот. Однією з таких історичних подій є завершальний етап Першої світової війни та революція 1917 – 1921 рр., коли український народ боровся за здобуття власної держави. Однією з найбільш вагомих складових тієї боротьби був масовий повстанський рух який охопив значні прошарки населення.

Повстанський рух на теренах подільського краю розпочався діяти ще в добу Центральної Ради. Його зародками стали організовані з 1917 р. з селян, добровільні збройні формації для самооборони й охорони ладу та спокою по відношенню до окремих випадків безчинств та пограбувань, що чинили частини та демобілізовані вояками, які поверталися з фронтів, підрозділи де верх посідали більшовики з їх гаслами експропріації. Отже, перший етап формування повстанського руху мав характерні ознаки самооборони та захисту власної безпеки в умовах хаосу на фронті та його розпаду, і випадків безчинства з боку дезертирів та демобілізованих солдат.

Численні селянські заворушення й повстання на Поділлі почалися в добу Гетьманщини, головним чином через намагання австро-угорських та німецьких військ (де-юре – союзники, де-факто у сприйнятті свідомості окупантів) та гетьманського уряду відродити дореволюційні порядки, скасувати реформи Центральної Ради (зокрема наказ фельдмаршала Г. Ейхгорна повертати поміщикам відібрані у них селянами маєтки, платити їм відшкодування, скасування земельних комітетів, стягнення з сіл великих контрибуцій, каральні експедиції й репресії) [6, с. 5].

Ситуація загострилася після перевороту 29 квітня 1918 р. Одним із завдань гетьманського уряду була стабілізація внутрішньополітичної ситуації в країні. Основні принципи і напрямки діяльності влади в реалізації цього завдання були визначені вже в її перших програмних документах. В гетьманській “Грамоті до всього Українського народу” зазначалося, що авторитет влади буде підтримуватися, не спиняючись перед “найкрайнішими мірами”, а в Урядовому повідомленні від 10 травня 1918 р. наголошувалося, що для “...встановлення спокою в Україні...” “влада здійснить законодавчі і практичні заходи щодо “...встановлення в країні ладу...” врятування “...держави від злощасної анархії, грабунків, насильств і вбивств...” Підкреслювалося, що гетьманська адміністрація докладатиме всіх зусиль до боротьби з шкідливою діяльністю агітаторів” [3, с. 184].

На Поділлі особливо гостра кризова ситуація склалась у прикордонних повітах: Могилівському, Ямпільському, Балтському та Ольгопільському, де місцева влада втратила будь-які засоби впливу на населення. В Ямпільському повіті ще з початку березня 1918 р. за активної підтримки більшовицьких агітаторів по селах почали створюватися так звані загони самооборони. Їх організацією займався, колишній комендант зимового палацу, більшовик Федір Криворучко [13, с. 41].

Перший загін було створено в селі Качківці кількістю до 300 чоловік. Згодом подібні загони було організовано в Дзигівці, Яланці, Писарівці і Клембівці. Головною метою керівників цих загонів було утримання влади більшовиками в регіоні, однак встановлення гетьманської адміністрації на початку травня 1918 р. змусило їх підняти повстання в повіті задля захоплення повітового центра м. Ямпіль [1, с. 23-24].

Важливу роль у повстанні відіграли солдати-більшовики, які поверталися з фронту через Ямпільський повіт. Вони підбурювали й агітували населення краю на збройний виступ, користуючись слабкістю місцевої влади. Однак жителі більшості сіл не приставали до повстанців, толерантно ставлячись до нової адміністрації. В той же час жителі Дзигівки, Яланця, Ратуші і Вербки Ольгопільського

повіту готові були підтримати повстання. Вже на 16 квітня 1918 р. об'єднаний загін Ф. Криворучка налічував сім тисяч чоловік.

20 квітня 1918 р. повітовий комісар Ганько в телеграмі Подільському губернському комісару Центральної Ради повідомляв: “Коли Криворучко візьме Ямпіль, то його підтримає весь повіт. Тому задля уникнення серйозного кровопролиття потрібно зараз зібрати тисячі дві війська і знешкодити центр повстанського руху в селі Качківці, коли не можуть австрійці чи німці просити Сорок румунські війська” [1, с. 46].

Однак повстанцям вдалося випередити регулярні австро-угорські частини. На початку травня групою більшовиків – К. Чорноморцем, Є. Наймушиним, Є. Вакуленком, Л. Кацовим, Н. Сажовим – за участю місцевих жителів в м. Ямполі було вчинено напад на військову залогу, що розміщувалась в приміщенні школи, в результаті чого весь загін було обеззброєно. Це стало знаком для інших повстанців в повіті. Вже за кілька днів увесь південь Ямпільського повіту був охоплений повстанням. Головні сили повсталих 7 травня вирушили з Качківки до Ямполь, однак регулярні австрійські частини не дали об'єднатися повстанцям. Ямпільських більшовиків було взято в облогу, а загін на чолі з Криворучком відступив назад у район Качківки [1, с. 53].

Повстанці протрималися недовго. Вже 18 травня, коли качківські селяни-більшовики захопили австрійські фури з хлібом, австрійці у відповідь 19 травня після недовгого бою розгромили більшовиків і увійшли в село. Під час бою було вбито одного австрійця і 60 селян, згоріло 219 хат. 22 травня опір повсталих було повністю зламане. Села Писарівка, Клембівка та Дзигівка було обеззброєно й зайнято австрійськими військами, а Ф. Криворучко з невеликою частиною загону змушений відступити на територію Ольгопільського повіту [8, с. 633].

Таким чином, перший із відомих нам збройних виступів подільського селянства супроти гетьманської адміністрації весною 1918 р. призвів до встановлення в повіті більшовицької влади. Австрійські військові в боротьбі з повстанцями наštовхнулися на поки що погано організований, без чітких цілей і певних завдань селянський рух. Проте навіть у цих умовах ямпільське селянство

показало себе грізною силою, здатною боронити власні здобутки будь-якими засобами.

Поряд з цим повстанням більшовики організовували ще декілька невеликих виступів. Так, в окрузі містечка Жванця Камянець-Подільського повіту озброєні загони було сформовано у вісімнадцяти селах. Однак австро-угорська контррозвідка вчасно дізналася про нього й попередила виступ. На обеззброєння селян було командировано 240 австрійських солдат з кулеметами та козаків повітової сотні. В місті Тульчині Брацлавського повіту 9 травня відбулися загальні збори селян у кількості 3-х тисяч чоловік. Було ліквідовано місцеву владу й обрано тимчасовий революційний комітет, до складу якого увійшло по одному депутату від сіл: Аннополя, Богданівки, Біловусівки, Войтівки, Гути, Журавлівки, Захаряшівки, Клебані, Кинашева, Кирнасівки, Крищинець, Кобилівки, Михайлівки, Мазурівки, Нестерварки, Столипіно і Холодіївки, три представники від населення Тульчина й чотирьох представників старого комітету. Головою ревкому обрано В. В. Ульріха, а військовим комісаром призначено Є. Ф. Розвадовського [3, с. 185]. Повстанці утримували владу в місті до початку червня, коли Тульчин повністю перейшов до рук гетьманської адміністрації.

До кінця травня по всій губернії ще виникали стихійні виступи селян, які швидше були схожі на спроби пограбування ще уцілілих поміщицьких господарств, ніж на організовані виступи проти нової адміністрації. В той же час по всій Україні йшло налагодження чіткої системи адміністративно-територіального устрою та підпорядкування гетьману органів самоуправління.

Для припинення численних правопорушень староста Подільської губернії С. І. Кисельов застосував засоби правового регулювання суспільних відносин. Вже в своєму першому зверненні “До населення Поділля” від 20 червня 1918 р. він закликав подільян “...до розсудливості, спокою і допомоги уряду у встановленні необхідного державного ладу...”, попереджаючи, “...що невиконання вимог урядової влади, порушення ладу...” будуть каратись “...самими суворими засобами...”. Губернський староста категорично вимагав від селян повернути награвану власність поміщиків, припинити

випаси худоби на посівах землевласників і вирубки лісів. Крім того, влітку 1918 р. губернським старостою було видано ще низку постанов, які, на його думку, мали сприяти стабілізації ситуації в сфері правопорядку [6, с. 144]. Так, 1 червня 1918 р. видано наказ: всім жителям Поділля здати всю вогнепальну зброю, вибухові речовини та інше військове майно. 3 липня 1918 р. постанова губернського старости закликала населення припинити руйнування і пошкодження державного майна, зокрема засобів зв'язку.

З метою підвищення авторитету влади серед населення С. Кисельов звернувся до місцевого ієрарха православної церкви, розгалужена структура якої) забезпечувала реальні засоби впливу в суспільстві. В листі до виконуючого обов'язки єпископа Подільського і Брацлавського Пімена в червні 1918 р. С.Кисельов запропонував йому оголосити звернення церкви до народу про підтримку Гетьмана і згадувати його ім'я при богослужіннях. Тоді ж губернський староста повідомив повітових адміністраторів, що їм необхідно заручитися згодою благочинних, шляхом відповідних з їх боку вказівок духовництву, надавати старостам всебічну допомогу в справі встановлення законності й порядку. Для цього, вважав Кисельов, духовенство повинно в своїх проповідях і в усіх випадках спілкування з вірними закликати до підпорядкування владі, дотримуватися порядку [4, с. 151].

Однак спроби відновлення порядку наштовхувалися на серйозні перешкоди. Існує принаймні дві найголовніші причини цього. Першу з них висловив після 36 днів діяльності нової влади губернський комендант Поділля С. Я. Сороченко, який зазначав, що більшість населення за часи революції й анархії відвикли підкорятися будь-яким правилам і тому намагання влади повернути їх поведінку в рамки законності викликали протидію. Друга причина, що ускладнювала процес відновлення правопорядку, на думку одного з німецьких дипломатів, полягала в гетьманській аграрній політиці, яка відновила поміщицьке землеволодіння, однак нічого не зробила для вирішення проблеми малоземелля селян і тим самим автоматично викликала негативне ставлення селян до нової влади.

Невдоволене аграрною політикою влади селянство ігнорувало її розпорядження щодо повернення розграбованого поміщицького

майна, здачі зброї та ін. Тому для підтримки авторитету влади гетьманська адміністрація була змушена вдаватися до заходів примусового характеру. Оскільки діяльність Державної варти в травні-червні 1918 р. ще не була налагоджена, на прохання гетьманських урядовців примусові заходи забезпечували підрозділи окупаційних військ. Так, 20 червня 1918 р. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати селян за допомогою австро-угорських військових загонів, не зупиняючись перед застосуванням збройного примусу, включаючи обстріли сіл. Виконуючи це розпорядження, урядовці Поділля разом із загонами австро-угорців з конфіскаційною метою здійснювали рейди селами [3, с. 186]. Вони часто набували характеру карних експедицій, які накладали на селян за нездачу зброї контрибуції, здійснювали езекуції (тілесні покарання), арешти, розстріли непокірних.

Загалом відновлення поміщицького землеволодіння за допомогою карних експедицій було типовим явищем для Правобережної України, коли польські землевласники, незважаючи на заборону влади і, зокрема, С. Кисельова в Подільській губернії, самовільно їх організовували для якнайшвидшого повернення свого майна. Таким чином, поміщики ігнорували законні шляхи повернення своєї власності - через земельні комісії. Отже, право приватної власності відновлювалося незаконними методами. Гетьманська адміністрація не змогла перешкодити цьому процесу. Численні протести Гетьмана австро-угорському командуванню в Одесі з вимогою припинити карні експедиції, які вбивали клин між владою та селянством, були безрезультатними.

В цілому, примусові методи наведення громадського порядку, повернення поміщицької власності були лише частково дієвими і, врешті, правопорядок повністю відновити не вдалось. А занадто часте використання силових методів тільки збільшило соціальну напругу в селах. Значне невдоволення гетьманською владою, австро-угорцями і найбільше – поміщиками, які організовували карні експедиції, вилилось у численні правопорушення, що значно посилювало криміногенну ситуацію.

Особливого поширення набули злочини вчинені на ґрунті аграрних відносин. Протести селян відновленню поміщицького

землеволодіння набули таких радикальних форм як вбивства й пограбування поміщиків та управителів їх маєтків, підпал економій землевласників. Зазначені правопорушення були зафіксовані ще в кінці травні 1918 р. і продовжувалися майже весь період існування Гетьманату. Так, в травні 6 озброєних злочинців жорстоко вбили поміщика Ф. Ю. Вишневського в с. Вербка-Волоська (Ольгопільський повіт), в червні невідомий злочинець застрелив управителя маєтку в с. Грижинці (Вінницький повіт), в липні 6 чоловік здійснили напад на палац поміщика Л. Раковського в с. Козинці (Вінницький повіт) і викрали значну кількість золотих і срібних речей, в серпні 14 грабіжників напали на будинок поміщиці Ценіної в с. Катюжанах (Могилів-Подільський повіт) і пограбували речей на суму 9 тис. карбованців та вбили управителя її маєтку. Крім того, в травні 1918 р. в с. Берестовцях (Гайсинський повіт) була “...розбита економія власника Закржевського...”, а в с. Печора (Брацлавський повіт) селяни зруйнували й розграбували маєток графа Потоцького. В червні 1918 р. у с. Сутисках (Вінницький повіт) невідомими злочинцями був підпалений палац графа Гей дена [6, с. 175].

У зв’язку зі складною політичною ситуацією (поширення протиурядової агітації, розвиток повстанського руху) уряд змушений був здійснити розширення функцій Державної варти, реорганізував її структуру. За ініціативою губернського старости Поділля, яку підтримали й інші керівники регіонів, 29 червня 1918 р. було створено губернські освідомчі відділи, основна функція яких полягала у боротьбі з державними злочинами (антиурядова агітація, бандитизм) [11, с. 329]. Начальник відділу призначався директором Департаменту Державної варти й підпорядковувався безпосередньо губернському старості. На новостворену посаду в структурі варти в Подільський губернії було призначено П. О. Ніколіна. Таким чином, з червня 1918 р. Державна варта поєднувала функції поліції та спецслужби.

Враховуючи суспільну небезпеку протиурядової агітації і повстанського руху, уряд зберіг систему українських військово-польових судів створену ще Центральною Радою. До неї входили судів, в тому числі Вінницький і Кам’янець-Подільський. Однак

компетенція зазначеної системи судів була значно розширена в липні 1918 р., коли їм надали повноваження розглядати справи про всі злочини проти державного устрою України, про напади на урядових осіб цивільних відомств при виконанні службових обов'язків, про навмисне знищення або пошкодження майна.

Дані заходи центральної та місцевої гетьманської адміністрації тимчасово призупинили анархічні виступи в регіонах. Однак продовження каральних експедицій викликало серед населення нарікання. Цьому сприяла й агітація з боку українських соціал-революціонерів. У донесенні старости Кисельова Міністерству Внутрішніх Справ від 24 червня 1918 р. повідомляється: “Протягом червня 1918 р. масових виступів серед населення не спостерігалось, але посилюється агітація серед населення, особливо в Брацлавському і Ямпільському повітах. В чотирьох волостях Балтського повіту розпочалась активна агітація, спрямована на повалення гетьманської влади в повіті” [3, с. 187].

Ці попередження з боку Подільського старости підтвердилися вже дуже швидко. Найсприятливіші умови для виступів склались у Могилівському повіті, де в м. Могилеві-Подільському військовим комендантом був відомий військовий та громадський діяч УНР Андрій Вовк. За його активної діяльності в охоронні козаці сотні набиралися прихильники Центральної Ради, проходили там вишкіл, а потім направлялися по селах для проведення агітаційно-підготовчої роботи та створення боездатних загонів. На комплектацію цих загонів у липні 1918 р. було викрадено з комендантських арсеналів 1467 гвинтівків, 21 кулемет та велику кількість набоїв.

Планомірній підготовці до виступу завадив арешт 8 серпня у м. Барі 12 козаків та командира охоронної півсотні Могилівського повіту за звинуваченням у грабунках. По даній справі місцева адміністрація одразу почала проводити розслідування, по закінченню якого винних мали передати австрійському польовому суду, вирок якого був передбачуваний і однозначний – смертна кара.

Тому повстанський штаб, який складався переважно із членів лівого крила УПСР, серпня прийняв рішення розпочати загальне повстання в ніч на 14 серпня. Вночі 14 серпня комендантська сотня на чолі з Андрієм Вовком покинула місто й рушила на Бар. В самому

ж повіті повстання очолив член партії українських соціал-революціонерів селянин із с. Серби Біляно-Шаргородської волості Пастухов. Його загін спочатку був малочисельний, однак вже через кілька годин до них приєдналось селяни Кукавської, Вендичанської, Лучинецької та Яришівської волостей. Вже на 15 серпня кількість повсталих становила від однієї до двох тисяч чоловік. Того ж дня в Стусово бунтівники розстріляли начальника Повітової Державної Варти Данізієвського і його помічника Сьомашко, які направлялись в Кукавку для переговорів з керівниками селянського руху [5, с. 46].

Місцева влада відреагувала миттєво, сповістивши про такий стан речей в місто Ямпіль командира 35 полку Альтмана, а командир австро-угорської 6 стрілкової бригадної команди Шквара підняв питання перед місцевою адміністрацією про переведення повіту на військовий стан. На придушення повстання було відправлено австрійські частини з Копайгорода на Яришів, Сербинівці, Кукавку, а на Лучинець, Стусово, Вендичани - із Ямполь. Крім того, вирушили війська із Жмеринки на Вендичани та з Мурованих Куриловець на село Рівне [13, с. 89].

Головні бої розвернулись в районі Кукавка – Рівне – Ялтушків – Біляни-Шаргородські. Зібрані майже з усього повіту повстанські загони вступили в бій з переважаючими силами австро-угорських військ. В результаті чого с. Рівне було повністю знищено артвогнем австрійців, а повстанці змушені були розділитись – частина загону рушила на с. Сліди, а інша, під тиском австрійців, – на Ольчедаїв. 17 серпня загін повстанців кількістю 500 чоловік зіткнувся з австрійськими частинами поблизу Білян-Шаргородських. Після нетривалого бою залишки селянського загону відступили в села Березівку та Лужок Ямпільського повіту.

Загін Пастухова пробивався далі на територію Брацлавського повіту, де в районі Холодіївки підняв повстання І. Боб, активний діяч української партії соціалістів-революціонерів, однак поблизу Джурина повстанців вже очікував батальйон австрійців. В результаті запеклого бою бунтівники були повністю розбиті. Кількість вбитих і поранених сягала близько 400 чоловік, лише невелика частина на чолі з Пастуховим змогла прорватись і влитись в загін Боба [10, с. 126].

З'єднавшись 20 серпня в районі Щуранського лісу повстанський загін нараховував всього до 150 чоловік. Повстанці одразу вирушили в село Кічман, де почали грабувати місцеву економію. Проти них з Брацлава вирушила козака сотня, під тиском якої селяни змушені були розбігтися по домівках. Вже на 22 серпня повстання себе повністю вичерпало. В Могилівському повіті заворушення було повністю придушено, а в Ямпільському повсталі ще контролювали частково Шаргород, Зведенівку, Деречин та Джурин. Взагалі повстання підняте 14 серпня, не маючи підтримки в селян, ліквідувалося само по собі, в багатьох селах селяни самі захоплювали і здавали повстанців варті.

Скористатись ситуацією, яка склалась у губернії, спробували більшовики в м. Ялтушкові Могилівського повіту. Ревком, очолюваний М. Ю. Магдієвим та братами Боднарами, постановив підняти повстання проти влади 19 серпня. Вранці цього ж дня робітники цукрового заводу й місцеві селяни обеззброїли та знищили місцеву варту, заарештували волосне управління і захопили цукровий завод. Повстанці одразу оголосили мобілізацію чоловіків віком від 18 до 45 років. Дві роти австрійських солдат, які дислокувалися в містечку, змушені були з боями відступити. Проте наступного дня прибув батальйон австрійців і угорців з артилерією, який вступив у бій з повстанцями. В результаті – 200 будинків в Ялтушкові і 180 в Слободі Ялтушківській було спалено, а 50 полонених повстанців розстріляно, в тому числі – всіх членів ревкому [13, с. 92].

Значна кількість учасників серпневих повстань на Поділлі була заарештована. Тільки в Жмеринській в'язниці, за спогадами більшовика Тимошука, в серпні 1918 р. утримувалося до 1800 повстанців. В цілому в зоні австро-угорської окупації в Південній Україні, в тому числі на Поділлі було арештовано від 7 до 30 тисяч осіб.

Попри зусилля більшовиків, провід селянсько-повстанського руху на Поділлі влітку 1918 р. у своїх руках міцно тримали українські есери. Велику допомогу в повстаннях есерам надавала Всеукраїнська Рада селянських депутатів, особливо її низові організації. Проте вже наприкінці літа 1918 р. політичні партії

втрапили надію підняти загальнонародне повстання. Переконавшись у політичній апатії селянства, політичні лідери почали шукати інших шляхів до підняття народних мас проти існуючого режиму.

В перших числах листопада з Австрії прийшли звістки про демократичну революцію, яка там відбулась. Австрійські та угорські солдати з частин, що перебували в Жмеринці, Балті, Кам'янці-Подільському, почали арештовувати і розстрілювати власних офіцерів, а в Ольгополі солдати разом із селянами розгромили в'язницю, спричинивши анархію в повіті[3,с.188].

В Летичівському й Літинському повітах на початок листопада діяло понад 20 партизанських загонів, які в перших числах листопада об'єдналися під керівництвом М. Я. Ревуцького і Н. Сандлера та захопили Летичів, встановивши контроль над значною частиною повіту. На цій території було проголошено Летичівську Радянську республіку. Схожа ситуація склалась у районі Деражні, де діяли загони Д. К. Туза, Л. П. Панасюка та С. Н. Шіндера чисельністю до 400 чоловік. У середині листопада після кровопролитних боїв із Державною вартою вони зайняли Деражню, де проголосили радянську владу й утворили революційний комітет, але всі ці самопроголошені радянські республіки припинили своє існування з приходом військ Директорії.

Повстання, яке підняла в середині листопада Директорія на території України, в Подільській губернії не отримало тієї підтримки, яке від нього очікували. В селах Пенківка, Билини, Яцківці, Іскрень відбулися стихійні мітинги із закликом до повстання супроти гетьманської влади, але через свою політичну млявість і бажання лише громити поміщицькі маєтки селянство фактично само ліквідувало виступи проти місцевої влади, обмежившись погромами ще уцілілих економік. У Подільській губернії у березні - червні 1918 рр. діяв 41 повстансько-партизанський загін. Найбільшим селянським виступом в гетьманській Україні було Звенигородсько-Таращанське повстання в Київській губернії в червні-липні 1918 р., в якому взяло участь до 40 тис. селян. Загалом, як свідчить німецький фельдмаршал фон Ейхгорн, в тих чи інших формах протесту, в тому числі і в повстанському рухові, взяло участь 10–12% українських селян. Зазначений показник по Україні становить 2,5–3 млн., а на

Поділілі – 390,2 тис. селян. Не менше 10 тисяч громадян України було вислано на примусові роботи до Австро-Угорщини і Німеччини. Значних втрат зазнали й окупанти – 30 тисяч їх військових загинуло в боях із повстанцями.

Отже, характерною рисою повстанського руху 1918 р. є його анти гетьманська спрямованість, боротьба з айстро-угорськими військами. Керівництво повстанським рухом поступово переходить від більшовиків до українських лівих політичних сил.

Після поновлення більшовицького наступу на Україну у березні-червні 1919 р. розгорнулася широка хвиля антикомуністичних повстань. Вона була спричинена грабіжницькою політикою “воєнного комунізму”, спрямованою на знищення незалежності й добробуту українського селянства, терором ВЧК, примусовими реквізіціями й вивозом хліба, цукру, м’яса в Росію. Цей рух оформлювався й поширювався під національними гаслами: проти чужинської влади, проти радянських комісарів і їхнього терору, за справжню демократію, за дійсні ради працюючих, проти диктатури комуністичної російської партії. Керівники цього руху належали переважно до УПСР і партії незалежних соціал-демократів, які стояли на позиціях радянської форми влади в незалежній Українській Радянській Республіці.

На початку квітня 1919 р. представники згаданих партій домовилися в Києві щодо утворення та організації керівництва загальним повстанням проти більшовиків і створили: Всеукраїнський революційний комітет, Головну повстанську раду та Головний Повстанський Штаб під керівництвом представника УСДРП Ю. Мазуренка та члена УПСР О. Малолітка. У відозвах і наказах ці повстанці закликали селян і робітників не підтримувати “окупантів та спекулянтів на комунізмі”, усунути більшовицький уряд Х. Раковського та творити незалежну Українську Соціалістичну Республіку. Одночасно вони засуджували переговори Директорії з французькими “імперіалістами”. Вплив повстанців визнали самі більшовики. Х. Раковський у праці “Борьба за освобождение деревни” (1920) інформував, що між 1 квітня і 15 червня на Україні було 328 повстань проти радянської влади. Командувач військами більшовиків В. Антонов-Овсенко ствердив у своїх “Записках...”, що

у квітні й травні 1919 р.: “Тільки в одній київській губернії було зв’язано боротьбою з бандитизмом до 14 000 багнетів, у Подільській понад 3000, у Волинській до 600. Всього 21000, “селянство виступило суцільною масою” [7, с. 81].

Влітку 1919 року повстанці часто об’єднувались з військовими підрозділами УНР та ЗУНР і боротьбі з більшовиками і білогвардійцями. Уряд УНР в окремій декларації з квітня 1919 р. вітав усі соціалістичні партії й селян та робітників, що повстали по той бік фронту. Після розпочатих Армією УНР у травні 1919 р. воєнних операцій у напрямі на Проскурів і Кам’янець-Подільський уряд УНР у зверненні до народу 18 травня підкреслював бажання з’єднати збройні сили УНР з силами повсталих селян та робітників. Під час зустрічі представників ЦК УСДРП й УПСР, прибулих з Києва до резиденції уряду УНР в кінці травня 1919 р., як уповноважених ВРК, було досягнуто порозуміння в справі об’єднання сил Комітету й уряду УНР [9, с. 173].

Новим етапом повстанського руху стали літо-осінь 1919 р. у боротьбі проти очолюваних генералом Денікіним російських реакційних збройних сил. Пройшовши легко через звільнену повстанцями від червоних територію України, денікінці встановили на окупованих ними землях режим експлуатації й терору: грабування селян, переслідування й розстріл українських діячів. Усе це викликало завзятий опір населення, зокрема селян, проти встановлюваних денікінцями порядків. У не об’єднану і не координовану одним центром боротьбу проти Денікіна включилися всі українські повстанці, які боролися досі проти більшовиків. Повстання проти білогвардійців зручно використовували й більшовики, перебираючи керівництво над повстанськими групами.

Восени 1919 р. грабунки, єврейські погроми і мародерство стали звичайною практикою білогвардійських військ, незважаючи на зусилля командування ЗСПР протидіяти цьому явищу. Лише сформовані білогвардійцями охоронні підрозділи з місцевого офіцерського елементу виявляли, порівняно з армійськими частинами, значно меншу схильність до бандитизму.

Визначальним чинником у настроях значної частини населення Поділля восени 1919 р. була втома від безперервної війни і

загального безвладдя. Ця обставина, безумовно, спершу стримувала селянство від активних виступів проти денікінської влади. До того ж, настання пізньої осені серйозно ускладнювало будь-яку повстанську діяльність. Тож навіть у тих районах, мешканці яких традиційно підтримували гасла української революції (наприклад, у південно-східній частині Поділля), далі невдоволення білогвардійцями справа спершу не пішла. “...Вся місцевість від Чечельника на Балту і далі явно самостійна й ворожа нам. Тут формувалися і діяли партії (в значенні “загони”. – М. К.) Заболотного й сам він тепер знову переховується”, – доповідав генерал А. Розеншильд-Паулін командуванню військ Новоросійської області ЗСПР 13 жовтня 1919 р [5, с. 83].

Наприкінці жовтня 1919 р. колишній старшина армії УНР і відомий учасник антибільшовицького повстансько-партизанського руху А. Волинець сформував у районі Гайсин – Брацлав повстанський загін силою в 300 бійців. Тривалий час він не виявляв значної активності, допоки загальне становище білих на Правобережжі не стало катастрофічним. 4 грудня уманський повітовий начальник повідомляв: “В сусідньому Гайсинському повіті формуються шайки Волинця, що загрожують захопленням Христинівки і Умані, дуже прошу розпорядження про термінове прохання до штабу Новоросійської області про призначення залоги до Умані, хоча б однієї роти”. За кілька днів загін отамана А. Волинця (вже в силі 600 чоловік) було помічено поблизу Христинівки, залога якої складалася лише з кількох десятків напівозброєних стражників. Для ліквідації повстанців до Гайсинського повіту мав бути висланий підрозділ 2-го Зведено-гвардійського полку, коли несподівано для білих у районі ст. Липовець і ст. Оратов з’явилася армія УНР, що саме прямувала на Київщину. 14 грудня українські частини раптовим нападом захопили Липовець; білогвардійське командування побоювалося, що наступним кроком противника стане спроба захопити христинівський залізничний вузол. Тож замість каральної експедиції проти отамана Волинця гвардійський підрозділ було спішно відправлено на ст. Монастирище. “Вважаючи залізничний вузол Христинівка при обстановці, що склалася, більш важливим, всі

наявні у моєму розпорядженні сили вживатиму виключно для оборони цього вузла”, – доповідав командир 2-го Зведено-гвардійського полку полковник А. Стессель 17 грудня 1919 р.. Невдовзі армія УНР продовжила свій шлях на Київщину, а загін А. Волинця і далі діяв у районі Гайсин – Брацлав – Христинівка. Втім, жодних свідчень про бойову активність повстанців у цей період не збереглося. Наприкінці грудня білогвардійські частини залишили Гайсин і відступили на південь, але А. Волинець не чинив жодних спроб зайняти місто. Прем’єр-міністр уряду УНР І.Мазепа, який відвідав Гайсин на початку січня 1920 р., був вражений бездіяльністю повстанського загону. “В самому Гайсині вже більше двох тижнів не було ні влади, ні охорони, – згадував він. – Панувала повна байдужість, апатія. Ніхто й не думав організовувати владу. Навіть місцевий повстанський отаман Волинець... сидів в одному з сусідніх сіл біля Гайсина й “спочивав” собі, не маючи що робити” [10, с. 328].

На Вінниччині, зайнятій білогвардійцями наприкінці листопада 1919 р., виникли унерівські повстанські загони Залізняка, Карого-Яворського й Шепеля (разом 2000–4000 бійців). Цікаво, що командування військ Новоросійської області ЗСПР, зважаючи на слабкість й малочисельність зосереджених тут військових сил, намагалось налагодити співпрацю з повстанцями для спільної боротьби проти червоних. 12 грудня полковник К. Перевалов прохав штаб 1-го Галицького корпусу “не відмовити повідомити в штаб Центрального революційного республіканського комітету, що мене уповноважено командувачем військами Новоросії для ведення переговорів з повстанцями з військових питань для спільної боротьби з більшовиками і забезпечення повстанців бойовими матеріалами”. Однак ставлення повстанців до білогвардійців залишалось відверто ворожим. Найбільшу бойову активність виявляла Подільська повстанська дивізія під проводом отамана Я. Шепеля, колишнього старшини армії УНР. В середині грудня білогвардійська розвідка повідомляла, що загони Шепеля зосереджуються у районі Літина, щоб захопити район Браїлів – Жмеринка і відрізати Вінницю від залізничного сполучення. 17 грудня підпільна українська організація в Жмеринці при допомозі

повстанців Я. Шепеля підняла повстання проти білогвардійців. Війська Новоросійської області ЗСПР не ув'язувалися в бої з повстанцями й поспіхом відступали з Поділля, не бажаючи опинитися відрізнаними від своїх основних сил. 25 грудня повстанські відділи Шепеля при нейтралітеті частин УГА (які формально все ще перебували в союзі з Денікіним) вступили під жовто-блакитним прапором до залишеної білими Вінниці. Навіть після цього полковник К. Перевалов ще намагався від імені білогвардійського командування порозумітися з повстанцями, пропонуючи їм спільними силами обороняти від більшовиків залізницю Жмеринка – Козятин. Однак його зусилля були безрезультатними – Шепель відмовився вести переговори з денікінською владою. На додачу до всього, відступаючі білогвардійські частини наштовхнулися поблизу Липовця на 3-тисячний загін отамана О.Волоха, що відколовся від армії УНР й підняв червоний прапор. 27 грудня 1919 р. Сімферопольський офіцерський полк завдав волоховцям жорстокої поразки й продовжив свій шлях на південь, оминаючи Вінницю. Відразу ж після цього район Липовця також зайняли партизани отамана Шепеля [5, с. 160]. У районі Брацлав – Немирів в грудні 1919 р. виникла повстанська Брацлавська група ім. П. Полуботка. Її командир отаман І.Семесенко діяв від імені уряду УНР, але з наближенням більшовицьких військ в середині січня 1919 р. проголосив себе “військовим комісаром Брацлавщини” і закликав населення до боротьби за “Українську Радянську Соціалістичну Республіку”. До речі, в цей час на Поділлі утворилося й кілька “справжніх” червоних повстанських загонів. З огляду на їхню мізерну чисельність, прихильники “радянської влади” подекуди намагалися об'єднувати свої зусилля. Наприклад, в с. Селище поблизу Вінниці діяв загін силою в 40 бійців, спільно організований більшовиками й українськими комуністами-боротьбістами [9, с. 144].

Грудневий відступ білогвардійців з Поділля відбувся в умовах цілковитого хаосу й дезорганізації. “Лінії залізниць Вапнярка – Губник і Вапнярка – Жмеринка знаходилися під спостереженням бронепотягів. В районі ст. Крижопіль стояли галичани. Всі тилові частини і установи в паніці евакуювалися на Одесу, станції і шляхи

було забито ешелонами. Адміністрація з місць тікала. Всі комендантські команди, державна варта Київської області були розформовані і спрямовані на поповнення стройових частин”, – згадував учасник подій. Дуже часто білогвардійці залишали населені пункти раніше, ніж туди приходили червоні. “Вакуум влади”, що виник на східному Поділлі, не було кому заповнити – знекровлена й виснажена армія УНР перебувала на Київщині, УГА внаслідок епідемії тифу втратила боєздатність, а повстанська активність у регіоні залишалася порівняно невисокою. “Жах брав при думці, що в цей час наш регулярний фронт вже не існував, – згадував прем’єр-міністр УНР І. Мазепа. – Саме тепер наша армія могла б вільно зайняти майже ціле Правобережжя, бо большевики ще не були в стані відразу опанувати всі широкі простори, що звільнилися від денікінської влади. В багатьох місцевостях хоча й проголошувалася совітська влада, але зараз же зникала під натиском місцевих протибольшевицьких елементів”. Та все ж, не зустрічаючи організованого опору, війська 12-ї більшовицької армії поволи просувалися вглиб регіону. 4 січня червоні частини вступили до Вінниці, а до початку лютого 1920 р. остаточно зайняли Поділля [9, с. 156]. Відразу ж після появи на Поділлі червоних військ повстанські формування Волинця й Шепеля повернули зброю проти нового/старого противника. Однак ця боротьба була занадто нерівною. 5 січня частини 47-ї більшовицької дивізії розбили під Літином загін отамана Шепеля, а в середині січня 1920 р. поблизу Немирова один з полків 44-ї більшовицької дивізії знищив загін Семесенка [16, с. 95].

Таким чином, наприкінці 1919 р. на Поділлі розгорнувся повстансько-партизанський рух проти білогвардійської влади, який проте не набув такої масштабності й організованості, як в інших регіонах України. Це було зумовлено як відповідним рівнем національної свідомості населення регіону, так і порівняно незначним розмахом безчинств білогвардійських частин. Власне, остання обставина пояснювалася нетривалістю перебування білогвардійців на Поділлі та відсутністю в регіоні значного військового контингенту. Незважаючи на це, повстансько-партизанський рух на Поділлі наприкінці 1919 – на початку 1920 рр.

став серйозним чинником дестабілізації денікінської влади в регіоні. Внаслідок діяльності організованих під прапором УНР повстанських загонів було дезорганізовано білогвардійське загілля й комунікації, а на місцях знищено денікінську адміністрацію ще до зайняття Поділля Червоною армією на початку 1920 р.

Загалом з 1919 р. у повстанському русі простежується три напрями: на підтримку УНР, анархістський, а також ті, що не мали чіткої політичної орієнтації. Характерною рисою стає домінування антикомуністичних настроїв, але ідеологічні гасла достатньо розрізнені. Після закінчення більшовицько-польської війни повстанський рух стрімко зростає. Лише у повстанні селян Ямпільського повіту брало участь понад 15 тисяч селян.

Застосовуючи тактику партизанської боротьби наприкінці 1920 р., повстанці утримували під своїм контролем майже всю сільську місцевість. Розмах повстанського руху були змушені визнати керівні кола республіки. Військово-каральні санкції більшовиків ставали неієвими, тому було прийнято комплекс заходів на зниження ступеня конфліктності – це НЕП де продрозкладка була замієнена продрподатком, дозвіл вільної торгівлі. У той час більшість селян не мислили стратегічно та не були настільки ієейними супротивниками більшовиків, скільки були невдоволені їх заходами. V Всеукраїнським зїздом рад у березні 1921 року була проголошена амнісія учасникам антибільшовицької боротьби. Повстанський рух поступово пішов на спад.

На Поділлі цей спад був значно меншим. Значною мірою така тенденція була зумовлена близькістю кордонів. У дестабілізації ситуації в Україні були зацікавлені сусідні Польща та Румунія. Вони підтримували повстанські заєони, дозволяючи їм відходити на свою територію у випадку поразок, а також використовували її для підготовки нових рейдів. Найбільш значними стали рейди, проведені за допомогою урядів цих країн заєонами генерал-хорунжого армії УНР Ю. Тютюнника, полковника М. Палія та генерала Гулого-Гуленка. У жовтні-листопаді 1921 р. вони здійєснили Другий зимовий похід армії УНР на Правобережну Україну, внаслідок чого ВУЦВК був змушений оголосити воєнний стан і загрозу “бандитизму” у Волинській, Подільській, Київській та Одеській губерніях. Однак це

був останній спалах масового повстанського руху. Селяни не підтримали рейдів, а радянський уряд мав змогу швидко мобілізувати військові сили для знищення цих загонів.

Повстанський рух революційних років мав не соціальний характер як утверджують окремі автори, він формувався представниками різних соціальних верств, але більшість його становила селянство, що є цілком природним. Селянство було найчисельнішим соціальним класом тієї доби і це радше є показником інших якісних характеристик, революція не залишила людей осторонь вони активно включились у боротьбу спочатку за свої соціальні права, а згодом і за національні ідеали.

Стихійний у своїй основі повстанський рух в Україні не був об'єднаний в ініціативі й виявах, не мав одного керівного центру і одностайного плану дій. Не було цілісності ідеологічної на початковому етапі, він виявився розпорошеним між гаслами політичних сил на початковому етапі. Лише в окремі періоди боротьби виявилася перевага певних ідеологічних настроїв, базованих на принципах самовизначення і незалежності української нації. Ідеологія і мета повстанського руху в Україні з'ясовувалися спорадично у заявах керівників-отаманів, у їх відозвах, наказах, маніфестах, зверненнях чи листах до населення України, окремих повітів чи округ, до уряду УНР, окупаційної влади чи інших повстанських груп. Однією з характерних ознак повстанського руху на теренах Поділля була його нескоординованість, недостатній зв'язок окремих повстанських з'єднань і загонів з тодішніми українським керівництвом, особисті амбіції й дії на власну руку окремих отаманів, що дістало назву "отаманщини" і виявлялося інколи у творенні місцевих "республік". Дії окремих повстанських загонів мали вияви погромів, бандитизму, тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балковий П. Війна без флангів. Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів у 1918–1920 рр. – К. : Наукова думка, 1966. – 303 с.;
2. Волков С. Белое движение. Энциклопедия гражданской войны. – СПб., М., 2002. – С. 421-422.;
3. Григорчук П. С. Політичне становище на Поділлі в період Гетьманату Павла Скоропадського // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє / Зб. наук.

пр. – К., 1999. – С. 183-188.; 4. Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні. – К., 1977. – С. 149-152.; 5. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки XX ст.). – Вінниця : “Логос”, 2000. – 344 с.; 6. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – 188 с.; 7. Захарченко П., Земзюліна Н., Нестеров О. У поході за волею (Селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 р.). – К. : Нічлава, 2000. – 176 с.; 8. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972 – 683 с.; 9. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К. : Темпора, 2006. – С. 142-226.; 10. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – К. : Темпора, 2003. – 335 с.; 11. Мироненко О. Виняткове судочинство в Українській державі. // Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997. – 5052 с.; 12. Міщенко С. Боротьба трудящих України проти білогвардійської армії Денікіна. – Ужгород, 1963. – 76 с.; 13. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи і матеріали. – Вінниця, 1959. – 288 с.; 14. Супруненко М. Боротьба трудящих України проти денікінщини. – К. : Наукова думка, 1979. – 287 с.; 15. Тинченко Я. “Злий геній” Симона Петлюри. Розгадана таємниця отамана Волоха // Академія. – 1994. – Ч.1. – С. 12-26.; 16. Феденко П. Повстання нації // Збірник пам’яті Симона Петлюри (1879–1926). – К. : Фенікс, 1992. – 382 с.

Е. Г. Vox,
учитель історії та права
(м. Хмельницький)

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Важливим чинником української національно-демократичної революції була діяльність українських політичних партій, програми яких відображали ідею української національної державності й шляхи її реалізації. Оскільки соціалізм у найрізноманітніших його модифікаціях, починаючи з останньої третини XIX ст., став провідною політичною ідеологією в громадській думці України (О. Мироненко), то на час революції українські політичні сили у переважній більшості були палкими прихильниками соціалістичної ідеї і соціалістичної орієнтації суспільства.

Проте розвиток соціалізму як ідеології в тодішній Україні мав певні особливості. Дослідники української історії (Дж. Мейс) щодо трактування соціалістичних ідей в Україні того часу зазначають, що організоване українство революційної доби розуміло соціалізм як спробу моделювання не держави, а самого суспільства за допомогою держави. Державі при цьому відводилася роль інструменту для зламу старих структур. Соціалістична ідеологія, по суті, не пропонувала нічого конструктивного для моделювання майбутньої держави. Вважалося, що армія, поліція – це інструменти класового поневолення: досить знищити старі структури державності – й самі по собі зникнуть усі суспільні напруги.

У цьому сенсі українські та російські соціалісти у баченні майбутньої соціалістичної держави стояли на засадничо різних позиціях. В Україні культ соціалістичного інтернаціоналізму призвів до того, що чимало українських соціалістів навіть боялися думати про моделювання майбутньої української державності, оскільки перебували під постійним тиском – як внутрішнім, так і зовнішнім. У програмах українських соціалістичних партій важливе місце займали вимоги національно-територіальної автономії. Російські соціалісти традиційно сприймали Україну як невіддільну частину Росії, тому вони не могли погодитися з подібними вимогами українців. Останніх же записували до стану дрібнобуржуазних елементів та контрреволюціонерів. Як наслідок – українські соціалісти почали всіляко відхрещуватися від звинувачень у сепаратизмі, самостійництві й лякалися навіть тіні незалежної Української держави.

Соціалізм в Україні у період Національно-демократичної революції майже усі соціалістичні партії сприймали як ліберальні ідеї народного суверенітету та народовладдя, встановлення конституційного ладу, відповідності законів та підзаконних актів конституції заснування системи представницьких органів і місцевого самоврядування, скасування станових привілеїв, ствердження демократії, свобод людини і громадянина. Отже, в цілому соціалістичний лад розглядався українськими партіями як стан реального народовладдя, де б забезпечувалися незалежність України,

національне відродження, права людини, добробут і висока культура громадян.

У складі Української Центральної Ради практично усі політичні партії (17 із 19-ти) сповідували соціалістичну ідеологію, однак передовсім лише у середовищі трьох домінуючих за доби Української Центральної Ради (а згодом – і Директорії УНР) політичних партій – Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) і напівліберально; Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) – дискутувались соціалістичні моделі українського державотворення.

Найбільш досвідчених партійних діячів мала УСДРП, але вона прагнула представляти дуже нечисельну суспільну групу – україномовних пролетарів. Із інших двох партій – найсильнішою була УПСР. Вона була побудована на базі селянського кооперативного руху. УПСФ організувалася на основі Товариства українських поступовців (ТУП), до якої ввійшли переважно старі культурні і наукові діячі, і вважалася найбільш прагматичним крилом українського руху.

Українські соціалісти-федералісти, як і всі соціалісти взагалі вірили, що соціалізм – це просто поширення демократії на сферу економіки. Спершу треба встановити громадські права за так званою моделлю “буржуазної демократії”, а тоді з підтримкою трудящої більшості населення забезпечити працюючих через розподіл економічних благ від багатшої меншини до бідних та усуспільнення засобів виробництва. Соціалісти ненавиділи “експлуататорів”, вважали неминучою їх протидію у формі так званої класової боротьби, були готові застосувати насильство проти нетрудящих прошарків населення. Та для соціалістів була просто неприйнятною думка, що можуть виникнути серйозні сутички та кровопролиття між самими трудящими та їхніми соціалістичними представниками. Вони щиро вірили, що “зліва” ворогів немає і не може бути. Ця політична культура зробила українських соціалістів дуже вразливими внутрішньо і відкритими для атак з боку російських революціонерів. Усередині українського руху це ставало приводом для постійних сварок, розколів та боротьби за імідж справжніх соціалістів за

принципом: хто важливіший, хто більш революційний. Для російських радикалів, які у більшості своїй були налаштовані проімперськи, сприйняття такої політичної культури стало могутнім інструментом у боротьбі з національними рухами. Будь-хто в будь-яку мить міг бути оголошений націоналістом, реакціонером і на цій основі – піддаватися політичному ostracismu.

Члени УСДРП вірили у повне усупільнення (одержавлення) фабрик, заводів та еволюцію сільського господарства до великомасштабного суспільного рільництва. Сприймаючи, як і всі ортодоксальні марксисты, селянство як приречений дрібнобуржуазний прошарок, який капіталістичне фермерство неминуче витискає у небуття, вони вважали, що переділ землі і передача культурних маєтків до одноосібника-селянина був би небезпечним реакційним кроком.

УПСР, навпаки, була партією свідомих селян і сільськогосподарських діячів, які поставили аграрну реформу на користь селянам у центрі своїх вимог. Як і російські соціалісти-революціонери, вони передбачали знищення приватної власності на землю й створення Земельного фонду, який контролювали б самі селяни і який мав би наділяти державні, церковні, поміщицькі землі одноосібникам. Вони вважали бажаним утворення великих зразкових господарств як осередків майбутнього соціалістичного господарювання, але при цьому наголошували, що усі землі в Україні повинні перейти без викупу в користування до всього трудового народу, який поряdkуватиме ними через сільські громади, волосні, повітові, крайові та всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. Історія свідчить, що УСДРП успішно блокувала цей проект УПСР, погодившись із ним лише у IV Універсалі.

Отже, провідною ідеологією українського національного державотворення за Центральної Ради був соціалізм. Провідні українські партії були партіями соціалістичного спрямування, а Українська Центральна Рада діяла як “коаліційний орган різних партій, колена з яких має свою платформу”. Основні політичні баталії в Україні у 1917 – перших місяцях 1918 рр. велися не навколо

моделей майбутньої української державності (про це ніхто серйозно не думав, вважаючи, що соціалістична революція одним ударом перетворить імперію на сім'ю рівноправних братніх народів), а навколо проблем соціалістичної трансформації українського суспільства.

Утвердження УЦР як легітимного органу політичного представництва українського народу

Законодавче закріплення ідеї української національної державності значною мірою залежало від утвердження самої УЦР як легітимного органу, себто органу, який демократичним шляхом отримав повноваження репрезентувати весь український народ.

Найперше, легітимності Українській Центральній Раді надавало положення міжнародного права, яке в той час набирало сили як право націй на самовизначення. Оскільки Центральна Рада об'єднала переважну більшість громадських угруповань та організацій з тих, які діяли в Україні, то це давало їй законні підстави виступати в ролі загальнонаціонального лідера. До того ж, повалення царизму звільнило український народ від зобов'язань, які він узяв на себе за Московсько-Переяславським договором 1654 р. З точки зору тодішніх норм міжнародного права, з лютого 1917 р. український народ був вільним, адже він присягав (за офіційною версією) династії Романових, а не російській державі чи російському народові. Тому після повалення монархії в Росії Українська Центральна Рада мала право брати на себе всі владні повноваження ні період до загальних виборів і створювати на їх основі нові законодавчі й виконавчі органи.

Як орган державно-політичної репрезентації інтересів українського народу Центральна Рада була легітимована через скликанні Всеукраїнського Національного Конгресу (квітень 1917 р.). У ньому взяли участь 1500 представників від усіх політичних партій, громадських організацій, товариств, представники всіх соціальних верств з усіх губерній (І. Хміль). За іншими даними (О. Мироненко), у голосуванні взяло участь близько 600 повноважних виборних делегатів, які представляли інтереси усіх соціальних верств населення українських етнічних земель (здебільшого - селянство) та багатьох українських громад з-поза їх меж.

Делегати Конгресу юридично визначили роль і функції УЦР. надали УЦР (голосуванням) мандат представляти українство, сформулювали головне ідеологічне гасло руху – вимогу широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської Республіки та заклали організаційні підвалини для її реалізації. Накреслили структуру Центральної Ради, що мала відтепер формуватися на основі делегування представників різних регіонів України, а також членів політичних партій та національних меншин України Орієнтовно визначивши загальну кількість членів УЦР – до 150 осіб. Конгрес обрав склад УЦР із 115 (за іншими даними, 113) членів (приблизно з однаковою кількістю осіб від територій, громадських та професійних організацій) і завершив свою роботу практично одноголосним обранням головою Центральної Ради М. Грушевського. З'їзд оголосив склад Ради відкритим для наступного поповнення, надавши їй право приймати нових членів.

Процес легітимізації УЦР тривав і у наступні кілька місяців. Зокрема, у травні-червні 1917 р. відбувся I Всеукраїнський селянський з'їзд, на який прибуло 2500 делегатів (у тому числі 1500 з ухвальним голосом), які представляли усі губернії України (Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Катеринославську, Харківську, Таврійську, Кубанську, а також Війська Донської області), тисячу її волостей. З'їздом був обраний виконавчий орган Всеукраїнської Ради селянських депутатів – Центральний комітет Селянської спілки, члени якого (133 особи) увійшли до складу Центральної Ради. Повну підтримку Центральній Раді надали I та II Всеукраїнські військові з'їзди (травень і червень). Зокрема, у роботі II Всеукраїнського військового з'їзду брали участь 1888 делегатів, які представляли 1,5 млн військових. Обрана з'їздом Всеукраїнська Рада військових депутатів у складі 132 осіб була включена до Центральної Ради. Останнім відбувся Всеукраїнський робітничий з'їзд (липень 1917 р.), який обрав Всеукраїнську Раду робітничих депутатів (100 членів), яка також у повному складі увійшла до Центральної Ради. Пропорційно у Центральній Раді були також представлені українські соціалістичні і РСДРП (більшовики і меншовики) – по 20 чоловік. Мали представництво і національні меншини: у липні 1917 р., на підставі порозуміння з Тимчасовим

урядом, склад Центральної Ради поповнився представниками національних меншин, що проживали в Україні. Всього мандатна комісія шостих загальних зборів УЦР (серпень 1917 р.) зафіксувала 643 її члени.

Упродовж листопада 1917 р. Центральну Раду визнали крайовою владою майже всі ради робітничих депутатів великих міст, у тому числі Харківська, Катеринославська, Херсонська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Юзівська, Чернігівська, Донецько-Криворізька обласні та інші, які сподівались поєднати владу Центральної Ради в українському масштабі із владою рад на місцях (Є. Юрійчук). А на кінець 1917 р. УЦР відображала інтереси більшості населення в межах етнічного розселення українців. Зауважимо: більшовики, які у той час мали більшість у радах лише в деяких шахтарських містах Донбасу (Луганськ, Краматорськ, Горлівка, Єнакієве та ін.), визнавали (М. Скрипник), що на кінець 1917 р. “... майже вся Україна, села включно всі, а міста майже всі знаходяться під фактичною владою Української Центральної Ради”. Стверджували, що “... боротьба Української Центральної Ради і селянських мас, що йшли за нею, проти Тимчасового уряду була явищем прогресивним і мала позитивне значення для революційної боротьби пролетаріату, була йому потрібна і ним почасті підтримувалася”. Додамо також, що факт відображення загальнонаціональних інтересів Українською Центральною Радою визнавали відомі українські радянські історики: “... в українському національному чи іншою мірою брали участь усі класи і класові прошарки: робітники, селяни, дрібнобуржуазна інтелігенція, українські поміщики, буржуазія і верхівка буржуазної інтелігенції. Національний рух був пов’язаний із загальнодемократичною боротьбою за політичні свободи” (С. Короливський, М. Рубач, Н. Супруненко).

Хоча слід погодитися з відомими дослідниками (О. і М. Копиленки): той факт, що Рада сформувалася (і поповнювалася надалі) не шляхом виборів, а шляхом делегування до її складу представників різних громадських організацій, свідчить про владу УЦР як представницької громадсько-політичної структури. Серед інших органічних вад, іманентно притаманних УЦР,

починаючи від Всеукраїнського Національного Конгресу і до кінця її існування (квітень 1918 року), вчені вказують на те, що в основоположних документах УЦР постійно наголошувалось на тимчасовому її статусі-принаймні до обрання Українських Установчих Зборів.

Як попередній підсумок, зазначимо, що легітимність Української Центральної Ради обумовлювалася нормами міжнародного права від часу свого утворення УЦР еволюціонувала як демократична й легітимна інституція. До її формування на засадах виборності були залучені й представлені усі існуючі в тогочасній Україні суспільно-політичні сили та соціальні верстви. З перших днів свого існування УЦР була радою українських партій і безпартійній культурних організацій. З квітня 1917 р. вона перебрала на себе функції національно-державного органу України з переважаючим представництвом селянства та інтелігенції. Впродовж наступних декількох місяців національно-державний статус УЦР було підтверджено рішеннями низки всеукраїнських з'їздів: двох військових селянського, робітничого, земельних комітетів, кількість учасників яких числилася в сотнях, а часом – у двох тисячах і більше. Обрана на цих з'їздах виконавчі органи з числа робітників та військова увійшли до складу УЦР.

Таким чином, Українська Центральна Рада була національний об'єднанням трьох депутатських трудових рад з представництвом партій, а після прийняття до свого складу представників інших національностей стала міжнаціональним територіальним центральній представництвом усієї України, органом державно-політичної репрезентації й захисту інтересів всього багатоетнічного населення України. Відома Інструкція Тимчасового уряду, конституювана II Універсалом, трансформувала УЦР в орган територіального самоврядування і лише з проголошенням III Універсалом Української Народної Республіки УЦР стала вищим законодавчим органом державної влади.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеев Ю. М., Вертерел А. Г. Історія України. : навч. посіб. – К. : Каравела, 2004. – 256 с.;
2. Білоцерківський В. Я. Історія України : навч. посіб. – К. : Центр учбової літ-ри, 2007. – 535 с.;
3. Бойко О. Д. Історія

України. – К. : ВЦ “Академія”, 2001. – 656 с.; 4. Бунятян К. П. Давнє населення України. – К. : Либідь, 1999. – 228 с.; 5. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.). – Львів : Світ, 1996. – 448 с.; 6. Грушевський М. С. Очерки истории украинского народа. – К. : Вища шк., 1990.; 7. Дорошенко Д. Нарис історії України. – у 2-х т. – К. : Глобус, 1992.; 8. Історія України : навч. посіб. / Під заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернатива, 1997. – 424 с.; 9. Історія України: нове бачення / Під ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернатива, 2000. – 464 с.; 10. Історія України : посіб. / за загальною ред. Г. Д. Темка, Л. С. Тупчієнка. – К. : Вид. центр “Академія”, 2002. – 480 с.; 11. Історія України : навч. посіб. / Під ред. М. О. Скрипника. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 366 с.; 12. Історія України. Документи. Матеріали : посіб. для студ. вузів / Уклад. В. Ю. Король. – К. : Академія. – 2001. – 448 с.; 13. Кудряченко А. І. Політична історія України XX століття : підруч. / А. І. Кудряченко, Г. І. Калінічева, А. А. Костира. – К. : МАУП, 2006. – 694.; 14. Полонська-Василенко Н. Історія України. – у 2-х т. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2. : Від середини XVII ст. до 1923 р. – 608 с.; 15. Савченко Н. М., Подольський М. К. Історія України: модульний курс : навч. посіб. – К. : Вид. “Фірма ІНКІОС”, “Центр навч. літ-ри”, 2006. – 544 с.; 16. Уривалкін О. М. Таємниці історії України (загадки, події, факти). – К. : КНТ, 2006. – 403 с.; 17. Уривалкін О. М. Історія України (кінець XVII – початок XXI ст.). – К. : КНТ, 2007. – 433 с.; 18. Чутський А. І. Історія України : навч. посіб. – К. : МАУП, 2006. – 345 с.

В. В. Галатир,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС У ПРОСКУРІВСЬКОМУ ПОВІТІ В КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 Р.

Головним завданням будь-якої незалежної країни є забезпечення здійснення державотворення. Державотворчим процесом по суті є процес формування і становлення основних інститутів влади, їх конституційне оформлення, визначення національних інтересів. В сьогоденних умовах з’ясування різних напрямків з цієї проблеми є досить актуальним. А від того як буде розкрито історичні аспекти окремого регіону – залежить уявлення

про загальнодержавне становище. В нашому випадку послугувати прикладом може Проскурівщина в добу Гетьманату П. Скоропадського.

Даний регіон лише побіжно, в світлі революційних подій 1917–1921 рр. згадують О. Завальнюк, В. Стецюк, О. Комарніцький [1], В. Лозовий [2], А. Антонишин [3], С. Єсюнін [4]. Проте, комплексно державотворчий процес в Проскурівському повіті у квітні-грудні 1918 р. не досліджувався. Тому висвітлення даного питання і є нашою метою.

З приходом до влади гетьман П. Скоропадський скасував рішення Центральної Ради про поділ України на землі та відновив колишній – на губернії, повіти, волості. В адміністративно-територіальному відношенні Проскурівщина належала до Подільської губернії та була окремою адміністративною одиницею – повітом. Місто Проскурів було повітовим центром з кількістю близько 2 тис. дворів та населення 25 тис. осіб. В Проскурівському повіті на той час було 10 волостей: Кузьминська, Малиницька, Пашковецька, Сарновська, Третельницька, Фельштинська, Чорно-Острівська, Шарівська, Юринецька, Ярмолинецька. Загалом у волостях повіту нараховувалося близько 199 населених пунктів [5].

Уряд П. Скоропадського не став винятком і з самого початку одним із важливих завдань проголосив проблему реформування місцевих органів державної влади. Встановлювалася відповідна вертикаль місцевої влади. Губернські комісари, які очолювали губернії за доби УНР, законом від 18 травня 1918 р. були перейменовані в губернських старост [6]. Сфера їх діяльності визначалася “Тимчасовим положенням про губернських та повітових комісарів” [7]. Фактично старости успадковували права та обов’язки колишніх губернаторів і комісарів. Вони були представниками уряду в губерніях, здійснювали нагляд за виконанням законів, постанов і розпоряджень верховної влади місцевими органами. Перебуваючи у відомстві міністерства внутрішніх справ, губернські старости призначалися й звільнялись урядом за поданням міністра внутрішніх справ.

14 травня 1918 р. за наказом уряду губернський комісар В. Дудич передав службові справи керуючому Подільською

казенною палатою Броєцькому, який мав виконувати обов'язки до прибуття на місце губерньського старости [8]. Відтак, 19 травня в обов'язки Подільського губерньського старости вступив виходець з Проскурівщини – С. Кисельов [9]. Він походив із сім'ї землеміра, народився в Чорному Острові, Проскурівського повіту, був губерньським судовим секретарем Проскурівського з'їзду мирових суддів, працював помічників мирового судді та періодично завідував мировими ділянками (1-ї, 2-ї, 30-ї та 4-ї) Проскурівського округу, був почесним членом Чорно-Острівського сільського попечительства дитячих притулків, працював у Червоному хресті краю, був почесним мировим суддею Проскурівського округу (1 ділянки Проскурівського повіту) і почав виконувати обов'язки члена повітової комісії по землевпорядкуванню, входив до складу повітової опіки за дитячими притулками, був одним з опікунів Проскурівського Олексіївського реального училища, був членом Проскурівського підвідділу Російського імператорського военно-історичного товариства, обраний гласним Проскурівського земства, головою Проскурівської земської управи, обраний головою Проскурівського відділу Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, виконував обов'язки Проскурівського повітового комісара в 1917 р. [10]. Таким чином до призначення на посаду губерньського старости С. Кисельов багато зробив для розвитку Проскурівського регіону. Здобув тут основний досвід роботи.

На нижчому владному щаблі знаходились повітові старости. Проскурівським повітовим старостою було призначено В. Столярова [11]. Столяров Володимир Венедиктович народився 1 липня 1876 р. Навчався в Немирівській гімназії та Чугуївській юнкерській школі. З 24 жовтня 1894 по 4 листопада 1906 р. перебував на військовій службі. З 4 листопада 1906 по 23 травня 1907 р. призначений на посаду виконуючого обов'язки мирового посередника. З 1 квітня 1908 р. працював мировим суддею. З 1914 по 1918 рр. знову проходив військову службу. Брав участь у війні з Японією в 1905 р. і в поході проти Австро-Угорщини в 1914–1918 рр. Звільнений з військової служби в чині поручика. Нагороджений орденами св. Анни 3 ст., св. Станіслава 2 ст., медаллю за похід проти Японії

1905 р., срібною медаллю на Володимирсько-Олександрійській стрічці за 25-річчя з часу відновлення церковно-приходських шкіл, медаллю в пам'ять ювілею 300-річчя царювання дому Романових. Мав будинок у м. Немирові а також у м. Проскуріві Подільської губернії. 10 травня 1918 р. призначений на посаду Проскурівського повітового старости. В 1908 р. одружився з Ольгою Іванівною Мірошніковою. Мав трьох дочок – Людмилу, Ніну і Ксенію [12]. Помічником собі повітовий староста обрав О. Якубського. Якубський Олександр Володимирович народився 16 лютого 1891 р. Закінчив Уманську гімназію та 4 роки навчався на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира в м. Києві. Також закінчив Миколаївську військову школу в м. Києві. 31 вересня 1915 по 12 лютого 1918 рр. перебував на військовій службі. Звільнений в запас в чині підпоручика. Брав участь в поході проти Австро-Угорщини в 1917 р. Нагороджений орденами св. Станіслава 3 і 2 ст. і св. Анни 3 ст. 3 27 березня по 1 травня 1918 р. був помічником Проскурівського повітового комісара. 3 1 травня по 17 травня 1918 р. тимчасово виконував обов'язки повітового старости. 3 17 травня виконував обов'язки помічника Проскурівського повітового старости. Не був одруженим, нерухомим майном не володів [13].

В. Столяров очолював управління повітового старости, штати якого були затверджені законом від 10 серпня 1918 р. До складу управління (знаходилося в м. Проскуріві) входило ще 13 посадових осіб: помічник старости, секретар канцелярії, помічник секретаря, урядовці. Проскурів відносився до міст першого розряду [14]. Тимчасовий штат канцелярії Проскурівського повітового старости складався з повітового старости, його помічника, секретаря, двох помічників секретаря або діловодів, трьох писарів старшого розряду, трьох писарів молодшого розряду, двох машиністів, регістратора, двох сторожів [15].

Важливо було й швидко організувати владу на селі. Очолювати волості призначали волосних старшин, а села – сільських старост. Продовжувала існувати попередня система виборів, яка лише отримала іншу назву. Починаючи з 27 травня 1918 р. загальне зібрання волості вже називалося не народні збори, а волосний сход

[16]. Для наведення порядку на сільських сходах волості старшини стежили, щоб справи на них вирішувалися відповідно до закону та вказівок державної влади [17].

У Проскурівському повіті функціонувала система органів місцевого самоврядування обраних ще в 1917 р. До їх системи входили міська дума й повітові, волосні земські збори (представницькі органи, до яких входили гласні), також міська, повітова, волосні земські управи, волосні і сільські виконавчі комітети (виконавчі установи, до яких входили представник та члени, що обиралися зібраннями). Вони вирішували питання місцевого господарства, організації земської статистики, економіки, народної освіти і охорони здоров'я, податків, повинності відносно державної варти (утримання та забезпечення підсудних і чинів державної варти під час етапування) [18].

Проскурівським міським головою, (одночасно очолював міську управу) був М. Сікора. З 1904 р. обирався гласним до складу міської думи та управи. 28–30 жовтня 1917 р. під час перевиборів до Проскурівської міської думи під впливом Бунду, єврейської соцпартії і солдатів дислокованого у місті гарнізону його обрали міським головою. У 1918 р. щоб стабілізувати фінансову ситуацію у місті, випустив власні гроші – бони (М. Сікора їх підписував) [19]. До Проскурівської повітової земської управи входили: голова – дворянин С. Кисельов (від посади відмовився через перебування на посаді губерньського старости), член-замісник голови – відставний чиновник К. Корицький, член управи – міщанин Н. Зотенко, член управи – селянин І. Лозинський, член управи – вчитель-селянин Ф. Ящук [20].

Проаналізувавши державотворчий процес в регіоні на етапі становлення, Проскурівський відділ Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у заяві до МВС вказав на недосконалість місцевих органів державної влади. Вони мали б бути аналогічні та позастанові, тому на думку товариства потрібно було реорганізувати виконавчу владу, особливо в сільській місцевості та волостях, запросивши на посади тих осіб, які готові проводити політику уряду на місцях [21].

В селах, де не було старост, – їх потрібно було обрати. Проте деякі кандидати на посади старост в селах відмовлялися від своїх місць, пояснюючи, що така служба здебільшого була безоплатною, проте відповідальною. Вони не бажали потрапити в ситуацію, коли, впроваджуючи накази державних органів влади, викличуть невдоволення місцевої громади. Тоді повітовий староста, погрожуючи ув'язненням, призначав посадовців без їх згоди. Діяльність волосних зібрань припинялася, а всі адміністративні та господарські справи передавалися до волосного правління [22]. Управління земським господарством у волості замість розпущених волосних земських зібрань доручалось волосній раді яка складалася з призначених губернським старостою 3–5 осіб, один з яких був головою Ради [23].

В повіті наростав конфлікт, що роздмухувався “згори” між старостами та самоврядними органами. З метою перевірки органів самоврядування 8 червня 1918 р. було видано закон про заснування тимчасової ревізійної комісії. В Проскурові діяла повітова ревізійна комісія. До неї входив представник судового відомства, податковий інспектор, 2 громадські діячі від земського і міського самоврядування, фахівець з юридичних питань [24]. Вона виявила порушення та зловживання в Проскурові. За висновками розслідування, міська дума незаконно завищувала ціни на продукти харчування, квартплату, податки із проведення вистав, концертів. Було звільнено заступника голови управи [25].

У вересні 1918 р. було підготовлено закони “Про проведення виборів губернських і повітових земських гласних”, “Про зміну діючого статуту і громадського управління міст” [26]. Виборці, залежно від суми загального податку, об’єднувались у 3 курії. Від Проскурівського повіту передбачалось 60 гласних до повітових зібрань та 7 до губернських і 48 гласних до міської думи Проскурова [27]. Проте через ряд причин вибори так і не відбулися.

Ускладнення державотворчого процесу спричиняла напружена суспільно-політична ситуація. В. Столяров щомісяця повідомляв губернського старосту про ситуацію в регіоні. Проте чомусь Проскурівський повітовий староста з незрозумілих причин, інформуючи, “прикрашав” ситуацію. 3 вересня він звітував

С. Кисельову, що в селах повіту виконавча влада організована і складається із дореволюційних старшин. “Поголовне роззброєння” населених пунктів давно завершено, зброї у населення немає. Всі землевласники і орендарі повернулися до своїх володінь і відновили господарства, до того ж у жодному селі не було випадків протистояння селян. Селяни повернули землевласникам реманент і дійшли згоди про розміри виплати, протиправних організацій не існує, виступів селян немає, вони повсюдно визнали нову владу [28]. Водночас газета “Село” на початку вересня писала, що на Проскурівщині діяла організація “Красна точка”, яка складалася з колишніх фронтовиків, а в Проскурівському лісі по мешканцю Вінниці невідомі відкрили вогонь із револьверів [29]. Волинський губернський староста 25 травня повідомляв МВС, що Старокостянтинівський повітовий староста намагаючись роззброїти населення повіту, потрапив під обстріл селян сусіднього Проскурівського повіту Подільської губернії [30]. У с. Дерев’яні Вербки Проскурівського повіту загін козаків заарештував 9 злочинців [31]. Траплялись випадки, коли населення було солідарне з органами влади. 1 липня до с. Доброгорща Проскурівського повіту прибуло 5 вартових, які в сутичці загинули. На сільському сході вирішили не визнавати гетьманської влади і чинити збройний опір. Село оточили війська. Сільський сход видав злочинців [32]. Натомість, Шарівський сільський сход не пристав до пропозиції Проскурівського повітового старости про виселення жителя містечка Р. Барана [33].

Протистояння розпалювала і безчинства австро-угорських військ. Так, 8 жовтня австрійський загін з 20 осіб, щоб перевезти збіжжя з с. Кошелівка до м. Проскурова, нічого не пояснивши сільській владі, силою забрав у населення 45 возів. Відбулась сутичка зі стрільниною та вибухами [34].

Влада провела реорганізацію недієвої, малоздатної до роботи міліції на Державну варту, для служби в якій набиралися працівники колишньої поліції. На місцях її підрозділи переходили у пряме підпорядкування губернських, повітових старост та міських отаманів. Політична ситуація на місцях контролювалася так званою “політичною поліцією” – губернськими і міськими інформаційними

відділами при Державній варті, створеними в червні 1918 р. Вони мали “наглядати” за діяльністю політичних партій [35].

В повіті переслідували противників державного ладу. Проскурівський повітовий староста закликав своїх колег арештувати членів більшовицької організації в Могилеві і Вінниці [36]. А 15 липня С. Кисельов повідомляв департамент Державної варті, що в Проскурівському повіті всі особи, які були помічені в шкідливій агітації або ворожому ставленні до нового уряду, заарештовані або австрійцями, або українською владою. За сумнівними особами велося спостереження [37].

Напружена суспільно-політична ситуація призвела до складнощів у соціально-економічному становищі регіону. Проскурівський відділ Подільського товариства сільського господарства заявляв, що розпорядження місцевої влади не виконувались. Відтак прогнозував розруху [38]. Дійсно, опинившись перед загрозою втрати здобутого збіжжя, селяни знищували посіви, скошуючи та випасаючи на них худобу. У с. Доброгосца Проскурівського повіту селяни застрелили двох службовців Державної варті, які спробували зігнати коней, що паслись на приватновласницьких посівах [39]. С. Кисельов для покращення обробітку посівів цукрових буряків ввів щоденну оплату праці і скасував 8-годинний робочий день [40]. Проскурівський повітовий староста в обов’язковій постанові створив комісію з селян, адміністрації цукрових заводів, землевласників, земської управи і судового відомства, яка визначала щоденну плату на працю в розмірі 3–3,50 та 5 крб., скасовувала 8-годинний робочий день, бунтівникам призначала штраф у розмірі 300 крб. та арешт на 1 місяць [41]. У повітах Подільської губернії розпочався голод. Голодувало і населення Проскурівського повіту [42]. Тому селяни чинили відчайдушний спротив вивозу продовольства до Австро-Угорщини та Німеччини. Так, у Проскурові селяни, озброївшись бомбами та рушницями, не дали іноземним військам вивезти продукти харчування [43].

Непопулярна політика влади, привабливі гасла опонентів спричинили до селянський повстань та бойкоту по всій території влади. З 9 листопада було введено військовий стан по всій території

повіту. Постанова видана губернським старостою з 12 листопада забороняла проводити будь-які збори та зібрання, носити й розповсюджувати вогнепальну зброю, населенню радили залишатись в своїх домівках [44]. Після ряду протистоянь та сутичок між населенням та владними військами в грудні Подільський губернський староста С. Кисельов виїхав до Проскурова, де згодом був заарештований [45]. Директорія УНР 19 листопада 1918 р. поновила на посаді Подільського губернського комісара Г. Степуру, помічником стає О. Морозовський [46]. Помічником Проскурівського комісара призначений А. Постоловський [47].

Таким чином дослідження державотворчого процесу в Проскурівському повіті у період Гетьманату П. Скоропадського дозволяє зробити висновок, що на території регіону було відновлено дореволюційний адміністративно-територіальний устрій, владні інституції повітового старости, волосного старшини, сільського старости. Органи самоврядування підлягали ревізії та готувалися до перевиборів, що мали відбутись у листопаді-грудні 1918 р. Напруженою була суспільно-політична та соціально-економічна ситуація в повіті. Повітовий староста звітуючи “прикрашав” реальну ситуацію. Репресії з боку влади, примусові заходи щодо селян, складна продовольча ситуація вилились у конфлікти між населенням і владою. Розгорнувся повстанський рух, що призвів до падіння влади гетьмана в краї. Наприкінці грудня 1918 р. Проскурівський повіт очолили комісари Директорії УНР. Розпочався наступний етап державотворення в регіоні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.; Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам’янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.; 2. Лозовий В. С. Встановлення гетьманської влади на Поділлі (травень 1918 р.) / В. С. Лозовий // Наук. пр. Кам.-Под. держ. пед. ун-ту : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп. : [присвяч. 85-й річниці Української національно-демократичної революції], 15–16 квіт. 2002 р. : у 2 т. / [ред. кол. : О. М. Завальнюк, А. Г. Філінюк, П. Є. Ткачук та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський держ. пед. ун-т, інформ.-вид. від., 2002. – Т. 1. – С. 96-98; Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу Гетьманату / В. С. Лозовий // Наук. пр. Кам.-Под. держ. пед. ун-ту : Іст. науки / [ред. кол. :

В. С. Степанков та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. пед. ун-т, інформ.-вид. від., 2003. – Т. 11. – С. 186-191.; 3. Антонишин А.П. Реформа органів місцевого самоврядування на Поділлі 1918 року (Доба Гетьманату) / А. П. Антонишин // Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки : Зб. наук. пр. – Хмельницький, 2008. – С. 53-60.; 4. Єсюнін. С. Проскурівський період в житті і діяльності Сергія Івановича Кисельова / С. Єсюнін // Матер. III наук.-красн. конф. "Місто Хмельницький в контексті історії України" / [Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін (співголова, відповід. ред.) та ін.]. – Хмельницький, 2011. – С. 177-179.; 5. Крылов А. Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Камянец-Подольский : Тип. Подольского Губернского Правления, 1905. – С. 52-96.; 6. Закон про перейменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помічників // Державний вісник. – 1918. – 5 черв. – С. 3.; 7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 53.; 8. Там само, спр. 94, арк. 1, 14.; 9. Назначение Подольского губернского старосты // Слово Подолли. – 1918. – № 5. – 19 мая. – С. 3.; 10. Єсюнін. С. Проскурівський період в житті і діяльності Сергія Івановича Кисельова / С. Єсюнін // Матер. III наук.-красн. конф. "Місто Хмельницький в контексті історії України" / [Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І. (співголова), Єсюнін (співголова, відповід. ред.) та ін.]. – Хмельницький, 2011. – С. 177-179.; 11. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 10, 13.; 12. Там само, арк. 8-12.; 13. Там само, арк. 14-16.; 14. Законодавча база процесу становлення місцевих органів державної влади доби Гетьманату П. Скоропадського : зб. документів і матер. / [упоряд.: Гататир В. В., Олійник Ю. В.]. – Хмельницький : Держ. архів Хмельницької області, 2013. – С. 88-91.; 15. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 3.; 16. Лозовий В. Селянські органи влади після гетьманського перевороту / В. Лозовий // Наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка : Історичні науки / [Ред. кол. : В. С. Степанков та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Т. 21 : На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 287, 289.; 17. ЦДАВО України. – ф. 1514. – оп. 1. – спр. 1. – арк. 110 зв.; 18. Державний архів Вінницької області, ф. д-255, оп. 1, спр. 124, арк. 109.; 19. Електронний ресурс : [Режим одступу]. – <http://politics.ellib.org.ua/pages-5059.html>; 20. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 204, арк. 685.; 21. Там само, спр. 76, арк. 116, 117.; 22. Там само, ф. 1514, оп. 1, спр. 1, арк. 109, 118, 120.; 23. Там само, ф. 1793, оп. 1, спр. 204, арк. 326.; 24. Реснт О. П. У робітнях історичної науки / О. П. Реснт. – К. : Пошук, 1999. – С. 304.; 25. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 204, арк. 43.; 26. Закон про проведення виборів губернських і повітових земських гласних // Державний вісн. – 1918. – № 50. – 21 верес. – С. 3; Закон про зміну діючого статуту громадського управління міст // Державний вісн. – 1918. – № 55. – 5 жовт. – С. 3.; 27. Розпис кількості гласних Губерніальних і Повітових земських зібрань // Державний вісн. – 1918. – № 50. – 21 верес. – С. 3; Кравчук О. М. Політика Української Гетьманської Держави 1918 р. щодо органів місцевого самоврядування / О. М. Кравчук, Н. М. Мельник // Наук. запис. Вінниц. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : зб. наук. пр. / [за ред. П. С. Григорчука]. – Вінниця : вид. відділ Вінницького держ. пед.

ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2009. – Вип. XV. – С. 64.; 28. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 204, арк. 114.; 29. Красная точка // Село. – 1918. – № 32 і 33. – 7 верес. – С. 24, с. 24; Розбишаки // Село. – 1918. – № 32 і 33. – 7 верес. – С. 24.; 30. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 95, арк. 9.; 31. Центральний державний архів громадських організацій України (Далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 86, арк. 36-38.; 32. Там само, спр. 82, арк. 283.; 33. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – С. 81, 82.; 34. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 20.; 35. Там само, Спр. 67, арк. 8.; 36. Там само, спр. 116, арк. 26.; 37. Там само, спр. 76, арк. 55.; 38. Там само, спр. 76, арк. 116, 117.; 39. Там само, арк. 60.; 40. Там само, ф. 1793, оп. 1, спр. 159, арк. 13, 47.; 41. Там само, спр. 10, арк. 20.; 42. Голод // Слово Подолии. – 1918. – № 129. – 23 октяб. – С. 3.; 43. Не пропускають харчів // Боротьба. – 1918. – 24 берез. – С. 3.; 44. Постановление // Слово Подолии. – 1918. – 12 нояб. – С. 2.; 45. Копержинський К. Як стався переворот в Кам'янці / К. Копержинський // Село. – 1918. – № 48. – 23 листоп. – С. 2.; 46. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 8, арк. 1.; 47. Призначення // Село. – 30 груд 1918 р. – № 50. – С. 22.

О. П. Григоренко,

доктор історичних наук, професор

(м. Хмельницький)

О. О. Вітюк,

викладач (м. Вінниця)

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ В ЗАКЛЮЧНИЙ ПЕРІОД ІСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (ЛИСТОПАД 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У сучасному громадянському суспільстві роль міського самоврядування набуває особливої актуальності. Зростає значення інститутів місцевої влади, насамперед, органів самоврядування. У період Української революції відчувався брак постійної та стабільної державної влади на вищому рівні. З проголошенням незалежної Української Народної Республіки були здійснені спроби реформувати міське самоврядування, однак при дослідженні та порівнянні періодів формування органів міського самоврядування виявлено процес їх централізації, який за своєю природою вже нівелює саму ідею самоврядування.

Отже, дослідження органів міського самоврядування на Поділлі доби Української революції зумовлене неповним аналізом та трактуванням діяльності органів міського самоврядування губернії у вітчизняній історіографії, потребою об'єктивного аналізу діяльності та функціонування цих органів влади в системі міського управління та самоуправління періоду 1917–1920 рр., а відтак, необхідністю дослідження та вивчення досвіду діяльності органів міського самоврядування та їхнього порівняння із самоврядуванням молодшої та незалежної правової держави Україна. Обрана тема має науково-практичне значення, що відтак зумовлює її актуальність.

Серед дослідників та науковців, які приділили увагу вивченню органів місцевого самоврядування на Поділлі необхідно відзначити П. Григорчука [1], О. Завальнюка [2], О. Комарніцького [3], В. Лозового [4], В. Стецюка [5] та інших.

Напередодні більшовицького перевороту восени 1917 р., ситуація, яка склалась в Подільській губернії, як і по Україні загалом, нагадувала режим самоуправління без будь-якого контролю керівних вищих органів влади, зокрема Тимчасового Уряду Державної Думи, який поступово втрачав свій авторитет. Як відзначив Подільський губернський комісар з народної освіти В. Приходько: “Це був період сумний-невеселий для цілої Росії, для України і для Поділля. Насувалась осінь, а з нею все сильніше насувались большевики” [6, с. 234].

Відносно нетривалий період існування Центральної Ради переконав, що значна та ефективна робота органів місцевого самоврядування в регіонах вирішує долю української державності.

Посади губернського і повітових комісарів були всі виборними, які керували губернією і повітами разом із виконкомом, а часом залежали і від Рад робітничих і солдатських депутатів [7, с. 142]. Це все стало наслідком того, що на місцях майже вже не було урядової влади.

16–17 жовтня 1917 р. з ініціативи Генерального Секретаріату у м. Києві було скликано З'їзд губернських і повітових комісарів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині і Поділля, на який прибуло близько 80 губернських і повітових комісарів. П. Христюк суттєво висловився з приводу проведення даного З'їзду, він зазначив:

“...на цьому з’їзді яскраво виявилось як далеко вперед пішла революція і як відстав від неї Генеральний Секретаріат з своїми методами урядування” [8, с. 14]. Інакше кажучи, ситуація того часу на Україні нагадувала анархію та повне беззаконня, де майже повністю був знівельований авторитет Тимчасового Уряду в той час, коли необхідно було вирішувати нагальні проблеми на місцях.

Летичівський повітовий комісар Я. Карпачов з приводу даної ситуації зазначав: “Аграрні непорозуміння, крадіжки, грабежі поширюються по губернії. Міліція не стоїть на висоті свого завдання. В тих повітах Подільської губернії, куди вступило військо перед останнім відступом, в селах залишились чорні обгорілі стовпи. Кам’янецький повіт голодує. Землю селяни беруть на орендних умовах за вказівкою земельних комітетів” [8, с. 14]. Також він зазначив про знищення посівів, худоби та спуск ставків і зруйнування будинків [7, с. 150].

Падіння внаслідок жовтневого перевороту 1917 р. Тимчасового уряду Державної Думи створило цілком нову політико-правову ситуацію по відношенню до Росії. Тимчасовий уряд, який був спадкоємцем російської імперської влади не виконав поставленого завдання, а саме провести вибори і скликати Установчі збори.

На місцях продовжувала діяти Постанова Російського Тимчасового Уряду від 19.09.1917 р. та “Тимчасове положення про губернських і повітових комісарів”. Варто наголосити на тому, що комісари Тимчасового Уряду після утворення УНР були замінені обраними на з’їздах різних партій і громадських організацій комісарами Центральної Ради [9, с. 380]. Відповідно до п. 9 Постанови, губернський і повітовий комісари та їх помічники призначалися Міністром Внутрішніх Справ за погодженням з губернським чи повітовими комітетами об’єднаних громадських організацій, де такі існували. Губернський і повітові комісари при вирішенні загальних питань місцевого самоврядування діяли як одне ціле [10, арк. 63зв.].

Жителі м. Кам’янця-Подільського про повалення влади Тимчасового Уряду дізналися через засоби зв’язку 26.10.1917 р. Цього ж дня було скликано засідання Ради робітничих і солдатських депутатів, де була прийнята резолюція про перехід влади до рук

Ради. Головою першої Ради було обрано Кушелева, міським комісаром – Єфімова, комісаром продовольства – Г. Голованевського-Барського, головою революційного комітета 12-го армійського корпусу призначено Попова [11, арк. 8].

В кінці жовтня 1917 р. більшовики активізують свою так звану “підривну діяльність”, що яскраво виявилось у показовому збройному заколоті 28–29.10.1917 р., який вони вчинили у м. Вінниці. Однак, втримати свою владу в цей час не допоміг навіть революційний комітет, що був ними і створений 23.10.1917 р. під керівництвом М. Тарногородського. Після невдачі збройного повстання більшовики йдуть шляхом збільшення своїх представників у Радах робітничих і солдатських депутатів.

Після падіння Тимчасового уряду в більшості територіальних громад Поділля почав відбуватись процес так званого “самосуду”, населення арештовувало колишніх чиновників та зверталось в Центральну Раду з відповідними листами та постановами для подальшого реагування. Зокрема, територіальна громада Лучинецької волості Брацлавського повіту 19.11.1917 р. звернулась до Центральної Ради з відповідною постановою: “Постановили у складі голови зібрання К. Карпуся, членів М. Юрченка, І. Андрійчука та писаря Севастьяна надіслати протест про Брацлавського повітового комісара за його несправедливі вчинки котрі він зробив цими днями при арешті громадою Лучинецької волості судового слідчого, який є чиновником старого уряду і проводив слідство по корніловському наказу. Громада прохає ЦР, щоб негайно усунути з посади Брацлавського повітового комісара так як він не є вибраний громадою” [12, арк. 85].

У грудні 1917 р. в Подільській губернії встановлюється нове двовладдя: Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та Української Губернської Ради. Така ситуація виникла у зв’язку з тим, що в більшовиків спостерігався розлад порядку та дисципліни, що давало перевагу національним силам [13, с. 148]. Серед населення губернії розповсюджували матеріали II Всеукраїнської з’їзду Рад, в тому числі і “Декрет про землю”. Свідченням підтримки населенням українських політичних сил стали і вибори до Всеросійських

Установчих Зборів, що мали вирішити найважливіші питання післяреволюційного устрою країни.

Вибори, що відбулись 12.11.1917 р. завдали значної поразки більшовикам, принісши перемогу партіям лівої орієнтації, зокрема на Поділлі лідером у виборчих перегонах став список № 1, який об'єднав Українську партію соціалістів-революціонерів, Українську соціал-демократичну партію та Українську селянську спілку.

Українська Центральна Рада, згідно з III Універсалом, ухвалила 09.01.1918 р. Закон “Про національно-персональну автономію”. Відповідно до даного Закону на Поділлі, де компактно проживали громади національних меншин, утворювались національні органи місцевого самоврядування – національні громадські управи, які вирішували переважно питання національно-культурного характеру.

Починаючи з січня 1918 р. місцеве самоврядування Поділля знову відчуває на собі більшовицький вплив та дезорганізацію в роботі. Яскравим прикладом цього стало засідання Вінницької міської думи 23.01.1918 р. під головуванням І. Слуцького. На засідання міської Думи з'явився член Київської Ради робітничих і солдатських депутатів Є. Едельштейн, продемонстрував мандат № 29 від 23.01.1918 р., який делегував його на засідання міської Думи і взяв слово: “Я прибув від Ради робітничих і солдатських депутатів для того, щоб заявити наступне: Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів оголосила себе найвищою владою в місті, внаслідок чого всі установи зобов'язані незаперечно Раді підкорятись і працювати під її безпосереднім контролем і керівництвом. Ми маємо дані, що Київ зайнятий гвардійськими військами, що Козятин в наших руках, тому будь-який опір буде безглуздом. Залізною п'яткою пролетарської диктатури все буде подавлено, і я попереджую міську Думу, що непідкорення радянській владі призведе до найсуворіших репресій” [14, с. 92]. Така зухвала поведінка Є. Едельштейна пояснювалась присутністю озброєного загону вояків Литовського полку, що чергували в буфеті міської Думи.

Після перерви І. Слуцький заявив, що “...влади Ради робітничих і солдатських депутатів Дума безумовно не визнає і

готова працювати в контактi з нею, згiдно четвертого Унiверсалу Центральної Ради i дiйсним постановам Думи, як з революцiйним i демократичним органом, оскiльки Вiнницька Рада робiтничих i солдатських депутатiв не буде стояти на анархiчнiй точцi зору. Погрози карами по вiдношенню до демократичної установи, якою є Дума, вважаємо достойними царських жандармiв. Радi Дума не пiдкоряється i, вважаючи себе вiльною незалежною установою, вiдмовиться вiд своєї роботи, поступаючись лише силi” [14, с. 94].

Продовжуючи свою роботу, мiська Дума перейшла до розгляду важливого питання про збiльшення заробiтної плати працiвникам мiської друкарнi, однак воно не було розглянуто через виступ Є. Едельштена, в якому вiн чiтко заявив: “На вашу достойну контрреволюцiйну вiдповiдь ми дамо достойну революцiйну вiдповiдь. Товариш Миронов, уведiть славних литовцiв. Дума оголошується розпущеною, а Управа заарештованою” [14, с. 94]. Варто зазначити, що у питання, якi вела та контролювала мiська Управа, бiльшовики не втручались.

У лютому 1918 р., коли бiльшовицька окупацiя охопила майже всю територiю України, полiтичнi лiдери УНР звернулись за пiдтримкою до Нiмеччини та Австро-Угорщини. Було пiдписано мирний договiр i утворено вiйськово-полiтико-економiчний союз [15, с. 45]. Центральна Рада не мала власних регулярних збройних сил i тому була переконана, що з бiльшовиками можна боротися тiльки за допомогою нiмецької вiйськової сили.

Панування бiльшовикiв на Подiллі було короточасним, до середини лютого 1918 р., до того часу коли почали наближатись пiдроздiли австро-угорських вiйськ. Саме через цю новину не вдалось провести Губернський з’iзд Рад, який планувався на 14.02.1918 р. з розглядом наступних питань: органiзацiя губернської влади, питання продовольства та землi, утворення Рад на мiсцях та мiсцевого суду [16, арк. 12].

Боротьба за владу на Подiллі мало цiкавила простих жителiв територiальних громад, якi в першу чергу потребували вирiшення нагальних питань на мiсцях, таких як, пошук посiвного матерiалу, засiв земель, наявнiсть та поновлення реманенту тощо. Зокрема, у повiдомленнi Юринецької волосної земельної управи в

Проскурівську повітову земельну управу 18.02.1918 р. зазначалось, що волосна земельна управа немає достатньої кількості ярowego хліба для засіву трудових і нетрудових земель на 1918 р. [17, арк. 16].

Крім того, населення губернії було стурбовано появою австро-угорців, і зазначимо, що не безпідставно. Однак, місцева влада намагалась охарактеризувати прихід військ як допомогу у боротьбі проти більшовиків, а не як окупантів. З цією метою Подільський губернський комісар Г. Степура закликав населення краю до спокою і попередив, що жодного насильства не буде і бути не може. Він же надіслав телеграму Кам'янець-Подільському повітовому комісару з роз'ясненням присутності іноземних військ наступного змісту: "Темні сили, вороги Української Народної Республіки, розсіваючи всякі невірні слухи, підбурюють народ. Між іншим, балакають, що німці і австрійці приїхали по заключенню миру на те, щоб відібрати у селян землю, яка передана народом третім і четвертим Універсалами Центральної Ради і віддати її назад панам...Всі ті слухи неправдиві. Німці і австрійці не вмішуються зовсім у наше самоврядування і не можуть припинити наших соціальних реформ" [14, с. 99]. Але як виявилось згодом, це було замилювання очей простих селян.

У діяльності органів місцевого самоврядування Поділля в заключний період діяльності Центральної Ради головною проблемою продовжувала залишатись мала кількість, а точніше відсутність кваліфікованих кадрів, які б могли безперешкодно втілювати на місцях всі рішення, прийняті керівниками Української Народної Республіки. Компетенція повітових комісарів була обмеженою, в них по суті не було виконавчої сили. Міліція, яка значним впливом була у відомстві місцевого самоврядування, майже не виконувала своїх функцій через затримки по виплаті заробітної плати по кілька місяців та втрати владою авторитету.

Владу на місцях фактично представляли військові губернські та повітові коменданти, які призначались військовим міністерством та підпорядковувались йому. Також, діяльність органів місцевого самоврядування ускладнювалась паралельним функціонуванням громадських організацій, різних виконавчих комітетів рад, земельних та революційних комітетів. Крім того, певну дезорганізацію роботи

місцевої влади вносили земства або ж, народні управи (ця назва стала більш вживаною після лютневої революції 1917 р.).

Таким чином, на Поділлі склалась ситуація, коли місцеве самоврядування представляли одночасно комісари, коменданти, народні управи та різного роду комітети, які намагались єдиноособово керувати в своїх повітах.

Важливим для Поділля стало проведення 21.04.1918 р. першого засідання Губернської народної управи. Головою управи було обрано В. Приходька. На засідання було розглянуто низку питань, зокрема, виділення коштів на розвиток освіти та культури, відновлення сільського господарства та запропоновано можливий шлях врегулювання політичної та соціально-економічної політики в губернії. Проте, через відсутність коштів та надходжень до місцевих бюджетів, на втілення в життя запропонованих ідей Управи, рішення залишились лише декларативними.

Неузгодженість дій органів місцевого самоврядування із виконавчими органами влади, нерішучість Центральної ради у питанні реформування системи місцевого самоврядування, відсутність правової бази, яка б регламентувала повноваження та діяльність органів самоврядування, постійна зміна влади на Поділлі, вносили хаос в роботі територіальних громад, що в свою чергу значно зменшило їх вплив на місцеве життя.

Дослідження органів місцевого самоврядування на Поділлі в даний суперечливий період історії потребує подальших розвідок для висвітлення об'єктивного їх формування, діяльності та співпраці з урядовими та радянськими органами влади на місцях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Григорчук П. С. Реалізація реформи органів державного управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 р. / П. С. Григорчук, О. І. Яременко // Матер. Х Подільської іст.о-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 361-364.; 2. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.; 3. Комарніцький О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917–1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С.40-52.; 4. Лозовий В. С. Поділля в добу

Центральної Ради (історич 5. Стецюк В. Б. Роль земського самоуправління в житті Кам'янця-Подільського доби Визвольних змагань 1917–1920 рр. / В. Б. Стецюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія та сучасність : Зб. наук. пр. за підсумками Другої Міжнар. наук.-практ. конф. "Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків" (14–15 трав. 2005 р.). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, інформ.-видавн. відділ, 2005. – С. 98-100.; 6. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько ; [упоряд. і автори передм. Ю. Легун, О. Кравчук]. – Вінниця : ТОВ "Консоль", 2011. – Ч. 2. – 416 с.; 7. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. – в 2-х т. – Ужгород, 1932. – Т. I: Доба Центральної Ради. – 437 с.; 8. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали / П. Христюк. – Нью-Йорк : Видавн. Чарторійських, 1921. – Кн. II: Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. – Т. 2. – 204 с.; 9. Антонишин А. П. Державотворчі процеси на Поділлі в заключний період існування Центральної Ради (лютий-травень 1918 р.) // Матер. XIII Подільської іст.-краєзн. конф.: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / [Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 379-386.; 10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 2. – 121 арк.; 11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 279. – 16 арк.; 12. ЦДАВО України. – Ф. 628. – Оп.1. – Спр.1. – 238 Арк.; 13. Гандзюк В.О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.) : Монографія. – Вінниця : ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 368 с.; 14. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.) : Зб. докум. та матер. / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – 208 с.; 15. Григорчук П. С. Вплив німецько-австро-угорських військ на політичні процеси в Україні в 1918 р. / П. Григорчук, О. Яременко // Наук. запис. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. / за заг. ред. П. Григорчука. – Вінниця, 2002. – Вип. 3. – С. 45-46.; 16. ЦДАГО України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 661. – 21 арк.; 17. ЦДАВО України. – Ф. 1613. – Оп. 1. – Спр. 1. – 78 Арк.

О. П. Григоренко,

доктор історичних наук, професор

(м. Хмельницький)

С. М. Єсюнін,

кандидат історичних наук

(м. Хмельницький)

ІСТОРИК ФЕДІР ПАВЛОВИЧ ШЕВЧЕНКО – ТЕРНИСТА ДОЛЯ ВЧЕНОГО-ПАТРІОТА

З подільської землі вийшло багато людей, які прославили свій край і стали відомими в усьому світі. Особливо почесне місце серед цієї славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом внесли неоцінний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві належить видатному вітчизняному вченому у галузі історії України, організатору архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, багаторічному головному редактору “Українського історичного журналу”, лауреату Державної премії України Ф. П. Шевченку. Він народився 11 (24) серпня 1914 р. в бідній селянській родині в селі Дунаївцях Новоушицького повіту (нині м. Дунаївці Хмельницької області). Він пізнав важкий фізичний труд, працюючи після закінчення семирічки у колгоспі. Його дитячі та юнацькі роки припали на складні і суперечливі періоди Першої світової і громадянської воєн, так званого “соціалістичного будівництва”. На формування його поглядів вплинули колективізація, голодомор-геноцид 1932–1933 рр. та репресії 30-х років XX ст.

На початку 1930-х років Ф. Шевченко працював підсобним робітником взуттєвої фабрики у Києві і водночас навчався на вечірньому відділенні робітфаку Київського інституту шкіряної промисловості. На думку провідного українського філософа М. Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди

завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [1, с. 11]. У майбутнього історика рано проявився інтерес до минулого рідного краю. Ще підлітком він збирав документи, що проливали світло на його історію. А після закінчення у 1933 р. робітфаку Ф. Шевченко вступив до Московського історико-архівного інституту, де слухав лекції видатних істориків: В. Пічети, М. Сперанського, М. Тихомирова та інших. Вищий навчальний заклад Федір Павлович закінчив з відзнакою і був залишений в аспірантурі.

Після закінчення аспірантури та підготовки кандидатської дисертації восени 1940 р. Ф. Шевченка направляють в Україну і призначають директором державного обласного архіву в Чернівцях. Молодого науковця зацікавили архівні документи, які стосувалися визначної сторінки історії Буковини – селянського визвольного руху 40-х років XIX ст. і його ватажка Лук'яна Кобилиці. Як професійний науковець він розшукував, збирав і опрацьовував ще не опубліковані документи, пов'язані з цими подіями. Проте здійсненню творчих задумів, реалізації широких планів перешкодила війна. У роки війни з особливою силою виявились організаторські здібності Федора Павловича. Завдяки йому було евакуйовано найцінніші архівні фонди Чернівецького обласного державного архіву. Пізніше він повернувся до них: упорядкував, написав передмову та видав збірник документів [2], а також монографію про Лук'яна Кобилицю [3].

В роки війни Ф. Шевченку довелося працювати на різних посадах за фахом у тилу на місці евакуації в Краснодарі та Ташкенті. У другій половині 1941 р. – він директор Краснодарського державного архіву, з початку 1942 р. – завідувач архівом Ради Народних Комісарів Узбецької РСР. З березня до листопада 1943 р. – начальник науково-видавничого відділу Архівного управління Узбецької РСР. Проте його праця в архівах та піклуванням про збереженість безцінної історичної спадщини народу не обмежувалася тоді його діяльністю. Він працював як фахівець над матеріалами для радіомовлення на Україну, проводячи в них ідею нездоланності українського народу, вселяючи віру в могутність сил козацьких нащадків, вносячи в такий спосіб й свою частку в

перемогу над фашистами. Ця сторона його діяльності мала велике моральне значення для населення тимчасово окупованих територій.

Ф. Шевченко у 1943 р. успішно захистив кандидатську дисертацію. У листопаді того ж року за викликом уряду повертається в Україну. Його призначають начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР. Цей відділ було створено для керівництва археографічною роботою архівних установ. Це була дуже важка і відповідальна ділянка роботи для молодого науковця. У державних архівах республіки не вистачало висококваліфікованих спеціалістів, насамперед, – археографів, була велика плінність кадрів, спричинена незначною заробітною платнею, поганим технічним оснащенням тощо. Більш ніж половина працівників державних архівів не мала спеціальної вищої освіти. Траплялися й випадкові люди, не зацікавлені в підвищенні свого професійного рівня та більш-менш тривалій роботі в архівній системі. Тому для державних архівів мало принципове значення залучення до роботи в архівах спеціалістів з відповідною освітою.

Як досвідченого фахівця у вересні 1945 р. його призначають заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни Академії Наук УРСР. На цій посаді він працює до квітня 1949 р. Фактично під його керівництвом співробітники комісії збирали та систематизували документальні матеріали про Велику Вітчизняну війну, про антифашистську боротьбу українського народу в період війни у тилу ворога. На основі зібраних документів і матеріалів у 1947 р. був опублікований збірник “Листи з фашистської каторги” [4], автором передмови до якого і редактором був Ф. Шевченко. У збірнику містилися викривальні свідчення радянських громадян насильно вивезених на каторжні роботи до Німеччини. Тоді ж вчений редагував щоденник про Карпатський рейд С. Руднева [5] – комісара партизанського з’єднання С. Ковпака. З вересня 1944 р. до липня 1950 р. вчений за сумісництвом виконував обов’язки завідувача кафедри архівознавства та доцента Київського держаного університету імені Т. Шевченка.

Вчений, який постійно стикався з низьким рівнем науково-дослідної роботи державних архівів, неодноразово звертався до начальника Управління державними архівами України з

пропозиціями щодо комплектування архівів відповідними фахівцями. У рапорті від 26 липня 1946 р. він пропонував начальнику Архівного управління конкретні заходи з підготовки та перепідготовки наукових кадрів. Ними передбачалося проведення двомісячних щорічних курсів з таких допоміжних історичних дисциплін, як джерелознавство, історіографія, археографія, краєзнавство. Крім цього, Ф. П. Шевченко вважав за доцільне проводити семінари з питань археографії, сприяти навчанню співробітників архівів на історичних факультетах вищих навчальних закладів. Особливу увагу він звертав на обов'язкове вивчення іноземних мов працівниками архівів Західної України [6, арк. 46-48].

На початку 1946 р. на засіданні Наукової ради при Архівному управлінні Ф. Шевченко порушив питання про створення Археографічної комісії при Архівному управлінні, “яка координувала б всю видавничу роботу”. На цьому ж засіданні ним було запропоновано почати систематичне видання документів Коша Запорозької Січі. Разом з тим Ф. Шевченко поставив питання й про необхідність збільшення кількості запланованих збірників документальних матеріалів з історії Західної України та Закарпаття.

Очолюваного ним відділу співробітники брали участь у наукових сесіях, конференціях та нарадах. У березні 1946 р. пройшла наукова конференція з питань наукової роботи та створення хроніки Великої Вітчизняної війни. Від архівістів на цій конференції виступив Ф. Шевченко. Його доповідь була присвячена складанню хронологічного довідника “Окупація німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів УРСР і звільнення їх Червоною Армією”. В ній містилися принципові методологічні підходи до видання таких хронологічних довідників.

У травні 1949 р. відбулася республіканська нарада керівних працівників архівних органів і державних архівів УРСР на якій було відзначено, що видавнича діяльність зайняла одне з провідних місць у діяльності державних архівів. Ф. П. Шевченко повідомив присутніх на нараді, що за повоєнний період державні архіви республіки підготували та видали значно більше збірників документальних матеріалів, ніж за довоєнний час. Тільки за п'ять місяців 1949 р. вийшли з друку чотири збірники [7, с. 624].

Друга половина 1950 – початок 1960 рр. ознаменували собою новий важливий етап в історії радянського суспільства. Реформаторські починання тогочасного партійного лідера М. Хрущова породжували певний оптимізм, вселяли надію населення країни на можливість демократизації суспільного життя, подолання негативних явищ сталінського режиму, позитивних змін в економічній сфері. Важливим кроком у процесі десталінізації політичного режиму, лібералізації існуючої командно-адміністративної системи в СРСР став XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.), на закритому засіданні котрого М. Хрущов виголосив доповідь, присвячену розвінчанням “культу особи Сталіна”, викриттю і засудженню масових репресій.

Рішення XX з'їзду КПРС помітно вплинули на політичну та морально-психологічну атмосферу в країні, поклали початок серйозним зрушенням у духовному житті суспільства.

Критика культу особи Сталіна органічно пов'язувалась вітчизняною інтелігенцією з подоланням тих негативних явищ, які десятиріччями визрівали в національній політиці, призводили до руйнування духовної інфраструктури української нації, забуття мови, історії й традицій народу.

Надзвичайно важливою сторінкою в житті і науковій діяльності Ф. Шевченка були 1957–1972 роки, коли він з невеликою перервою був головним редактором “Українського історичного журналу”. У період хрущовської “відлиги” на певний час склалися досить сприятливі умови для наукової творчості вчених-істориків, зокрема й для розробки тематики, якою займався Федір Павлович. Підоймою, яка дозволила вирішувати назрілі завдання історичної науки, яка за сталінських часів значно втратила репутацію в очах громадськості й опинилася, по суті, у вакуумі до реальних потреб оновлення суспільних процесів, й став “УІЖ”. Мусила з цим рахуватися і партійна номенклатура, без дозволу якої не могло з'явитися жодне видання. Справа журналу відразу ж опинилася в надійних руках. Його першим головним редактором став Ф. Шевченко – історик широкого наукового діапазону та високої професійної ерудиції. Розгорнулася велика, копітка, часом невдячна робота з організаційної підготовки до друку перших номерів.

Головного редактора непокоїло все, і не в останню чергу, зрозуміло, популярність і тираж видання. Він докладав багато зусиль для того, щоб тематика часопису була різноплановою й представляла інтерес для всіх, хто вивчав нашу історію. До формування авторського портфеля він підключав кращі сили істориків України. Їхні виступи відповідали атмосфері хрущовської “відлиги” і сприяли певній деєсталінізації історіографії. На сторінках журналу систематично друкувалися і статті Ф. Шевченка методологічного характеру, що орієнтували істориків республіки на розробку пріоритетних проблем.

В 1967 р. “бунтівного” Ф. Шевченка усунули з посади головного редактора, зробили “рядовим” членом редколегії. Півроку журнал залишався без головного редактора, функції якого виконували його заступники. І як це не парадоксально, але восени Ф. Шевченко знову очолив редакційний колектив. На початку 1970-х років тиск компартійної номенклатури на розвиток історичної думки значно посилювався, набув нових вульгарних форм і проявів. “УІЖ” критикували, і, насамперед, – за недостатнє висвітлення ленінської тематики. Незважаючи на різні звинувачення, Ф. Шевченко продовжував наполягати на тому, щоб більше друкувати статей з історії України доби феодалізму та капіталізму. 1972 року його остаточно звільнили з посади головного редактора.

У липні 1997 р. виповнилося сорок років з часу появи першого номера фахового часопису українських істориків “УІЖ”. З цієї нагоди до читачів “УІЖ” звернувся його головний редактор, академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В. Смолій. Він, зокрема, зазначив: “Його вихід у світ відбувся у тому політичному кліматі, що дістав образну й влучну назву “відлиги”. “УІЖ” із самого початку заявив про себе як про академічний науковий орган. У цьому велика заслуга першого відповідального редактора видання, визначного українського історика Федора Павловича Шевченка. В національній історіографії він залишив по собі пам’ять як професіонал високого ґатунку, енциклопедист, аналітик. А ті, кому пощастило особисто спілкуватися з ним, згадують його як чесну, чуйну, порядну, високоморальну людину” [8, с. 8].

Прояви оригінального мислення або національної самосвідомості, найменше ігнорування пропагандистських стереотипів, ухиляння від регламентованих стандартів у формах вияву культу особи Сталіна, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя – все це викликало звинувачення в українському буржуазному націоналізмі і, як наслідок, вело до морального та фізичного знищення діячів культури. Затриманим у нашій республіці, інкримінувалася антирадянська націоналістична діяльність, бо на Україні звинувачення в націоналізмі ніколи не потребувало особливих доказів. Тому й штапувалися один за одним розпорядження про арешти, відбувалися численні несправедливі і, як правило, закриті судові процеси, відправлялися по етапу у далекі північні табори або психлікарні один за одним сини й дочки України, по суті, цвіт її нації. Проте, насправді, дисиденти не займалися ворожою націоналістичною діяльністю, а протестували проти політики русифікації, здійснення на практиці теорії злиття націй, що проповідувалося й директивно насаджувалося ідеологічною верхівкою. Це були спроби захистити духовні цінності і матеріальну культуру українського народу, добитися, щоб він став дійсним господарем на своїй землі. Акцентувалася також увага на необхідності покінчити з епохою насильства, страху, свавілля і брехні. Причому все це робилося в рамках діючого тоді законодавства.

Ознаки зростаючої та неконтрольованої кампанії з “переоцінки цінностей” в наукових колах відразу були помічені радянськими спецслужбами. У довідці IV Управління КДБ при РМ УРСР повідомлялося: “Серед деякої частини істориків, літераторів та журналістів з’явилася тенденція заперечення націоналізму на Україні в 1920–1940 роках. Окремі з них стверджують, що український і єврейський націоналізм видумані, як привід для розправи з неугодами працівниками, що потрібно критично переглядати партійні й радянські рішення з питань боротьби з націоналізмом, бо, певно, вони у більшості базуються не на справжніх фактах, а на підтасованих хибних матеріалах, сфабрикованих по вказівці “зверху” [9, арк. 83]. Для підтвердження своїх спостережень автори аналітичної довідки вказували на висловлювання завідувача відділу

історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР, кандидата історичних наук Ф. Шевченка, який у присутності колег стверджував: “Головною причиною відставання в розвитку суспільних наук на Україні є систематичне побиття національних кадрів “дугими” процесами, арештами, боротьбою з надуманим українським націоналізмом. Після громадянської війни, після петлюрівщини проминуло майже 40 років, а “націоналістів” стало більше, де ж логіка? Залякали людей. Спостерігаючи долю багатьох літераторів, істориків, економістів, філософів, немало людей бояться займатися суспільними науками... Потрібно переглянути оцінку Куліша, Драгоманова, Антоновича, Грушевського. Потрібно по-новому підійти до ролі української буржуазії у національно-визвольному русі” [10, с. 150].

В 1963 р. на основі своєї найбільшої монографії “Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII ст.” (К., 1959) Ф. Шевченко захистив докторську дисертацію. Автор вніс чимало нового у вивчення складної проблеми, розглядаючи у сукупності економічні, політичні, культурні зв’язки двох країн, їх внутрішнє становище у досліджуваній період. Використовуючи величезний масив архівних документів, він виразно розкрив суперечливу позицію царського уряду щодо подій в українських землях, відтворив національний склад козацького війська, показав значення релігійного фактора у приєднанні України до Російської держави. Вчений, по суті, один із перших порушив питання про державотворчі процеси в роки Визвольної війни українського народу, показав титанічну роль Б. Хмельницького у створенні політичних структур молодій Українській держави. Федір Павлович завжди провадив велику археографічну роботу, зокрема він брав активну участь у редагуванні фундаментальних документальних видань: тритомника “Воссоединение Украины с Россией” (М., 1953), “Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)” (К., 1961) та ін., де вперше показано постать видатного гетьмана – творця Української держави.

Ф. Шевченко своєю науковою працею намагався всіляко сприяти зростанню професійного, теоретичного та методологічного рівня історичних досліджень. Він порушив питання про створення праці “Вступ до історичної науки”, розглядаючи основні проблеми

методології історії, історіографії та джерелознавства як основу, фундамент для діяльності історика (УІЖ, 1959, № 1). Ф. Шевченко підняв у пресі важливе питання про значення дискусій в історичній науці, свободу критики, боротьбу думок як засобів з'ясування істини (УІЖ, 1965, № 3). У статті “Про суд історії” (УІЖ, 1967, № 2) автор відзначав, що історія, її поступальний хід винесли об'єктивний вирок усім діям історичних осіб та історичним подіям і явищам. Наголошуючи на тому, що в суспільстві постійно відбувається змагання між новим і старим, передовим і віджилим, що розв'язання тих чи інших суперечностей проходить у плинні історичного процесу, він критикував істориків, які своєрідно “стерилизували” життя, обминали все складне і суперечливе, вип'ячуючи позитив, не роблячи висновків з помилок минулого.

Історик Ф. Шевченко належав до нечисленних у тих умовах дослідників, які бралися за неупереджене, всеохоплююче вивчення непересічної долі Михайла Грушевського. Він написав ґрунтовну статтю “Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?”, що викликала незадоволення чиновників від науки, які не сприймали оригінальності мислення вченого, його наполегливого прагнення до історичної істини навіть всупереч існуючій кон'юктурі. В той час “хрущовська відлига” вже минала, і внаслідок неприхильного ставлення владної бюрократії протягом ряду років цінні здобутки історика замовчувалися. Тільки в незалежній Україні, в умовах демократизації та лібералізації, дістав гідну оцінку творчий доробок Ф. Шевченка.

Федір Павлович велику увагу приділяв як теоретичним, так і конкретним питанням історіографії, зокрема періодів середньовіччя, нового часу та Другої світової війни. Його цікавили історичні погляди таких велетів України, як Т. Шевченко, І. Франко, І. Кочерга, О. Довженко, О. Досвітній та ін. Вчений активно сприяв розгортанню історіографічних та джерелознавчих досліджень, виступав одним з фундаторів, авторів та редакторів щорічників “Історіографічні дослідження в Українській РСР” (1968–1973 рр.) й “Історичні джерела та їх використання” (1964–1972 рр.). Він залишив багатий доробок на ниві спеціальних історичних дисциплін, зокрема, архівознавства, археографії, історичної географії, картографії,

хронології, іконографії та кінофотознавства тощо. Саме Федір Павлович був ініціатором створення Національного атласу історії України, про що широко писала наукова преса, а також хроніки найважливіших подій сучасної історії республіки. За його редакцією вийшло в світ два випуски цього видання. Привертали увагу історика й актуальні проблеми соціально-економічного розвитку України, соціальних рухів, історичного краєзнавства, особливо охорони та збереження пам'яток історії та культури. Він взяв активну участь у написанні та редагуванні шеститомного видання, присвяченого історичним зв'язкам українського, російського, білоруського і молдавського народів, що побачив світ у 1978–1980 рр. Серед провідних авторів цього циклу праць у 1984 році Ф. Шевченко був удостоєний Державної премії України.

Вченого знають як співавтора і редактора ряду колективних та індивідуальних наукових праць. Так, його перу належать змістовні підрозділи різних за обсягом та часом появи видань “Історії Української РСР”, багато статей в енциклопедичних виданнях (“Українській радянській енциклопедії”, “Радянській енциклопедії історії України”, “Шевченківському словнику”, словнику “Славяноведение в дореволюционной России” та ін.), у різноманітних тематичних збірниках.

Ф. Шевченко у різний час він був членом редколегій “Вісника АН УРСР”, журналів “Пам'ятки України”, “Київська старовина”, міжвідомчого збірника “Питання історії народів СРСР”, членом головної редколегії та редколегій окремих томів “Історії міст і сіл Української РСР”, членом головної редколегії 10-томної “Истории Украинской ССР”, членом редколегій багатьох тематичних збірників, науковим редактором численних монографій. Загалом перу Федора Павловича належить понад 660 праць [11, с. 159]. Він провадив велику науково-організаційну роботу, як член цілого ряду вчених, наукових та спеціалізованих рад, брав активну участь у проведенні наукових форумів – конференцій, сесій, симпозіумів різних рівнів тощо. Багато сил та енергії віддавав вчений вихованню та підготовці кадрів фахівців. Він дав пугівку в наукове життя цілій плеяді здібних науковців-істориків. Серед його учнів 7 докторів наук і понад 50 кандидатів. За заслуги перед українською наукою Ф.

Шевченко був відзначений багатьма урядовими нагородами, а також Почесною грамотою Президії Верховної Ради України.

Історик України Ф. Шевченко був гідним спадкоємцем фундаторів української історичної науки Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Наталії Полонської-Василенко, Івана Крип'якевича, Володимира Голобуцького. Але в умовах політичного режиму, який сповідував ідеологію лише класової боротьби, спотворюючи поняття націоналізму та інтернаціоналізму, вчений не міг на повну силу розкрити свій талант. Будучи у своїй творчості обмежений ідеологічними компартійними рамками, він, як зазначає доктор історичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича П. Брицький, “як той птах зі зв’язаними крилами, не міг злетіти до максимальної висоти своїх потенційних можливостей. Але закладені ним методологічні принципи дослідження історії не втратили свого творчого значення й сьогодні і ще довго будуть служити дороговказом майбутнім дослідникам” [12, с. 93].

Ф. Шевченко помер 1 листопада 1995 р. Дунаївчани шанують пам’ять свого славного земляка. Вони гідним чином вшанували його науковий подвиг. 19 листопада 1997 р. на приміщенні Дунаєвецької середньої школи № 2 було відкрито мармурову дошку з портретом вченого і словами: “1930 року Дунаєвецьку семирічну школу закінчив Федір Павлович Шевченко – видатний учений, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України” [13, с. 155]. У відкритті меморіальної дошки взяли участь академік НАН України П. Тронько, доктори історичних наук, професори Л. Баженов, В. Прокопчук, І. Винокур, О. Григоренко, Розалія Карпівна Шевченко – вдова покійного. Вітальний адрес учасникам мітингу надіслав віце-прем’єр-міністр В. Смолій. Ф. Шевченко залишив добрий слід на землі. Його подвижницька діяльність на ниві історичної науки та архівної справи знайшла продовження у працях його вихованців.

Доктор історичних наук, професор Ф. Шевченко все свідоме життя робив все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти, науки і культури. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став видатним

вченим, авторитетним дослідником, активним громадським діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Він уособлював собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижник науки. Своєю титанічною діяльністю він наближав час утвердження незалежної Української держави. Такими вченим, як доктор історичних наук, професор Ф. Шевченко, по праву могла б пишатися кожна країна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попович М. Еліта як соціальний феномен // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006.; 2. Селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст. / Зб. документів (упоряд.: Ф. Шевченко). – К., 1949.; 3. Шевченко Ф. П. Лук'ян Кобилиця. 3 історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст. – К., 1958.; 4. Листи з фашистської каторги / Зб. листів радянських людей, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. – К., 1947.; 5. Руднев С.В. Щоденник про Карпатський рейд. – К., 1948.; 6. Центральний державний архів вищих органів України. – Ф. 14, оп. 2, спр. 175.; 7. Прилепішева Ю. Відновлення та організація археографічної роботи архівних установ України під керівництвом Архівного управління МВС УРСР в перші повоєнні роки // Наук. запис. : зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 3.; 8. Смолій В. До читачів “Українського історичного журналу” // УІЖ – 1997. – № 4.; 9. Державний архів Служби безпеки України. – Ф.1, оп. 11, спр. 42.; 10. Бажан О.Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950–1960 рр. // УІЖ – 2008. – № 5.; 11. Федір Павлович Шевченко // УІЖ – 1996. – № 1.; 12. Брицький П. П. Федір Павлович Шевченко про відповідальність перед судом історії // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-красн. пр. – Дунаївці – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. IV.; 13. Прокопчук В. С., Крупник В. І. Меморіальні дошки – джерело історії та зміст патріотичного виховання // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-красн. пр. – Київ – Дунаївці – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3.

О. О. Грицишина,
бібліотекар I категорії
(м. Хмельницький)

БОРЕЦЬ ЗА СВОБОДУ СОФІЯ КОССАК-ЩУЦЬКА

Життя багатьох знаменитих поляків, котрі ввійшли в історію свого народу тісно пов'язані із Хмельниччиною, і однією із таких відомих людей є романістка, публіцистка Софія Коссака-Щуцька.

Софія Коссак мало відома широкому загалу подільян. Майже відсутні публікації про її життєвий і творчий шлях, зв'язок з Волинню. Ця відома в Польщі особистість заслуговує і на належне визнання в Україні.

Софія Коссак-Щуцька (Zofia Kossak-Szczucka) пізніше Софія Коссак-Шатковська народилася 10 серпня 1889 року у місті Космін (Люблінське воєводство, Східна Польща). Батьки Тадеуш Коссак і Ганна Кісельницька-Коссак.

У більшості публікаціях, в тому числі і у подільського краєзнавця О. Пажимського подано дату народження 1890 рік, але в офіційних документах записано, що вона народилася роком раніше.

Освіту Софія здобула вдома, згодом у 1906 році працювала учителем у Варшаві. Навчалась у варшавській школі прекрасних мистецтв, невдовзі навчання було продовжено у Женеві.

Після 1909 року перебувала у с. Сковородки на Волині (нині село Старокостянтинівського району Хмельницької області), де її батьки орендували фільварок. У 1915 році, в розпал війни, вона вийшла заміж за Стефана Щуцького і переїхала до його маєтку у с. Новоселиця (нині село Старокостянтинівського району). Події, які стали відбуватися далі, лягли в основу автобіографічної, відомої в Польщі книги Софії Коссак “Пожежа” (Спогади про Волинь 1917–1919 рр.). Деякі факти із життя селян, які описані в цій книзі вмістив до свого роману “Кручі” В. Горбатюк [1, с. 51].

В даній книзі Софія досить чітко змальовує життя місцевого населення, описує довоєнне і дореволюційне життя польських аристократів на Півдні Волині. Мальовничу красу місцевої природи, свій будинок у Новоселиці, скромний, затишно прикрашений, барвистий, наповнений безліччю красивих килимів. Про людей, українців, які жили навколо вона відгукується як про “рослих і міцних, співаючих найкрасивіші в світі пісні, ледачих і сонних, але сонність ця в будь-який момент може перетворитися на ураган”. Авторка стверджує, що нібито на відміну від російських землевласників, польські жили чи не в повній гармонії з місцевим українським населенням.

Перші відгомони жажів революції з'явилися тут на початку березня 1917 року – Софія Коссак пише про демонстрації єврейських

дівчат і чоловіків на чолі з місцевим суддею, які несли червоний прапор. Але вони не просто проводили демонстрацію – вони вже міняли владу – зривали портрети Миколи II і міняли назви установ.

Софія досить гостро змальовує сільських “баб”, як хитрих і жадібних, і саме їм приписує значну роль у подіях тих років. В травні 1917 року до сусідніх Сковородок, де знаходився маєток батьків Софії, приїхав новий начальник, на прізвище Власов, саме він розпочав бунтувати місцеве населення проти землевласників. Країна занурилася в хаос. Більшовики грабували місцеве населення, виносячи з будинків все цінне, і обов’язково алкоголь. Селяни підказували більшовикам, де можна пожитися випивкою, за що ті ділилися з ними.

Під час цих подій палац у Новоселиці кілька разів піддавався атакам банд, але щоразу вдавалося відбитися, поки 15 грудня партизани не отримали наказ залишити село. Стефан Шущкий вирішив виїхати разом з ними, так як в Новоселиці стало зовсім небезпечно. Ключі від палацу були передані місцевому комітетові із попередженням, що якщо хтось зачепить палац, село буде спалено. У перших числах липня в Новоселицю повернувся батько Софії, який переховувався в монастирі у князя Загорського.

18 грудня Старокостянтинів оточили петлюрівці отамана Біденко та роззброїли більшовиків. Це вселило деяку надію в Софії, котра перебувала тоді з дітьми та матір’ю у Старокостянтиніві. Все, що почало відновлюватися під час гетьманщини і німців, при новому петлюрівському уряді було знищено остаточно.

Незабаром Софія отримує від чоловіка лист, в якому він повідомляв, що поляки не збираються звільняти Україну, і тому потрібно тікати.

У 1921 році після смерті свого чоловіка Софія Коссак-Щущка разом з дітьми переїздить в селище Гурки-Великі (Польща). В 1925 році виходить заміж за Зигмунда Шатковського.

Під час Другої світової війни проживає у Варшаві, займається благодійністю. В той же час очолює підпільну організацію Фронт Відродження Польщі. Стає редактором підпільних журналів “Польща живе”, “Орлята”.

У серпні 1942 року Софія Косак публікує свій знаменитий протест про допомогу євреям, у якому говориться: “У варшавському гетто, за муром, що відділяє його від світу, кількесот тисяч приречених чекають на смерть. Для них немає надії на порятунок, допомога нізвідки не приходить. По вулицях пробігають кати, стріляючи в кожного, хто відважиться вийти з дому. Кажуть, що стріляють у всіх, хто стане біля вікна. На дорогах валяються неприбрані трупи... Світ дивиться на цей злочин, страшніший за все, бачене історією, – і мовчить. Різні мільйонів беззбройних людей відбувається при загальному зловорожому мовчанні. Мовчать кати, не хваляться тим, що роблять. Не озиваються ні Англія, ні Америка, мовчить навіть впливове єврейство, раніше таке вразливе на кожную кривду своїх одноплемінників. Мовчать і поляки. Польські політичні приятелі євреїв обмежуються до журналістських нотаток, польські противники євреїв проявляють брак інтересу до чужої їм справи. Гинучи, євреї оточені самими лиш Пілатами, що вмивають руки. Далі цього мовчання терпіти не можна. Якими не були б його причини – воно ганебне. Хто мовчить перед обличчя вбивств – стає співвином вбивці. Хто не засуджує, той дозволяє”.

У вересні Софією Косак-Щуцькою було створено Комітет допомоги євреям, який невдовзі було перейменовано у організацію “Жегота”. За час діяльності організації було врятовано 75 тисяч євреїв, видано 60 тисяч фальшивих свідоцтв, що дозволили євреям жити на арійській стороні. “Жегота” діяла підпільно і, в разі розкриття, її членам загрожувала смертна кара. За цю діяльність, по війні Софія Косак одержала медаль “Справедливий серед народів світу”.

У 1943 році Софію було заарештовано і відправлено спочатку до варшавської в'язниці Pawiak, де її було засуджено на смерть, потім ув'язнено у концтаборі Аушвіц, (спогади про концтабір описала у книжці “З безодні: спогади про табір”). У 1944 році завдяки старанням підпілля Софію Косак-Щуцьку було звільнено.

У червні 1945 року Софію Косак викликав Якуб Берман, новий польський міністр внутрішніх справ, євреї. Він настійно радив їй негайно покинути країну. Працюючи в місії Польського Червоного Хреста Софія виїхала до Лондону, де

залишалася в еміграції протягом 12 років, господарюючи з чоловіком та дітьми на фермі і продовжуючи літературну діяльність.

Повернувшись до Польщі у 1957 році Софія Коссак знову оселилась у Гурках Великих. Як публіцистка співпрацювала передусім з католицькою пресою.

З-під пера Софії вийшло багато історичних романів, серед них роман “Золота вольність” (1928), “Без зброї” (1937), роман епічного циклу “Хрестоносці”, який було перекладено на одинадцять мов, твори для дітей та молоді. У 1932 році за свої праці Софія Коссак отримує літературну премію, а в 1936 – премію Польської Академії літератури. В 1937 році була нагороджена Орденом Відродження Польщі.

Померла Софія Коссак-Щуцька у 1968 році у місті Більську-Білому (Південна Польща). В Гурках-Великих знаходиться музей Софії. У 2009 році Банк Польщі випустив срібну монету номіналом 20 злотих “Поляки, які рятують євреїв”, на якій зображена Софія Коссак-Щуцька.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пажимський О. М. Відомі поляки на терені Старокостянтинівщини (XVIII–XX ст.): Софія Коссак-Щуцька / Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : зб. наук. пр. [за матер. між нар. наук. конф. (23–24 черв. 1999 р.) Ін-т іст. Укр. НАН Укр. та ін.]. – Хмельниц. : Поділля, 1999. – С. 462.;
2. Біографія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Софія_Коссак-Щуцька.;
3. Музей Софії Коссак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.muzeumkossak.pl/>.;
4. Протест Софії Коссак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://divczata.org/ua/articles/protest-sofii-kossak-shchutskoi.html>.;
5. З історії села Новоселиця Старокостянтинівського району Хмельницької області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.sergekot.com/novoselitsya/>.

І. П. Гуменюк,
вчитель історії на етнології
(м. Козятин)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАЛІЗНИЧНОГО ВУЗЛА СТАНЦІЇ КОЗЯТИН (НА ВІННИЧЧИНІ) НА ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – СІЧЕНЬ 1918 РР.)

Після падіння династії Романових, в лютому 1917 року, в населених пунктах України услід за Росією почали створюватись комітети, які разом із міськими думами стали органами Тимчасового уряду.

У місті Козятин, після лютневої революції, було створено раду громадських організацій, до якої входили соціал-демократи, в основному меншовики. За вимогою робітників рада заарештувала поліцію та жандармерію [1, с. 3].

В одному із фондів Державного архіву Вінницької області збереглися декілька спогадів про ті буремні події, які відбувалися на території Вінниччини та зокрема на території Козятинського залізничного вузла.

Зі спогадів Музиченка Івана Івановича дізнаємося, що *“... Февральская революция 1917 г. застала меня в депо на станции Казатин. Началось революционное движение, в котором я принял активное участие. Маленькая группа людей в пять человек (Катакадзе (Катаказі-Авт.), Шкиндер, Ластавцяк, Хлопецкий) в которую входил и я (восприняла большевистские идеи). Был организован агитационный кружок”* [2, арк. 1].

Варто зауважити, що в ряді публікацій радянського періоду наводиться інформація, з якої випливає, що лютневі події сприймалися населенням міст позитивно та з піднесенням. Хоча слід зазначити, що все відбувалося не зовсім так. Для порівняльного синтезу матеріал буде наводитись, як з радянської літератури так і з сучасної джерелознавчої бази.

11–12 березня 1917 року на станції Козятин відбулися мітинги службовців та робітників залізничних майстерень. Внаслідок діяльності підполковника Глаголева, начальника Козятинського відділення жандармського управління, багато залізничників були чорносотенцями. Тому настрій серед тих, хто зібрався, на початку був в'ялий – боялися провокаторів. Проте представники більшовиків, промовці із Ради робітничих депутатів і представники виконавчого комітету міста Бердичева, своїми виступами, піддали натхнення. Після мітингу, було вирішено розпочати вибори до Ради робітничих депутатів м. Козятина [3, с. 20].

На противагу цьому варто зауважити, що під впливом демагогічної пропаганди більшовиків на Поділлі, як і по всій Україні, розпочалися масові заворушення: розграбування та підпали селянами поміщицьких маєтків, цілковите винищення лісів, безчинства солдат-дезертирів, голодні бунти, розгул кримінального бандитизму. Щодня на ім'я губернського керівництва надходила маса телеграм, в яких місцева влада просила про надання збройної сили для припинення безпорядків [4, с. 4].

Працівники та деякі службовці станції Козятин мали надії на покращення життя та соціального рівня, тому і підтримували сторону більшовицько налаштованих знайомих та товаришів.

Висувалися лозунги покращення соціального захисту працівників (наприклад, відомо, що медичним обслуговуванням працівників займався Ніренберг Самуїл Леонтіївич, який був зубним лікарем в залізничному приймальному покої та займався вільною практикою за адресою вулиця Драгунська, № 67) [5, арк. 1, 10-15]. Звичайно зрозуміло, що на таке місто з потужним залізничним штатом працівників кількість медичного персоналу була досить малою та незначною і саме такі соціальні фактори сприяли тому, що певна кількість громадян міста підтримували події 1917-го року.

У квітні 1917 року в місті створилася більшовицька група. Кількість цієї групи, через деякий час, почала стрімко зростати. Важливу роль, для згуртування більшовицьких організацій відіграла окружна нарада РСДРП(б) Південно-Західного краю, що проходила в місті Києві 15–17 квітня 1917 року. На даній нараді були представлені більшовицькі організації і групи Київської,

Чернігівської, Подільської та Полтавської губерній. У її роботі взяли участь представники більшовиків Козятина, Кременчука, Конотопа, Білої Церкви, Вінниці, Василькова, Бахмача та Сміли [6, с. 40]. Представником більшовицької групи від міста Козятина, на дану нараду, було відправлено В. А. Катаказі.

В липні 1917 року більшовики створили в м. Козятині бойову робітничу дружину Червоної гвардії, до складу якої увійшло 100 чоловік [7, с. 113]. Вона слідувала за правопорядком, як в самому місті, так і на залізничній станції.

Повертаючись до спогадів Музиченка Івана Івановича ми можемо дізнатися, що: *“...Во время мятежа генерала Корнилова в августе 1917 г. срочно было собрано общее собрание ж. д. узла ст. Казатин, на котором выступил начальник станции Назаров с информацией о контрреволюционной деятельности генерала Корнилова. Маленькая группа, в том числе и я, записалась первой в Красную гвардию. После этого начали записываться рабочие депо, рабочие ремонта пути, строители и небольшая часть служащих. К утру насчиталось около 200 человек из которых был организован отряд, командиром был избран Катакадзе, а заместителем Карпенко. Организованный отряд Красной гвардии занял почту, телеграф, депо, пассажирский вокзал, железнодорожные мосты и всеми силами препятствовал продвижению корниловских эшелонов, шедших с солдатами с Юго-Западного фронта. Многие солдаты поняли замысел Корнилова. Благодаря разъяснению большевистских лозунгов, многие солдаты начали отдельными группами с оружием в руках переходить на сторону рабочих, а тех, которые не соглашались Красная гвардия разоружала.*

В последних числах сентября 1917 года Бердичевский уездный комитет РСДРП большевиков оформил на президиуме первую ячейку большевиков ст. Казатин, которая состояла из 7 человек и в первых числах октября получили партбилеты.

В последних числах декабря 1917 года фракцией большевиков Совета рабочих и солдатских депутатов была послана нелегальная делегация в город Винницу за советско настроенными войсками, шедшими с румынского фронта, Кинсгольского (Кексгольмского – Авт.) и Волынского полков, во главе которых стояли командиры

Качалов и делегат Киевского арсенала товарищ Иванов. Проходя через петлюровский фронт, контрразведка последнего арестовала двух товарищей делегации: Щепанского и Юрина, а товарищу Храповицкому и мне удалось перейти линию фронта у станции Голендри.

Товарищ Храповецкий и я доложили штабу означенных полков положение дел в Казатине. Эта поездка дала хорошие результаты: петлюровские части, видя свое угрожающее положение, взорвав ж. д. мост, в панике разбежались, и оставили много трофеев, Казатин был взят без боя. Таким образом, была оказана помощь Киевскому пролетариату в январе 1918 года ликвидировать буржуазную Центральную Раду и восстановить советскую власть в городе. После ликвидации Центральной Рады, предатели народа Грушевский, Вениченко, Петлюра и др. обратились к германскому правительству оказать помощь – восстановить буржуазную Центральную Раду” [8, арк. 2-3].

На кінець 1917 р. основною ареною боротьби між прихильниками Центральної Ради та Раднаркому став Південно-Західний фронт, що проходив по території Волині та частково Поділля. До складу Південно-Західного фронту входило чотири армії: 7-ма, 8-ма, 11-та та Особлива. Штаби фронту та армій вагалися між тим, чиїх наказів слухати: більшовицького главкома Криленка чи Петлюри? Очевидно, що у кожному зі штабів працювали як українські, так і більшовицькі комісари. У протистояннях комісарів однозначно брали гору представники Центральної Ради.

В арміях Південно-Західного фронту були створені Військово-революційні комітети, на чолі яких стали вибірні більшовицькі командарми: в Особливій – генерал В. Єгор’єв, у 7-й – штабс-капітан В. Тріандафіллов, у 8-й – прапорщик Александрович, в 11-й – полковник О. Єгоров. У кожній з армій було своє найзавзятіше більшовицьке з’єднання. У 7-й – 2-й Гвардійський корпус (ВРК якого очолювала більшовичка Є. Бош) та 2-га Фінляндська стрілецька дивізія, у 8-й – 12-й армійський корпус з більшовиком підполковником М. Кропивянським, в Особливій – 1-й Туркестанський корпус на чолі з обраним солдатами корпусним командиром полковником П. Благовещенським.

Більшовики Південно-Західного фронту, підтримувані головнокомандувачем прапорщиком М. Криленком та головою Раднаркому В. Леніним, вирішили власноруч розв'язати конфлікт з Центральною Радою шляхом стрімкого наступу на Київ. На початку грудня 1917 р. (за старим стилем) Військово-революційний комітет Південно-Західного фронту розпочав масові провокації серед особового складу російських військових частин. У чутках, поширюваних комісарами ВРК, йшлося про те, що військові частини, які знаходяться на фронті та мають відбутися на батьківщину до Росії, Центральна Рада буде роззброювати та розформовувати. Щоб цього не сталося, комісари ВРК закликали вояків на мітингах по дорозі додому заїхати до Києва та розігнати Центральну Раду. Зокрема, на такі провокації більшовиків піддалися солдати 27-го піхотного Вітебського полку, який комплектувався переважно в межах Воронізької та Орловської губерній, а також вояки-росіяни з 78-го Навагінського, 189-го Ізмаїльського, 608-го Оликського полків та інших військових частин. Але головною ударною силою у боротьбі з Центральною Радою мав стати 2-й гвардійський корпус та 2-га Фінляндська стрілецька дивізія.

Генеральний секретар військових справ Симон Петлюра, завдяки повідомленням своїх комісарів, був поінформований про наміри більшовиків. Для оборони Правобережної України він призначив 1-й Український корпус на чолі з генералом П. П. Скоропадського (за винятком 156-ї дивізії), у розпорядження якого передавалося й кілька дрібних частин, зокрема українізований 27-й запасний полк, що перебував у Новограді-Волинському.

1-а бригада 1-ї (104-ї) Української дивізії зі складу корпусу генерала П. П. Скоропадського повинна була контролювати залізницю Шепетівка – Старокостянтинів, 2-га – залізницю Фастів – Бердичів. Штаб корпусу мав розміститись у Білій Церкві, а 1-ї Української дивізії – у Бердичеві [9, с. 23].

Зосередивши свої сили, українське командування перейшло до більш рішучих дій, насамперед на Правобережній Україні. Ситуація для цього була досить сприятливою. Війська, зняті більшовиками з фронту, просуvalися дуже повільно, воювати не хотіли й розбігалися при перших пострілах.

Війська 1-ї Української дивізії 1-го Українського корпусу здійснили надзвичайно вдалий наступ проти збаламучених більшовиками російських полків Південно-Західного фронту. Ось що згадував про це старшина штабу 1-ї Української дивізії М. Серeda: *“В цей час до штабу дивізії були подані відомості, що російські частини, які поверталися з фронту, захопили залізничний шлях Проскурів – Шепетівка – Бердичів, руйнуючи залізничні тероризуючи залізничників, - а головно нищили зв’язки штабу дивізії зі штабом корпусу й Центральною Радою. В кінці листопада комендант дивізії закликав у ночі до штабу представників полкових рад, перед якими начальник штабу Капустянський виступив з палкою промовою. Він майстерно з’ясував політичну ситуацію, підкресливши всю ту ганебну працю, яку проводив російський уряд у відношенні до української військової організації. Запропонований ним план захоплення Шепетівки – Старокостянтинова і звільнення залізничної оперативної лінії до Києва з метою встановлення зв’язку з Центральною Радою був представниками ухвалений. Командування оперативною групою доручено полковнику Капустянському. Дня 3 грудня о 4 годині виступив в авангарді начальник дивізійної розвідки сотник Романенко в напрямку Краснянське – Шепетівка, за ним рушив потяг зі скорострілами та пробоевим відділом. Того ж дня Шепетівку і Старокостянтинів з боєм звільнено від большевиків: залізничний рух був унормований”* [10, с. 26-27].

Велика кількість солдатів, повертаючись з фронту була збільшовичена і цілими корпусами вирушала на Київ. Павло Петрович Скоропадський, дізнавшись, що 2-й гвардійський корпус, прийшовши з фронту по Поділлю, весь скупчився в м. Жмеринка і мав намір йти на Київ, прийняв рішення рушити на схід і ставши на залізничній станції Козятин, не допустити 2-й гвардійський корпус до Києва. 30 жовтня він з корпусом прибув до станції Козятин і взяв її в облогу. Вже другого листопада 1917 р. 2-й гвардійський корпус направився на Київ. 4 листопада стали наблизатись ешелони Волинського полку, зовсім збільшовичені. Їм назустріч було направлено Український стрілецький дивізіон та команди залізничних мисливців. У самім м. Козятині та на залізничній станції стояли кавалергарди для охорони станції, але замість того вони

тільки грабували склади. Після зробленого підрахунку вони протягом одного місяця привласнили собі всякого добра більш як на триста тисяч золотих карбованців. Після з'ясування цієї події було покарано два ескадрони, що були на станції Козятин, їх роззброїли і відправили на північ [11, с. 43]. Першому Українському корпусові вдалося цілком паралізувати наступ, і завдяки йому більшовицько налаштовані корпуси не з'явилися в Києві в листопаді 1917 року.

Хоча в місті Козятин більшовицька організація вела свою пропаганду, проте на залізничній станції Козятин в листопаді 1917 року пройшов з'їзд вільних козаків Бердичівського повіту.

18 грудня Павло Скоропадський відвідав внутрішню лінію – Шепетівка – Козятин – Вапнярка, – яку обороняли частини його корпусу. Було виявлено жахливі умови проживання солдатів в вагонах, які зовсім не опалювались. Не було виділено, навіть, грубок для опалювання. Через кілька днів корпус було розформовано [12, с. 48]

Збройна боротьба між Раднаркомом та Центральною Радою на початку січня 1918 року тривав вже місяць. На Правобережжі, де підходи до Києва боронив 1-й Український корпус, успіх тривалий час був на стороні військ Центральної Ради. Проте на Лівобережжі України українські підрозділи зазнавали однієї поразки за іншою. Причина цього полягала у відсутності військового керівництва в Києві. Начальники місцевих залог та командири полків не отримували зі столиці жодних вказівок, наказів чи порад, тож мали діяти на власний розсуд. Один з командирів полків – підполковник Дмитро Абриньба вирішив боронитися і загинув на своєму посту, так і не дочекавшись допомоги з Києва. Інші вирішили за краще не вступати у збройну боротьбу і здали зброю більшовикам.

Ще коли пролунали перші постріли у Харкові та Чугуєві, генеральний військовий секретар Симон Петлюра забив на сполох. Бурхливому обговоренню питання щодо можливої збройної боротьби з більшовиками була присвячена частина засідання Генерального секретаріату Центральної Ради 15 грудня 1917 року. Петлюра заявляв, що становище “дуже грізне”, та вимагав від Генерального секретаріату негайних заходів.

Проте, жодних кроків щодо підготовки до війни проведено не було. 18 грудня з посади генерального військового секретаря було звільнено Симона Петлюру, а 22 грудня за власним бажанням звільнився з армії начальник 1-го Українського корпусу генерал П. П. Скоропадський. Замість Симона Петлюри генеральним військовим секретарем (згодом ця посада була перейменована на “військового міністра”) став економіст Микола Порш, який 20 грудня 1917 року призначив “командувачем всіма Українськими військами для оборони України від наступу Армії Ради Народних Комісарів” підполковника Юрія Капкана.

Варто зауважити, що М. Порш міг оперувати на Південно-Західному фронті наступними силами та з'єднаннями: 1-м Українським (34-й), 2-м Січовим Запорізьким (51-й), 31-м, 32-м армійськими корпусами, 74-ю піхотною дивізією та іншими окремими полками й підрозділами [13, с. 48].

Окремо варто зупинитися на такій грізній бойовій силі, як 1-й Український панцирно-автомобільний дивізіон, на озброєнні якого знаходилося 10 важких та легких панцирок. Цей дивізіон виник наприкінці жовтня 1917 року, у дні, коли 1-й Український козацький полк імені Богдана Хмельницького поспішав з фронту на підтримку Центральної Ради до Києва, де у той час точилися жорстокі бої між прихильниками Тимчасового уряду та червоногвардійцями. На станції Козятин богданівці захопили окремий броньований дивізіон, який командуванням прибічників Тимчасового уряду було викликано з Бердичева до Києва. Стараннями бердичівського коменданта штабс-капітана Н. Григор'єва ще влітку 1917 року цей дивізіон було частково українізовано. Відтак, окремий броньований дивізіон включили до складу полку імені Богдана Хмельницького та перейменували на 1-й Український панцирно-автомобільний дивізіон [14, с. 60]. На початку січня 1918 року ситуація на фронтах склалася катастрофічно для УНР. Загальний наступ збільшовичених частин на Україну почався 5 січня, причому йому практично мало хто опирався. Незважаючи на опір червоним військам, поразка Центральної Ради була неминучою.

Володимир Антонов, командувач радянськими військами, що діяли проти Центральної Ради, міг оперувати значними силами, а

саме: збільшовиченими військовими частинами російської армії та червоногвардійськими загонами, які прибули з Росії та Білорусії; загонами місцевої (української) червоної гвардії; збільшовиченими з'єднаннями з Південно-Західного фронту та збільшовиченими полками та куренями зі складу військ Центральної Ради.

Певно, найбільш надійними військами В. Антонова були загони з Росії та Білорусії, а також місцеві загони червоної гвардії. Війська Південно-Західного фронту були далеко, й могли використатися лише тоді, коли б військові частини В. Антонова вели бої за Київ. Нарешті, збільшовичені полки та курені Центральної Ради у більшості виявилися ненадійним елементом. За винятком кількох сотень вояків з полків імені Т. Шевченка, П. Сагайдачного, 2-го Українського запасного та Понтонного куреня, які перейшли на бік червоної армії та брали участь у боях з військами Центральної Ради, решта просто здала більшовикам зброю та розійшлася по домівках.

До бойового резерву більшовиків належали різноманітні місцеві формування червоної гвардії, у першу чергу – київської, яка нараховувала понад 1500 членів, а під час великих боїв у столиці України її чисельність навіть зросла. Крім того, за даними радянських дослідників, червоногвардійські загони Полтавської губернії разом мали до 1100 членів, Чернігівської – до 2000, Харківської (без Харкова, де всі загони вже було влито до складу військ В. Антонова) – до 1500 осіб. Разом – понад 6100 червоногвардійців. Найбільш боєздатними були червона гвардія міста Конотоп Чернігівської губернії (майже 1 тисяча червоногвардійців) та Києва [15, с. 64-65].

В січні 1918 року дружина Червоної гвардії, яка виникла і в місті Козятин та була очолювана В. А. Катаказі взяла під свій контроль усі важливі об'єкти в місті та на залізничній станції. Був налагоджений зв'язок з Кекагольмським полком, який 24 січня 1918 року вступив до Козятина і допоміг місцевій більшовицькій організації встановити Радянську владу в місті [16, с. 1].

Події, які слідували після січня 1918 року страхотливо та буремно пронеслися по території Поділля, Київщини та всієї України. Багато самовідданих патріотів поклали своє життя за

незалежність зовсім молодій Україні. Не відставали від них і працівники залізничного вузла станції Козятин та жителі міста. Географічне розташування вузла та його розвинена інфраструктура сприяли тому, що працівники вузла завжди опинялися в самій гущавині тодішніх подій і, нажаль, не всі витримували натиск подій. І, хоча, тодішній владі Центральної Ради не вдалося в збройній боротьбі перемогти більшовиків, працівники вузла своєю працею та боротьбою всіляко допомагали українізованим частинам та внесли свою частину в боротьбу українського народу за незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Демченко І. Кінець самодержавства // Жовтневі зорі. – 7 лип. – 1987.;
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО) – Ф. П-138, Оп. 2, Спр. 11.;
3. Боротьба за владу Советов на Київщині. – К., 1957.;
4. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського / Упоряд.: К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця, 2008.;
5. ДАВіО – Ф. Р-2478, Оп. 1, Спр. 9.;
6. Історія Української РСР. – Т. 5. – К., 1977.;
7. Шморгун П. М. Перші більшовицькі організації на Україні в 1905 році // Укр. іст. журн. – № 11, 1965.;
8. ДАВіО – Ф. П-138, Оп. 2, Спр. 11.;
9. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009.;
10. Там само.;
11. Гетьман Павло Скоропадський Спомини. – К., 1992.;
12. Там само.;
13. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009.;
14. Там само.;
15. Там само.;
16. Хроніка революційних подій // Жовтневі зорі. – 7 листоп. – 1986.

Л. М. Гундерук,

*кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В. ЗЕНЬКІВСЬКОГО

Василь Васильович Зеньківський народився 4(16) липня 1881 року в місті Проскурові (нині – Хмельницькому) у родині священика. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, де був одним із безпосередніх учнів Георгія Челпанова, і був залишений у ньому для підготовки до професорського звання.

Викладав філософську пропедевтику в гімназіях Києва, на Вищих жіночих курсах, у Фребелівському педагогічному жіночому інституті. Був директором Київського інституту дошкільного виховання. Упродовж 1913–1914 рр. перебував у науковому відрядженні в Німеччині та Італії. З 1915р. – професор кафедри філософії Київського університету. Активний учасник релігійно-філософського та науково-філософського товариств у Києві.

Завданням дослідження В. Зеньківського була проблема природи та своєрідності людської психіки, а ширше – проблема душі. Для цього необхідно було розглянути можливість і детермінацію психічних явищ. Аналізуючи проблему причинності, В. Зеньківський вбачає її сутність у силі, яка має емпіричну основу у внутрішньому досвіді. Прикладаючи категорію причинності до навколишньої дійсності, ми створюємо досвід (а не з досвіду виводимо причинність). Це – механічна причинність, яка діє в неорганічному світі, а в органічному світі діє психічна причинність, її можливість обґрунтовується через поняття “психічна енергія”. Якщо психічне буття розгортається в часі, то причинне пояснення змін, що відбуваються у психіці, неможливе без припущення психічної роботи, а отже, і психічної енергії як здатності її виконувати, тобто викликати до життя окремі душевні явища. Джерелом психічної енергії виступає духовна субстанція, в якій приховується стійка основа психіки.

В. Зеньківський вважає, що психічне буття не може виникнути з інших форм буття. Центром психічного життя, його органічною силою, джерелом психічної енергії, суб’єктом психічного розвитку, носієм єдності психіки виступає наше “Я” або індивідуальність. Якщо у своєму розвитку “Я” підпорядковане причинності, то за основним змістом його має бути зведено до зовнішнього (щодо нього) акту творення. Таким чином, спроби В. Зеньківського знайти наукове пояснення природи психіки привели його до визнання її надприродної сутності.

У Київському університеті талановитий учений почав викладати курс загальної психології. Особливістю розробленого ним лекційного курсу став тісний зв’язок психології з “історією

педагогічних учень” та загальна релігійна спрямованість переконань ученого.

Василь Зеньківський наголошував на цінності особистості людини, закликав визнавати право дитини на власний шлях розвитку. Основним принципом педагогіки вчений вважав принцип індивідуальності. Психолог зазначав, що професіоналізм учителя залежить не тільки від знань та досвіду, а насамперед від любові до дітей, віри в їх можливості, унікальність кожної дитини.

У 1918 році Василь Зеньківський увійшов до складу уряду Скоропадського, обійнявши в ньому посаду міністра віросповідань. Перебуваючи на цій посаді, В.Зеньківський порушував питання українізації богослужіння, зокрема перекладу Біблії та богослужбових книг на українську мову.

Завдяки В. Зеньківському розпочався новий аспект психологічних досліджень, який визначив розвиток релігійного підходу до проблеми виховання у системі православної педагогіки. В подальші роки своєї діяльності вчений займався розробкою останньої.

У вересні 1922 р. правління Союзу російських академічних груп, до числа котрого входив і В. Зеньківський, ухвалило рішення про створення Педагогічного університету імені Я. А. Коменського у Празі. Цей заклад став центром наукової розробки відповідних проблем в еміграції. Взявши активну участь у його створенні, в 1923 р. вчений був запрошений очолити у ньому кафедру експериментальної й дитячої психології. Він проявив себе як визначний теоретик цього предмета.

Його курс загальної психології являв собою систему відповідних знань, що становили комплекс теоретичних наук про природу душі (людини ізольованої та тієї, котра перебуває в суспільному оточенні). Лекціям свого курсу В. Зеньківський надавав власного понятійного тлумачення, як психології педагогічного процесу, що відбувається у шкільному житті, визначаючи його соціальним. Учений видав лекції з цієї тематики.

Навесні 1923 р. В. Зеньківський брав участь у Першому педагогічному з’їзді еміграції, де його обрали головою. Після цього форуму в квітні 1923 р. було створено Педагогічне бюро у справах

початкової й середньої школи за кордоном, головою котрого також обрали вченого. Очолене В. Зеньківським останнє за допомогою уряду Чехословаччини встановило свої представництва в 13 країнах – Англії, Болгарії, Угорщині, Німеччині, Греції, Латвії, Польщі, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Естонії та Югославії. Воно підтримувало також зв'язки з Америкою.

На сторінках журналу “Російська школа за рубезжем” великого значення вчений надавав релігійному вихованню й освіті. Не заперечуючи навчальну функцію школи, він відводив її значимість на другий план, висуваючи на перше місце її виховну роль цього закладу, яка зводилася до пошуку шляху повної самореалізації творчих сил. У доповіді “Передумови в будівництві нової школи”. В. Зеньківський висунув наступні завдання для останніх: свідомо і наполегливо боротись із першістю інтелектуалізму у ній; здійснити перехід від сучасного педагогічного волюнтаризму до емоціоналізму. Це передбачало розвиток соціальних рухів у дитині для морального зростання, зміцнення в ній релігійного духу й естетичної творчості.

Вже через 5 років свого існування Педагогічне бюро на чолі з ученим перетворилося в організацію, котра стала центром зарубіжної культурно-просвітницької діяльності. У 1928 р. воно скликало Перший позашкільний з'їзд у Празі, в якому взяли участь представники освітніх організацій різних країн.

До 1926 р. В. Зеньківський поєднував роботу у Педагогічному університеті імені Я. А. Коменського в Празі та Богословському православному інституті імені С. Радонезького у Парижі. Займаючись активною науковою діяльністю і приділяючи увагу дитячій психології, а саме фактору православної та національної соціалізації, вчений, скориставшись наданою йому Фондом Рокфеллера стипендією та запрошенням Християнського союзу молодих людей, у 1926 р. відбув до США з метою вивчення досвіду впровадження системи релігійного виховання в цій країні. Спостереження, здобуті в Сполучених Штатах Америки, знайшли своє відображення в його статті “Школа і церква”.

Проблема “світоглядної педагогіки” у 1930-ті рр. цікавила багатьох дослідників еміграції. Ряд статей з цієї тематики були

спрямовані проти тоталітарної педагогіки італійського фашизму та німецького нацизму й авторитаризму радянської відповідної системи. В. Зеньківський підтримав критику тоталітаризму, надав новий напрям обговоренню цього питання через роботу “Корінна проблема сучасної педагогіки”.

Вивчаючи своєрідність соціального та психологічного статусу дітей емігрантів і чинників їх середовища, на сторінках педагогічних видань учений продовжив розгляд цих проблем. Виступаючи за поширення й розвиток позашкільної релігійної роботи, він стверджував, що допомога дітям та підліткам передбачає дещо більше, ніж те, що може дати школа чи навіть родина, – зміцнити духовне життя молодого покоління через різні види культури і творчості. При цьому релігійно-педагогічна проблема не може бути ізольована від загальної про повернення до ідеалу творчої культури. Духовне здоров’я дітей не може бути забезпечено без створення цілісної системи останньої, – і тільки на такому шляху можна достатньо серйозно ставити питання про релігійне виховання та освіту.

У статті “Факти та роздуми” В. Зеньківський дійшов висновку, що для серйозного й продуктивного впливу на молодь необхідним є звернення до життя, побудованого на релігійному ґрунті. У середині сучасної культури повинні відкриватись острівки християнської культури – як повернення до цілісного церковного життя, що поєднує свободу і вірність православ’ю, творчий дух та традиціоналізм. Про це ж він говорив на в Парижі у вересні 1927 р., де запропонував перебудувати школу на церковних засадах, а в релігійному вихованні вбачати завдання кожного педагога. Вчений стверджував, що школа має бути самим життям дітей, викладання повинне пов’язуватись із християнським досвідом, а не обмежуватися теорією. Він наполягав, щоб уроки були не пасивним сприйняттям готового матеріалу, а актуальним переживанням дітьми релігійної реальності, котра повинна включати в себе як ставлення до вчителя, так і їх між собою.

З педагогічної точки зору головна роль, на його думку, належить саме духовному життю, поза котрим “...релігійна свідомість може виродитися у безплідну холодну роботу чистого інтелекту”.

В. Зеньківський зазначав: “Релігійна сфера має центральне значення в ієрархії духовних сил, і немає ніякої психологічної необхідності для насичення релігійної сфери чистим релігійним матеріалом”. Відповідно до цього загальне завдання виховання в християнському дусі вчений бачив у розвитку духовних сил та запитів у дітей і підлітків.

За своє життя В. Зеньківський опублікував безліч праць, головні з яких: “Проблема психической причинности” (1914), “Психология детства” (1923), “Русские мыслители и Европа” (1926), “Проблема воспитания в свете христианской антропологии” (1934), “Основы христианской философии” (в 2 т., 1961–1964), “Апологетика” (1959), “Н. В. Гоголь” (1961).

В. Зеньківський – автор низки статей з проблем християнської антропології та космології, зокрема: “Иерархическая структура души”, “Религиозный опыт”, “Проблема космоса в христианстве”, “Об образе Бога в человеке”, надрукованих у журналах “Путь”, “Научные труды Русского народного университета” та ін.

Працюючи в Києві, здійснив філософський аналіз тогочасних психологічних теорій і понять: причинності, психологічної активності, свободи волі. Його “История русской философии” (у 2 т., 1948–1950) – перше фундаментальне дослідження російської філософії в її історичній послідовності та діалектичній єдності. Особливість методу історико-філософського дослідження В. Зеньківського полягає у з’ясуванні теми, яка є визначальною у творчості будь-якого мислителя, та інтуїції або висхідних принципів, які спрямовували творчість.

Помер В. Зеньківський 5 серпня 1962 р. у Парижі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зеньковский В. В. На пороге зрелости / В. В. Зеньковский. – М., 1991. – 48 с.;
2. Зеньковский В. В. Социальное воспитание, его задачи и пути / В. В. Зеньковский // Зеньковский В. В. Психология детства. – М., 1995. – С. 295-344.;
3. Сухомлинська О. В. Василь Васильович Зеньковський – київський представник російського зарубіжжя / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 38-42.

А. О. Довгань,
учениця
М. Д. Капелюх,
учитель історії
(м. Хмельницький)

ПЕРСОНАЛІЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XX СТ.

Із сивої давнини до наших днів народи творять свою історію. Для українського народу – і на Сході, і на Заході – двадцяті, тридцяті, сорокові та п'ятдесяті ніби цивілізованого XX століття – це епоха нечуваного в нових часах геноциду. Окупанти різного походження намагалися стерти гордий народ із лиця землі, залишивши замість нього заляканого, нездатного на вільну думку раба.

Українська нація, починаючи ще з XVI ст., була серед європейських народів найреволюційнішою, здатною на найгероїчніші подвиги та найбільшу самопожертву в ім'я свободи і волі. В Європі не було країни, яка пережила б протягом останніх п'яти століть стільки повстань та воїн, як їх відбулося в Україні. Не було землі, народ якої так вперто і, незважаючи на велетенські жертви, гідно підіймав би прапор змагань за незалежність, як українці.

Зокрема, у 1921 р. офіційне більшовицьке джерело повідомляло: “Протягом 1919–20 року зі зброєю в руках проти нас виступило на Україна, в різний час і різних містах, понад мільйон повстанців. За цей час повстанцями і партизанами вбито сто сорок тисяч червоноармійців, чекістів, комуністів і працівників продовольчих установ та загонів. За цей самий час органами ЧК і особливо відділами військових частин, лише за офіційними даними, розстріляно понад чотириста тисяч повстанців, і все-таки з весною 1921 року ми маємо нову хвилю повстань” [1, с. 208].

Історія українського народу знає чимало героїчних сторінок боротьби за волю, за державність України. Одна з них – безприкладний спротив могутньому та грізному ворогу в 20-х роках XX ст., намагання нерівному герці будь-що відстояти та зберегти

своє право на існування. Саме про них, останніх захисників молодій українській держави, яка постала на уламках колишньої царської імперії, з почуттям неприхованої гордості колись писав Головний Отаман Військ УНР С. Петлюра, відзначаючи її неоціненний вклад у врятування західної цивілізації: “Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати, як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою й безкомпромісовою, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе й бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність. Ті, що легковажили наш рух, тепер побачили, що ми така сила, якої не можна не брати на увагу. Самі російські більшовики словами Леніна заявляють, що тільки через боротьбу з Україною більшовизм не дійшов до Західної Європи. Признаймося без гордошів і без зайвої скромності, що за час двохлітньої нашої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої права, за право самостійно й ні від кого незалежно порядкувати на своїй землі”.

Радянські історики стверджували, що з початку 1921 року в Україні була встановлена радянська влада та остаточно придушені намагання “буржуазних націоналістів” побудувати самостійну Українську Народну Республіку. А всі дії повстанських загонів, що ще майже десятиліття продовжували вести збройну боротьбу проти більшовиків, видавались як бандитські вилазки “недобитих петлюрівців та кулаків”. Проте, виявляється, “бандитами” були переважно звичайні селяни, яких нова влада катувала продовольчими розверстками і податками та примусовим загнанням до колгоспів, представники інтелігенції (вчителі, лікарі та ін.), яку більшовики почали знищувати як клас, священики, проти яких розгорнули боротьбу атеїсти-безбожники. Навесні 1921 року в Україні діяло 102 повстанських загони загальною чисельністю до 10 тисяч багнетів, на Поділлі таких загонів було 21 із чисельністю до 1500. Сила нібито й велика, але підвела загальна для всіх українських повстанців біда – діяли загони розрізнено та стихійно, не мали єдиного штабу та конкретної мети, й тому протистояти регулярній Червоній армії, підрозділам ЧК та “інтернаціональним” полкам найманців були не в силі. Проте, потрібно віддати належне бійцям за самостійну Україну

1920-х років, які розуміючи всю безвихідність ситуації, продовжували вести боротьбу.

Серед ватажків повстанців було чимало наших земляків, про яких нині, нажаль, мало хто знає. Поділля – наш давній козацький край – подарувало Україні багато славетних героїв, лицарів Української нації, імена яких назавжди закарбовані у літописі незабутніх подвигів нашого народу [3].

Яків Матвійович Шепель (1896–1921 рр.) – уродженець с. Волячин Подільської губернії, народився у бідній селянській родині. Навчався у Літинській гімназії, закінчив три курси юридичного факультету Одеського університету. З початком Першої світової війни Шепель перериває навчання і йде добровольцем на фронт. Повернувшись із фронту, Яків деякий час учителює на рідній Літинщині. З національним відродженням України у 1917 р. Шепель поринає в громадсько-культурну роботу на користь Батьківщини.

У грудні 1918 року Я. Шепель приєднується до куреня “смерті”, яким командував отаман Волинець. Відтоді розпочинається шлях Якова Шепеля як борця з жидівсько-московським окупантом на Поділлі за державність Української нації. В складі куреня він бере участь в ліквідації більшовицьких виступів, спрямованих проти української держави. В лютому 1919 р. Шепель служить підстаршиною 61-го Гайсинського полку отамана Волинця.

Його повстанська діяльність розпочалась у травні 1919 року, коли у Літині ЧК заарештувала з метою розстрілу більшу частину української інтелігенції. Щоб врятувати арештованих, Шепель зібрав повстанський загін у складі шести сміливців, і в ніч з 13 на 14 травня 1919 року за допомогою крісів і бомб захопив Літин і розігнав більшовиків. Приєднались до акції нові повстанці, що до того часу діяли нерішуче, завдяки цьому спільними силами було відбито контратаку червоного ескадрону. Після цього повстанці звільнили з літинської в’язниці політичних арештантів.

Через кілька днів більшовики відбивають Літин і посилають на село Волячин 7 каральних експедицій “загонів з чужоземців”. Усі ворожі наступи були відбиті із значними втратами для ворога. Після цих подій до загону Шепеля зголосилося близько 3,5 тисячі селян, озброєних переважно косами, вилами і рушницями.

Першим начальником штабу загону Шепеля став його односелець – Микита Кулик, якого згодом розстріляють чекісти.

Отаман ще зовсім молода людина, 20 літ не більше, з поголеною головою та з чорним оселедцем, що непокірно в'ється, таким же непокірним, як і характер отамана. Коротко кажучи отаман-партизан до мозку кісток зі всіма його достоїнствами і вадами. Попри свою зовнішність, Яків Шепель завдяки надзвичайній рішучості і відчайдушності мав надзвичайний авторитет серед козацтва і селянства Вінниччини.

Зі спогадів подільського козака Якова Чекірди, що воював в загонах Шепеля: “Постійний загін Шепеля складався з півсотні кінноти, але коли потрібно було підняти на боротьбу тисячі зо дві – зо три людей, то це робилося в дві-три години, бо кожне село виставляло до двох сотень озброєних людей. Більшість загону становила сільська інтелігенція: вчителі, писарі, семінаристи, діти священиків, дяків та добрих господарів. Всіх об'єднувала люта ненависть до московського окупанта та неймовірна завзятість у бою. Майже кожний козак із його ватаги носив у своєму серці велику тугу – то по замордованому батькові, то по згвалтованій сестрі чи жінці, а то і по всій замордованій родині, і кожний старався при нагоді залити цю тугу ворожою кров'ю”.

Я. Шепель показав себе свідомим українцем і державником, особливо коли отаман О. Волох підняв 1 грудня 1919 р. у Любарі заколот проти української влади. Тоді Я. Шепель засудив цей антидержавний вчинок. На вимогу О. Волоха піддатися під його накази, Шепель вислав йому мішок цукру з листом: “Як тобі гірко там в Любарі, то я посилаю Тобі осолоду”.

Я. Шепель був “доладний у справах конспірації та агентурної праці”. Підкреслюючи свою сміливість, отаман сам неодноразово ходив у розвідку в саме лігво окупантів.

Над р. Збручем наприкінці вересня 1921 р. Яків Шепель був підступно убитий своїм помічником – Ф. Паньковецьким, який був агентом ЧК. [2]

Саме про нього висловився в квітні 1921 р. Головний отаман військ УНР Симон Петлюра, оцінюючи бойові заслуги подільського

отамана: “Якби у мене були під рукою три-чотири таких отамани, як Шепель, то певно, що восени ми б всі були вдома” [3, с. 196].

Яків Гальчевський народився 22 жовтня 1894 р. в с. Гута-Літинська Сосонської волості Літинського повіту Подільської губернії. У вісім років Яків став учнем початкової школи в рідному селі, а 1908 року Вступив до двокласної учительської школи в с. Майдан – Курилівський. І 1913 року він почав вчителювати в подільському с. Сахни. Влітку 1914 р. вибухнула Світова війна, а у вересні його мобілізували до російського війська. Після війни Яків почав вчителювати в сусідньому селі Брусленів.

З перших же кроків на отаманській стежині Гальчевський виявляє себе лютим і непримиренним ворогом російського більшовизму. Він вже “добре усвідомив, що коли дві нації борються, то білі рукавички мусять бути скинені”. Гальчевський все своє життя надавав перевагу бою, а не переговорам з ворогом.

Псевдонім вибрав собі відповідний: “Орел”. І, як цей хижий птах, невтомно налітав на продзагони, розбивав вщент каральні загони Подільської губернської ЧК, успішно атакував дивізії т. зв. червоного козацтва. Як військовий фахівець, Яків Гальчевський від початку організував добру розвідку. Отаман скрізь мав своїх інформаторів, навіть у військових частинах і ЧК. Особливу увагу він надавав викриттю і знищенню “секретних співробітників ЧК”.

Однією з найбільючіших для українства була проблема підпорядкування. Українець – відважний лицар, але коли справа доходить до підпорядкування комусь... “Ми, українці, – розмірковував Яків Гальчевський, – охоче підлягаємо комендантам в чужій службі, але у своїй армії чи адміністрації майже кожному українцеві здається, що він найрозумніший, а його зверхники – це дурні, злодії та зрадники. Не визнають авторитету свого, підривають його на кожному кроці... Чи не тому ми досі не маємо держави?”.

Яків Гальчевський не один раз доводив свою здатність передати владу, коли бачив, що цього вимагає добро справи. Його власний приклад ідеального воїна Української революції дисциплінував козацтво.

“Перед нами стоїть тернистий шлях із боротьбою, небезпеками, а може, й смертю. Ми йдемо своєю дорогою свідомо,

горді й незламні. Нам ніщо не страшне, навіть муки і смерть, бо ми фанатично налаштовані: до безмежності кохаємо свій край, свою свободу і свій народ. Хоча часом його ненавидимо” [4].

Матвій Цимбалюк народився 21 серпня 1891 року в багатодітній селянській родині в с. Іцка Брацлавського повіту Подільської губернії, яке згодом стало носити промовисту назву Столипіне (нині – с. Тарасівка Тульчинського району Вінницької області). Прабабуся отамана була знана як чаклунка. Її дар перейшов у спадок до нащадків, насамперед, до правнука Матвія. До наших днів дійшли перекази про те, як у брацлавській в’язниці з його рук та ніг самі собою спали кайдани. Також Матвій Цимбалюк володів даром гіпнозу та передбачення, що не раз рятувало йому та його козакам життя. Розповідають, що досить часто Матвій, розкинувши карти, говорив своїм бойовим побратимам: “Чекайте гостей”. І дійсно, через деякий час в село налітали червоні карателі. Підтвердженням сказаного може служити і більшовицький документ від 15 грудня 1920 року: “Банда Цимбалюка в кількості 30 чоловік, з ручним кулеметом, щоденно входить в Столипіне, робились неодноразові облави, захопити поки не вдалося.

Матвій Цимбалюк вирізнявся справедливістю та шляхетністю. Так, мешканці Тарасівки та інших сіл пам’ятають і досі, що отаман Цимбалюк не лише не дозволяв своїм козакам кривдити місцеве населення, а й змушував різних любителів дармового повертати награвоване у селян майно. Не міг Матвій Цимбалюк, як справжній волелюбний нащадок козацького роду, миритися і зі знуцаннями більшовицької влади.

В лютому 1921 р. Матвій Цимбалюк увійшов до складу 144-ї Надбужанської повстанської дивізії Іполита Годзиківського... Квітень 1921 р., однак, виявився нещасливим для Матвія Цимбалюка та для повстанців Тульчинщини в цілому. 14 квітня в губернській газеті “Вісті” з’явилося коротеньке повідомлення про загибель отамана...

Винуватцем смерті Матвія Цимбалюка був повстанець отамана Пушкаря Порфирій Залізняк, який ціною життя ватажка тульчинських повстанців сподівався заслужити ласку та милість із боку більшовиків.

Втім, існує й інша версія, з якою поділилася Надія Юхимівна Цимбалюк. Вірогідно, що отаман Цимбалюк не загинув, а інсценував власну смерть. Зрештою, ніхто не бачив отамана вбитим. До того ж, після війни селом циркулювали чутки про візит якогось незнайомця (відчувалося, що прибув здалеку), який цікавився родиною Цимбалюків... На жаль, ця версія так і не дістала свого логічного продовження [4].

Левченко – майбутній ватажок ладижинських повстанців народився в с. Четвертинівка Ладижинської волості Гайсинського повіту (нині Тростянецького району Вінницької області) в родині малоземельного селянина. Справжнє ім'я Левченка, як стверджував радянський дослідник М. Бугувий у “Нарисах з часів бандитизму на Поділлі”, Єфрем Іванунь.

Під час Першої світової війни майбутній отаман був призваний в армію. Під час служби закінчив школу прапорщиків. Після проголошення Української Народної Республіки віддає свої сили та досвід українському війську. Коли ж армія УНР зазнала поразки, то Левченко в 1920 році організовує із селян Ладижинської волості та червоноармійців-дезертирів партизанський загін чисельністю до 50 чоловік. Майже всі вони загинули у боротьбі.

Левченко, блондин середнього зросту, 25 років, носив черкеську бурку з білою папахою, до якої була прикріплена жовтосиня стрічка. Свій загін в пам'ять Гонти та Залізняка іменував Гайдамаками Зеленого Гаю.

Автор цих рядків також висловлює припущення, що “банда Іваницького”, про яку згадувалось в інформаційних донесеннях червоних, насправді була загоном Левченка (Івануня). “Ватажок банди (Іваницький), – говориться в більшовицькому документі, – мешканець села Четвертинівки, років 30, темно-русявий, повний, одягнутий у френч кофейного кольору та в картузі”. Загін Іваницького налічував 35 кінних і 3 кулемети “Люйс”, оперував у районі містечка Тростянець.

Що ж до відмінностей у словесному портреті, то перший опис, на думку автора, міг належати отаману Лиху (Дорошенку), тим більше, що Левченко організаційно підпорядковувався йому. Та й розпочав активну діяльність загін Лиха наприкінці 1920 р. саме в

районі Четвертинівки. Звідси можлива плутанина не лише в зовнішньому описі, але й у датах, подіях тощо.

Як зазначала розвідка червоних, тактика загону Левченка полягала у “швидкості пересування, в більшості випадків без доріг і вночі, з одного району в інший, нападаючи на сільради, кооперативи і комнезами. При співчутливому ставленні населення в районі дії банди до останньої, розвідка банди зводиться до суспільно-політичної, агітаційної”.

Проте не судилося хороброму отаману дочекатися, як і його бійцям, омріяної волі: 9 серпня 1922 року за дві версти на північний схід від села Уляниця загін було оточено переважаючими силами ворога. В ході бою отаман та дванадцять його побратимів наклали головою [5].

Іов Цісар народився 20 травня 1889 року в с. Степанівка Гайсинського повіту Подільської губернії (нині Теплицький район Вінницької області) в селянській родині Мусія Марковича та Горпини Цісарів.

Унтер-офіцер царської армії. Служив у Першому Заамурському залізничному батальйоні. В 1917 р. повернувся додому. В часи УНР був командиром бронепотяга, який ходив між станціями Гайворон – Гайсин – Самчинці. В 1919 р. разом з дружиною (Таїсією Іванівною Гловацькою) вступив до загону Ананія Волинця. Після 1920 р. діяв у складі з'єднання отамана Лиха (Перший Надбужанський повстанський полк), будучи його першим помічником. Після сварки з Лихом в березні 1921 р. діяв самостійно на чолі загону в 50 – 60 чол., який також називав Першим Надбужанським повстанським полком. А ось як відзначав повстанську працю Чорної Хмари-Цісаря більшовицький автор Микола Буговий: “Перше “діло” Хмари було те, що він деь пограбував цейхгауз червонців і дістав убрання для всієї банди. Усіх одяг у шинелі і будьонівки.

– Ну, хлопці, – говорив він, – треба помститись за смерть Лиха і наших товаришів! Раз мати породила, раз і помирати! Вогнем і мечем пройдемо по Гайсинщині!..” [6].

Мирон Лихо. Шлях ще одного керівника повстанців – Мирона лиха пов'язана з діяльністю отамана Я. Гальчевського на

Правобережній Україні в 1921–1922 рр. 3 січня 1921 р. Я. Гальчевський разом з двома помічниками В. Сензюком та М. Лихом почав займатися пропагандою, організацією інформаційно-розвідницької служби та відновленням повстанського загону[7].

Віктор Чекірда народився 11 листопада 1894 року в родині селян Оникія і Єфросинії в с. Іванківці Проскурівського повіту Подільської губернії (тепер Хмельницька область). Освіту здобував у Проскурівській міській школі.

На початку 1915 р. Віктора Чекірду мобілізували до війська. Скінчивши Першу київську школу прапорщиків, виїхав на фронт, де перебував до 1917-го. Після Лютневої революції брав активну участь в українзації частин російської армії, пізніше в лавах Армії УНР “боровся за самостійність Батьківщини”. Згодом діяв на чолі партизанського загону.

Партизанський загін Чорного Ворона (Віктора Чекірди) був непостійним, козаки збиралися лише на акції. Нальоти здійснювали вночі, нещадно нищачи живу силу ворога, документацію та майно. Випускали політв’язнів.

А вдень отаман знову ставав “радянським службовцем”. Він налагодив ділові зв’язки з багатьма директорами цукроварень, більшість з яких були поляки. Оскільки в цукроварнях стояли червоні гарнізони, Віктор Чекірда мав можливість Perezнайти з командирами багатьох більшовицьких частин. Проводячи з ними дозвілля, діставав багато цінної інформації. Червоні й не здогадувалися, що симпатичний чорнявий юнак і є отим грізним Чорним Вороном, за яким вони не один тиждень полювали [4].

Дорошенко-Якубенко народився у 1888 р. у Кам’янець-Подільському повіті Подільської губернії в родині священика. Лютневу революцію 1917 р. зустрів у царській армії у чині поручника. Вступив до Армії Української Народної Республіки, брав участь у бойових діях і дослужився до звання підполковника. У 1920 р. очолив формування “Перший Надбужанський повстанський полк”.

5 лютого 1921 р. більшовики повідомляли: “Телефонний зв’язок Тернівка – Теплик перерваний. Глибочок і Побірка Соболівської волості зайняті бандою Лиха кількістю 1000 чоловік.

Загін червоноармійців, що перебував у цьому районі, після сильного бою, відступив до Соболівки”.

Навесні 1921 р. партизанські сили 7-го району були об’єднані у 144-ту Повстанську Надбужанську дивізію, сформовану за наказом Симона Петлюри від 24 січня 1921 р. Дивізію очолював отаман Хмара, помічником якого був призначений Лихо. На цю пору загін отамана Лиха нараховував близько 850 бійців і 10 кулеметів. У березні цього року загін здійснив 52 бойові операції, в ході яких було знищено 40 партійних працівників і червоноармійців, відбито 2 тис. пудів зерна і велику кількість лісозаготівельного обладнання.

Загинув отаман Лихо в бою 4-го жовтня 1921 р. [7].

Ананій Гаврилович Волинець (1894–1941 рр.) – полковник Армії Української Народної Республіки, народився 1 жовтня 1894 року в селі Карбівці Гайсинського повіту Подільської губернії в багатодітній селянській сім’ї. Навчався в місцевій церковнопарафіяльній школі, однокласній народній школі в с. Кисляк того ж повіту. Закінчив двокласне училище в Гайсині, Верхньодніпровське середнє сільськогосподарське училище на Січеславщині (Дніпропетровська область).

Ананій Волинець – один з талановитих керівників національно-визвольного, козацько-селянського повстанського руху на Поділлі періоду 1917–1920 рр., визволитель Гайсина від “червоної чуми”, отаман Вільного козацтва Гайсинщини, людина інтелігентного, і водночас сильного, вольового характеру, яка в скрутний для Вітчизни час очолила українців Поділля в боротьбі із московським загарбником. Він був вірним побратимом по зброї інших видатних українських отаманів Поділля – Якова “Орла” Гальчевського та Якова Шепеля. Потрібно відзначити особистий героїзм та відвагу Ананія Волинця, який під виглядом старого діда, що йшов до міста продавати цибулю, чи сліпого лірника, ризикуючи життям, ходив на розвідку. Це був військовий фахівець великого масштабу, організатор повстанських з’єднань і організатор постачання повстанських військ.

Завдяки його зусиллям до лав повітового українського Вільного козацтва, яке тоді відіграє роль української самооборони, записується 5 тисяч чоловік.

Бойовий шлях гайсинського отамана розпочався в листопаді 1918 року, коли він отримавши наказ із Києва, виступив проти місцевої гетьманської адміністрації. Головний Отаман Симон Петлюра призначає його командиром гайсинських повстанців. Таким чином було сформовано Гайсинський курінь Національної гвардії або “курінь смерті”.

У вересні-жовтні 1920 р. у складі Залізної дивізії генерала О. Удовиченка Волинець б’є відступаючих більшовиків. Старшин і козаків цієї дивізії за проявлену мужність, впертість і відчайдушність називали “залізними”. Волинець був арештований органами НКВС, а в 1941 р. засуджений у Вінниці на смерть. Коли Волинця запитали, чи винен він у тому, в чому його обвинувачують, він спокійно відповів: “Ні. Я знаю, що я вмру сьогодні, але пам’ятайте, що ви, починаючи від Сталіна, обов’язково виздыхаєте завтра!” 14 травня 1941 р. його було розстріляно [9].

Семен Васильович Харченко-Харчук, він же отаман Хмара, народився 1886 р. в с. Мордин Летичівського повіту (тепер с. Прилужне Летичівського р-ну). 1908 року Семен закінчив учительську семінарію. Вчителював у селі Гнатівці, поки у 1914 р. не призвали до армії.

Безпосередній начальник Хмари у 1922 році, отаман Орел-Гальчевський так оцінював свого підлеглого: “Хмара був мрійником, закоханим у традиції минулої козаччини. Був трохи хвальком, любив і добре випити... Був патріотом, готовим на смерть. Був відважним, а при тому товариським... Жив більше почуваннями, ніж розсудливістю...”. А ось оцінка більшовиків: “Хмара – ідейний керівник бандитизму в Летичівському повіті... Банда добре обходиться з населенням і не грабує”.

Отамана Хмару арештували в Кам’янці-Подільському під час чергового рейду 15 березня 1924 року. На допиті коли член суду Харітонов запитав: “Чи визнаєте себе винним?”, Хмара відповів: “Юридично так, але політично ні”. На питання, чи ідейно боровся проти “радвлadı”, відповів: “Так, безумовно”. В останньому слові Хмара сказав таке: “Я селянин, який знає історію поневолення українського народу. Мені Україна дорога, якою б вона не була...” Хмару засудили до розстрілу [8].

Брати Бернадські. Повстанський отаман Іван Бернадський родом із села Женишківці тепер Вінковецького району. “В останній час, – читаємо в інформаційному донесенні червоноармійців за вересень 1921 року – в Летичівському, Проскурівському й Ольгопільському повітах з’явилась організована петлюрівська банда під командою якогось Бернадського. В серпні банда ця разом зухвалих операцій привернула особливу увагу органів, ведучих боротьбу з бандитизмом. Встановлено, що Бернадський зв’язаний із закордонними повстанськими центрами, звідки він, очевидно, маючи регулярний зв’язок, отримує директиви. За внутрішньою структурою банда Бернадського представляє точну копію з регулярних частин петлюрівської армії. Бернадський веде діяльну агітацію, поширюючи друковані відозви, головним чином проти продподатку”.

В 1921 р. загін Бернадського налічував до 70 козаків при 2 кулеметах, й здійснив чимало акцій. Так, 21 вересня 8 бійців Бернадського прибули на концерт в с. Женишківці і змусили присутніх співати українську пісню “Ревуть, стогнуть невільники!”, розклеєно відозви до народу. Останній бій Івана Бернадського відбувся уніч на 24 вересня 1921 року. В нерівному бою отаман та п’ять його повстанців загинули.

Місце отамана зайняв його помічник та брат Клим Бернадський. Він зібрав із селян села Великий Олександрів новий загін, із яким 24 вересня 1921 р. здійснив наліт на с. Дашківці, а уніч на 8 жовтня на Бебехи. Незабаром цей же загін здійснив рейд дорогою із с. Шелехове на Женишківці, де вступив у бій з червоноармійцями Київської бригади і захопив у полон ад’ютанта вказаної бригади... 5 грудня 1921 р. Клим Бернадський був убитий у сутичці біля села Пилипи, що за 15 верст від Нової Ушиці [9].

Крім названих отаманів можна назвати ще десятки прізвищ подолян-борців за незалежну Україну у 20-х роках XX ст., яких у радянській історії незаслужено прирівняли до бандитів. Вся їх провина була лише в тім, що вони стали чинити збройний опір Червоному терору, не бажали бути підневільними більшовицької влади, не хотіли йти в комуну, не могли зректися Бога.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів. – Львів, 2000.;
2. Ковалюк Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К. : Вид-во “Діокор”, 2001.;
3. Завальнюк К. В. Провісники волі. – Вид-во “Літинська райдрукарня”, 2005.;
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://unknownwar.info>.;
5. Завальнюк К. В. Левченко – отаман Гайдамаків Зеленого Гаю.;
6. Завальнюк К. В. Отаман Чорна Хмара (Цісар).;
7. Котляр Ю. В. Отамани лиха в історії українського повстанства.;
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://ye.ua/news>.;
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.vinnitsya.svoboda.org.ua>.

Єсюнін С. М.,

*кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)*

ПРОСКУРІВ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ

Українська національно-демократична революція 1917-1920 рр. цікава для істориків не лише в її проявах у масштабах держави, але й на регіональному рівні. Розглянемо події, що відбувались у названі роки в одному із повітових центрів Поділля – місті Проскуріві.

Напередодні подій 1917 р. Проскурів мав 40 тисяч населення (з них 51,5% – іудеї, 27,6% – православні, 19,9% – католики), був важливим транспортним вузлом (дві залізничні станції та паровозне депо Гречани) та військово-стратегічним пунктом (дислокувались два полки та артилерійська бригада, розміщувались штаби дивізійного рівня), мав розвинуту торгівлю (велика гуртова хлібна, соляна та ін. торгівля) та ремісниче-промислове виробництво (серед найбільших підприємств – цукрозавод, два чавуноливарних і механічних заводи, броварня, цегельно-черепичний і кахельний завод, тютюнова фабрика, млини). У місті розміщувались повітові урядові установи, діяло ряд середніх навчальних закладів (реальне і комерційне училища, жіноча гімназія). Отже типове повітове місто того часу, хіба що з доволі великим військовим гарнізоном, що пояснювалось географічним розташуванням неподалік від державного кордону. Цей

фактор наклав відбиток на соціально-економічне життя міста, коли почалась Перша світова війна 1914 р. й Проскурів опинився у прифронтовій смузі. Крім військових частин, у місті з'явилась велика кількість шпиталів, тилових установ, військових складів. До того ж, були введені певні адміністративні обмеження у громадське життя.

З початку 1917 р. Російська імперія погрузла у вирій надскладних соціально-політичних процесів, віддзеркаленням яких стали події, що відбувались як на українських землях, так й в Проскурові. Згадаємо головні з них.

Після Лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд Росії ліквідував органи царської влади. Зокрема, замість повітових справників були призначені повітові комісари. Проскурівським комісаром Тимчасового уряду на початку березня 1917 р. став колишній повітовий справник Шестаков. А от, законодавча та виконавча влада у місті залишалась в руках міської думи, яка виходячи із суспільно-політичних змін провела перевибори міської управи та голови. Міським головою навесні 1917 р. обрали М. Сікору – поважну в місті людину, поміркованого ліберала, який з 1904 р. регулярно обирався гласним Проскурівської міської думи [6, с. 36-38].

Пролетаріат та солдати гарнізону були не задоволені такими незначними змінами у владних структурах, отож zorganizували свій орган місцевого самоврядування: 10 березня у приміщенні реального училища відбулися збори представників від підприємств, гарнізону та ремісничих організацій, на яких було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, яку очолив військовослужбовець Зотенко. Серед 153 обраних депутатів більшість була меншовиків та есерів. Фракція більшовиків складала 3 чоловіки [2, с. 4].²

Представники інтелігенції та дрібної буржуазії міста теж не бажали стояти осторонь суспільно-політичних змін, отож у середині березня 1917 р. створили Комітет об'єднаних громадських організацій. Очолив його лікар С. Полозов [12].

Отож, навесні 1917 р. у Проскурові постали три органи самоврядування: Комітет об'єднаних громадських організацій, Міська Управа та Рада робітничих і солдатських депутатів. Більш потужним, прогресивним та організованим був Комітет об'єднаних громадських організацій, за ініціативою якого із представників вище названих

трьох сил був сформований Загальний Комітет громадських організацій. Перше його засідання відбулось 22 березня 1917 р. На ньому було обрано Голову виконкому Загального Комітету – їм став С. Полозов, а також обрано по 10 представників від Комітету об'єднаних громадських організацій та Ради робітничих і солдатських для поповнення складу міської думи [12].

Літо 1917 р. було насичене кризовими явищами соціально-економічного плану, що відбувались під впливом негараздів на фронті. Восени криза ще більше загострилась, особливо після політичних змін у державі.

26-27 жовтня 1917 р. на звістку про більшовицьку революцію в Петрограді та повалення Тимчасового уряду, в Україні Центральна Рада оголосила про перехід влади в її руки. З цього часу губернські і повітові комісари підкорялися й призначалися Генеральним секретаріатом Центральної Ради УНР. Обов'язки Проскурівського повітового комісара виконував С. Кисельов [7, с. 365]. Одночасно, пожвавлюється український політичний вплив в діяльності міського Комітету об'єднаних громадських організацій. А от Рада робітничих і солдатських депутатів пішла напрямком більшовизації. 28-30 жовтня відбулися перевибори Ради робітничих і солдатських депутатів – під впливом єврейських партій (Бунд, єврейська соцпартія та ін.) та солдат гарнізону, які підтримали більшовиків, нова Проскурівська рада стає більшовицькою. Аби мати вплив на процеси у місті, Проскурівська Рада робітничих і солдатських депутатів підтримала рішення Надзвичайного з'їзду Подільської залізниці про створення загонів Червоної гвардії. Згідно цього рішення на базі Гречанської міліції організовано загін Гречанської Червоної гвардії (у ньому було близько 100 чоловік, на озброєнні 8 кулеметів, 2 гармати) [2, с. 12].

Проте, з поступовим відходом військових із Проскурова (листопад-грудень), Рада втратила свою вагу, а наприкінці січня 1918 р. взагалі припинила існування.

Тим часом, українські та близькі до них сили стали консолідуватись навколо Центральної Ради УНР. 17 грудня 1917 р. було оголошено в № 27 „Известиях Подольского округа по делам о выборах” списки кандидатів до Центральної Ради УНР. Від Проскурова були обрані представники, які поїхали до Києва. За

списком Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) з селянською спілкою пройшов Трохим Верхола, за списком Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), селянської спілки і українських вояків-селян Південно-Західного фронту – Кость Місевич (залізнична станція) і Іван Яшук (кооператив “Самопоміч”), за списком Єврейської соціал-демократичної робітничої партії (Поалей-Ціон) – Хаїм Грінфельд, за списком об'єднаних меншовиків – Борис Перес [12].

У лютому 1918 р., виконуючи умови Брестського миру в справі військової допомоги Центральній Раді УНР у війні з більшовиками, на Україну почали просуватися війська Німеччини та Австро-Угорщини. 20 лютого австрійська армія вступила в Проскурів [1, с. 261].

У квітні була створена Проскурівська повітова охоронна сотня, яка підпорядковувалася українському повітовому комендантові та охороняла найважливіші об'єкти в Проскуріві та повіті. До червня було сформовано ще дві сотні та створено Проскурівський повітовий вартово-охоронний курінь [8, с. 106].

У травні 1918 р., після переходу влади в Україні до Гетьмана П. Скоропадського, відбулася реформа місцевої влади – замість губернських і повітових комісарів були введені посади старост [15, арк. 2].

З кінця весни до початку осені 1918 р. час минув у намаганнях гетьманських урядовців до перетворень і стабілізації. З одного боку відбулися позитивні зміни – припинено суцільний хаос в країні, розпочато процес українізації. З іншого боку – загострилась криза в аграрному питанні, не було досягнуто політичного єднання у державі. До того ж, накладались проблеми геополітичного характеру. Все призвело до того, що у листопаді 1918 р. в Україні влада П. Скоропадського була повалена, а на її місце прийшла Директорія [11, с. 197]. Проте, майже за кілька місяців УНР опинилась у надскладній ситуації – у зв'язку із наступом більшовицьких військ на Київ, Директорія та уряд переїхали до Вінниці, звідки більше як місяць керували збройним захистом УНР [1, с. 263-265].

В цей час на Поділлі значно активізувались пробільшовицькі сили, які, виконуючи рішення своїх керівних органів, взялися

розхитувати тили УНР. 10 лютого 1919 р. підпільний губернський комітет партії більшовиків у Вінниці провів таємну нараду революційних комітетів та прийняв рішення про збройне повстання на Поділлі. Більшовики планували 15 лютого захопити важливі стратегічні пункти, й серед них Проскурівський залізничний вузол. 13 лютого до Проскурова прибула «трійка» губкому для практичного керівництва виступом. Наступного дня відбулася таємна політична нарада, у якій взяли участь місцеві представники більшовиків, Бунду, об'єднаних соціалістів, Поалей Ціону, соціалістичних партій. Секретар Подільського губкому партії більшовиків О. Снегов повідомив присутніх про рішення комуністів підняти у місті повстання проти Директорії. Шанси на успіх він бачив у тому, що організаторам вдалося налагодити зв'язок з більшовицьким активом 8-го Подільського полку, який перебував у Проскурові та обіцяв підтримку. Йому заперечив керівник місцевої організації об'єднаних соціалістів Крупник, нагадавши, що подібне повстання може привести до жертв серед євреїв, адже отаман гайдамацького полку І. Семесенко, який був одночасно начальником Проскурівського гарнізону, ще у січні попереджував єврейську громаду міста про недопустимість участі у збройних виступах проти влади УНР. Представники інших організацій (М. Геліптерман, М. Шварцман, П. Глузман та ін.) висловилися за збройний виступ проти влади. Тут же були мобілізовані єврейські загони самооборони, які від О. Снегова отримали зброю [4, с. 245].

Повстання розпочалося ранком 15 лютого 1919 р. Спочатку все йшло за планом: було захоплено центр міста, піднято частину козаків 8-го Подільського полку, заарештовано представників влади, почали наступ на станцію. На військові ешелони, в яких перебували вірні Директорії війська, напали близько 500 повстанців (у т.ч. 200 солдатів Подільського полку). Як з'ясувалося, вони не мали навіть приблизної уяви про кількість противників у вагонах. А там лише 3-й гайдамацький полк мав понад тисячі козаків, а ще була Запорізька бригада – понад 500 осіб, та інші. То ж коли вірні Директорії війська дали потужний опір, повстанці спочатку розгубилися, а потім почали безладний відступ. На світанку отаман І. Семесенко повів гайдамаків до центру міста. Повстанці, засівши на дахах будинків, почали

обстрілювати наступаючих. Тоді військовики застосували гармати. З цього часу повстання пішло на спад. Запоріжці та гайдамаки швидко придушили локальний опір, а 8-й Подільський полк повністю роззброїли. Організатори повстання, усвідомивши поразку, покинули місто.

Підштовхуючи переважно єврейський за складом пролетаріат Проскурова до збройної боротьби проти УНР, більшовики явно переоцінили свої сили і шанси на успіх. Повстання завдало нищівного удару українсько-єврейським відносинам, його сприйняли як ворожий акт проти УНР, а учасників – як антиукраїнську силу, що представляла більшовицький радикалізм. Проте, повстанці втекли, а постраждалими у цій ситуації виявилось мирне єврейське населення. Адже отаман І. Семесенко того ж дня прийняв рішення – проголосив перед військом антисемітську промову, і повів козаків у єврейські квартали карати їх мешканців. Останні й стали заручниками політичного авантюризму місцевих ліво-радикалів, підтриманого єврейськими соціалістичними партіями. Погром приніс жахливі жертви – кількість вбитих становила близько тисячі осіб [4, с. 246].

Директорія та Уряд УНР вжили негайних заходів до припинення погрому, а вже 21 лютого до міста прибув головний отаман С. Петлюра. За його наказом була роззброєна частина І. Семесенко і віддано розпорядження про створення спеціальної комісії для розслідування погрому, а постраждалим єврейським родинам згодом виплатили компенсації [3].

До військових і соціальних потрясінь додалась страшна епідемія “іспанки” (грип). Вона почала поширюватись на Поділлі і в Проскурові у жовтні 1918 р. й досягла піку взимку 1919 р. Взагалі епідемія тривала майже 5 місяців і за цей час померло сотні хворих [13].

Тим часом, українсько-більшовицький фронт в районі Києва – Житомира був під загрозою прориву. Наприкінці лютого 1919 р. із фронту знято було частини Українських Січових стрільців та у березні переведено їх у Проскурів і Старокостянтинів для відпочинку та реорганізації. У Проскурові перебували 1-й та 3-й піхотні полки, артилерія, кулеметники, кіннота, формувався новий 5-й піхотний полк. З полків були сформовані дві дивізії, які об'єднали в Групу

Січових стрільців. Командиром групи затверджено Є. Коновальця [10, с. 183-185]. Додамо, що у цей час в місті видавалась газета «Стрілецька Думка» – друкований орган вояк-січовиків.

Після поразки військ УНР у районі Козятина українські державні установи 6 березня 1919 р., переїхали до Проскурова, де перебували до 21 березня. Відбуваються державні наради УНР за участю членів Директорії, уряду, представників партій та громадських організацій. Саме в Проскуріві пройшло останнє засідання Директорії у повному складі [5, с. 299]. 15 березня для зустрічі з Директорією прибула делегація ЗОУНР на чолі з Є. Петрушевичем [1, с. 297]. 21 березня 1919 р. для припинення просування Червоної Армії на Бердичівсько-Житомирському напрямку з міста вийшли частини Українських Січових стрільців. Одночасно Проскурів покидають уряд УНР та Директорія [10, с. 210].

Згодом, після тривалих боїв, війська УНР вимушені були відступити з Поділля. Отож, 6 квітня 1919 р. частини 2-ї Української Радянської дивізії О. Ленговського здобули Проскурів. В місті була встановлена радянська влада [2, с. 25].

Місто знову повернулося до УНР 6 червня 1919 р. Українська армія після проведеного загального наступу на більшовицькому фронті силами Запорізького корпусу здобула Проскурів [10, с. 232]. А вже 10 червня у місті сталася сумна для українського війська подія – був звинувачений у державній зраді та заарештований командир Запорізького корпусу отаман П. Болбочан. 12 червня 1919 р. над отаманом відбувся скороспілий військово-польовий суд, який виніс йому смертний вирок. Арешт і страта П. Болбочана, видатного військового та патріота України, стала результатом політичних суперечок в політикумі УНР.

У прифронтовій зоні Проскурів перебував до 6 липня, коли 1-а Українська радянська дивізія М. Щорса під час Проскурівської операції, зламавши опір армії УНР, здобула місто [2, с. 26].

29 липня 1919 р. в ході об'єднаного наступу армії УНР та Галицької армії ЗОУНР містом знову оволоділи українські війська [10, с. 257]. До кінця листопада Проскурів перебував під владою УНР. Столичні функції на той час виконував Кам'янець-Подільський, а Проскурів був важливим опорним пунктом молодої держави. Серпень

та вересень минули більш-менш спокійно, поступово налагодилось мирне життя, відновили роботу навчальні заклади, запрацювали деякі підприємства. У серпні 1919 р. місто навіть відвідав з гастроллями Нововільвський театр, в якому блискуче грала видатна драматична актриса та оперна співачка Катерина Рубчакова [9, с. 207].

Але, погіршення зовнішньополітичного стану та початок військового наступу на українські землі одразу трьох сил (більшовиків, поляків та Добровольчої армії А. Денікіна) на початку листопада 1919 р. знову змусили українські війська відступати. 16 листопада уряд УНР та Директорія залишають Кам'янець-Подільський та переїжджають до Проскурова, де перебували до 21 листопада, поки не виїхали далі на північний захід [1, с. 307]. А вже 25 листопада Добровольча армія А. Денікіна, прорвавши фронт армії УНР, заволоділа Проскуровом. Однак, поразки денікінців на фронті з більшовиками, заставили їх через декілька днів залишити місто. 2 грудня 1919 р. до Проскурова, залишеного армією А. Денікіна, увійшли польські війська. Місто перебувало під польською владою до липня 1920 р. [4, с. 249].

До військових проблем додавались соціально-економічні. У зв'язку з нестабільністю фінансового ринку та відсутністю обігових грошей, розпорядженням міського голови М. Сікори на території міста введено в обіг місцеві грошові знаки – бони. Емісію проводив Проскурівський міський банк. Бони перебували в обігу протягом 1919-20 рр.²⁹ До того ж, у грудні 1919 р. на Поділлі спалахнула епідемія тифу. Серед найбільш постраждалих міст – Проскурів [14].

У січні-лютому 1920 р. Проскурів і прилеглий район був перетворений польською владою на опорний військовий пункт. Тут зосереджено польську піхотну бригаду, 8-му дивізію, три піхотних полки 12-ї дивізії, два кавалерійських полки [6, с. 43].

У квітні 1920 р. після підписання конвенції між УНР та Польщею на Поділлі повертається уряд УНР. 7 червня 1920 р. до міста прибуває уряд УНР, який перебував у Проскурові до кінця червня [1, с. 309].

6 липня 1920 р. після прориву польсько-українського фронту в районі Житомира, 8-а Червонокозака дивізія В. Примакова оволоділа

Проскуровом. В місті розгорнули діяльність радянські органи влади [2, с. 29-31].

27 вересня 1920 р. після масштабного наступу армії УНР українські війська зайняли Проскурів, взявши в полон 2800 червоноармійців та 4 бронепотяги. В місті встановлена влада УНР [6, с. 43]. Але, вже 18 листопада в ході масованого наступу Червоної Армії, кавалерійська бригада Г. Котовського та 135-а стрілецька бригада М. Голубенка після бою з українськими частинами групи генерала-хорунжого А. Загородського заволоділа Проскуровом. На Поділлі та у місті остаточно встановлена радянська влада [2, с. 31].

Таким чином, розвиток подій в Проскурові у 1917-1919 рр. віддзеркалював події, що відбувались як в імперії, так й на українських землях. Від початку 1919 р. до кінця 1920 р. місто перебувало у центрі державотворчих і військово-політичних процесів у боротьби за створення незалежної Української Народної Республіки. Місто пережило ряд трагічних сторінок, стало свідком важливих боїв, тричі дало притулок Директорії та уряду УНР. Все це зробило історію Проскурова в добу Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. доволі насиченою.

Список використаних джерела та література:

1. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів: хронологічний довідник. – К., 1995. – 687 с.;
2. Гуменюк С. За владу Рад (1917-20). Методична розробка. – Хм., 1981 – 32 с.;
3. Життя Поділля. – 1919. – 23 лютого.;
4. Завальнюк О. Проскурів в часи Директорії // Хмельниччина: роки становлення та поступу. – Хм., 1997. – С.244-251.;
5. Завальнюк О., Петров М. Кам'янець-Подільський іррегулярний державний і політичний центр УНР в 1919-1920 рр. // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – К.-П., 1995. – С.299.;
6. Єсюнін С.М. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – 126 с.;
7. Єсюнін С. Кисельов: від “молодшого юриста” до губернського старости // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – К.-П., 2000. – С. 365-372.;
8. Єсюнін С. Проскурівський повітовий вартово-охоронний курінь (1918р.) // II Міжнародна наукова конференція: Гетьман П.Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С.106-109.;
9. Єсюнін С.М. Катерина Рубчакова: сторінки біографії видатної актриси // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 березня 2012 р.) – Хмельницький, 2012. –

С.205-208.; 10. Історія Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.,1992. – 347 с.; 11. Лозовий В. Антигетьманське повстання. //Поділля і південно-східна Волинь. Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. – Стара Синява, 1998. – С. 197-199.; 12. Омелянович М. Проскурів у розрізі соціально-культурних нашарувань // Освіта Проскурівщини. Бюлетень окружної інспекції народної освіти. – 1929. – Ч.1-2-3.; 13. Село. – №34-35. – 1918. – 19 вересня.; 14. Село. – №23. – 1919. – 12 грудня.; 15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.1064. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 2.

К. В. Завальнюк,

кандидат історичних наук

(м. Вінниця)

ПОДІЛЬСЬКИЙ ОТАМАН “ХМАРА” (С. В. ХАРЧЕНКО) (1886–1924)

Одним із найвизначніших та найдієвіших отаманів періоду 20-х рр. XX ст., які народились на території сучасної Хмельницької області, був Семен Васильович Харченко (псевдо “Хмара”). За свідченням безпосереднього начальника Хмари, командира Подільської повстанської групи Якова Гальчевського – Орла, “Хмара був мрійником, закоханим у традиції минулої козаччини. Мав тенденції зарозумілості. Був трохи хвальком, любив і добре випити. Та був патріотом, готовим на смерть. Був відважним, а при тому товариським. Він жив більше почуваннями, ніж розсудливістю – орієнтаційний смисл був у нього слабо розвинутий. Хто йому імпував, до того він був карний, дисциплінований; але якщо Хмара кого не любив, то заховувався виключно, хоча б це був і його зверхник” [15, с. 152].

Семен Харченко-Харчук (отаман Хмара)

Народився С. Харченко 1886 року в с. Мордин (нині – с. Прилужне) теперішнього Летичівського району Хмельницької

області у селянській родині. Батьки його, хоч і мали три десятини землі, але зуміли дати сину добру освіту. Відомо, що у 1908 р. він закінчив Вінницьку учительську семінарію, після чого деякий час учителював у с. Гнатівка Летичівського повіту [13, с. 180]. У 1912 р. Семен Харченко вступає до партії українських есерів і входить до складу її київської організації [11, 4.11].

З початком Першої світової війни сільського вчителя С. Харченка мобілізують на фронт. Після закінчення у жовтні 1915 р. 1-го Київського військового (піхотного) училища С. Харченко у чині прапорщика потрапляє на Західний фронт у 15-ту дивізію. До березня 1916 р. був командиром команди розвідників. Після поранення лежав у госпіталі під Ригою. Далі С. Харченко вже у званні штабс-капітана (1917 р.) воював у складі 498-го Оргіївського піхотного полку 125-ї дивізії 5-ї армії, а згодом служив на Румунському фронті помічником коменданта та завідуючим господарством на 5-му етапі. За особистий героїзм та відвагу на фронтах Першої світової війни був нагороджений орденом Святого Станіслава та Георгіївським Хрестом [15, с. 147-148].

В грудні 1917 р. С. Харченко демобілізується із війська. Із січня до травня 1918 р. вчителює, а згодом вступає до Співки споживчих товариств у Деражні [15, с. 148]. За часів Центральної Ради брав активну участь у громадській роботі, зокрема, входив до складу ЦК Селянської спілки. За гетьмана П. Скоропадського був на цивільній службі у Вінниці, працював у продовольчій управі військового відомства [13, с.180]. Перебуваючи в опозиції до політики гетьманської адміністрації, безпосередньої участі в повстанні проти гетьмана, однак, не брав.

У лютому 1919 р. С. Харченко демобілізується до війська Директорії. В травні того ж року він – ад'ютант командира одного з куренів 6-ї Запорізької дивізії полковника Івана Литвиненка. У складі цієї дивізії в червні 1919 р. брав участь у боях за Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський та Проскурів, а згодом у поході на Київ та відступі на Житомир і південний захід. Під Браїловим Харченко разом із запоріжцями три тижні вів оборонні бої проти більшовиків, а далі відступив на Головинці та Межирів. Восени 1919 р. під Межирівом потрапив у полон до денікінців і був хворим

доставлений у Вінницю до в'язниці, з якої йому вдалося втекти [15, с. 148]. Взимку 1919–1920 рр. подався до Польщі, де приєднався до залишків своєї дивізії, з якими навесні 1920 р. повертається з боями на Україну. Невдовзі, через публічну критику поляків, які ставилися до українського населення як до поневоленого народу, зазнає арешту.

Звільнившись з полону, С. Харченко організовує 1-й Летичівський партизанський відділ, на чолі якого піднімає повстання проти поляків. Логіка боротьби “проти польського поневолення” приводить його до більшовицької Червоної армії, яка видавалася природним союзником у цій боротьбі. Саме із названої причини загін С. Харченка опиняється у складі бригади червоного командира Калашникова, яка вела наступ углиб польської території [13, с. 181].

Після ганебного відступу червоних з Польщі С. Харченко опиняється на Поділлі. Тут, відчуваючи постійну недовіру до себе з боку червоного командування, він влаштовується на роботу діловодом у Летичівський повітовий продовольчий комітет. Однак, дізнавшись про намір штабу бригади його заарештувати, переходить на нелегальне становище. Невдовзі С. Харченко через петлюрівського старшину Курковського встановлює зв'язки із Партизансько-повстанським штабом Ю. Тютюнника. Разом із Курковським, а також місцевими мешканцями Антончиком, Сичем та Гвідоном Качуровськими, С. Харченко організовує підпільний Повстанський комітет Летичівського повіту, завданням якого була організаційна робота з метою підготовки повстання на випадок виступу з-за кордону українського війська [3, арк. 23]. Окрім цього, С. Харченко від головного повстанського штабу отримує у 1921 р. повноваження начальника Летичівського, Проскурівського та Ново-Ушицького повстанського району [13, с. 180].

Одна з перших офіційних звісток про повстанську діяльність загону С. Харченка-Хмари відноситься до вересня 1921 р. Зокрема, за даними підвідділу по боротьбі з бандитизмом при Подільському губчека від 30 вересня 1921 р. повідомлялося, що “у Війтівецькій волості оперує банда Харчука, колишнього діловода Летичівського повпродкому, в 10 чоловік, яка іменує себе “Хмара”, банда озброєна шаблями, гвинтівками і револьверами, одягнуті в червоноармійську

форму. (...) Харчук ідейний керівник бандитизму в Летичівському повіті, іменує себе полковником повстанського загону (1-й Повстанський Український полк. – Авт.), на що має мандат У.Н.Р., ним вбитий робітник-комуніст Щедрівського цукрового заводу біля ст. Гута. Банда добре обходиться з населенням і не грабує” [5, арк. 281]. До речі, це ж джерело подавало і словесний портрет отамана. За ним, Хмара “одягнутий у чумарку, червоний картуз, білий плащ, середнього віку, голений, з маленькими чорними вусиками, говорить хрипло” [5, арк. 281].

Напередодні Другого Зимового походу загін Хмари нараховував 42 вершники, з них “майже половина була старшини, решта селяни та інтелігенти з округи, більшість шибайголови, як – от Березницький, Бернадський та інші” [10, с. 147].

Надвечір 10 жовтня 1921 р. Хмара, отримавши наказ від Ю. Тютюнника, на чолі 10 кінних вирушив до місця постою Головного повстанчого штабу. Разом з ним були хорунжі Гребенюк та Липовецький, сотник Кириченко, поручники Звягин, Зоренко, підхорунжий Бернадський, козак Донець та інші. Рештки загону, на час відсутності отамана, очолив сотник Антончик. Останній, провівши Хмару за Проскурів, повернув назад увечері 11 жовтня. Тим часом Хмара разом із своїми козаками та старшинами уночі з 12 на 13 жовтня перейшов Збруч. Згодом, відбувши нараду у Тютюнника, став очікувати початку операції [10, с. 147-148]. Нарешті 2 листопада 1921 р. Київська повстанська дивізія, у складі якої перебував і кінний полк під командуванням сотника Хмари, вирушила у напрямку кордону. Виконуючи наказ генерала – хорунжого Ю. Тютюнника, Хмара в одному із прикордонних містечок роззброїв кінну польську жандармерію. Таким чином, повстанцями було здобуто 20 коней і значну кількість зброї [10, с. 91].

У ніч на 4 листопада 1921 р. кінний відділ Хмари у складі Волинської групи Ю. Тютюнника перейшов Збруч і рушив углиб підрадянської України. 5 листопада Хмара разом з відділом розвідників (15 вершників) та підричників (8 чол.), яким командував підполковник Іван Ремболович, заїхав у село Бондурівку. Один селянин повідомив Ремболовича, що у церкві, де в цей час

відбувалася служба Божа, перебуває декілька москалів і серед них – комуніст, який розстріляв власноручно чимало українців.

“Коли Служба Божа закінчилася й люди почали виходити з церкви, – оповідав згодом Іван Ремболович, – то одним із перших вийшов і комуніст у червоній шапці. Сотник Хмара підійшов до нього зі словами: “Товаришу, ви заарештовані!”

“Что? – гукнув комуніст. – Кто меня смеет арестовивать?! Да ви знаєте, кто я такой?!”

“Знаю, – відповів сотник Хмара, – ти комуніст, а я українець!” – і міцний кулак сотника Хмари опустився на хижу московську твар комуніста.

По переведенню трусу в комуністській кишені було знайдено реєстр осіб, яких він власноручно розстріляв: число їх доходило до 53” [10, с. 93]. Цей список і вирішив долю комуніста: після вироку польового суду його було повішено в с. Пісках.

Брав участь Хмара і в нападі на м. Коростень, – важливий залізничний вузол на Поліссі, а також в останньому драматичному епізоді Другого Зимового походу 17 листопада 1921 р. під с. Малі Міньки, звідки йому разом із штабною сотнею вдалося врятуватися втечею. Після цього був табір для інтернованих № 10 у Каліші. Там Хмару прийняли до свого товариства вояки 3-ї Залізної дивізії генерала Олександра Удовиченка. Відтак Хмара-Харченко стає сотником 3-го кінного полку 3-ї Залізної стрілецької дивізії [15, с. 151].

На початку червня 1922 р. Хмара, якому набридли табірні безпросвітні будні, повертається на батьківщину для продовження повстанської антибільшовицької боротьби. В с. Сахни, що на Летичівщині, відбувається його зустріч з командиром Подільської повстанської групи отаманом Яковом Гальчевським-Орлом. Після щирої та відвертої бесіди Хмара визнав зверхність Я. Гальчевського-Орла, якому підпорядковувались усі повстанські загони та організації Поділля, а також отримав призначення на коменданта 4-ї кінної бригади у складі Подільської повстанської групи (з кінця червня 1922 р.) [13, с. 181].

Вже на початку серпня 1922 р. загін Хмари, який перебував у засідці в лісі вздовж шляху на містечко Зіньків, влучним та

шквальним кулеметним вогнем вніс велику паніку у лави 3-го кінного полку 1-ї кінної дивізії Червоного козацтва, чим спричинився до його повного розгрому [15, с. 175-176]. Також отаман Хмара брав участь у сміливому та успішному нападі повстанців у ніч на 5 серпня 1922 р. на м. Бар, під час якого було розгромлено приміщення парткому, виконкому, телефонної станції, поштово-телеграфної контори, міліції та ДПУ, вбито комвзводу загону ЧОН, наглядача райміліції та одного червоноармійця [2, арк. 85]. Такими ж блискучими були напади на Ялтушків (07.08.1922 р.), Летичів (10.08.1922 р.) та інші населені пункти [13, с. 181]. Що стосується Летичева, то до повстанців дійшли чутки про звірства, що їх чинили більшовики над арештованими українцями. Після детальної розвідки місто було здобуте блискавичним наскоком повстанців силою до 200 шабел 10 серпня 1922 р.

Ось як повідомлялося про цю подію в оперативному зведенні штабу Подільської губернської дільниці: “В ніч з 9 на 10 серпня банда Гальчевського чисельністю біля 200 кінних при кулеметах увійшла в м. Летичів з південного боку. В місті бандою спалено волвиконком, всі справи виконкому, розбила телеграфно-телефонну станцію, розграбувала райфілію ЄСТ і декілька лавок, підпалила міст через р. Вовк, випустила з допру всіх кримінальних і політичних злочинців, всього біля 20 чоловік, з яких 15 пішло з бандою. Отаман банди Гальчевський в 6 годин 10/8 біля приміщення волвиконкому здійснював огляд банди. Гальчевський одягнений у форму червоного командира полку з орденом Червоного прапора, іменуючи себе воєнкомом 7-го полку, а в наказах підписується “Орел”. У місті бандою розклеєний наказ за №1 [по] Червоній Армії, розташований на Поділлі, який вимагає негайного переходу частин на бік повстанців і вбивства командирів і комісарів, які п’ять років розорюють рідний край “Україну”. Після цього повстанці 10 серпня о 6-й годині ранку пішли у напрямку села Війтівці (8 верст на південний схід від Летичева)” [6, арк. 345].

Під час штурму допру, оточеного шестиметровим колючим дротом, повстанці зірвали двері, нещадно порубавши перед цим обеззброєну охорону.

“В одній кімнаті, – описував побачене Я. Гальчевський, – була “мордовня”. На цементовій долівці крові, як у різні: стік крові провадить рівчаком у кут – на стінах плями крові, присохлого мозку. Всюди валяються шматки волосся зі шкірою, шкіри з вирваним м’ясом, зуби, сухі очі, видовбані загостреними чайними ложечками; повиривані нігті, повиломлювані пальці, обрізані вуха, носи... На стінах знаки від револьверових куль. Два віконця, що виходили на подвір’я, запхані повстю і загратовані.

З огидою виходимо з цієї різни людей. Козаки ламають другі штаби і двері. Та двері не піддаються, бо міцно оковані. Знаходяться ключі. Відчиняємо двері навпроти мордовні чрезувайки. Тут сиділо душ 10 людських істот, різного віку – чоловіки і жінки. Одна була з малою дитиною. Нічого не питаємо, хто вони, звідки, за що сидять. Хутчій кажемо їм іти на волю. Даю наказ випроводити до “бойні” 8 чекісток і чекістів та негайно розстріляти: їх кров змішалася в ринштоку з кров’ю їхніх жертв” [15, с. 184].

В постійних боях та зіткненнях із переважаючими силами ворога Подільська повстанська група зазнавала все нових і нових втрат. Чимало старшин і козаків групи були фізично та морально виснажені. У цих умовах Я. Гальчевський вирішує перевести усіх бажаючих учасників групи за кордон, а решті запропонувати перейти у підпілля.

Перед своїм відходом за кордон повстанці 1 вересня 1922 р. без жодного пострілу захопили у Проскурівському повіті Левадський цукровий завод. “Банда чисельністю близько 120 вершників при 7 кулеметах і одному бомбометі, – зазначали більшовицькі джерела, – відрекомендувалась коменданту заводу як полк Червоної дивізії і була допущена на територію заводу. Виставивши в потрібних пунктах караули, банда забрала все, що було необхідно і рушила до кордону без будь-якого переслідування” [15, с. 210].

2 вересня 1922 р. повстанці в кількості 57 вершників (серед них був і отаман Хмара) успішно переправились через Збруч на польський бік. У м.Гусятин польською владою для них було організовано добровільний збір продуктів серед населення та влаштовано вечір з музикою [7, арк. 58]. Все ж, недовго козаки перебували за Збручем. Туга за рідним краєм знову покликала їх

назад: вже в першій половині листопада 1922 р. більшовики повідомляли про появу загону Я. Гальчевського у 16 чоловік (серед них був і отаман Хмара) на радянському боці. Зокрема, повідомлялося про бій, який повстанці вели в ніч на 18 листопада 1922 р. в с. Мала Тернівка з місцевим комуністичним осередком та агентурою ДПУ. У цьому бою смертю хоробрих загинув сотник Онисим Грабарчук, проте, зазнали втрат і більшовики [2, арк. 287].

Через постійні зіткнення з ворогом ряди повстанців поступово танули. До того ж, насувалася зима. Через це повстанці знову повернулися за кордон, аби нагромаджувати сили для подальшої боротьби. За Збручем Я. Гальчевський склав із себе повноваження командира Подільської повстанської групи у зв'язку із новим призначенням. Новим командувачем групи 5 березня 1923 р. він призначив отамана Хмару, підвищеного за бойові заслуги до звання підполковника Армії УНР. Ось що, зокрема, було сказано про це призначення у наказі командуючого повстанськими загонами і організаціями Правобережжя України полковника Орла – Гальчевського від 5 березня 1923 р.: “Наказую Вам вступити до командування повстанськими загонами і організаціями на Поділлі в межах 8 північних повітів. Ви є репрезентант ідеї і уряду У.Н.Р., а у військовім, судовім і адміністративнім відношеннях користуєтесь правом командира корпусу. В боротьбі з московською окупаційною владою керуватись інтересами Батьківщини і законами У.Н.Р. Наказую своїх підлеглих проїняти духом точного і безрозсудного виконання наказів зверхніх повстанських інстанцій; потрібно уміти поступитись інтересами свого “я” перед інтересами свого народу. В боротьбі з окупантами ні перед чим не зупинятись” [15, с. 215].

У квітні 1923 р. повстанці Я. Гальчевського числом у 20 добре озброєних чоловік знову з'являються на Поділлі. Однак, більшовицькій агентурі стало відомо про їхні плани і тому вони були змушені повернутися назад, аби ретельно підготуватися до нового, успішнішого походу. Такий похід, який готувався в умовах суворой конспірації, став можливим на початку липня 1923 р. Таким чином, 1 липня 1923 р. Подільська група Гальчевського чисельністю у 20 чоловік, яка складалася з відділів Хмари та сотника Якова Галука, частинами перейшла через Збруч неподалік від с. Теремківці [4, арк.

218]. Після цього, відокремившись від основного ядра, загін Галюка направився у Кам'янецький район, а Хмари – у Жмеринський. Надалі в інформаційних зведеннях більшовиків згадується, що станом на 22 липня 1923 р. загін Хмари у 6 чоловік при одному кулеметі “Люйса” оперував у Вовковинецькому районі, звідки в кінці місяця направився в Новоушицький район у бік румунського кордону [8, арк. 82, 94]. Восени 1923 р. загін Хмари був частково розгромлений, а сам отаман змушений перейти кордон, до окупованої поляками Західної України [13, с. 182].

Навесні 1924 р. Хмара вкотре переходить польсько-радянський кордон, аби знову проводити у ворожому тилу відплатні акції. Проте, завдяки сексотам, 15 березня 1924 р. був схоплений агентами ДПУ у Кам'янці-Подільському [14, с. 284]. Відтак отаман Хмара опинився у вінницькій в'язниці у камері № 6, де також сидів повстанець Юрій Городянин-Лісовський (пізніше – письменник Юрій Горліс – Горський, який доніс до нас слово про Семена Харченка-Хмару, написавши книгу “Отаман Хмара”). Саме завдяки Ю. Горлісу-Горському ми і дізнаємося про те, яких фізичних та душевних страждань упродовж довгих місяців ув'язнення зазнавав отаман Хмара, який до 8 серпня 1924 р. перебував у повній ізоляції. “Коли кінчилося півроку заточення в тюрподі, – свідчив Ю. Горліс-Горський, – в камері № 6 вже не було отамана Хмари, душа якого горіла величною ідеєю, який во ім'я неї з одвертими очима йшов назустріч небезпеці й смерті, що в боротьбі і крові шукав ліків на біль за волю Нації. Його вбила тиша, темрява, голод, щовечірнє нудне доживання смерті...” [1, с. 31].

29 жовтня 1924 р. було сформовано розпорядчу раду Надзвичайної сесії Подільського губернського суду у складі Ізраїля Леплевського (голова), Іванова та Харитонова. Губернським прокурором виступав Бомаш [14, с. 285].

Суд над отаманом Хмарою та його 6-ма соратниками (козаками Яковом Бондарем, Іваном Покидьком і Автономом Полярушем зі Стасьового Майдану, сахнівськими повстанцями Пилипом Івановим і Микитою Топорівським, а також підпільником Василем Яблунівським) відбувався у Вінниці 1–2 листопада 1924 р. [13, с. 182].

У день відкриття судового засідання губернська газета “Червоний край” у статті “Справа бандита Хмари” писала: “Бандит Хмара належить до найбільш завзятих і активних ворогів радянської влади.

Згадаємо дещо з його діяльності. Хмара-Захарченко на протязі кількох років керує в Лятичівському районі широкою підпільною організаційною роботою, скерованою на підготовку повстання проти радянської влади. Він “працює” в тісному контакті з Тютюнником (який одержав амністію), Гальчевським, “начальником охорони” Петлюри – Чеботарйовим. Ідейне керівництво Хмара мав з-за кордону, й кілька раз був у Польщі для особистого одержання директив.

Користуючись тим великим довір’ям, Хмара одержував відповідальні доручення командування всіма кінними силами при штабі Тютюнника, був помічником Гальчевського й т. д.(...)

Багато розбишацьких нападів виконав Хмара на радянській території. Він та його банда вбила протягом кількох років чимало партійців – відповідальних робітників, в числі яких були: командір бригади 71, командір полку 10 Черказдивізії, начальник й помічник райміліції, нач. карного розшуку в районі, багато червоноармійців, радянських робітників та громадян, Хмара виконав багато нападів на міста (Лятичів, Бар, Ялтушків й инш.). Крім того, Хмара нападав на цукроварні й т.д.

Ці злочини достаточні для того, щоб охарактеризувати “діяльність” Хмари” [12].

У наступному репортажі із судового засідання ця ж газета відзначала, що “на допиті Хмара старається давати ясні, точні відповіді. Говорить по-українськи” [11, 4.11]. На запитання заступника голови губсуду Харитонов, чи визнає він себе винним, Хмара чистосердечно відповів: “Юридично так, але політично ні” [11.4.11]. Далі Харитонов запитав у Хмари, чи ідейно він боровся проти радвлади, на що отаман відповів: “Так, безумовно” [11, 4.11]. Також отаман зізнався, що “він був проти політичної лінії радвлади в справі національного питання, особливо щодо українців” [11, 4.11].

2 листопада 1924 р. о 21-й годині було оголошено вирок суду, за яким отамана Семена Харченка-Хмари, вчителя Василя

Яблунівського та Пилипа Іванова засуджено до розстрілу. Такий же присуд очікував і на інших повстанців, однак суд, враховуючи їхній соціальний стан, замінив розстріл на 5 років в'язниці із суворою ізоляцією [11, 5.11].

Копію вироку в'язням – смертникам було вручено 3 листопада о 17-й годині [9, арк. 89]. Того ж дня вони написали прохання на ім'я голови Надзвичайної сесії Подільського губсуду І. Леплевського про клопотання ним перед ВУЦВК про помилування [9, арк. 94-96]. Однак, вже наступного дня із губернської прокуратури прийшло повідомлення, що у їхньому проханні про подачу телеграми про помилування відмовлено, оскільки “в законах У.С.Р.Р. немає жадних вказівок на право Прокуратури порушити таке питання” [9, арк. 101].

Страту повстанців більшовики приурочили до свого свята – дня Жовтневої революції (7 листопада 1924 р.). Втім, як свідчить у своїх спогадах Ю. Горліс-Горський, повстанці – смертники, як і належить справжнім козакам, кинули своїм катам виклик. Перебуваючи у камері смертників, майже добу вони вели нерівний бій з охороною, маючи під руками лише цеглу. Вже мертвому Хмарі комендант в'язниці Рубцов розтросив череп прикладом карабіна. Понівечені тіла убитих козаків кати закопали на старому польському цвинтарі на Калічі у Вінниці [13, с. 182]. “Багато тих горбків на Україні, – з гіркотою промовляв Ю.Горліс-Горський. – Невпинно зростає їх число. Ніхто не знає імен тих, хто лежить під ними. Ніхто не ставить на них хрестів. Ніхто не приносить вінків та квітів. Лише дерева та бур'яни шумлять над ними хвалу побореним” [1, с. 40].

І все ж, справа Семена Харченка-Хмари, як і багатьох інших самовідданих борців за Україну, не пропала марно. Пригадуються його пророчі слова, мовлені ним у в'язниці Ю. Горлісу-Горському: “Коли ж загину, як будеш живий, – передай колись привіт товаришам, всім, хто боровся і хто ще буде боротися... Най колись у Вільній Батьківщині й мене спімнуть незлим словом...” [1, с. 34].

Мрії Хмари про Вільну Батьківщину уже збулися. Тепер на черзі – зробити її квітучою і щасливою, такою, якою її уявляв собі подільський козацький отаман Семен Харченко-Хмара.

Список використаних джерел та літератури:

1. Горліс-Горський Ю. Отаман Хмара // Дзвін. – 1992. – № 9–10. – С. 9–40.; 2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф.Р-195. – Оп. 3. – Спр. 397.; 3. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 29.; 4. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 52.; 5. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 81.; 6. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 84.; 7. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 85.; 8. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Спр. 86.; 9. ДАВО. – Ф. Р- 1882. – Оп. 1. – Спр. 12.; 10. Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 240 с.; 11. Д. С. Бандит Хмара перед радянським судом // Червоний край. – 1924. – 4, 5 листоп.; 12. Д. С. Справа бандита Хмари // Червоний край. – 1924. – 1 листоп.; 13. Завальнюк К. В. Провісники волі. – Літин : Літинська райдрук., 2005. – 352 с.; 14. Коваль Р. М. Багряні жнива Української революції. – К. : Український письменник, 2005. – 398 с.; 15. Коваль Р. М. Отаман святих і страшних. – К. : Просвіта, 2000. – 288 с.

Ковальчук О.Л.,
викладач (м. Хмельницький)

МАСШТАБНА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

Які проблеми українців і України є найбільшочішими сьогодні? Якщо про це запитати українця, то швидше всього мова піде про відсутність добре оплачуваної роботи, про мізерні пенсії, про незадовільну якість медицини, про хабарництво чиновників, про відсутність державної уваги до молоді, про побори в школах, наркоманію, проституцію, СНІД і, звичайно, про військові дії на сході нашої миролюбної держави.[1]

Разом з тим, країна потребує змін. В них зацікавлені щонайменше 80% наших громадян, що за даними ООН живуть за межею бідності. Але в змінах не зацікавлені олігархи. Їх статки ростуть з четвертою космічною швидкістю – навіщо ж щось міняти. А саме олігархам належать основні (та й не тільки основні) українські телеканали. Така інформаційна політика ведеться, щоб український народ ніколи не піднявся з колін.

У Китаї був такий філософ і військовий діяч Сунь Цзи (VI століття до н.е.). Широко відомі його настанови про те, як ослаблювати свого супротивника і руйнувати його здатність до

опору. Ось деякі з них:

- руйнуйте все хороше, що є в країні вашого супротивника;
- посилайте жінок легкої поведінки, щоб довершити справу руйнування;
- розпалюйте суперечки і сутички серед громадян ворожої країни;
- підбурюйте молодь проти старших;
- сковуйте волю воїнів супротивника піснями і музикою;
- робіть все можливе, щоб знецінити традиції ваших ворогів;
- не заощаджуйте, ні на грошах, ні на обіцянках, тому що вони приносять прекрасні результати.[3]

Порівняйте те, що казав Сунь Цзи дві з половиною тисячі років тому з тим, що говорять і показують наші (наші?) засоби масової інформації. До сказаного вище додайте ще нашу “жовту пресу”, репертуар радіо “Шансон” (та й інші від нього відстали не дуже сильно). Які ще потрібні докази того, що проти нас ведеться неоголошена інформаційна війна? Ця війна підступна своєю непомітністю, але не менш руйнівна, ніж військовий конфлікт. Руїни наших підприємств і поля, що поросли бур’янами і лісом тому підтвердження. Нас стало менше на сім мільйонів. А поки йшли вимирання нації, руйнація і грабіж, засоби масової інформації (а може – дезінформації?) “правильно” пояснювали, що відбувається в країні. І робили багато з того, що заповідав Сунь Цзи. [2]

Україна зруйнована економічно, залежна політично, деградує морально. Той хто любить свою країну, не може обмежитись констатацією причин цього ганебного занепаду – це все одно, що поставити діагноз хвороби і не проводити її лікування. Наш, обов’язок – шукати і знайти способи і засоби для відродження нашої Вітчизни. Можна багато сперечатися про реформи, які потрібно провести в Україні, але те, що необхідна ліквідація олігархічного режиму, сумнівів не викликає. Для цього ми повинні перемогти цей режим у інформаційній війні, яка нам нав’язана. Для держави Україна основними проблемами є зовнішній борг, погане наповнення бюджету, залежність стану економіки від ціни на російський газ, безробіття, стан Українських Збройних Сил. Важливою темою для України і українців є також стан сільського господарства і початок

продажу земель сільськогосподарського призначення.

Але є проблема, про яку говорять набагато менше, ніж про ціни на газ чи корупцію – це стан її інформаційного

Ми можемо контролювати свою свідомість. Підсвідомість піддається контролю значно гірше. Справедливість цього твердження можна легко перевірити, звернувши увагу на вплив реклами, адже відомо, що товар продається значно краще, якщо його інтенсивно рекламують. Про це знають навіть політики-початківці – більше шансів перемогти на виборах у того кандидата, якого супроводжує потужна політична реклама простору.

Вплив засобів масової інформації на людей не обмежується цими двома прикладами. Газети, журнали, телебачення формують стереотипи сприйняття навколишнього світу і зразки поведінки, особливо у підростаючого покоління. Зважаючи на те, що середньостатистична людина проводить біля телевізора набагато більше часу, ніж у церкві, виникає побоювання щодо чіткого сприйняття межі добра і зла у суспільстві. Адже заповіді “не вбий”, “не вкради”, “не чини перелюбу” в інтерпретації засобів масової інформації мають, м’яко кажучи, дещо інший вигляд, ніж це задумувалось “батьками” церкви. Вже перелічені приклади показують, що ЗМІ в наш час практично всеохоплююче впливають на економіку, політику, поведінку спільноти, а отже - мають значний вплив на національну безпеку. Давайте ж поглянемо із цієї точки зору на їх діяльність в Україні.

Показово, що на українські телеканали випускаються російські фільми, в яких негативно зображені учасники українських визвольних рухів. При цьому повністю ігнорується історична правда. Так, в одному з таких фільмів викладена версія загибелі засновника ОУН Євгена Коновальця, в якій стверджується, що його вбили свої націоналісти. Фільм досить новий, але в ньому ігноруються вже давно опубліковані мемуари співробітника радянської держбезпеки Павла Судоплатова, в яких він визнає, що був виконавцем убивства Коновальця в Роттердамі.

Періодично випускаються і старі радянські фільми, де можна побачити негативні оцінки не тільки націоналістів, а й історичних осіб, зображення яких є й на українських грошах. Випадки ці не

поодинокі, можна написати ціле дослідження з цього питання, але війна з визначними українськими діячами – не єдина тема, якої хотілося б торкнутися в цій статті. Скажу лише, що в українському медіа-просторі це робиться не лише з допомогою російських серіалів і фільмів.

Дискредитація українських історичних постатей робиться й руками «п'ятої колонії», яка має повний доступ до загальнонаціональних телеканалів. «Лідером» тут треба визнати такого собі дегенерата олеся бузину (вибачте, але писати його ім'я з великої літери не піднімається рука) – він замахнувся на постаті Тараса Шевченка і Лесі Українки. Навіть комуністи цього не посміли.

Брехня в Росії – це спосіб утримання від необхідних змін, які давно назріли. Брехня в Росії – це спроба перекласти відповідальність за свої прорахунки на інших, щоб відбілити владу. Брехня в Росії небезпечна для самої Росії, тому що генерує безвихідну ненависть, яка роз'їдає її зсередини. Брехня в Росії небезпечна для всього світу, оскільки роз'єднує Росію і інший світ.

Сьогодні в процесі вивчення соціологічних досліджень, які показують динаміку відносин росіян до українців та українців до росіян, можна побачити очевидний дисбаланс. Якщо узагальнити різні подібні дослідження, можна побачити таку картину:

1. близько 90% українців Східної України і близько 60% українців Західної України добре ставляться до росіян і це ставлення фактично незмінно протягом багатьох років;

2. більше 50% росіян погано ставляться до українців, і це ставлення постійно погіршується.

Тобто всі такі соціопитування підтверджують дуже високий рівень миролюбності українців і агресивності росіян. Крім того, українська влада теж показувала себе неагресивною (відмова від ядерної зброї, руйнування української армії, догідливість до Росії).

Звідки ж виник цей дисбаланс любові і ненависті? Чому українці люблять росіян більше, ніж росіяни українців?

Якщо чесно відповідати на ці питання, чого жодного разу навіть не намагалися робити російська і українська влада, то можна сказати – це наслідки інформаційної війни, яку веде Росія проти

України за допомогою брехні, породжує українофобію. Змусити росіян ненавидіти український народ без застосування брехні в Росії було неможливо і тому Росія почала брехати і вести інформаційну війну. Війна Росії проти України має кілька складових:

- торгова війна,
- інформаційна війна,
- війна за історію,
- технологічна війна.

Якщо торговельна та технологічна війни призводять до економічних втрат, то інформаційна війна та війна за історію це не лише економічні втрату

Основна причина людських жертв у цивільних протестах в Україні в 2013-2014 рр. корениться і триває протягом більше десяти років масштабної розгнужаної цинічної і оскаженілої інформаційної війни Росії проти України.

Причина інформаційної війни Росії проти України – у небажання росіян в особі російської еліти визнати право українців на самовизначення і незалежність.

Результати російської інформаційної війни проти України не були б настільки жалюгідними, якби не дії олігархічно-поліцейсько-бандитській владі Януковича. В результаті культурної політики цієї влади Захід і Схід плюс Крим в Україні виявилися ідентифікаційно розколоті, оскільки українське телебачення виявилось обмежено присутнім на Сході і в Криму, а українофобське російське телебачення виявилось там надмірно присутнім.

Представники підрозділу української міліції “Беркут”, надісланої саме зі Східної України і Криму, стріляли в людей на вулицях Києва саме тому, що вважали патріотичних майданівців бандерівцями і фашистами. Представники силових підрозділів говорили словами російської пропаганди. Вони трансливали ненависть проти українців, почерпнуту з російських телеканалів.

Ми не знімаємо відповідальність за інформаційний дисбаланс українських і російських телеканалів між Західною, Східною Україною і Кримом з колишньої кривавої влади Януковича. Найближчим часом ми спробуємо виправити цей дисбаланс. Проте зараз мова йде не тільки про дії колишньої української влади.

За кров українських людей відповідають не тільки колишній президент Янукович і його поплічники. За кров українських людей також несуть відповідальність Володимир Путін, Дмитро Медведєв, Сергій Лавров, Дмитро Кисельов, Володимир Жириновський, Сергій Глазєв, Дмитро Рогозін. Це вороги України, дії яких призвели до людських жертв і так ми їх і будемо сприймати.

Саме ці люди розв'язали і проводили інформаційну війну проти України. Саме вони разом з Януковичем несуть відповідальність за кров українців. Їм не сховатися за словоблуддям і брехливими запевняннями в свою дружбу з Україною. Бо за них говорять не слова, а справи. Нагородження Путіним Кисельова орденом на тлі його брехні про Україну під час відбуваються в Україні кривавих подій взагалі перебуває за межею добра і зла.

Однак існують і діячі культури, які необдумано транслиували нав'язану їм українофобію як, наприклад, Михайло Задорнов, Іван Охлобистін, Сергій Лук'яненко, Йосип Кобзон, Еліна Бистрицька та ін. З усіх їх у свій час лише Іван Ургант знайшов у собі сміливість, щоб покаятися за досконалу помилку побутової українофобії.

З моменту провокацій Росії в Криму розуміння ситуації почало проявлятися серед російської інтелігенції (Макаревич, покався Охлобистін, очікується прозріння інших).

Їх необдумані слова принесли багато горя Україні. Їхні слова про Україну в ситуації повномасштабної інформаційної війни Росії це повноцінні військові дії, що ведуть до кривавих жертв.

Провокації в Криму є прямим продовженням інформаційної війни Росії проти України – це “війна нервів”, що переслідує мету спровокувати Україну на жорстку відповідь, щоб потім Росія розв'язала повноцінну війну. З політичної точки зору, “війна нервів” провальна для Росії, оскільки Україна на цю туфту не поведеться, а кримчани побачать на власні очі, що їх чекає, у разі переходу Криму зі складу України до складу Росії.

Якщо до подій лютого 2014 року щодо російської інформаційної війни можна було обивателям шкодувати, політикам заробляти свою електоральну підтримку, експертам коментувати на телебаченні, підвищуючи свій рейтинг, а вченим досліджувати її і робити на цьому ґрунті наукові дисертації, як загалом і робили в

Росії і в Україні, то тепер ситуація змінилася.

Після подій 2013-2014 років в Україні інформаційна війна Росії проти України стала не просто неприйнятною для України, вона стала смертельно небезпечною. Ця смертельна небезпека почала загрожувати також російським жителям Криму і самим росіянам.

Україна спробує зробити все, аби примусити Росію до миру. В самій Україні буде оголошена нульова терпимість до українофобії на російських телеканалах. Неправильно було б їх забороняти. Їх брехню потрібно розкривати і показувати як в Росії, так і по всьому світу. Ми знаємо, як Інтернет перемагає телебачення, а Росії це ще належить дізнатися.

Україні оголошена війна на знищення цілісності української держави, аж до повного знищення української ідентичності. Тому ми будемо воювати жорстко, нещадно, але безкровно.

Україна – це не Росія. Навіть у дрімучі часи правління кривавого диктатора Януковича, брехня в Україні виникала з двох джерел – з російських телеканалів (включаючи місцевий “Інтер”) і з провладних телеканалів (“УТ-1”, і останнім часом “112 Україна”). Щеплення 2004 року, коли українські телеканали пообіцяли ніколи більше не терпіти цензуру, спрацювала. По суті саме це врятувало Україну сьогодні – правда про владу повільно, але вірно губила цю владу. Однак у Росії це не так.

Якщо в Україні антинародну владу згубила правда, то в Росії антинародну владу погубить брехня. Однак не можна вбити брехню Росії проти України, не вбивши брехню в самій Росії.

Ідеї есе Олександра Солженіцина “Жити не по лжи” повинні бути переосмислені. Солженіцин говорить, що “насилъству нічим прикритися, крім брехні, а брехня може триматися тільки насилъством...”

Однак нинішня російська влада винайшла дуже сучасну схему здійснення насилъства, де воно маскується під турботу про державу. В її основі – процес перенесення.

Це працює так. Російська влада здійснює економічне насилъство (кілька десятків російських сімей продають енергоносії), а виручені гроші виводять за межі публічного бюджету (у приватне користування влади і її наближених). При цьому, звичайно ж,

виникає ненависть російського народу до російської влади.

Однак якщо цю ненависть перенаправити на інші народи (мовляв, вони винні, що у нас так все погано), то ненависть частково перерозподіляється, і влада як би зайнята важливою справою – вона воює з зовнішніми ворогами, і тому має моральне право використовувати невраховані публічні ресурси і нагнати агресію до ворогів.

Таким чином, брехня російської влади про саму себе стає менш помітною, коли вона переводиться в ранг лукавства за рахунок більш масштабної брехні про зовнішніх ворогів. Так Росія стає генератором ненависті в світі, спрямовуючи свою ненависть зовні.

Сьогодні у багатьох країнах було дано відсіч російській імперській ненависті – в Прибалтиці, в Грузії, а тепер і в Україні. Однак, ненависть в Росії продовжує генеруватися. Ненависть, яку не можна перенаправити на іншого, залишається в Росії, накопичується і підриває її зсередини. Брехня і ненависть погублять Росію, якщо цього не припинити.

Наскільки можливо припинити ненависть і брехню на індивідуальному рівні, як це пропонував у свій час Солженіцин? Сьогодні недостатньо того, що Солженіцин пропонував особисту неучасть у брехні. Адже так заманливо дивитися лише телеканал “Дош” і спілкуватися в соціальних мережах правдиво, відгородившись від решти світу віртуальністю комунікації.

Неучасть у брехні в некризовій ситуації лише прискорює настання кризи і тим самим руйнування брехливої системи. Але в ситуації світової кризи особистої неучасті у брехні недостатньо. Якщо влада краде і не пропонує соціальних інновацій в ситуації кризи, то без особистих актів соціальних інновацій неучасть у брехні неможлива. А це вимагає позиції публічного інтелектуала, націленого не просто на те, щоб говорити правду, але на те, щоб повідомляти правду – осмислений і перспективний варіант правди, тобто правду про майбутнє.

Росії потрібен свій Майдан, де немає ненависті, де шукається правда, де виробляється колективно зміст майбутнього. "Жити не по брехні" сьогодні означає позбутися не стільки від індивідуальної, скільки від колективної брехні – агітації і пропаганди, що

транслюється російською владою через теленовини.

Сучасний актуальний світ сьогодні створюють теленовини. Соціальні мережі та інтернет-новини досі не володіють достатнім ступенем значущості. Інформаційні смисли для більшості виробляють лише теленовини, оскільки саме там зосереджені головні інформаційні ресурси. Виробництво сенсів в Інтернет – лише для дуже вузького кола. І хоча його вплив росте, воно все ще недостатньо, щоб змагатися з впливом телебачення.

В Україні Майдан переміг російський інформаційний вплив, тому що Інтернет переміг телебачення. І сталося це за рахунок більш динамічного і більш потужного створення змісту в Інтернет.

Сьогодні якісних теленовин в Росії майже немає. Замість теленовин є агітація і пропаганда. Суть цієї агітації і пропаганди, якщо узагальнити, можна висловити коротко: позитивне зображення 1. Росії та її влади (Росія найкрутіша в світі і заслуга в цьому її влади); 2. Росію оточують вороги (все погане від них – США, Європа, Прибалтика, Грузія, Україна), і влада бореться з ворогами за створення російської імперії; 3. Російська імперія – це рай на Землі, і якщо всі колишні народи СРСР повернуться в імперію, настане царство світової справедливості, де Росія знову стане світовою державою.

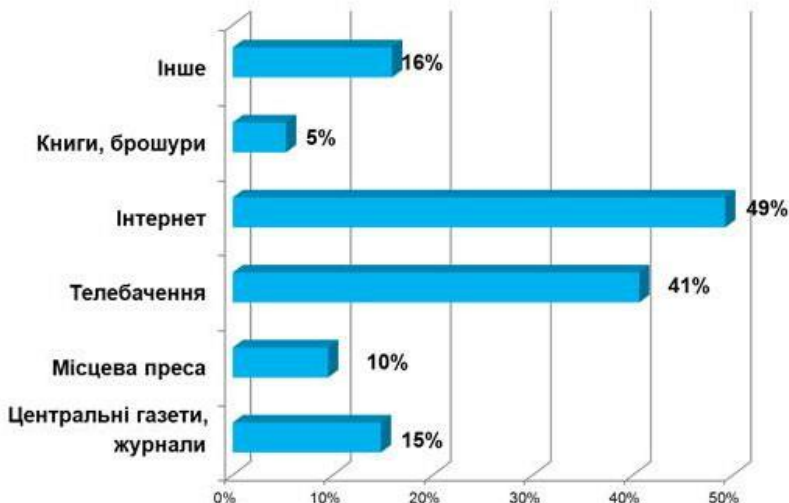
Однак жертва ця марна. Імперій у світі більше не буде – принаймні, таких, модель яких пропагує російська політична еліта

І тут ми виходимо на інший рівень брехні – брехню російської еліти своєму народу. Це Велика Брехня про можливості Імперії. Це брехня еліти Росії, перш за все, самій собі. Адже російська еліта не може не знати, що держави по всьому світу руйнуються, що майбутнє за мережевою організацією самоорганізованих громад, що корпорації приходять на зміну державам і з цими корпораціями можуть конкурувати лише самоорганізовані співтовариства.

Однак Велика Брехня триває в Росії, і губить всі ідеї майбутнього, в яких немає місця Імперії. Вакуум ідей про майбутнє підтримує і пестує Велику Брехню. У вакуумі ідей у Росії проростає фундаменталістське православ'я і відмова від секуляризації освіти. Еліта Росії продовжує брехати своєму народу про головне – про образ майбутнього. Щоб позбутися від будь-якої іншої брехні,

потрібно позбутися від Великої Брехні.

Рисунок 1. Джерела інформації за рівнем довіри [2]. Один з результатів соціологічного дослідження “Вивчення рівня інформованості населення України про можливу загрозу тероризму / екстремізму і правилах поведінки в екстремальних умовах”. 2012 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Осипчук М. Інформаційна війна проти українського народу: чи є шанс перемогти? // http://lelekanews.blogspot.com/2011/07/blog-post_4649.html; 2. Дацюк С. Інформаційна війна проти України. Про любов росіян до українців та про любов українців до росіян. // <http://zrada.org/inshe/46-ustami-interneta/759-informatsijna-vijna-proti-ukrayini-pro-ljubov-rosijan-do-ukrayintsiv.html>; 3. Сунь-Цзы, У-Цзы. Трактати о военном искусстве. – М., 2002. – 558 с.

Д. П. Красносілецький,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПОЛІТИЧНА КОН'ЮНКТУРА АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ ОПОРУ В УСРР У 1920–1924 РР.

В умовах сьогодення, коли інтерес до України в світі значно зріс, історики прагнуть розкрити роль і місце України в історії

Європи і всього світу, як безумовно, і вплив на її історію цивілізаційних процесів в сусідніх державах і світі.

Особливо цікавими є політичні баталії на шляху до відновлення державної цілісності, пов'язані із національною консолідацією населення. Показовим епізодом цих процесів є антибільшовицький рух опору в 1920 – 1924 рр., під час чого населення українських земель розділилося на окремі спільноти у відповідності із політичними поглядами щодо державотворчих процесів. Дослідники антибільшовицького руху опору Д. Архірейський, В. Ченцов [1], С. Боган [2], О. Ганжа [4], К. Завальнюк [8], П. Ісаков [9], Г. Капустян [10], Р. Коваль [11], Ю. Котляр [12–13], П. Стегній [17] та інші опосередковано аналізували цю проблему, через що всебічного й детального її висвітлення у сучасній історичній науці не відбулося.

Метою даної статті є вивчення змагання політичних угруповань на шляху до державотворення в ході антибільшовицького руху опору в УСРР у 1920 – 1924 рр. У 1920 р. антибільшовицький рух опору спалахнув з новою силою. Причинами цього були терористична політика радянської влади, продовження практики продрозкладки, запровадження військового стану, примусове насадження комуністичних органів влади, антирелігійна кампанія, насильницька “радянізація” села, проведення хлібозаготівельних кампаній, влаштування штучного голодомору 1921 – 1923 рр., репресивних, неправомірних, часто безконтрольних дій чекістів, міліції, свавілля підрозділів Червоної армії щодо цивільного населення, проведення примусової мобілізації до її частин тощо [14, с. 55-56].

Антибільшовицький рух опору першої половини 1920-х рр. поділявся на активні і пасивні форми протидії. Масовим явищем стала пасивна протидія селян політиці більшовицького режиму, суть якої зводилася до бажання цієї верстви населення власноруч змінити політико-економічний курс держави через уникнення або ліквідацію встановлених більшовиками вимог на селі. Вже III Всеукраїнський з'їзд рад, який проходив у березні 1919 р., показав, що українське селянство не погоджувалося ні з аграрною, ні з продовольчою політикою більшовиків. Тому, на знак протесту, воно вдавалося до приховування кількості врожаю, землі, реманенту та худоби,

несплати податків в зазначений строк, самовільного розширення присадибних ділянок за рахунок націоналізованих земель, зайняття самогоноварінням, контрабандою, непослуху працівників більшовицької влади, висування своїх вимог на засіданнях безпартійних конференцій тощо. Такі форми протидії більшовицькій владі, на відміну від активних, у 1923 – 1924 рр. ставали все більш масовими і дієвими. Проте, в основі антибільшовицького протистояння були активні форми протидії, тобто – масовий озброєний рух, з характерною структурою. При цьому звинувачення більшовицькою владою повстанців у злочинності є безпідставним, адже діюча влада не залишила їм іншого вибору, як взятися за зброю для захисту власних прав [14, с. 93]. Окремо слід виділити типологію повстанського руху: продподаткові, земельні, релігійні, голодні, армійські та “червоні бунти” (незадоволення незаможників запровадженням НЕПу). Зважаючи на строкатість, рух опору 1920 – 1924 рр., на наш погляд, не варто висвітлювати через призму загального порівняння з будь-якими іншими попередніми українськими повстаннями, хоча їх деякі елементи традиційно знайшли своє відображення. Антибільшовицький повстанський рух мав чітко виражені два політичні напрямки, які віддалено нагадують амбіційність між Гетьманщиною та Запорозькою Січчю: національний або самостійницький (під проводом С. Петлюри) та анархістський (під проводом Н. Махна). Ще одним політичним напрямком, незначним за своїм масштабом, залишався й білогвардійський або монархістський. Очолений П. Врангелем він проіснував до кінця 1920 р., після чого залишки білогвардійців приєдналися до анархістів. Для Південної й частково Лівобережної України було характерним певне переважаання анархістського та білогвардійського напрямків над національним [13, с. 25]. Цікаво, що ці політичні сили під час громадянської війни переймалися ворожістю одна до одної, але зазнавши поразки і перейшовши до підпілля, природно були змушені поєднувати свої зусилля у боротьбі проти більшовицької влади [1, с. 16]. Вони вбачали в Україні вільну і незалежну державу. Навіть центральна російська газета з С.-Петербургу “Русское Слово” писала, що “Юг России самоопределяется”, бо населення віддало 77,8% своїх голосів за

самостійну Україну [7, с. 12]. Пропагандою серед народних мас українського патріотизму займалося “Братство української державності”, яке діяло у 1920 – 1924 рр. під проводом С. Єфремова. З відходом у 1920 р. з Києва Червоної армії, воно захопило владу у місті, створило превентивний уряд очолюваний А. Ніковським й урочисто передало владу польсько-українському війську. З 1921 р. “Братство української державності” видавало у Варшаві газету “Українська трибуна”, підтримувало зв’язки із багатьма українськими організаціями, отаманами тощо [14, с. 98].

На формування української нації мав величезний вплив рух під проводом С. Петлюри, який з останніх зусиль продовжив боротьбу за незалежність України. В умовах, коли спалахнули політична, культурна і економічна кризи суспільства все більше занепадало національне питання [12, с. 31]. Так, населення України страждало на національну несвідомість, політичну недосвідченість, амбіційність окремих індивідів, економічну бідність, культурну відсталість, відсутність державно-національного патріотизму. Ідея незалежності України була маловідома українцям, носила проблематичний характер і не мала широкої популярності [7, с. 42]. Екзильний український уряд намагався виправити становище, спираючись в першу чергу на національний чинник. Фактором, який сприяв активізації масових повстань, виступила боротьба частини українців за свої національні права, що відбувалося за підтримки українського уряду в екзилі та його дипломатичних партнерів.

С. Петлюра керував організаційною роботою, розробив для всеукраїнського повстання спеціальний план. На початку грудня 1920 р. за кордоном створено Відділ повстанських організацій під керівництвом В. Заєгорша. Але його діяльність виявилася слабкою, тому наприкінці січня 1921 р. було створено Партизансько-повстанський штаб (ППШ) при головній команді Військ УНР. Його начальником призначено генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Для допомоги ППШ 12 березня 1921 р. при штабі шостої польської армії створено український інформаційний (розвідницький) відділ під назвою “Евіденція-ІІ”.

Для оперативного керівництва територію УСРР поділено на 4 повстанські фронти, які на початку весни 1921 р. реорганізовано у

5 повстанських груп і 22 повстанські райони. Інколи в джерелах фронти ототожнюють із групами. Таких груп на Правобережній Україні було дві. Кордон між ними мав пролягати по лінії населених пунктів: Рибниця, Вапнярка, Христинівка, Бобринська, Черкаси. Командирів (начальників) цих груп призначав ППШ, а вони визначали командувачів районів та підрайонів. Останні поділялися на 4–5 територіально-бойових одиниць – куренів, один з яких мав бути гарматним. Курінь включав 5 – 6 піхотних, одну кінну і кулеметну сотні. Відповідно ними командували курінний та сотник. Сотні ж поділялися на бригади. Згідно плану організовувалися повстанські комітети – Центральний, групові, губернські, повітові, районні тощо. В кожному селі повинна була діяти повстанська двійка, з представників якої складалася волосна трійка [14, с. 54-55]. Їхнім завданням було вербування населення до повстанських одиниць. Так, у вересні 1920 р. міністр К. Левицький від імені уряду УНР запропонував київському інженерові Ф. Наконечному (Дністров) організувати мережу підпільних повстанських осередків. Останній наприкінці січня – на початку лютого 1921 р. у Києві створив Всеукраїнський центральний повстанський комітет (ВЦПК). Комітет очолювало Правління із п'яти осіб. Головою ВЦПК був співробітник губнаросвіти, колишній полковник І. Чепілко (“Затятий”, Волобуєв). Вже в лютому 1921 р. він повідомив Партизансько-повстанський штаб про початок роботи. Проте, ймовірно через політичну конкуренцію співробітництво між цими двома організаціями було слабо налагоджено. Через це, на початку червня 1921 р. чекістами було заарештовано деяких рядових членів ВЦПК. Згодом, 19 червня заарештовано Наконечного, Чепілка та ін. У них було знайдено програму “Союз української державності”. Її автором був С. Єфремов. Але ВЦПК продовжував діяти на чолі з М. Опкою до липня 1921 р., коли відбувся черговий рейд чекістів. Певна кількість прихильників комітету переїхала до Білої Церкви, де 5 серпня 1921 р. створено “Козацьку раду Правобережної України”. Її очолив П. Гайдученко. Допомагав у формуванні політичної програми та статуту організації С. Єфремов. ППШ не визнав “Козацьку раду” як центральну повстанську організацію, але й не заперечив її діяльність як інформаційного органу повстанського руху

в правобережній частині УСРР. 23 лютого 1922 р. у Києві відбулося третє засідання “Козацької ради”, на якому Гайдученко був відсутній. Тому, черговим керівником ради обрано М. Сімака (“Василь Новий”). Проте в ніч з 4 на 5 березня 1922 р. чекісти ліквідували “Козацьку раду”. Продовжити її діяльність спробував “Об’єднаний повстанський загінний комітет”, засновником якого був Конак. Проіснувавши з кінця липня 1922 р. до 18 квітня 1923 р., цей комітет був ліквідований чекістами. Інформація про групові, губернські, районні та повітові повстанські комітети носить дещо заплутаний характер, обумовлений насамперед малою кількістю достовірних фактів, зумовленою, головним чином, великою конспіративністю підпільників. Але, достовірність існування комітетів широкою мережею є доведеною. Досить часто діяльність комітетів пов’язувалася із підпільними організаціями, що масово діяли у 1921 – 1923 рр. [14, с. 98-107]. Або ж відомі повстанські комітети під керівництвом отаманів Ю. Мордалевича, Я. Шепеля, С. Заболотного та ін. [14, с. 58]. А це вказує на те, що організація їх виникнення в значній мірі була стихійною, нестабільною, будувалася внаслідок власної ініціативи, прагненні до боротьби жителів тих чи інших регіонів. Через значні тактичні і стратегічні прорахунки їх діяльність була нетривалою. Вже в 1921 р. чекісти доповідали про ліквідацію сотень різних повстанських комітетів і підпільних організацій. Не рятували становище отаманські загони, які створювалися як з власної ініціативи, так і за посередництва комітетів чи підпільних організацій [14, с. 94].

Ймовірно, цьому завдячувало те, що в самому екзильному керівництві та у ППШ панували службові непорозуміння, інтриги, пасивне ставлення до своїх обов’язків, розквітали “політиканство та кабінетна робота”. До того ж надто пильний контроль польської розвідки над повстанським штабом гальмував діяльність екзильного керівництва. Обтяжувала Партизансько-повстанський штаб і матеріальна залежність від С. Петлюри, а особливо від польського представництва. Врешті, після невдалого II Зимового походу в УСРР, ППШ було ліквідовано. Польська допомога отаманам повстанських загонів надавалася в обмін на інформацію соціально-економічного та політичного становища в УСРР. Схожу політику проводили Румунія

та Франція, які до того ж, в 1922 р. підтримували “Політичний комітет національної України”, членами якого були Струк, Греков та Сагайдачний. С. Петлюра намагався здійснити черговий рейд з метою встановлення своєї влади на Правобережній Україні на початку 1922 р. Для цього він проводив переговори з Махном та Савінковим, які на той час теж перебували за кордоном. Але через важке становище екзильного українського війська, часту зміну його командування, невизначеність С. Петлюри та активізацію більшовицької пропаганди рейд на Правобережну Україну так і не відбувся. До того ж західні держави поступово змінили політику стосовно повстанського руху в Україні, відмовивши українцям у матеріальній, військовій і політичній підтримці. В результаті повстанці опинилися в надзвичайно скрутному становищі [14, с. 55].

Н. Махно створив повноцінну армію, чисельність якої часом сягала 100 тис. осіб. Вона поділялася на бригади, кінні і артилерійські дивізіони, полки, батальйони, роти, взводи. Але на практиці махновська армія складалася із повстанських загонів, які діяли одночасно на різних ділянках, фронту [16, с. 181].

Рух повстанських загонів під проводом отаманів отримав назву “отаманщина”. За своїм складом, походженням, станом дисципліни, стратегією, тактикою боротьби, політичними поглядами загони значно відрізнялися один від одного. Зумовлювалося це рівнем підготовки та обізнаності у підпільній боротьбі самих отаманів. Як правило, це були колишні військові офіцери або представники сільської інтелігенції. Не було й якоїсь статевої перестороги щодо вступу до цих загонів і жінок. Так, дружини отаманів Я. Гольчевського, Н. Махна та ін. були активними учасниками загонів своїх чоловіків. Окремі жінки навіть ставали командирами загонів. З-поміж них найбільшої легендарності здобула М. Соколовська.

Отаманські загони національного спрямування під керівництвом військових професіоналів (С. Яворський, Я. Гольчевський, І. Трейко, Ю. Мордалевич, С. Заболотний та ін.) використовували державні атрибути екзильного уряду УНР спеціалізованого призначення: печатку, штампель, прапор із ненормованими кольорами (жовто-блакитний, чорний тощо) та написом: “Ще не вмерла Україна” або “Українська Народна

Республіка” [14, с. 62-64]. Деякі отамани доповнювали українською національною символікою власні однострої. Наприклад, отаман Л. Завгородний на правому рукаві мав нашитий квадрат світлосинього сукна з жовтою стрічкою, тризубом і літерами „УНР” [15]. А, ось у загоні “Байди” (Кирилук), бійці розмовляли українською мовою та в своїй більшості, як і отаман, мали характерну зачіску у формі “оселедця” [14, с. 153]. Поширювалися між повстанцями оповідання про Б. Хмельницького, І. Мазепу, У. Кармалюка, Т. Шевченка тощо, організовувалися співи і танці [3, с. 173]. На протигагу самостійникам, махновці навіть створювали школи політосвіти, “вільні школи”, театр і веселі атракціони, де також згадувалася козацька тематика [16, с. 304]. До речі, як видно і з прикладів, вшановуючи козацькі традиції, отамани і бійці зазвичай використовували псевдоніми, приховуючи свої прізвища від терористичної політики більшовиків. Особливо рисою політичного спрямування цих загонів виступав факт виконання повстанцями (особливо під час боїв з червоноармійцями) національного гімну [14, с. 66]. Повстанці активно розгортали пропаганду серед населення через розповсюдження листівок, газет (“Шлях до волі”, “Набат” та ін.) [16, с. 243], влаштування мітингів, театралізованих вистав антибільшовицького змісту [14, с. 65]. Проте, наймасовішими були письмові звернення отаманів до населення через їхню простоту розповсюдження. Наприклад, отаман Чернігівщини Ангел розповсюджував агітаційну листівку такого змісту: “До зброї селяни! До зброї! Всі на повстання! За землю і волю! За Українські Установчі збори! Нехай живе велика Соборна Самостійна Україна! Нехай живе непереможне Українське Військо! Нехай живе повстання! Слава отаману Петлюрі! Командир Повстанської групи Ангел” [6, арк. 13].

Іноді траплялися й далеко не миротворчі прокламації навернення українців на національні позиції. Наприклад, повстанці отамана “Гордія” перевдягалися в червоноармійську форму та розпитували у місцевих жителів сіл про місцезнаходження повстанських загонів і у випадку позитивної відповіді карали селян побиттям [14, с. 71]. Отаман Я. Гольчевський також засуджував тих громадян, які виправдовувалися страхом навіяним більшовиками й

приймали їх позиції. Як влучно він назвав себе і своїх побратимів за ідейність українського елемента, “люди з таким наставленням є святі і страшні” [11, с. 200]. Все це сприяло формуванню поміж населенням національної свідомості. Відтак, навіть більшовики не змогли приховати, що національно налаштованими були учителі, фельдшери, лікарі, кооператори [5, с. 13].

Однак патріотизм до Батьківщини та любов до власного народу визначалися не лише цим. Необхідно зважати на методи боротьби кожного повстанського угруповання. Значна частина загонів при виконанні окремих завдань прагнула приховати наслідки своєї діяльності (зادля безпеки мешканців населених пунктів від терору більшовиків). Проте чимало повстанських загонів, особливо анархічних поглядів, цим не переймалися.

Населенні пункти, де отаманські загони не з’являлися із своєю агітацією або робили це вкрай рідко, позбавлялися активізації політичної боротьби. Так, в селах Бахматівецької волості Подільської губернії населення демонструвало нейтральне ставлення до подій громадянської війни [14, с. 74]. Переймаючись захистом своїх соціально-економічних прав громадяни організовували стихійні повстання, які через слабку організацію були приречені на поразку. З’являлися й кримінальні угруповання. Разом з тим, потребуючи сильних вольових особистостей, повстанські осередки використовували окремих злочинців у своїх загонах. А це свідчить, що повстанці проводили зважену політику, спрямовуючи агресію злочинців в політичних цілях. Опинившись в 1924 р. у скрутному становищі, повстанські загони трансформувалися у диверсійні угруповання [14, с. 94].

Отже, антибільшовицький рух в УСРР, незважаючи на строкатість політичних інтересів, був цільним. В боротьбі за власні права українці неоднозначно сприймали різновиди влад, бо кожна із них мала вагомі недоліки. Разом з тим, починаючи з 1920 р., значна частина населення у пошуках виходу із скрутного становища схилялася до національних та анархістських повстанських організацій, які, змагаючись за сфери впливу, дбали про національну консолідацію окремо один від одного. Врешті-решт жодна із цих політичних організацій не змогла вибороти владу у більшовиків.

Проте, останні опинилися загнаними у глухий кут, їм вкрай потрібний був перепочинок, через що поступово набирала обертів лібералізація соціально-економічної, культурної та національної державної політики радянської влади (щоправда тимчасова). На нашу думку, незважаючи на самозбереження, більшовицька влада програла громадянську війну, оскільки вона відмовилася від ідеології побудови соціалізму, перейшовши на засади капіталістичного розвитку реально в 1923 р. запровадивши НЕП. Не змігши здолати український супротив жорстким порядком, більшовики продовжували хитрувати, запровадили українізацію. Відтак, як зазначав Ю. Горліс-Горський “Обличчя України у 1924 р., в порівнянні з минулими роками, змінилося до невпізнання... Українська держава з червоним прапором замість жовто-блакитного багатом видавалася чимось реальним” [5, с. 79-80]. Проте в пам’яті українців залишилися тисячі героїчних епізодів часів громадянської війни. З-поміж них і настінний напис повстанця у камері смертників: “Вмираю за волю України, за кращу долю свого народу. Вмираю спокійно, вересень 1923 року, Сидір Андрощук. Прочитай і як зможеш сповісти про це моїх близьких” [5, с. 114]. Все це завжди матиме вплив на формування і консолідацію української нації. Жодний народ світу не бачив в історії такого відчайдушного національно-визвольного змагання із врахуванням політичної різнобарвності. Ґрунтовне дослідження цієї проблеми є перспективою подальших наукових розвідок у заданому напрямку. Симбіоз особливостей політичних баталій надасть можливість максимальної об’єктивності у вивченні антибільшовицького повстанського руху 1920-х рр. в УСРР, його політичних напрямків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архірейський Д. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему крізь архівні джерела / Д. Архірейський, В. Ченцов. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 15-54.;
2. Боган С. М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 роках / С. М. Боган // Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. і. н. – Одеса, 2003. – 20 с.;
3. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів / Я. Гальчевський-Войнаровський. У 2 ч. – Краків : “Українське видавництво”, 1941. – Ч. 1. – 205 с.;
4. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму УСРР / О. І. Ганжа. – К. : НАНУ, 1996. – 42 с.;

5. Горліс-Горський Ю. У ворожому таборі. Спогади / Ю. Горліс-Горський. – Вид. 2-ге. – Нью-Йорк : Говерла, 1977. – 160 с.; 6. Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБУ). Ф. П-6. – Спр. 71538. Карна справа на Архіпенка-Іващенко С. І. та ін. у контрреволюційній петлюрівській діяльності. – в 13 т. – Т. 1. – 120 арк.; 7. Дорошенко М. Стежками холодноярськими. Спогади 1918–1923 років / М. Дорошенко. – Філадельфія, 1973. – 220 с.; 8. Завальнюк К. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки XX ст.) / К. Завальнюк // Науково-довід. вид. – Літин : Вид. “Літинська райдрукарня”, 2005. – 352 с.; 9. Ісаков П. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921) / П. Ісаков. Автореферат на здобуття наук. ступеня к. і. н. Спеціальність 07. 00. 01. – К. : Інститут історії НАНУ, 2001. – 24 с.; 10. Капустян Г.Т. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х рр. / Г. Т. Капустян // Автореферат на здобуття наук. ступеня к. і. н. Спеціальність 07. 00. 01. – Дніпропетровськ, 2004. – 35 с.; 11. Коваль Р. Отаман святих і страшних / Р. Коваль. – К. : Вид-во “Просвіта”, 2000. – 288 с.; 12. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв – Одеса : “ТОВ Від”, 2003. – 194 с.; 13. Котляр Ю. Репресивна політика проти селянства Миколаївщини і повстанська боротьба в 20-х роках XX ст. / Ю. Котляр. Краєзнавчий альманах (Історія. Археологія. Культура. Музейна педагогіка) (Миколаїв). – 2003. – № 2. – С. 22-26.; 14. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках : [моногр.] / Д. П. Красносілецький. – Хмельницький : ХНУ. – 2009. – 276 с.; 15. Логвиненко І. Вогонь з Холодного Яру / Народна газета (Київ). – 1995. – № 32(213). – 04 серп. – С. 4.; 16. Савченко В. А. Махно / В.А. Савченко. – Харків : Фоліо, 2008. – 415 с.; 17. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху) / П. А. Стегній // Автореферат на здобуття наук. ступеня к. і. н. Спеціальність 07. 00. 01. – Запоріжжя, 2000. – 18 с.

І. Я. Леськів,
(*сmt. Меджибіж*)

ПОСТАТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЇ ПОДІЛЛЯ: БІБЛІОГРАФІЯ ТА АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті показано бібліографічний аналіз досліджень науковців, приурочених життю і діяльності Якова Васильовича

Гальчевського, отамана доби Національних визвольних змагань, керівника повстанського руху всієї Правобережної України в 1922–1923 рр.

Ключові слова: Яків Гальчевський, дослідження, біографія, праця.

Кажуть, що талановита людина має талант до всього. Цей вислів чи не найбільше характеризує Якова Васильовича Гальчевського, військового та громадського діяча, вчителя, письменника, полковника армії УНР (1922), командувача усіх повстанських загонів Правобережної України (з 1922), автора книги “Проти Червоних окупантів”, рукопису “З воєнного нотатка” [1, с. 359]. Один з його влучних і повчальних афоризмів звучить так: “Коли б наші політики у своїх політичних акціях брали за підставу історію, то не було б стільки розчарувань і катастроф”. Ця фраза, а також багато інших крилатих висловів отамана, які часто зустрічаються в автобіографічних спогадах, є, безумовно, актуальні та повчальні в наш час. Проте найбільшою заслугою Гальчевського перед Україною була його наполеглива та успішна боротьба проти більшовицької окупації Поділля на початку 20-х рр. XX ст.

У статті зроблено спробу аналізу і систематизації наукових праць, доповідей, присвячених повстансько-підпільній діяльності отамана Орла на Поділлі. На цю тему є декілька вагомих досліджень, а також ціла низка статей, надрукованих в матеріалах науково-краєзнавчих конференцій та в пресі, у яких висвітлено маловідомі бібліографічні факти про Якова Гальчевського.

На початку 1921 р. територією Поділля прокотилися селянські виступи проти російського більшовизму. Окрім невеликих сільських повстанських загонів, тут діяли більші загони Гальчевського, Шепеля, Краузе, Тютюнника, Волинця, Кушніра та інші. Загалом тут оперувало близько 203 повстанських загонів різної чисельності [2, с. 185].

Як військовий фахівець з вчительськими навиками Яків Гальчевський від початку своєї повстансько-підпільної діяльності зумів організувати з селян добру розвідку, навчив їх користуватися зброєю [3]. Восени 1920 р. його загін нараховував до

220 багнетів. З 1921 р. почався новий – найактивніший етап повстансько-партизанської діяльності Якова Гальчевського. У 1922 р. він організував та очолив Подільську повстанську групу, а 15 лютого того ж року був призначений Петлюрою командуючим повстанськими силами на Правобережній Україні [4, с. 41].

Найбільш достовірним джерелом дослідження біографії Якова Гальчевського-Войнаровського є його автобіографічні спогади “Проти червоних окупантів”. В книзі досить детально описана жорстока безпощадна боротьба між українськими повстанцями та комуністичною владою [5].

Вагомий внесок у дослідженні біографічних даних щодо різних сфер життя Якова Гальчевського зробив Роман Коваль, історик, громадський діяч, краєзнавець, дослідник історії Визвольної боротьби українського народу першої половини XX століття, президент Історичного клубу “Холодний Яр”, член Національної спілки письменників України. У своїх книгах “Отаман святих і страшних” [6] та “І нарекли його отаманом Орлом. (Біографія полковника армії УНР Якова Гальчевського)” [7] дослідник, на основі архівних документів та спогадів самого отамана, розкрив та проаналізував біографічні факти, родове походження Якова Гальчевського-Войнаровського, відтворив його повстанську діяльність, показав постійну боротьбу за волю і справедливість, життєву трагедію, яка спіткала нескореного отамана та його побратимів. Роман Коваль є також автором книг “Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії” [8], “Повернення отаманів Гайдамацького краю” [9] “Ренесанс напередодні трагедії” [10] та цілої низки статей в газетах, журналах, альманахах, які присвячені дослідженню цього історичного явища.

Значну роботу з розкриття даного питання виконав і продовжує виконувати Костянтин Завальнюк, кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, член Національної Спілки журналістів України та історичного клубу “Холодний Яр”, Українського історико-просвітницького товариства “Меморіал” ім. Василя Стуса [4, с. 5]. У 2005 році вийшла в світ книга “Провісники волі”, яку дослідник присвятив останнім захисникам державності УНР – полковим командирам та рядовим

бійцям національно-визвольних змагань періоду 20-х років XX ст. У виданні є короткі біографічні відомості про Гальчевського, його брата Федора, учасників загону, а також копії документів і матеріалів, які зберігаються в Державному архіві Вінницької області.

У 2012 році Костянтин Завальнюк у співавторстві з Тимофієм Стецюком видали книгу “Яків Гальчевський у документах епохи”, яку повністю присвятили відомому українському військовому діячу. В ній містяться документи з фондів Державного архіву Вінницької області, що доповнюють та уточнюють біографію отамана, а також надрукований неповний список козаків та старшин загону Я. Гальчевського [11]. Костянтин Вікторович є також автором багатьох публікацій на тему дослідження біографічних даних Якова Гальчевського-Войнаровського та його боротьбу проти окупантів.

У жовтні минулого року під час презентації книги “Сто облич самостійної України” в Національному музеї Тараса Шевченка було оголошено лауреата Літературної премії ім. Юрія Горліса-Горського за 2013 рік. Диплом № 2 присуджено Костянтинові Вікторовичу Завальнюку за дослідження “Провісники волі”, “Як на вільне, на радісне свято”, “Червоний смерч над Поділлям”, “Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917–1925”, “Яків Гальчевський у документах епохи”, за вагомий особистий внесок у відродження історичної пам’яті та духовності українського народу, фундаментальне дослідження визвольного руху українського народу в 1917–1920-х роках, утвердження національних цінностей у житті українського народу [12].

Значну роботу зі збирання матеріалу про повстансько-підпільну боротьбу в 20-х рр. XX ст. та зокрема про діяльність отамана Орла виконав Денис Красносілецький, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. У своїй монографії “Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРС у 1920–1924 роках” в підрозділі 4.1. “Яків Гальчевський і рух опору селян” дослідник, спираючись на архівні документи органів влади, вилучену документацію у повстанців та спогади Я. Гальчевського, зробив детальний аналіз діяльності отамана [13]. Також Денис

Павлович є автором статей, надрукованих в матеріалах конференцій та в наукових фахових виданнях на теми: “Антибільшовицький селянський повстанський рух Якова Гальчевського на Поділлі в п. п. 1922 р.” [14], “Повстансько-підпільна діяльність Якова Гальчевського на Правобережній Україні (друга половина 1922–1925 рр.)” [15], “Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій” [16], “Педагогічний фактор у житті Якова Гальчевського” [17], “Голодомор 1921–1923 рр. очима Якова Гальчевського” [18] та інші, в яких показані та доповнені біографічні дані щодо різних сфер діяльності Якова Гальчевського-Войнаровського.

Про життя і діяльність військового діяча Гальчевського можна знайти в працях інших дослідників. Так, відомий київський історик і журналіст Ярослав Тинченко є автором книги “Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)”, яка є максимально повним зібранням біографічних відомостей про командний склад Збройних сил України 1917–1924 років, в тому числі в ній містяться дані про Якова Гальчевського [19].

На Летичівщині найбільш відомим дослідником періоду визвольної війни початку XX ст. є Борис Володимирів (Володимир Борисов), педагог, краєзнавець, Член Національної спілки журналістів України, автор книг “Повернення із забуття”, “Легенда для нових борців” [20], “Без права забуття”, “За Україну! За її волю!”. У виданні “Легенда для нових борців” в розділі “Гуляв Поділлям Орел, Гуляв Яків Гальчевський” автор подає короткі біографічні дані отамана і ознайомлює читачів з періодом визвольних змагань 20-х років під проводом Гальчевського на Летичівщині [20, с. 3-18].

11 листопада 2013 року вперше в Україні було нагороджено журналістів, які пишуть про історію визвольної війни 1917–1921 рр. В колишньому будинку Центральної Ради оголошено переможців конкурсу “Українська революція з першоджерел”. Серед інших призом та грамотою був відзначений наш земляк Володимир Борисов [21].

Певну роботу з розкриття питання боротьби полковника Якова Гальчевського проти “червоних” окупантів проробив

Володимир Вовкодав, краєзнавець-історик, етнограф, фольклорист, музеєзнавець Поділля [22, с. 152]. У 2006 році вийшла книга Володимира Борисова “Святі імена одержимих”, приурочена 80-річчю від дня народження В. Вовкодава. В ній містяться статті дослідника, рецензії та відгуки на його публікації, бібліографічний список літератури [23]. У виданні розміщена стаття “Славний син Поділля”, яку автор присвятив Я. Гальчевському. В ній описана біографія, військова діяльність, а також зібрано спогади старожилів с. Сахни про легендарного отамана [23, с. 11-13]. Крім того, Володимир Петрович Вовкодав є автором статей: “Яків Гальчевський-Войнаровський” [24], “Яків Гальчевський – народний герой” [25], “Я. В. Гальчевський і Летичівщина” [26], “Отаман Гальчевський і Поділля” [27], “Відверта відповідь аноніму” [28], “З побаченням, учителе-отамане!” [29] та інших.

В жовтні 1995 року обласною організацією Української республіканської партії заснована обласна премія імені Якова Гальчевського [30, с. 21]. У 1997 році лауреатом її став Володимир Петрович Вовкодав [23, с. 3].

Питання військово-політичного протистояння на Поділлі в 20-х роках XX ст. досліджував також Ярослав Сторожук, магістр-дослідник, колись науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, зараз голова Грушковецької сільської ради. Результатом його роботи є книга “Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі в 20-х роках XX ст.”, у якій висвітлюються сторінки життя подільського селянства та їх боротьба проти радянської влади. В розділі 4.5. “Подільська повстанська група отамана Орла-Гальчевського”, на основі вищезгаданих праць та архівних документів і матеріалів, хронологічно показана діяльність отамана і партизанів на теренах нашого краю [31].

Таким чином, постать полковника Гальчевського – найавторитетнішого діяча селянського повстанського руху на Правобережній Україні початку XX ст., викликала інтерес серед відомих, авторитетних дослідників, які присвятили цій темі багато своїх трудів. Проте щиро віриться, що ім'я героя, його хоробрість, самопожертва та боротьба за незалежність України продовжить зацікавлювати і в майбутньому нове покоління дослідників.

Підсумувати написане хочу словами непереможного борця за волю отамана Якова Гальчевського, які є актуальні в сьогодинішній тривожний час, коли на нашу державу знову прийшов окупант зі сходу. “З периферій ми України не створимо, окупантів не проженемо, але з іншого боку не загинемо безславно, як барани, а зі зброєю в руках – по-козацьки. Дамо криваво відчути зайдам – москалям і жидам – та своїм песиголовцям, які злигались з комунарками, що ще не все завмерло. Правда, пропаде чимало наших, загине багато невинних людей, але як ліс рубають, то тріски летять. Кожна нова жертва – цеглина в наш національний будинок, бо ніколи людська кров не ллється на марно!” [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Енциклопедія Сучасної України. – К., 2006. – Т. 5. – 727 с.;
2. Круцик Р. Народна війна 1917–1923 // Путівник до експозиції. – К., 2011.;
3. Коваль Р. Подільський отаман Яків Орел-Гальчевський / Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К. : “Діокор”, 2001. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : [/http://unknownwar.info/_668;](http://unknownwar.info/_668;)
4. Завальнюк К. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. XX ст.) // Науково-довідкове вид. – Літин : ДОВ “Вінниця”, 2005. – 352 с.;
5. Гальчевський Я. Проти Червоних окупантів. – Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2011. – 360 с.;
6. Коваль Р. Отамани святих і страшних. – К. : Просвіта, 2000. – 288 с.;
7. Коваль Р. І нарекли його отаманом Орлом. Біографія полковника армії УНР Якова Гальчевського. – Літин, 2004. Видання Історичного клубу “Холодний Яр” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : [/http://unknownwar.info/_668;](http://unknownwar.info/_668;)
8. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К. : Правда Ярославичів. – 1998. – 616 с.;
9. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю – К. : Діокор, 2001. – 288 с.;
10. Коваль Р. Ренесанс напередодні трагедії. – К. : Діокор, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : http://nation.org.ua/files/File/Biblioteka/renesans_koval.doc;
11. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Яків Гальчевський у документах епохи. – К.-П. : ПП “Медобори-2006”. – 224 с.;
12. У Києві презентовано книгу “Сто облич Самостійної України” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://kmoun.info/news/view/979.html;>
13. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920–1924 роках: монографія / Денис Павлович Красносілецький. – Хмельницький : ХНУ, 2009.– 276 с.;
14. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький

селянський повстанський рух Якова Гальчевського на Поділлі в п. п. 1922 р. // Наук. пр.: Наук.-метод. журн. – Миколаїв : вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – Т. 48. – Вип. 35. Іст. науки. – С. 112-116 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : http://lib.edu.ua/pdf./nauk_praci/history/2006/48-35-21.pdf; 15. Красносілецький Д. П. Повстансько-підпільна діяльність Якова Гальчевського на Правобережній Україні (друга половина 1922–1925 рр.) // Наук. запис. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2006. – Вип. X. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – С. 80-86.; 16. Красносілецький Д. П., Рибак І. В. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : Наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С. 230-234.; 17. Красносілецький Д. П. Педагогічний фактор у житті Якова Гальчевського // Пед. дискурс: зб. наук. пр. / Гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 11. – С. 150-155.; 18. Красносілецький Д. П. Голодомор 1921–1923 рр. очима Якова Гальчевського // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття (до 80-х роковин пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні): зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2014. – Вип. 7. – С. 98-103.; 19. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) – К. : Темпора, 2007. – 536 с.; 20. Володимирів Борис. Легенда для нових борців. – Летичів : НФВ “Синтез”, 2006. – Вид. 2. – 76 с.; 21. У Києві відзначили журналістів, які пишуть про Армію УНР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ. : <http://geroika.org.ua/u-kyjevi-vidznachyly-zhurnalistiv-yaki-pyshut-pro-armiyu-unr>; 22. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 479 с.; 23. Борисов В. В. Святі імена одержимих. – Летичів : НФВ “Синтез”, 2006. – 30 с.; 24. Вовкодав В. Яків Гальчевський-Войнаровський // Тези доповідей тринадцятої Вінницької обласної іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1994. – С. 53-54.; 25. Вовкодав В. Яків Гальчевський – народний герой // Тези доповідей п'ятнадцятої Вінницької обласної іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1996. – С. 54-55.; 26. Вовкодав В. П. Я. В. Гальчевський і Летичівщина. // Матер. наук.-практ. конф. “Меджибіж: 850 років історії”. – Меджибіж, 1996. – С. 114-117.; 27. Вовкодав В. Отаман Гальчевський і Поділля. // Летичівська газета. – 1998. – 15 квіт.; 28. Вовкодав В. Відверта відповідь аноніму. // Летичівська газета. – 1999. –

2 груд.; 29. Вовкодав В. З побаченням, учителе-отамане. // Лeticівська газета. – 2000. – 13 лип.; 30. Хмельниччина в літописі незалежної України: довід.-інформ. матер. / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М.Островського; уклад. В. Мельник. – Хмельницький, 2011. – 64 с.; 31. Сторожук Я. А. Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі 20-х роках XX ст. – Лeticів : НВФ “Синтез”. – 2006. – 112 с.

УДК 94 (477) “1917”

В. С. Лозовий,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

РАДЯНСЬКА ВЛАДА У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА І ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917 Р.)

Революційні події лютого 1917 р. зламали стару державну машину Російської імперії, гостро поставивши проблему створення демократичних органів влади, особливо ж у сільській місцевості, де проживала більшість населення країни. У даній статті автор ставить мету висвітлити крізь призму світоглядних настанов українського народу ставлення селянства до запровадження в Україні Рад як органів влади.

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в українському селі створювалися різноманітні органи влади – комітети громадських організацій, волосні земства, Ради селянських депутатів. Тимчасовий уряд взяв курс на демократизацію земства та створення волосних земських органів. Цей курс був суголосним з позицією Центральної Ради.

Стосунки “селяни – земства” слід розглядати крізь призму класових взаємин “селяни – пани” та пов’язаних з ними соціокультурних взаємин “село – місто”. Поміщики, як власники землі, на якій самі не працювали, як своєрідна верства “паразитів”, мали саму негативну характеристику в селян. Оскільки вони складали більшість цензового земства, “селяни зненавиділи саму назву земство”. Земства розглядалися широким загалом як частина царської адміністративної системи. Селяни не розрізняли державні

органи та земські самоврядування, для них будь-який чиновник, функціонер – представник влади і “пан”. А “панська влада” і від неї всі податки, експлуатація, репресії “йдуть” з міста, яке існує за рахунок хліборобів, але оберігає земельну власність поміщиків та не дає справедливо поділити землю. Тому вороже ставлення селян до “влади” та “міста” проектувалося і на земство. До того ж, під час першої світової війни царський уряд посилив антипатію селян до земств, поклавши на останні обов’язки провадити непопулярні заходи: реквізиції худоби, возів, справу закупки хліба за твердими цінами та ін. Після цього земства зовсім “спротивилися” селянству. Тому проблема запровадження земських самоврядувань на селі – це проблема класового протистояння і несприйняття, оскільки за самодержавства у селян виробився стійкий стереотип, що земства – “панські” органи і їх діяльність не відповідає інтересам народу. Відтак, після революції селяни розглядали втілення земської моделі влади, як влади класово чужої. Якщо вони й допускали існування земств, то лише як владних структур трудових верств. Навесні 1917 р. у селах ухвалювали приговори, щоб земства формувалися з представників трудящих людей, “а не панів, як зараз”.

21 травня 1917 р. вийшов закон Тимчасового уряду “Про волосне земське управління”, де зазначалось, що на нього покладаються обов’язки, які раніш виконували волосні правління та волосний старшина. З початком їх роботи скасовуються волосні сходи та волосні правління, посади волосних старшин та їх помічників, а також волосні продовольчі комітети, функції яких переходять до земських установ, припиняють свою діяльність всі інші волосні комітети, утворені населенням після революції. Надалі уряд надсилав інструктивні документи щодо втілення цього закону в життя. Тимчасовим положенням про волосне земське управління було визначено коло компетенції останніх. До відомства волосного земства належали справи місцевого громадського господарства, завідування земськими грошовими та натуральними повинностями в об’ємі, визначеному повітовим земським зібранням, капіталами та майном волосного земства. Також у їх відання входили: продовольчі запаси, дороги, пожежна дружина, народна освіта, народне здоров’я, допомога бідним, санітарні умови, ветеринарний нагляд, допомога

землеробству, торгівлі, промисловості, кооперативам, охорона праці, юридична допомога, дрібний кредит, меліорація, охорона громадського порядку, виконання державних та земських повинностей. Волосні земства мали право обкладати грошовими зборами в межах волості все нерухоме майно, встановлювати особливі збори коштів. Вони могли вступати в союзи та товариства. Гласних у волосне земство обирали на три роки. В залежності від кількості населення їх могло бути від 20 до 50 осіб. Брати участь у виборах мали право усі громадяни, старші 20 років, що проживали в даній місцевості.

Незважаючи на пояснення демократичних сил, ставлення селян до земства було дуже прохолодне, а подекуди різко негативне. Так, селянин Порубченко на засіданнях Київського губерньського українського з'їзду 17–18 червня 1917 р. зазначив, що нове земство буде мати успіх та довір'я мас лише тоді, коли його організацію візьме на себе Центральна Рада. Констатувалося, що селянство Київської, Волинської та Подільської губерній налаштоване до земства вороже, бо за самодержавства воно не проявляло себе з “гарного боку”. Старий режим скомпрометував ці органи, передавши в їх відання справи реквізиції, гуртові закупки у селян тощо. Інші промовці доказували, що назва не українська і селяни через цю назву не бажають брати участь у голосуванні. З'їзд ухвалив резолюцію про запровадження народних самоврядувань, рекомендував Центральній Раді переглянути постанову Тимчасового уряду про земства, оскільки воно не пристосовано до умов місцевого життя. Пропонувалося змінити назву “земство” на “Народна волосна Рада” та “Народна волосна Управа”. Численні селянські з'їзди мотивуючи тим, що назва “земство” чужа українському народу, ухвалювали пропозиції про заміну цієї назви на “Народні Ради” та “Народні Управи”.

Бачення селянами назви владних структур і відповідно їх сутності, віддзеркалює інформація з с. Яреськи Миргородського повіту Полтавської губернії. У ній зазначено, що на селі керує Селоспівка, але селяни хочуть, щоб це була селянська Рада і “щоб взагалі такі Співки звались Радами – сільськими, волосними, повітовими і губерньськими, бо Рада відає всіма громадськими

ділами, які в окрузі і народному житті”. Стверджувалося, що “Рада є голос народу, а він, як кажуть, є глас Божий” [1].

Патріархальна, і багато в чому архаїчна свідомість селян, особливими смислами наділяла слова-поняття, з якими у них пов’язувалися певні позитивні або негативні асоціації. Відтак, назва “Рада” асоціювалася у селян з українськими історичними формами народоправства, що характеризувалися рівністю та демократизмом – вічем, як Радою представників усіх родин села та з загальною козацькою Радою [2, с. 165-167] і сприймалася хліборобами, як найбільш відповідний їхнім сподіванням владний устрій, який містив поняття “радитися всім, вирішувати спільно”. А слово “земство”, як зазначалося, викликало різко негативну реакцію. “Селяни казали, дайте нам Народні Управи, або Народну Раду, тільки не земство. Тут тільки назва, а не сама ідея народного самоврядування противна селянам” – стверджувала селянська преса [3].

У липні 1917 р. з Петрограду у регіони надходили урядові телеграми, де вказувалося, що при виборах у волосні земства заміна слова “земства” на “Народні Ради” недопустима.

Селяни, як зазначалося, прихильно ставилися до запровадження Рад, як місцевих самоврядувань. До того ж, досить численні селянські організації Селоспівки, у яких домінували українські есери, закликали створювати Ради селянських депутатів, як безпосередніх захисників інтересів хліборобів. Відтак, своєю пропагандою українські організації і партії самі призвели до повної легітимзації Рад, як органів влади у свідомості селян [4].

Селяни розглядали Ради як спадкоємців станово-патріархальної традиції місцевого самоврядування у вигляді сходу. Тому й більшовицьке гасло “Вся влада Радам!” сприймалося як своє, а більшовики – як партія, що бажає справжнього народовладдя. Надалі, одні Ради підтримували більшовиків, інші – Центральну Раду. За соціально-політичним змістом риторика Центральної Ради була дуже близькою до більшовицької, але більшовики були більш ліворадикальними і закликали, не гаючи часу на очікування формально-правових рішень, втілювати свою волю. Центральна Рада бачила основними органами влади на селі волосні народні Ради (земські збори) та народні управи (земські управи) обрані

загальнодемократичним голосуванням, а більшовики робили ставку на Ради, як органи класового представництва селянства, тому в них обиралися здебільшого незаможники. І якщо в селянській уяві народні Ради (земства) та вирішення аграрного питання пов'язувалося з майбутніми Установчими Зборами, тобто з віддаленою перспективою, то з більшовицькими Радами пов'язувалося вирішення проблеми землі “зараз і тут”.

Тим часом у багатьох місцевостях владу брали в свої руки Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, значну частину яких контролювали більшовики. Оскільки населення втомилося чекати реальних дій та позитивних зрушень від легітимних демократичних земських самоврядувань, які працювали на підставі законних актів, все більш популярними ставали Ради, які керувалися передусім революційною правосвідомістю та доцільністю. Крім Рад та земств, на місцях продовжували функціонувати й інші органи влади.

Для того, щоб запобігти анархії та усунути безладдя, на початку грудня 1917 р. III сесія Всеукраїнської Ради селянських депутатів ухвалила спеціальну постанову щодо функціонування місцевих владних структур. Пропонувалося встановити таку адміністративну систему підпорядкування, у якій в межах волості влада має належати волосним народним радам (земствам). Інші організації не мали права втручатися в управління.

Отже, Всеукраїнська Рада селянських депутатів на рівні сільської організації влади підтримала втілення земської моделі самоврядування, а не радянської. Водночас “вибори комісарів повинні належати Радам Селянських Депутатів за участю представників рад робітничих депутатів”, тобто губернську та повітову виконавчу вертикаль мали б формувати Ради [5, с. 32]. Відтак, мав би вийти гібрид земської, загальнодемократичної та радянської, класової моделей організації влади. Зазначена резолюція свідчить про відсутність чіткого визначення засад формування владних структур. Це знайшло своє відображення й у IV Універсалі Центральної Ради, де зазначено, що волосні та повітові народні ради будуть функціонувати й надалі, “а тим часом, щоб встановити на місцях таку владу, до якої мали б довіряти й яка б спіралась на всі

революційно-демократичні верстви народу правительством повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і солдатських депутатів, вибраних з місцевої людності” [6, с. 67-68]. Як мало відбуватися це співробітництво, не зрозуміло, але цим державним актом Центральна Рада легітимізувала діяльність Рад. Відтак Ради, що підтримували більшовиків, стали на цілком законній підставі втілювати владні повноваження, водночас виступаючи проти влади УНР.

Таким чином, населення було повністю дезорієнтовано і не знало хто повинен втілювати владу – народні Ради (земства) чи Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів, а так як і ті, і інші органи влади називалися Радами, селяни часто їх плутали.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вестник Полтавского губернского общественного комитета. – 1917. – 8 июня (№ 39).; 2. Бевз Т. А. Народовладдя як система українського державотворення (за творчим спадком Н.Григорієва) / Т. А. Бевз // Події і особистості революційної доби. [Збірник]. – К. : ІПІЕНД, 2003. – С. 164-204.; 3. Подільська воля. – 1917. – 11 верес. (№ 16-17).; 4. Народня воля. – 1917. – 17 трав. (№5); 5. Копиленко О. Держава і право України. 1917–1920: [Навч. посіб.] / О. Копиленко, М. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.; 6. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

В. В. Олійник,

*кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ТРАГІЧНІ КАРТИНИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ УЛАСА САМЧУКА “МАРІЯ”

*“Від голоду вмираєш не один місяць...
Смерть від голоду – немилосердна смерть”
(А. Рінлей)*

Голодомор 1932–1933 років – найбільша трагедія в історії українського народу. З кожним роком правда про Голодомор 1932–1933 років в Україні дедалі більше поширюється серед української і світової спільноти. Актуальними стали питання, пов’язані з

причинами, мотивами, обставинами, механізмами і наслідками Голодомору.

Голодомор 1932–1933 років в Україні був наймасовішим і найжорстокішим. Розпочався наприкінці літа 1932-го, свого піку досяг навесні 1933-го і завершився на початку літа. Головною причиною Голодомору історики називають політику тоталітарного сталінського режиму щодо українців.

На початку 1933 р. в Україні фактично не залишалося запасів продовольства. Дії партійного керівництва прирекли мільйони людей на повільну мученицьку смерть. Люди вмирали цілими селами, живі не мали змоги ховати померлих. Охоплені розпачем батьки, намагаючись врятувати дітей, везли їх у міста і залишали там – у лікарнях, магазинах або прямо на вулицях [3].

Проблема голодомору яскраво зображується в творі українського письменника Уласа Самчука “Марія”, який зміг описати детально всі події тих років. Народившись на Волині і здобувши освіту в Кременецькій гімназії за часів Польщі, він емігрував за межі України у двадцятидворічному віці. Продовжував навчання в Українському Вільному Університеті (Прага), а як літератор перші твори публікував у варшавському україномовному журналі “Духовна Бесіда” та львівському “Літературно-науковому віснику”. Тематично вся його прозова творчість пов’язувалася з Україною, яку він прагнув осмислити в дусі відомих епічних зразків світової літератури [1, с. 979].

Улас Самчук у творі “Марія” розкрив життя людей, що були заморені голодом. Написаний роман у високому стилі хроніки життя жінки-селянки, яка мимохіть підноситься до символу України. Помираючи голодною смертю, Марія пропускає через свою наче просвітлілу на якийсь час свідомість всі радощі й болі свого мученицького шляху. Автор описав, що “Сонце зайшло, і стала темнота по цілій Україні... Марія лежала навзник, дивилася у морок, у безмежну пітьму і починала поволі передивлятись розгорнену книгу свого життя” [2, с. 168].

Зазначимо, що твір написаний у вигляді суворого опису життя Марії протягом усіх днів її існування, кількість яких автор умовно визначив “Коли не рахувати останніх трьох, то Марія зустріла й

провела двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят вісім днів. Скільки разів сходило для неї сонце, стільки разів переживала насолоду буття, стільки разів бачила або відчувала небо, запах сонячного тепла й землі” [2, с. 5, с. 182]. Прожила Марія 71 рік 11 місяців.

В останніх розділах роману (“Книга про хліб”) У. Самчук розповів про страхи голодної смерті “Ночами діти луцять у пелені дорогоцінне зерно і несуть голодним батькам. Сади обнесли ще за літа. Нема вже осини, нема запахів горілого бараболиння, нема шелесту кукурудзяного листу і розцілованих барвистих яблунь... Малі діти годують батьків. Годують краденим. Годують з дня на день, не знаючи, що буде завтра” [2, с. 143, с. 149].

Коханий Марії Корній виявляє турботу про вмираючу дружину Марію, віддаючи їй те, що лишилося від недоїденого дохлого зайця, піклується про Надію, не знаючи, що збожеволіла від голоду дочка наклала на себе руки, задушивши перед тим своє дитя.

Автор у творі зображує людей заморених голодом: “З понурих, обдертих хат вилазили на весняне сонце опухлі, немічні, охлялі. Сходилися на нараду кістяки з розчухраними головами, вгрузлими, безбарвними очима, вставали, ніби мертвяки з могил” [2, с. 169].

Розв'язка твору трагічна – вмирає жінка-мати, продовжувачка роду, який знищено соціальними катаклізмами. Письменник вірив у те, що Україна і українці ще відродяться, заживуть щасливо, тому і фінал роману життєстверджуючий. Марія бачить сонце (“...Весняне сонце заходило і било пружним променем на саме ліжко. Марія розплющила очі, дивиться назустріч сонцю, вийняла суху, кістляву руку і простягнула її далеко від себе. – Сонце! – каже вона. – Сонце!..”), а Гнат (її перший чоловік) бачить, як “воскресають мертві з гробів, встають з домовини люди, далекі, забуті, розкидані по всій землі. Встають і співають радісні пісні. Гнат цілує старечу руку своєї колишньої дружини-красуні: “Цілую руку матері. Цілую святість велику. Цілую працю! Маріє! Маріє!” [2, с. 167]. Так оцінює автор долю жінки, яка мужньо пройшла крізь усі випробування і, наблизившись до біблійних героїнь, піднеслася до символу України.

Отже, роман Уласа Самчука “Марія” залишається актуальним і нині, хоч про трагедію 33-го року в нас чимало вже надруковано.

Сьогодні ще живі люди, які пам'ятають голодомор і можуть розповісти про нього. Але з кожним днем події голодомору віддаляються в часі, не втрачаючи при цьому свого скорботного і трагічного значення. Ми повинні завжди пам'ятати про ті страшні часи й робити все, щоб подібне ніколи не повторилося.

Список використаних джерел та літератури:

1. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / М. К. Наєнко. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2012. – 1088 с.; 2. Самчук У. О. Марія. Хроніка одного життя : Роман / Підгот. тексту та післямова С. П. Пінчука. – К. : Укр. письменник, 2000. – 189 с.; 3. Тема голодомору в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=454111>. – Назва з титул. екрану.

М. П. Олійник,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

**УЧНІВСЬКЕ АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ПОДІЛЛІ
В 20-Х РОКАХ XX СТ.**

Актуальність статті полягає в тому, що, незважаючи на зрослу в роки незалежності України увагу істориків до боротьби за волю Вітчизни в 20-х роках XX ст., малодослідженими залишаються проблеми, пов'язані з антирадянським підпіллям на Поділлі загалом і учнівським підпіллям зокрема.

Необхідність наукового аналізу означеної проблеми зумовлюється також тим, що в працях К. Завальнюка й Т. Стецюк [1], Р. Коваля [2], Д. Красносілецького та І. Рибачака [3] В. Савченка [3], Я. Сторожука [5] та інших, переважно аналізується повстанський рух початку 20-х років XX ст. Метою статті є, спираючись на матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, державних архівів Вінницької та Хмельницької областей, дослідити учнівське антирадянське підпілля на Поділлі в роки непу.

Масова повстанська боротьба подолян на початку 20-х років минулого століття проти більшовицьких окупантів завершилася поразкою. Витіснивши за кордон великі повстанські загони та придушивши опір менших, радянська влада активно заходила будувати “новий порядок”. Його проміжним результатом став голод 1925 року. Недостатня робота органів влади з подолання його наслідків спровокували активізацію антирадянської боротьби на Поділлі. З відчаю селяни почали палити сільські ради. Так, у Могилів-Подільській окрузі впродовж 1926 р. вони спалили 78 сільрад [6, арк. 90]. Органи ДПУ відзначали погіршення суспільних настроїв і поширення антирадянської агітації. Одним з її проявів стало розповсюдження листівок. Зокрема, щотижневе зведення секретного відділу ДПУ УСРР №3/13 за час з 16 по 22 січня 1927 р. повідомляло про появу антирадянської листівки на Бершадському цукрозаводі Тульчинської округи. Окружне відділення ДПУ арештувало її автора. Ним виявився “комсомолец Герасименко, який служив у конторі цукрозаводу”. Він роздрукував на друкарській машинці й розклеїв 12 примірників листівки, яку друкувала “під страхом смерті” друкарка Кулик. В ній говорилося про невиконання комуністами даних ними робітничому класу обіцянок і наголошувалося, що “партія забезпечила лише своїх членів “теплыми місцями”, а безпартійних знімають з роботи без всяких причин і ставлять на їхнє місце партійних. Ніхто не впевнений у завтрашньому дні”. Відтак робився висновок: “Партія перший ворог, кат, який тримає сокиру над головою”. Завершувалася листівка закликами: “Геть лицемірів, шкурників, таких комуністів, які зараз є”, “Жоден крок від Жовтня”, “Хай живе Червоний Жовтень – вірний справі робітників і селян”, “Вся влада радам, робітникам і селянам”. Підпис – “Группком № 1”. Зазначимо, що Герасименко хоч і зізнався в складанні листівки, але спільників не назвав [7, арк. 21 зв.].

Аналіз настроїв подолян і з’ява листівок змусили окружні відділення Державного політичного управління (ДПУ) активізувати агентурну роботу. Серед виявлених ним підпільних організацій своєю безкомпромісністю виділялися учнівські. Так, на початку 1927 р. агентура ДПУ виявила в Чеботарській профтехшколі Тульчинської округи “шовіністичне угруповання молоді”. Було розпочато агентурну розробку “Демократи”. В її ході агенти ДПУ

виявили, що організацію очолювали учні 3-го курсу Григорій Дмитришин і Іван Розгон. Група поширювала серед учнів антирадянські вірші “власного виробництва” та вела агітацію проти “жидівського засилля на Україні”. У Дмитришина був шифр, з допомогою якого він листувався зі своїми однодумцями – учнями Верховської агрошколи Тульчинської округи, а в Розгона зберігався клаптик паперу з написом “план праці Чеботарського осередку П.О.В.У. (політична організація визволення України від жидів)”. Члени організації розсилали поштою листівки, записували адреси відповідальних партпрацівників, з’ясовували розташування військових частин і складів. Листівки підписували “Українська партія визволення проти жидів”. До організації входило 7 членів. В кінці 1927 р. організацію ліквідували, всіх членів, крім Г. Дмитришина, арештували. В ході обшуку вилучили револьвери, друкарську машинку, надруковані відозви та інші матеріали. На слідстві арештовані в усьому зізналися [8, арк. 193-194 зв.].

Великого розголосу в червні 1928 р. набула справа “української національної організації молоді”, викритої в м. Іллінці Вінницької округи (агентурна розробка “Барометр”). Про її існування Вінницькому окрвідділу ДПУ повідомив голова Іллінецького райвиконкому. В слідства було встановлено, що в Іллінцях упродовж 1925–1928 рр. сформувалася група із учнів трудової школи, які потім стали учнями профтехшколи. За свідченнями її члена Леоніда Філімонова, який виявився зрадником і видав групу завідувачу профтехшколи Шаргородському, спочатку їх об’єднувало вороже ставлення до учнів-євреїв. Це відбилося в назві організації – АСОм (антирадянська організація молоді), завданням якої була “боротьба з паразитами – жидівською молоддю”. Поступово під впливом вчителя профтехшколи, випускника Московського та Львівського університетів, “безпартійного націоналіста”, Миколи Дегтярьова домінуючою стала ідея “самостійної України шляхом відокремлення її від СРСР”. Як наслідок, 25 лютого 1928 р. за рішенням бюро АСОм перейменували в УНО (Українську народну організацію). В її платформі, написаній М. Дегтярьовим і затвердженій бюро, зазначалося: “УНО прагне, щоб влада в Україні була в руках нації більшості”, що влада більшовиків – випадковість. Наголошувалося, що в Україні має бути політична свобода,

парламентарна організація влади та незалежність від інших держав. Слідство встановило, що ідейним керівником УНО був М. Дегтярьов, а за всі організаційні питання відповідав учень профтехшколи Яків Куземка, зокрема й за пошук друкарні для організації. Зазначимо, Вінницький окрвідділ ДПУ, незалежно від даної розробки, мав відомості про наявність аналогічної організації молоді в агрошколі м. Липовець. Тому слідство шукало підтвердження зв'язків між ними, але прямих доказів не знайшло. Зате виявило спробу створити організацію УНО в Зазівській агрошколі Липовецького району та вербування учня цієї школи Сергія Соболевського (сина попа). В ході слідства арештували шістьох підпільників, а дев'ятеро встигли втекти [9, арк. 132-133 зв.; 10, арк. 25-26 зв.].

Ще одну “підпільну організацію української контр-революційної молоді” у вересні 1928 р. виявила агентура 22-го Волочиського прикордонного загону військ ДПУ в Юринській українській семирічці Проскурівської округи. Тут восени 1926 р. утворилася невелика група “шовіністично налаштованих” учнів старших класів під керівництвом Павла Римара, батько якого був розстріляний органами Надзвичайної комісії (НК) за контрреволюцію. Спочатку група читала вилучену розпорядженням органів Наркомосвіти з обігу “шовіністично-петлюрівську літературу (Кашенко, Григор’єв-Наш, Панасенко та інш.)”. В кінці 1927 р. – на початку 1928 члени групи почали активно виступати на шкільних зборах проти піонерів і комсомольців, влаштовували декілька скандалів з викриками: “Теть жидів в Палестину і кацапів на Псковщину”, демонстративно відмовилися від вивчення російської та німецької мов. Як повідомлялося в листі на ім’я секретаря Проскурівського окркому КП(б)У Блейера, спочатку група називалася “За вільну Україну”, а потім “Богунечевці” – на честь полковників Богдана Хмельницького Богуна і Нечая. Звернімо увагу, що існування цієї організації на попередньому слідстві “не встановлено завдяки дивовижній витримці та мовчанню більшості звинувачуваних”. Лише один із них дав покази про те, що в сусідньому з Юринцями селі Іванківці була група “Богунечевців”, яка нараховувала 23 члени. Вони проводили агітацію серед селянства проти самообкладення та купівлі облігацій селянського займу [11, арк. 16].

Співробітників ДПУ обурювало те, що на події, які відбувалися в школі, педагогічний персонал і адміністрація не реагували і проявляли “виняткову злочинну бездіяльність”, а райінспектор член партії Іванишин, знаючи від учительки Малиновської про все, що відбувалося в школі ніяких заходів не вживав. Крім того, слідство вияснило, що завшколою Михацький та вчитель Рудько “шовіністично налаштовані”. Разом з тим, після тривалих консультацій з окружним прокурором, командування 22-го Волочиського прикордонного загону військ ДПУ та керівництво Юринецького райкому та виконкому “одноставно прийшли до переконання, що притягувати до відповідальності вчителів нам політично, абсолютно не вигідно, як і взагалі не вигідно створювати процес навколо цієї справи. Тому препроводжуючи Прокурору справу із звинувачувальним висновком, ми просили його в особистому листі справи в Надзвичесію не передавати, і направити звинувачених в реформаторіум як неповнолітніх”. Крім того попросили секретаря Проскурівського окружного комітету КП(б)У Блейера “вилучити в найближчий час зі школи Завшколою Михацького і вчителя Рудька” та “вжити заходи впливу по партійній лінії щодо т. т. Іванишина та Малиновської, а також звернути увагу на роботу комсомольської організації в районі” [11, арк. 16-16 зв.].

Таким чином, аналіз зазначених справ неспростовно свідчить, що учнівські підпільні групи та організації, розкриті органами ДПУ в 1927–1928 роках, були нейтралізовані ДПУ на етапі їхнього формування й до активної діяльності не встигли перейти. Є певні сумніви щодо реальності існування зазначених організацій, непрямим свідченням чого є м’якість ставлення чекістів до їхніх членів. Вражає цинізм, з яким вони використовували юначий патріотичний максималізм, вихований українизованою школою та спрямований проти сил, які чинили опір українзації для фабрикації справ. Щодо антисемітизму підпільників, то він відбивав загальне його зростання на Поділлі в ході голоду 1925 р., який пов’язували з діяльністю насамперед посадовців і спекулянтів-євреїв. Метою ж фабрикування справ із звинуваченнями в контрреволюційній діяльності було залякати суспільство демонстрацією свого тотального контролю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 248 с.;
2. Коваль Р. Отаман святих і страшних / Р. Коваль. – К. : Просвіта, 2000. – 288 с.;
3. Рибак І. В., Красносілецький Д. П. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій / І. В. Рибак, Д. П. Красносілецький // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Наук. зб. – Кам’янець – Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С. 230-234;
4. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну / В. А. Савченко. – Харків : Фолио, 2006. – 415 с.;
5. Сторожук Я. Збунтоване село: повстанський рух на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. / Я. Сторожук. – Літин : НВФ “Синтез”, 2006. – 114 с.;
6. Держархів Вінницької області. – ФП. 31. – Оп. 1. – Спр. 103.;
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 370. – Т. 1.;
8. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 370. – Т. 3.;
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 370. – Т. 7.;
10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 370. – Т. 8.;
11. Держархів Хмельницької обл. – ФР. 301. – Оп. 1. – Спр. 153.

І. Панчук,
студентка (м. Вінниця)

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ Я. ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В 1919–1922 РР.

Сьогодення диктує нам інші правила реальності, як підпали під зміни суспільної свідомості та соціальної значущості народних мас як важеля управління державою. У нас з’явилися нові виклики і загрози нашій Незалежності, які і далі перевіряють суспільство на готовність діяти в екстремальних умовах проти східного сусіда, що неодноразово був для молодшої української держави як “братом по слов’янській крові” так і запеклим ворогом, окупантом та провокатором з складною технікою політичної гри.

Реалії скрути для держави завжди породжували особистостей, які ставали “пастухами” для простого народу, його провідниками і ідейними натхненниками. Саме така доля спіткала вчителя початкової школи Якова Гальчевського, що прирік своє життя на повстанську боротьбу з “червоними окупантами”.

В цей час ситуація складалася як найгірше для України, армія УНР залишала Поділля, а 21 листопада 1920 р. вона перейшла Збруч, вже ніхто не думав про визволення України.

Серед відступаючого війська не було паніки, ніхто не допускав думки про капітуляцію. Всіх охопило вперте бажання в ар'єргардних боях завдати окупанту найболючіших втрат.

Серед таких месників-ентузіастів був уродженець подільського села Гута Літинська (тепер Малинівка Літинського району Вінницької області) – Яків Гальчевський. Простий селянин Літинського повіту Подільської губернії, який закінчив двокласну вчительську школу в с. Майдан-Курилівський, а восени 1913 р. почав вчителювати у с. Сахни Летичівського повіту Подільської губернії. В 1916 р. Я. Гальчевського мобілізували до російського війська. Під час служби він закінчив школу прапорщиків. Був направлений на фронт Першої світової війни, де дослужився до штабс-капітана. Після демобілізації Яків повернувся до педагогічної діяльності, з кінця 1917 р. вчителював, згодом завідував школою у с. Бруслинів, що неподалік рідного села. В листопаді 1918 р. Я. Гальчевський взяв участь у антигетьманському повстанні [13, с. 16-19], а навесні – восени 1919 рр. – на чолі повстанського загону чисельністю 150 осіб у боротьбі з більшовицькою владою в районі с. Гришки, що на Летичівщині [19, с. 259]. В листопаді 1919 р. Я. Гальчевський призначений командиром чоти 1-ї Запорізької дивізії [5, с. 7]. Ймовірно через потребу розуміння строкатих політичних баталій Я. Гальчевський вирішив збагатити свої знання, наслідком чого було нетривале навчання на початку і в кінці 1920 р. на правничому факультеті Кам'янець-Подільського університету [13, с. 27].

Цей простий виходець з народу потім писав: "... дні і ночі продумував над тим як себе забезпечити від загину і як дати окупантам з весною прочухана".

Ці слова були людини з колосальним військовим досвідом за спиною, адже під час протигетьманського повстання Яків Гальчевський вже був отаманом Літинського куреня. Потім переходить у підпорядкування отамана Волинця, разом з яким у лютому 1919 р. вирушив на Північний фронт у розпорядження отамана Оскілка. На Волині він приймає командування 61-м ім.

Симона Петлюри піхотним полком. У травні 1919 р. Яків Гальчевський прибуває на станцію Броди, до штабу Дієвої Армії. Від Симона Петлюри отримує завдання – напередодні контрнаступу 1-го Запорізького Корпусу та галицьких частин – провести в запіллі Кривої армії низку диверсійних акцій. Гальчевський вертається в Літинський повіт, де починає наново формувати загін [24].

З перших же кроків на своїй – отаманській – стежині Гальчевський виявляє себе лютим і непримиренним ворогом російського більшовизму, він навіть в своїх спогадах відверто виражає відразу “жидівсько-московським чекістам” [5, с. 11]. Він вже “добре усвідомив, що коли дві нації борються, то білі рукавички мусять бути скинені” [1].

Не важко зрозуміти, що однією із причин ворожості до більшовизму була особиста образа і відчуття несправедливості в подальшому від російських порядків, так він пише: “... молодшого брата, якого забили невинно лише за мене, (жидівський комісар, що виконував екзекуцію, казав: “це одна кров”) – я не міг забути. З того часу огорнула мене одна жадаба: помсти і то помсти не до тих, що безпосередньо брали уділ в розстрілі і грабунку, а до цілої червоної зграї, яка окупувала Україну...” [3, с. 11].

Але відчуття особистої помсти відійшло на другий план перед намаганням відвернути кривди завдані народом. Так, Гальчевський міг помститися батькові вбивці свого брата – балинському корчмареві Хаїму Бургу. Козаки підбивали Якова вчинити розправу над ним – на тій же підставі, що “це одна кров”. “Сензук хотів навіть вступити до клятого жида й пригадати йому подле звірство. Але я не дозволив, – писав у своїй мемуарній книзі “Проти червоних окупантів” Яків Гальчевський. – Ми є месники за всі кривди, заподіяні нашому народові, особистих ворогів залишаймо поки-що у спокою. Не міг я зрештою мститися на родичах вбивника, хоч “то одна кров”...” [3, с. 23].

З самого початку отаман є відвертим прихильником Польської сторони. Ще коли в квітні 1920 р. Гальчевський і Шепель увійшли в контакт із галичанами (з частинами колишньої УГА) і перед польською офензивою, з двома бригадами галичан і повстанцями зліквідували фронт Богунівської і Тарашанської дивізій: всі комісари

були ними розстріляні. Між ними і більшовиками йшли вперті бої. Саме тоді Яків Гальчевський скористувався допомогою польської сторони до якої ставився прихильно. Сам він писав “Прийшли польські війська: нас і галичан було обеззброєно, – повстанцям був даний наказ розійтись по домах” [13, с. 19].

Коли ж польська сторона відвернулася від повстанців, Гальчевський зазначив: “Після відвороту поляків нам було дуже трудно, бо населення явно співчувало большевикам, поки ті не далися взнаки. Тоді знову повів я повстанчу роботу проти червоних. Під час відвороту большевиків з-під Варшави знищено дотла мою оселю, брата Федора, який ні до чого не мішався, розстріляно після знущань; навіть робітників-селян повбивали. Одна мати спаслася втечею”.

Характеризуючи настрої, що панували в його формуваннях, отаман зазначав, що в повстанчих відділах був український елемент безсумнівно ідейний. Може, були одиниці малосвідомі початково та при постійній праці і впливі провідних одиниць і менше свідомі робилися ідеалістами й фанатиками боротьби за національну Україну.

Ці настрої підкріплювалися адекватною відповіддю на насильство ворога, що породжувало цілком адекватні дії.

Щоб зрозуміти такий ворожий настрій і жагу до помсти Якова Гальчевського потрібно навести приклад його партизанської епопеї, який навів у своїй книзі “Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр. (невідомі сторінки історії)” доктор історичних наук Володимир Сідак.

“Кожному з нас розстріляно кого-небудь близького, рідного... – писав Яків Гальчевський. – У мене є козак. Два роки вже зі мною. За його повстанчу діяльність більшовики в серпні 21 року застрілили його брата Давида. Цього року піймали сестру Оляну; питаючи за Ониська, катували її, насилували, живою засипали в яму, яку вона сама собі викопала. Вона нічого не казала, бо нічого не знала; забрали її в губчека, де розстріляли, за що? Є козак Гриць Осидчук, з 19 року в повстанні: йому за нього розстріляли сестру і старого батька. В с. Літинці 4 брати Антонюки в повстанні з 19 року. Торішнього року в серпні їхнього батька Гриця Антонюка, питаючи

за синів, мучили: поодрізували вуха, носа, очі викололи, по суглобах розбирали руки, обрізали губи, язика вирізали і шаблюкою в горло закололи, вивезли за село і затоптали в болото і наказали не ховати мученика. Коли поїхали кати, все село почало голосити, але боялось ховати. Тоді прийшли сини, збили домовину в своєму садку і там сховали мученика за Україну, без попа і хреста” [10].

Так, Гальчевський був жорстоким чоловіком. “Це був час, – писав він, – коли всіх майже большевиків я із своїми козаками пускав у “розход” особисто, щоб їхня якнайбільша кількість зустрілася “там” із моїм братом! Коли мені приходилося стріляти якого комуніста, то обов’язково він діставав кулю в ніс, де брови сходились: в це місце, після страшних мук, жид Хаїм Бург із нагана застрілив мого молодшого й єдиного брата [5, с. 97].

Агресивний напрям боротьби у діях Войнаровського спостерігався уже взимку 1921–1922 рр., хоча повстанці утримались від активних дій, але влаштовували поодинокі напади, займалися організаційною роботою та вербуванням селян до загону. Гальчевський налагодив відносини з підпільним організатором повстання у Летичівському повіті Павлом Степановичем Коноплянком [20, с. 231] (Конопенко, Помста Лютий) [23, арк. 225]. В ніч на 1 січня 1922 р. загін Гальчевського здійснив напад на с. Майдан Савин Літинського повіту, що на Поділлі [14, с. 198; 23, арк. 5].

Про свою діяльність в цей час сам отаман пише: “Найчастіше діяли ми, українські повстанці, під покровом ночі малими гуртами, атакуючи по черзі знані об’єкти: штаб, телефонічну централю, варту, касарні, черезвичайку, міліційну станицю, всеобуч, ревком та інші установи, що ними большевики тримали в ярмі Україну. До приватних мешкань повстанець, щоб не розпорошуватись, не повинен без наказу заходити. Тільки на виразний наказ можна зайти до дому, щоб витягнути з нього якусь важну большевицьку рибу, зайти до в’язниці і визволити політичних в’язнів. Криміналістів (кримінальників. – Ред.) треба залишати під замком, як тих, що їх кожна влада мусить замикаати. Акти у штабах Чека, ревкому й інших важних урядах треба конче забирати, бо вони – це найкраще джерело інформацій про ворога, своїх патріотів і

зрадників. Військове майно обов'язково брати, але в міру, не переладуватися. Чого не можна забрати, треба знищити. Побажано палити перед відходом військові об'єкти: вогонь вночі має свою психологічну силу і мову, а пізніше свої і вороги довго ще будуть оглядати пожарища та з острахом згадувати і думати про тих, що таку помсту на комуні заподіяли... Наша засада була: ніколи не перебувати вдруге на цьому самому місці, де ми вже раз були й ніколи не робити на одному місці постою довше, як один день..." [11].

8 лютого загін Орла був на базі в с. Майдан Стасів, де затримав чотирьох більшовиків з однієї із продподаткових груп Олександрова (т. з. латиських службовців) [4, с. 6]. Того ж дня повстанці вбили і таємного більшовицького агента і попрямували на хутори між с. Багринівці й Голенищево [4, с. 7]. За це латиські червоноармійці розстріляли 9 мешканців с. Майдан Стасів.

Визнаючи свою помилку, повстанці попрямували до Слобідських хуторів Вінницького повіту [4, с. 8]. В районі м. Янів та с. Каміногірка повстанці іноді на добу мали близько десятки сутичок з червоноармійцями.

Окрім цього як військовий фахівець Гальчевський від самого початку організував ефективну розвідку та контррозвідку. Його поінформованість вражала навіть близьких товаришів. Він завжди знав, що і де відбувається, бо скрізь мав своїх інформаторів: на залізниці і телеграфі, в ревкомах і "комбідах", навіть у військових частинах та ЧК. Особливу увагу він надавав викриттю і знищенню "секретних співробітників ЧК..." Він не шкодував винагород для місцевого єврейського населення. І євреї справно збирали для нього інформацію. Розуміння особливої ваги розвідки і контррозвідки оберігало життя отаману та його козакам [13, с. 36].

1 березня Орел разом з помічниками Добровольським та Ковбасюком приїхали в с. Майдан Вербицький до підполковника Коноплянка, який працюючи на лісозаготівлі, зібрав відомості про більшовиків тієї місцевості. Відтоді між ними зав'язалась тісна співпраця [4, с. 13-15]. Тоді загін стояв в лісі неподалік села й розігнав всіх продподатківців [4, с. 17-18]. В ніч на 4 березня повстанці вбили голову Білецької сільської ради, 8 березня –

червоноармійця біля Сахнівських хуторів, 11 березня – декількох чекістів в с. Гавриків [16]. В середині березня загін Орла, розділившись на групи, здійснив напад на с. Бохни, де взяв в полон 70 курсантів артилерійської школи (комуністів було розстріляно, решту відпущено). Із захоплених чотирьох гармат повстанці відкрили вогонь по м. Летичів та с. Вербка, де знаходились червоноармійські частини. Залишивши частину повстанців разом з Ковбасюком та Добровольським, Орел з кіннотою відбив атаку понад трьох сотень червоноармійців з Летичева. Далі загін попрямував до с. Майдан Голенищівський – ст. Комарівці – Вахнівка – Гнівань – Микулівці – Літинка. Під час рейду вдалось збільшити кінноту повстанців до 82 осіб [4, с. 19-21].

23 березня кіннота Орла вирушила в с. Майдан Кожухівський, де атакувала червоноармійців 9-го кінного полку. Після 10-хвилинного бою майже всіх червоноармійців було вбито. Повстанці забрали їхній обоз та зброю і поїхали через с. Каміногірка – Яцківці – Уладівка – Педоси – Осичок. Там до Гальчевського приєднався Коноплянко, і повстанці вступили в бій з червоноармійськими 11 та 12 кінними полками. Далі загін Гальчевського попрямував у Кипорів Яр [4, с. 19-21].

Таким чином, в березні 1922 р. у Літинському повіті у відповідь на червоний терор отаман оголосив продпрацівникам чорний терор.

1 квітня 1921 р. в лісі (Кипоровім яру), біля с. Слобідка, що неподалік від с. Бруслинів, відбулася перша повстанська нарада на базі 13 повстанців. На ній Гальчевського було обрано отаманом під прізвиськом “Орел”. У документах радянського періоду зафіксовані й інші прізвиська “Гольчевський”, “Орлик”, “Орлов”, “Орловський” [15, с. 133].

В квітні 1922 р. за сприянням підпільної організації Миколи Димінського загін Гальчевського здійснив напад на підрозділи 24-ої артилерійської дивізії Червоної Армії, яка розташовувалась в с. Бохни [20, с. 231]. Це сталось 5 квітня. Близько 80 повстанців Гальчевського взяли в полон декількох червоноармійців та близько 20 коней. Але поблизу села їх наздогнав інший червоноармійський загін. В сутичці з ним повстанці втратили захоплених коней та шість

тачанок [16]. 10 квітня загін Орла чисельністю близько 100 осіб здійснив напад на с. Зоновичі, а наступного дня завдав поразки кінному взводу міліції. Поранивши одного міліціонера, повстанці захопили 10 коней. 16 квітня, на Великдень, в Бруслинові, Яцківцях, Пенківці та інших селах відділ Орла, оперуючи групами, вбив 45 сексотів та 10 офіцерів штабу 10-го червоноармійського полку [4, с. 73]. 17 квітня загін Гальчевського здійснив напад на с. Майдан Гразовський та Бруслинів. В останньому розстріляв співчуваючих більшовикам п'ятьох осіб.

18 квітня загін Орла в с. Майдан Супрунівський взяв у полон двох курсантів 74 піхотного полку Червоної Армії. Згодом одного з них було знайдено вбитим у колодязі [16].

Така розгалужена територія діяльності загону Я. Гальчевського була зумовлена його авторитетом, через який до його загону записувалося чимало активістів. Він розкривав їм ідейні засади та тактику повстансько-партизанської боротьби, критикував більшовицьку систему. Повстанці вистежували і вбивали більшовиків та співчуваючих їм, вступали у бої із силовими структурами більшовицької влади, захоплювали населені пункти повітового значення [13, с. 44].

Наприклад, 16 серпня 1922 р. повстанці Гальчевського зайняли містечко Зіньків. Їх чисельність складала 50 осіб. Одночасно 17 бійців здійснили напад на с. Пирогівці і попрямували до Пархомівців. Ще інша частина загону Гальчевського в складі 40 осіб того ж дня здійснила напад на с. Кам'яногірка Літинського повіту. 17 серпня отаман Гальчевський разом із 30 вершниками здійснив напад на місто Бар. За допомогою телеграфу він передав повідомлення начальнику політвідділу Подільської губернії: "Був на ст. Бар, бачив Начсноба, окалечив 80 мільйонів карбованців і дав дулю. Відомий Вам Орел. Скоро побачимось у вас на ст. Журавлівка" (цитата мовою оригіналу). Надвечір того ж дня в тому ж складі загін Гальчевського здійснив напад на залізничну станцію с. Сербинівці. Звідти отаман Гальчевський продовжив телеграфувати: "Я Орел іду далі. Прошу переместить 24 кавполк в район Гайсина. Почему Вы не прибыли в назначенное место. До свидания. Обязанный Вам Орел, Командир партизан на ст. Сербиновцы" (цитата мовою оригіналу) [15, с. 150].

Вказані звернення Гальчевського до більшовиків свідчать про його загравання із чинною владою, небажання з нею миритися чи остерігатися її. А це свідчить про готовність Якова Гальчевського і його повстанців піти з життя жахливою смертю. Це ж можна сказати і про рядових членів КП(б)У, яким довелося стати опонентами цього повстанського ватажка. Після повстанських справ вечорами, щоб повстанці не нудьгували, “Орел” розповідав їм про Б. Хмельницького, І. Мазепу, У. Кармалюка тощо, організовував співи і танці [15].

19 квітня повстанці Гальчевського в складі 70 шаблє та 40 штиків пройшли с. Медведівка – Майдан Вербицький, наступного дня – Дяківці (тричі атаковані загonom 2-ої Черкоздивізії: втратили 18 осіб) – Майдан Стасів [23]. 20 квітня підрозділ Орла в складі 20 шабелє в с. Кожухів стратив п’ятьох міліціонерів. 23 квітня біля с. Миколаївка він вступив в бій з 2-ою дивізією Червоної Армії, внаслідок чого було вбито чотирьох червоноармійців. Далі загін Орла розділився на маленькі групи [20, с. 231]. 24 квітня група Гальчевського чисельністю 15 шабелє здійснила напад на с. Гушинець Літинського повіту [23], де взяла у полон двох червоноармійців [16]. А 28 квітня 30 повстанців розігнали бойову групу першого червоноармійського полку і захопили кулемет системи “Льюїса” [20, с. 231]. За іншими даними, загін Гальчевського біля с. Кожухів Літинського повіту здійснив напад на розвідку 9-го Червоного козацького полку [23]. 30 квітня кіннота Орла була в с. Миколаївка, куди надійшов червоноармійський полк. В силу збігу випадкових обставин червоноармійці та повстанці поділились на дві частини. Не змігши об’єднати повстанців, сам Орел опинився поміж частинами загону червоноармійців, до того ж під обстрілом своїх же бійців, але зумів прорватись до останніх. Втрати повстанців були незначними [4, с. 38-41].

1 травня 1922 р. в лісі біля с. Майдан Вербицький Летичівського повіту відбувся з’їзд командирів повстанських загонів Поділля. На ньому був створений губернський штаб повстанського руху на чолі з Гальчевським (комендант Подільської повстанської групи), а повстанське військо поділено на десять округів та загонів, які одночасно діяли по всій губернії, щоб дезорієнтувати чекістів під

час каральних рейдів. На нараді були представники повстанців з Летичівщини: П. Погиба (згодом призначений помічником коменданта та суддею надзвичайного суду), Г. Кохан (комендант штабу і начальник розвідки, прокурор). Помста Лютий був призначений начальником штабу групи, яка включала дві сотні О. Грабарчука та І. Рароги [20, с. 231]. Деякі делегати роз'їхались самостійно, а для шести делегацій Орел виділив супровід з 10 осіб до їх районів дислокації.

Того ж дня загін Гальчевського чисельністю 300 шабель біля с. Яблонівка Летичівського повіту захопив у полон чотирьох червоноармійців 24 артилерійської дивізії, яких згодом звільнив з попередженням для усіх більшовиків та червоноармійців: “До 15 травня вбивати нікого не будемо, а після 15 травня почнемо безжальний терор!”.

На з'їзді групи під керівництвом Добровольського не було [4, с. 45]. 2 травня вона чисельністю 25 шабель дислокувалась в селах навколо північної частини м. Літина і того ж дня зайняла с. Майдан Літинський [23]. Але після цього Добровольський пішов у м. Літин до коханки і добровільно здався чекістам, а його повстанці прибули до Орла [4, с. 45].

5 травня загін Гальчевського в складі 60 вершників і 25 піхотинців у Дяковецькому лісі завдав поразки підрозділу червоноармійців 9-го полку [20, с. 231], за даними Гальчевського – кінним загонам 10 та 11 полків Червоної Армії [4, с. 52]. Після цього повстанці попрямували до сіл Сахнівка – Майдан Вербицький – Бохни та Вовковинецькі хутори – Згар – Кориченці – Галузинці – Гермаки – Явтухи. Під час походу Орел відправив кур'єрів до загону Карого та Волинської повстанської армії, а також об'єднав групи, які супроводжували делегатів з'їзду [4, с. 55]. В ніч на 8 травня 20 повстанців (мабуть, розвідка) Гальчевського здійснили напад на с. Женишківці, після чого попрямували на Нову Буду [23]. 9 травня загін Орла під виглядом червоноармійців прибув до с. Комарівці, де дислокувався загін отамана Якова Галука (Голук, Байда) чисельністю 30 осіб. Останній, злякавшись, відступив у ліси і лише наступного дня приєднався до повстанців Орла (загальна чисельність близько 190 осіб). Надвечір 10 травня, взявши підводи та

добровольців з с. Ходацька Слобідка та Ходаки, загін Гальчевського здійснив напад на цукровий завод та кооператив м. Ялтушків [20, с. 231].

Після цього піхота з награбованим майном пішла в с. Ходацька Слобідка, а кіннота – в с. Підлісний Ялтушків, де пограбувала економію. Остання в складі ста осіб мала на озброєні два кулемети, гранати, гвинтівки. При цьому одинадцять осіб кінноти були одягнуті в будьонівську форму й видавали себе за червоноармійців 210 полку. Оскільки до м. Ялтушків наближались червоноармійці з ближніх районів, повстанська кіннота попрямувала у с. Ходацька Слобідка, де її чекала піхота в складі 200 осіб разом з награбованим майном. Дізнавшись, що у с. Ходаки перебували червоноармійці, кіннота, відвертаючи їх увагу, попрямувала у м. Зіньків, а далі в с. Бебехи [20, с. 232]. 12 травня Орел залишив отамана Галюка (призначений комендантом 1-ої Подільської кінної бригади, трохи згодом Орел визначив діяльністю його загону Летичівський, Кам'янецький, Проскурівський та Могилівський повіти), збільшивши його загін до 52 вершників [4, с. 61]. 13 травня, мабуть, загін Галюка розпочав рух у напрямку м. Деражня – с. Кориченці – Комарівці – Стара Гута – Сахни (16 травня, а 17 травня здійснив напад на загін 10-го кавалерійського полку) в районі Майдан Літинський – Кусиківці – Майдан Грузький – Пиківська Слобідка – Зіньківці – Майдан Вербицький. Біля Сахнівського Майдану повстанці вступили в сутичку із загонами 9 та 10 червоноармійських полків, внаслідок чого втратили половину кінноти та десять піхотинців [23, арк. 115].

В складі 100 осіб Орел пішов на Барські хутори, де зустрівся з місцевим загonom Лиховського, якому наказав збільшити чисельність до 100 осіб [4, с. 63].

Після цього загін Гальчевського попрямував в с. Шпиченці (атакував 60 червоноармійців, забравши у них кулемет системи “Максим”) – Вовковинецькі хутори – Буцнівський Майдан – район Монастирка та Літинського Майдану.

Там 20 травня повстанці були атаковані червоноармійцями. З боями вони відступили до Дяківецького лісу, але прорвавши фронт, Орел повернувся в ліс біля Літинського Майдану.

Тоді 120 червоноармійців було вбито, а 100 поранено. 21 травня повстанці Орла привезли отамана Хмару (Семен Харченко), який два тижні тому повернувся з Польщі. Зустріч відбулась на хуторі біля с. Буцни. Хмара визнав командування Орла. Незабаром загін Орла здійснив напад на м. Летичів і звільнив в'язнів, попередньо покаравши чекістів. 10 в'язнів Орел прийняв до загону і попрямував через с. Буцни у Вовковинецькі хутори, звідти – на Барські хутори та в с. Комарівці, де після вдалого бою з червоноармійцями об'єднався з загonom Галука [4, с. 74-78]. Невдовзі під тиском 1-ої дивізії Червоного Козацтва повстанці Орла відступили до Зіньківського лісу. Там повстанці прийняли бій.

Далі вони розділились: загін Галука попрямував до Кам'янецького повіту, а Орла – Проскурівського. В с. Пашківці Орел покарав представників Пашковецької республіки, які чинили опір війську 2-го Зимового походу і відправився в район Межибожа [4, с. 81-84].

5 червня 1922 р. загін Гальчевського в складі 120 осіб дислокувався в с. Майдан Стасів, звідки вирушив двома групами: перша – до с. Березівка, друга – до с. Майдан Голенищевський [23, арк. 133]. 6 червня, ймовірно, бійці Галука здійснили напад на м. Вінківці, після чого попрямували до с. Осламів [12, с. 199]. Тоді ж загін Гальчевського здійснив напад на с. Лозни, 7 червня – на Комарівці, 8 червня в складі 130 шабель – на м. Вовковинці, де вбито сім радянських службовців, 16 червня – на с. Уладівка. Далі загін попрямував до сіл Пиківська Слобідка – Оселінки – Лисогірка – Теси. В останньому селі він потрапив у засідку червоноармійців і, втративши кулемет та вісім коней, розділювався на декілька груп [20, с. 232].

Вмотивовані дії Гальчевського викликали небувалий успіх, а відтак і кар'єрне зростання. У вересні 1921 р. він отримав усне призначення на посаду командуючого повстанськими загонами 6-го повстанського комітету, а 1 травня 1922 р. став комендантом Подільської повстанської групи, а 20 серпня 1922 р. – командувачем усіма повстанськими силами Правобережної України. Проте під впливом натиску численних з'єднань червоноармійців, 2 вересня

разом із 60 повстанцями Гальчевський перейшов польський кордон [17, с. 151-152].

До м. Гусятин повстанці прийшли з піснями. Там поляки обеззброїли відділ і 5 вересня залізницею відправили до табору у м. Стрілкове. В останні роки своєї отаманської епопеї Яків Гальчевський воював не стільки за волю України, скільки за її честь та честь української зброї. За гідність пораненої Батьківщини.

“Я знав, – говорив він у березні 1921 р., – що новий повстанчий рух, який буде мною викликаний, не матиме виглядів на позитивні наслідки, особливо для учасників повстання.

Яків Гальчевський впродовж своєї діяльності звертався до національного питання – створення власної самобутньої української держави, яку за його поглядом “з периферій ми ... не створимо, окупантів не проженемо, але, з іншого боку, не згинемо безславно, як барани, а зі зброєю в руках – по-козацьки. Дамо криваво відчувти зайдам та своїм песиголовцям, які злигались з комунарами, що ще не все завмерло. Правда, пропаде чимало наших, згине багато невинних людей, але... кожна нова жертва – цеглина в наш національний будинок, бо ніколи людська кров не летіється марно!”.

І навіть розуміючи без результативність намагання створення України, оскільки військова міць на той час була занадто нища для боротьби за власну державу з більшовицьким ігом, Гальчевський прагне завдати як найбільшої шкоди ворогові, залишити слід який не забудеться народом.

Цікаво порівняти цю настанову подільського отамана з позицією Симона Петлюри, який у вересні 1922 р. під час зустрічі у Варшаві з отаманами Яковом Орлом-Гальчевським та Семеном Хмарою-Харченком говорив, що у боротьбі проти окупанта “не треба ні перед чим зупинятись”, що “кожна жертва, яка впаде на ґрунті національного руху з рук ворога, дасть користь”, піднесе національну свідомість українського народу. “Та кров, – казав Петлюра, – яку розливають через свій терор большевики на очах цілого українського села, їм нічого доброго не принесе... Бо в кожному селянинові, не дивлячись на соціальний стан, чи то бідний, чи багатий, зродиться ненависть до большевиків, і він, зрозумівши, які приятелі для нього москалі, ніколи тої крові не забуде”.

Все ж перемогти Росію без Української армії, яка вмирала за “приятельськими польськими дротами”, лише одними партизанськими загонами було неможливо. Та гори трупів червоних, які отамани лишали на своїх повстанських шляхах, піднімали престиж України в очах окупантів, а селянам давали надію на відновлення української влади.

Саме в цій ситуації, що була в Україні на поч. XX ст. роль одної людини постає реальним та єдино можливим чинником історії, бо саме вона продукує певні дії та зумовлює існування тих чи інших сфер суспільного життя та історичної діяльності. В цьому плані історія постає як розгортання внутрішніх можливостей людини. Все, що відбувається в історії, насичене людськими прагненнями, інтересами, зусиллями, стражданнями та ін. З іншого боку, історія спеціалізує людину, і остання постає завжди як людина певної епохи, певного історичного типу суспільства, саме таким був отаман Яків Гальчевський. Тому не можливо переоцінюючи його роль в історії України як лицаря, патріота, героя, атланта, віри українців у Батьківщину, адекватного свідка тогочасних подій, слід і надалі популяризувати його ім'я, адже ця постать легендарна й по праву заслуговує на добре вшанування.

Так, 30 листопада 2013 р., у суботу, в с. Малинівка Літинського району Вінницької області відбулося відкриття пам'ятного знаку видатному борцю за українську державність, герою національно-визвольних змагань 1917–20-х років XX століття, полковнику армії УНР, легендарному отаману Орлу Якову Гальчевському [1].

А ще раніше – влітку 2001 р. в с. Сахни (Хмельницька область, Летичівський район) одному із центрів Подільської повстанської групи Якова Гальчевського обласна організація Української республіканської партії під керівництвом Богдана Теленька за сприяння місцевої влади насипала високу могилу і поставила на ній великий дубовий хрест, вмонтувавши меморіальну плиту з таким написом: “Борцям за Українську державу світлої пам'яті отамана Якова Гальчевського подільських повстанців-сахнівчан, які полягли за волю рідної землі”.

Список використаних джерел та літератури:

1. В Малинівці відкриють пам'ятник Якову Гальчевському // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://m.20minut.ua/Novyny-Vinnytsi/Vid-Chytachiv/v-maliniivtsi-vidkriyut-pamyatnik-yakovu-galchevskomu-10303788.html>;
2. Вовкодав В. Яків Гальчевський – народний герой (1897–1943 рр.) // Тези доп. і повідом. XV Вінниц. обласної іст.-краєзн. конф. – Вінниця : [б. в.], 1996. – 183 с.;
3. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів : в 2 ч. / Я. Гальчевський-Войнаровський. – Краків : “Укр. вид-во”, 1941. – Ч. 1. – 205 с.;
4. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів : в 2 ч. / Я. Гальчевський-Войнаровський. – Краків : “Укр. вид-во”, 1941. – Ч. 2. – 261 с.;
5. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. – Краків : “Укр. вид-во”. – 162 с.;
6. Державний Архів СБУ у Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. 26404, Дело по обвинению Марчевского-Мотрука И., Вишневого-Габовича и др. (24.05.1927 р.), 226 арк.;
7. Державний архів Управління СБУ в Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. П-25891, Карна справа у звинуваченні Ковальчука Т. І., Максименко Т. Т., Сидоренко П. А, Фіщука В. П., у 5 т., т. 4, 589 арк.;
8. Державний архів Управління СБУ в Хмельницькій області, ф. Р-6193, спр. П-25979, Карна справа у звинуваченні Трофимчук Ф.М. та ін., 438 арк.;
9. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. XX ст.). – Вінниця : Логос, 2000. – 268 с.;
10. Завальнюк К. В. Матеріали до біографії Я. В. Гальчевського (за документами Держархіву Вінницької області) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С. 225-230.;
11. Коваль Р. М. І нарекли його отаманом Орлом // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://unknownwar.info/685/?p=5>;
12. Коваль Р. М. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К. : “Діокор”, 2001. – 320 с.;
13. Коваль Р. М. Отаман святих і страшних / Р. Коваль. – К. : Просвіта, 2000. – 288 с.;
14. Коваль Р. М. Яків Гальчевський-Орел, отаман Подільської повстанської групи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://unknownwar.info/671/>;
15. Красносілецький Д. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках/ Д. Красносілецький. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 275 с.;
16. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький селянський повстанський рух Якова Гальчевського на Поділлі в першій половині 1922 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://www.google.com/> Назва з екрану.;
17. Красносілецький Д. Педагогічний фактор у житті Якова Гальчевського / Д. Красносілецький // Педагогічний дискурс : зб.

наук. пр. / Гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 11. – С. 150-155.; 18. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях (1917–1926 рр.) / Ю. Кульчицький. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.; 19. Леськів І. Повстансько-підпільна боротьба Якова Гальчевського на Деражнянщині / І. Леськів // Деражнянщина: минуле і сучасне : [матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 21 берез. 2013 р., м. Деражня, Україна] / Ред. кол.: Баженов Л. В., Єсюнін С. М. [та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – С. 249-257.; 20. Рибак І. В., Красносілецький Д. П. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : Наук. зб. – С. 231.; 21. Руцький М. Яків Гальчевський і антибільшовицьке повстання на Поділлі // Система. – Нетішин : Вид-во ТОВ.; 22. Сліпченко В. А. КП(б)У – організатор розгрому куркульсько-націоналістичної контрреволюції в 1921–1923 рр. // Із історії Комуністичної партії України : Зб. статей. – К. : Вид-во Київського держ. ун-ту, 1959. – Вип. 2.; 23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1305.; 24. Яків Гальчевський-Орел, отаман Подільської повстанської групи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://unknownwar.info/_671/?p=1.

В. О. Парандій,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕКЗИЛІ (1920–1944 РОКИ): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Міжвоєнна українська політична і військова еміграція, за своєю чисельністю, широтою громадянського представництва та масштабами суспільно-політичної, військово-історичної, наукової та культурно-освітньої діяльності, – унікальне явище ХХ ст. Справжнім українським національним феноменом стало те, що розрізнена, духовно і фізично змучена українська політична еміграція після декількох років визвольних змагань у складних умовах інтернування зуміла зберегти і розбудувати Державний Центр УНР, створити

низку суспільно-політичних, науково-освітніх і культурно-просвітницьких інституцій в країнах свого перебування. При цьому, українські державно-політичні діячі, які пропагували ідею незалежності України і закладали основи держави, були витіснені більшовицькими військами за межі України, затавровані як “зрадники українського народу”, “українські буржуазні націоналісти”, “петлюрівці”. Проте ідею незалежної соборної держави, імена її творців і події національно-визвольної боротьби продовжувала підтримувати і зберігати українська політична еміграція.

Історіографічний доробок попередників, який охоплює досить тривалий відрізок часу, з 20-х рр. XX і до початку XXI ст., умовно нами поділено на чотири групи. До першої групи відносяться праці безпосередніх свідків та учасників тих подій; до другої – роботи тогочасних радянських істориків; до третьої – дослідження сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків; до четвертої – праці сучасних дослідників української діаспори.

Зокрема, історію української політичної еміграції, творення і діяльності ДЦ УНР та його інституцій частково висвітлили дослідники, які були безпосередніми свідками та учасниками тих подій. Одним із перших загальні аспекти створення, організаційної розбудови та завдання Державного Центру УНР в екзилі, як державної установи, висвітлив безпосередній свідок та учасник тих подій, професор міжнародного права та історії української політичної думки УВУ в Празі, М. Лозинський [1] у працях “Всеукраїнська Національна Рада до Найвисшої Ради” [2], “Всеукраїнська Національна Рада і змагання до української державности” [3], “Заграничне заступництво Української Народньої Республіки” [4], “З діяльності установ Української Народньої Республіки” [5], “Українська “Рада Республіки” [6] та інших [7].

Державницьку діяльність ДЦ УНР спрямовану на “оборону національної єдності українського народу і з’єднання поодиноких українських земель” в єдиній незалежній державі для “мирного культурного співробітництва з усіма цивілізованими націями” [8, с. 1], фрагментарно розкрили в своїх наукових публікаціях загальноісторичного характеру відомі тогочасні громадсько-

політичні діячі: Голова ДЦ УНР С. Петлюра – “Статті, листи, документи” [9, с. 300-341] і “Сучасна українська еміграція та її завдання” [10]; члени емігрантського уряду УНР О. Шульгин – “Державність чи гайдамащина?” [11] і “Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині” [12], І. Мазепа – “Україна в вогні й бурі революції. 1917–1921” [13], А. Яковлів “Основи конституції УНР” [14] та М. Лівіцький “ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками” [15]. А також відомі тогочасні суспільно-політичні діячі М. Шаповал у праці “Ляхоманія. Наша доба” [16], О. Брик – “Тернистий шлях Українського Уряду” [17] та інші. Зокрема, Я. Рудницький в праці “В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985)” [18] розкриваючи за напрямками, змістом і формою діяльність ДЦ УНР в екзилі зазначає, що першим етапом його діяльності є 1920–1948 рр. – роки політичної діяльності із перевагою індивідуальної дії окремих будівничих ДЦ УНР того часу [19, с. 22]. Проте, з урахування всіх аспектів становлення, розбудови і діяльності ДЦ УНР в екзилі, варто зазначити, що першим періодом його діяльності є саме 1920–1944 рр., тобто роки його створення і спрямування зусиль на його визнання урядами держав світу, надання ними матеріальної, моральної та військової підтримки в підготовці й проведенні на теренах України акцій з метою визволення з-під більшовицького режиму, а також створення, розбудова і забезпечення функціонування низки суспільно-політичних, науково-освітніх та культурно-просвітницьких інституцій [20].

Військову діяльність ДЦ УНР та його інституцій, а саме Генштабу, військового міністерства та роль і місце Українського партизансько-повстанського штабу в підготовці і проведенні Другого Зимового походу, а також діяльність ДЦ УНР у роки Другої світової війни, частково розкрили в своїх працях безпосередні активні учасники тих подій: В. Сальський “Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука” [21] і “Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому” [22], Ю. Отмарштайн “До історії повстанчого рейду ген.-хор. Ю. Тютюнника в листопаді 1921 р.” [23], З. Стефанів “Українські Збройні Сили в 1917–1921 рр.” [24], Ю. Степовий “В Херсонських степах” [25], О. Удовиченко “Україна у війні за державність” [26], К. Паньківський “Роки німецької

окупації” [27] Л. Шанковський “Нарис української воєнної історіографії” [28], В. Косик “Бульба, Поліська Січ і початки УПА” [29], а також у своїх статтях О. Вишнівський [30], П. Закусило [31], М. Капустянський [32], І. Кедрин [33], В. Колодницький [34], І. Котович [35], Г. Порохівський [36], В. Трембіцький [37], В. Федорович [38] та інші [39].

Загальні аспекти складного процесу зовнішньополітичної діяльності ДЦ УНР, її завдань, напрямків, значення, здобутків і невдач, співпрацю з Лігою Націй, а також історію становлення та діяльності українських дипломатичних представництв у різних країнах, які сприяли процесам визнання Української Народної Республіки, як незалежної, соборної держави, піднесення її престижу в очах європейської і світової громадськості, намагалися розкрити в своїх працях такі безпосередні учасники і свідки тих подій, як: О. Саліковський “Наша політична еміграція” [40], Д. Геродот “Філія Українського товариства Ліги Націй” [41], А. Яковлів “Конгрес товариств Ліги Націй” [42], О. Грицай “Женева” [43], а також у своїх статтях: А. Валійський [44], Ю. Оленич [45], В. Трембіцький [46] та інші [47].

Доля українських громад у країнах осідку в Європі була важка, але все ж саме тут умови для життя та діяльності були кращі ніж на українських землях за польсько-українським кордоном, тут українці-емігранти мали свої громадські, політичні, культурні, професійні та економічні організації. На особливу увагу заслуговують праці тогочасних професорів УВУ С. Наріжного “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами” і матеріали, зібрані ним до її другої частини та Д. Антоновича “Українська культура” [48], інших відомих культурно-освітніх діячів: Л. Биковського «Українська Господарська Академія в ЧСР (1923–1935)” [49], А. Животка “Історія української преси” [50], а також статті Я. Вакулєнка [51], М. Добриловського [52], А. Жуковського [53], Б. Крупницького [54], В. Орелецького [55], Н. Полонської-Василенко [56], М. Чубатого [57] та інших [58], у яких розкрито культурно-освітній аспект діяльності української еміграції, які містять інформацію про діяльність наукових, освітніх та

культурно-просвітницьких інституції, що були створені та діяли під егідою ДЦ УНР в екзилі.

Безпосередні свідки та учасники тих подій намагалися планомірно описувати історію творення і діяльності видавничо-просвітницьких осередків під егідою ДЦ УНР. Так, І. Заташанський [59] та інші [60] частково розкрили діяльність Українського видавничого фонду [61] і Українського видавничого товариства “Сіач” у Празі [62]. Діяльність ДЦ УНР у сфері розвитку української науки і шкільництва фрагментарно висвітлили І. Мирний в праці “Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (історія інституту, 1923-1933)” [63] та інші [64]. Окремі аспекти функціонування науково-педагогічних та освітньо-мистецьких інституцій під егідою ДЦ УНР, насамперед таборових закладів освіти, розкрито в узагальнюючих працях тогочасних дослідників – “Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za lata akademickie 1925–1932” [65] і “Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego” [66]. Діяльність ДЦ УНР щодо створення українських архівних, бібліотечних і музейних установ частково розкрив знаний дослідник А. Животко у праці “Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940)” [67].

Таким чином, праці безпосередніх свідків та учасників подій, які відтворюють передумови формування та діяльності ДЦ УНР в екзилі, історію виходу С. Петлюри разом із дієвою армією, державним апаратом і мережею міжнародно-визнаних дипломатичних установ на еміграцію в 1920 р., діяльність цієї інституції в 1920–1944 рр., “як всеукраїнського символу і фактичного речника державно-політичної суверенності українського народу” [68, с. 5], заклали значне підґрунтя історіографії дослідження суспільно-політичної діяльності ДЦ УНР в екзилі в період 1920–1944 років.

Водночас, тогочасні радянські вчені намагалися дискредитувати ДЦ УНР в екзилі як державний символ української еміграції і в своїх працях доводили, що вся його діяльність є національною контрреволюцією. З таких позицій діяльність ДЦ УНР в екзилі та його інституцій розглядали в своїх суб’єктивних та упереджених працях: О. Орлинський “Бандитизм и борьба с ним”

[69], Х. Раковський “Борьба с бандитизмом” [70] і “Красная армия и борьба с бандитизмом” [71], К. Шеф “Петлюровская авантюра в октябре-ноябре 1921 г.” [72], Р. Ейдeman “Очаги атаманины и бандитизма” [73], “К вопросу о борьбе с бандитизмом” [74] і “Повстанчество и его роль в современной войне” [75], М. Філіпов “Украинская контрреволюция на службе Англии, Франции и Польши” [76], Р. Ейдeman і Н. Какурін “Громадянська війна на Україні” [77], А. Кольский “Лига Наций (ее организация и деятельность)” [78], О. Афанасьєва “Краткий очерк истории Лиги Наций” [79], А. Лихолат “Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.)” [80], П. Удовиченко “З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922)” [81], П. Ольшанський “Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921–1924” [82], Р. Ілюхіна “Лига Наций 1919–1934” [83], В. Маркус “Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939)” [84] та інші [85], вдаючись при цьому навіть до відвертих фальсифікацій. Зокрема, Р. Ейдeman у праці “Повстанчество и его роль в современной войне” показуючи діяльність Українського партизансько-повстанського штабу писав, що отаман Левченко загинув літом 1921 р., хоча в бюлетенях Народи по боротьбі з бандитизмом при РНК УРСР за 1922 р., членом якої був Ейдeman, неодноразово згадувалося про Левченка, як про живого [86].

Таким чином, значна кількість історичних студій радянських дослідників, здійснених у радянський час, що виходили в світлі постанови Уряду УРСР від 23 січня 1921 р., яка оголосила публікацію викривальних матеріалів одним з головних напрямків боротьби з ДЦ УНР в екзилі та його лідерами, сприяла створенню в українській історіографії певних засад для узагальнення та осмислення соціально-політичного та військового аспекту діяльності ДЦ УНР в екзилі в 1920–1944 роки.

Після проголошення незалежності України в 1991 р. докорінно змінився погляд на українську політичну еміграцію в Європі та відродився справжній науковий і пізнавальний інтерес до діяльності ДЦ УНР в екзилі. Нову якість у вивченні проблеми соціально-політичної діяльності ДЦ УНР в екзилі започаткували дослідження

сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків, що засвідчила монографія В. Трощинського “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище” (1994). Автор уперше розглянув соціально-політичну діяльність української еміграції та проблеми формування її державно-політичних інституцій, специфіку їх взаємин із урядами країн перебування. Він стверджує, що для діяльності ДЦ УНР “були характерні вірність парламентсько-республіканським й демократичним традиціям УНР, засадниче неприйняття реакційних, але модних у той час тоталітарних політичних концепцій, чіткий державницький орієнтир, який, щоправда, не базувався на принципі соборництва” [87, с. 97].

У подальшому загальні проблеми життя та діяльності української еміграції в країнах її осідку, в контексті діяльності ДЦ УНР та його інституцій, а також історію творення, організаційної розбудови і розташування законодавчих та виконавчих органів ДЦ УНР в містах Польщі, Франції та Німеччини побіжно висвітлили в своїх наукових доробках вітчизняні дослідники. Серед них увагу привертають фундаментальні, насичені фактичним матеріалом, з глибоким аналітичним підходом роботи таких знаних дослідників, як С. Віднянський “Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині” [88], А. Криськов “Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919–1939 рр.)” [89], С. Чернявська “Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі (1920 рр.)” [90], М. Вегеш і С. Віднянський “Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939)” [91], М. Павленко “Українські військовополонені та інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади та умови перебування (1919–1924 рр.)” [92], В. Солдатенко “Українська революція” [93], О. Колянчук “Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)” [94], В. Кушнір “Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр.” [95], І. Срібняк “Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність” [96], С. Литвин “Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана” [97], С. Губський “Створення та діяльність Державного Центру УНР в екзилі (еміграції) 1920–1992 рр. як наочний приклад безперервності

державотворчого процесу української нації” [98], В. Піскун “Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття)” [99] та “Українська політична еміграція 20-х років XX століття” [100], В. Соловійова “Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.” [101], О. Малюта “Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-ві рр. XX ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції” [102], Ю. Нетребя “Дипломатичне протистояння представництв УРСР та УНР в Німеччині (1921-1922 рр.)” [103], В. Чехович “Державний Центр Української Народної Республіки” [104], а також статті таких знаних сучасних українських дослідників, як: О. Акунін [105], О. Вагіна [106], В. Власенко [107], Л. Єпик [108], А. Зборовський [109], А. Кліш [110], І. Краснодемська [111], В. Очеретяний [112], М. Павленко [113], І. Панова [114], В. Парандій [115], І. Піддубний [116], В. Піскун [117], Д. Складенко [118], В. Футала [119], М. Швагуляк [120], Т. Шинкаренко [121] та інші [122].

Військова сфера діяльності ДЦ УНР, зокрема підготовка і проведення Другого Зимового походу, особливості розвідувальної і контррозвідувальної діяльності військової спецслужби ДЦ УНР, а також роль і значення ДЦ УНР у період Другої світової війни, частково розкрили в своїх працях такі відомі сучасні українські науковці, як: В. Верига “Листопадовий рейд” [123], В. Сідак “Партизансько-повстанський штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.)” [124], В. Сідак і Т. Вронська “Спецслужби Державного Центру УНР і партизансько-повстанський рух на території УРСР” і “Спецслужба держави без території: люди, події, факти (військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.)” [125], І. Срібняк “Військова діяльність Уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.)” [126] та “Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)” [127], Я. Тинченко “Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 роки)” [128], Б. Гудь і В. Голубко “Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.” [129], П. Стегній “Селянські повстання в Правобережній частині УРСР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху)” [130], В. Дзьобак “Тарас

Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)” [131], С. Стельникович “Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.)” [132] та “Українське національне відродження як передумова виникнення Поліської Січі” [133], Ю. Недужко “Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40 – початок 90-х років XX ст.)” [134], О. Фуртес “Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920–1939 рр.” [135], а також у своїх публікаціях А. Жив’юк [136], С. Литвин [137], М. Павленко [138], В. Парандій [139], В. Піскун [140], Т. Плазова [141], В. Резмер [142], Я. Сирник [143], Я. Шинкарук [144], В. Шпак [145] та інші [146].

ДЦ УНР в екзилі проводив значну роботу щодо сприяння розвитку української науки і шкільництва, захищаючи рідну мову українських емігрантів, які під його егідою творили власні науково-освітні заклади, насамперед різноманітні таборові заклади освіти. Діяльність громадсько-політичних осередків, науково-освітніх і культурних інституцій ДЦ УНР, як складової усієї його суспільно-політичної праці, частково розкрили вітчизняні науковці: С. Ульяновська і В. Ульяновський “Українська наукова і культурницька еміграція у Чехословаччині між двома світовими війнами” [147], С. Віднянський “Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині” [148], Т. Бублик “Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20–30-ті роки XX століття” [149], М. Євтух “Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921–1945 рр.)” [150], О. Галай “Науково-педагогічна діяльність української еміграції в Чехословаччині в міжвоєнний період (1918–1939 рр.)” [152], К. Михальчук “Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: заснування, розвиток, діяльність (1926–1998)” [153], Н. Сидоренко “Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919–1924)” та “Українська таборова преса першої половини XX століття: проблеми національно-духовного самоствердження” [154], О. Заремба “Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехословаччині між двома світовими війнами” [155], О. Даниленко

“Український комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.)” [156], А. Портнов “Науково-освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939)” [157], Я. Йосипишин “Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів” [158], Р. Петришин “Науково-педагогічна діяльність української еміграції в країнах Центральної та Західної Європи (1919–1939 рр.)” [159], О. Богуславський “Преса міжвоєнної української еміграції в Європі 1919–1939 рр.: національно-патріотична дискусія” [160], М. Палієнко “Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)” [161], а також фрагментарно показали в статтях: В. Власенко [162], О. Іксанова [163], В. Кіпіані [164], Л. Корнійчук [165], Ю. Косинська [166], М. Кугутяк [167], А. Купцов [168], Л. Лозенко [169], М. Мартинюк [170], Є. Місило [171], І. Павлюк [172], В. Піскун [173], В. Потульницький [174], М. Романюк і І. Крупський [175], М. Савка [176], Г. Савченко та І. Срібняк [177], Н. Сидоренко [178], Т. Сидорчук [179], Н. Сорочан [180], О. Сухобокова [181], А. Тимошик [182] та інші [183].

Проблемам наукового вивчення української міжвоєнної еміграції, дослідженню комплексу проблем щодо різних аспектів життя та діяльності українських емігрантів та їх інституцій в країнах їхнього осідку, а також окремі аспекти функціонування науково-педагогічних та освітньо-мистецьких інституцій під егідою ДЦ УНР в екзилі, присвятили свої праці знані сучасні зарубіжні дослідники. Зокрема, історію діяльності ДЦ УНР в екзилі та його інституцій в Чехословаччині частково розкрили в своїх дослідженнях чехословацькі історики З. Сладек і Л. Белошевська “Dokumenty k dějinám ruske a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)” [184]; в Польщі – польські історики О. Вішка “Prasa wojsk Ukrainskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924” [185] і “Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939” [186] та Я. Бруський “Petlurowcy Centrum Państwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie” [187], а також у своїх статтях Б. Гудь [188] та інші [189]. Діяльність ДЦ УНР в площині науки фрагментарно розкрив відомий історик української діаспори О. Оглоблин у праці “Українська історіографія 1917–1956. Українська історична наука

поза межами України (на еміграції) в 1920–1956-х роках” [190], а також частково висвітлив у своїх публікаціях М. Антонович [191].

Таким чином, проголошення незалежності України дало можливість започаткувати українську історіографічну науку відмежовану від радянських ідеологічних стереотипів, що сприяло об’єктивному дослідженню діяльності ДЦ УНР в екзилі, а також суспільно-політичних, науково-освітніх та культурно-просвітницьких інституцій створених під його егідою.

Четверту групу складають праці дослідників української діаспори, які об’єктивно, без ідеологічної заангажованості розкрили багатоаспектну історію творення та діяльності ДЦ УНР в екзилі та його інституцій, а також охарактеризували його лідерів та прихильників. Зокрема, проблему соціально-політичного діяльності ДЦ УНР в екзилі в 1920–1944 рр. частково висвітлили відомі українські діаспорні дослідники: І. Самійленко в праці “Перший етап Державного Центру УНР в екзилі (1920–1948)” [192], Я. Рудницький “ДЦ УНР в екзилі між 1941/1991/2 роками” [193] та інші. Питання діяльності Українського партизансько-повстанського штабу, а також підготовки і проведення Другого Зимового походу під керівництвом УППШ, охарактеризували І. Лисяк-Рудницький в праці “Історичні есе” [194], Т. Бульба-Боровець – “Збройна боротьба України (1917–1950)” [195], В. Косик – “Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця: деякі аспекти історії 1939–1945 років” [196], а також у статтях М. Мельник [197] та інші.

Загальні аспекти складного процесу становлення та діяльності українських дипломатичних представництв у різних державах, які сприяли процесам державотворчої діяльності ДЦ УНР в екзилі, частково розкрили в своїх публікаціях М. Мушинка “Український громадський комітет у Чехо-Словаччині та його роль у розвитку україністики” [198], І. Каменецький “УНР і українська загранична політика між двома світовими війнами” [199], Ж. Дюпон-Мельниченко “Громадська діяльність міжвоєнної української еміграції у Франції” [200], О. Вішка “Український центральний комітет у Польщі 1921–1939” [201] та інші.

Діяльність ДЦ УНР в екзилі щодо створення під його егідою українських архівних, бібліотечних, мистецьких, музейних та інших

установ, а також у сфері розвитку української науки і шкільництва, розкрили в своїх працях такі знані українські діаспорні дослідники, як: Р. Махаткова “Український музей у Празі (1925–1948): Опис фонду” [202], М. Мушинка “Музей визвольної боротьби України і доля його фондів” [203]; і “Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny v Praze a osudy jeho fondů” [204], К. Михальчук “Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: заснування, розвиток, діяльність (1926–1998)” [205], О. Пеленська “Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині” [206], а також фрагментарно показали в своїх публікаціях: Б. Єржабова [207], А. Жуковский [208], П. Кеннеді [209] та інші.

Таким чином, аналіз історіографії праць з досліджуваної проблеми, дає можливість констатувати, що незважаючи на достатню кількість публікацій з даної проблеми, діяльність ДЦ УНР в екзилі в 1920–1944 рр. ще не стала предметом ґрунтовних наукових студій, хоча й була предметом наукового дослідження, але не системного, не комплексного, а спорадично-фрагментарного, що давало уявлення лише про окремі аспекти його діяльності. Українська радянська історіографія у вивченні міжвоєнної доби натикалася на численні ідеологічні заборони, а питання створення і функціонування ДЦ УНР в екзилі взагалі не підлягало вивченню. Сучасний стан української і зарубіжної історичної науки характеризується поживавленням інтересу до цієї проблематики, появою низки робіт, присвячених окремим питанням діяльності ДЦ УНР в екзилі. І тому, не зважаючи на значну кількість публікацій, наукове осмислення діяльності ДЦ УНР в екзилі в 1920–1944 рр. й досі не можна вважати завершеним, адже на сьогодні не існує спеціального, ґрунтовного і повноцінного дослідження, яке б комплексно висвітлювало тему дослідження, хоча документальна основа для цього досить значна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лозинський Михайло [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (17.03.2012). – Назва з екрану.;
2. Лозинський М. Всеукраїнська національна рада до Найвищої Ради / М. Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 60. – 14 марта. – С. 1.;
3. Лозинський М. Всеукраїнська національна рада і змагання до української

державности / Михайло Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 60. – 14 марта. – С. 3.; 4. Лозинський М. Заграничне заступництво Української Народної Республіки / Михайло Лозинський // Календар “Просвіти” (Львів). – 1921. – С. 90-95.; 5. Лозинський М. З діяльності установ Української Народної Республіки / Михайло Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 105. – 6 трав. – С. 2.; 6. Лозинський М. Українська “Рада Республіки” / Михайло Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 48. – 28 лют. – С. 2.; 7. Лозинський М. Виклади українського соціологічного інституту в Відні / Михайло Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 51. – 3 квіт. – С. 3.; 8. Лозинський М. Всеукраїнська національна рада до Найвищої Ради / М. Лозинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1921. – Ч. 60. – 14 марта. – С. 1.; 9. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. В. Петлюра ; Цент. ком. вшанування пам’яті Симона Петлюри в Америці. – Нью-Йорк : Укр. Вільна АН у США, 1956. – С. 300-34.; 10. Симон Петлюра. Статті і документи. Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Петлюра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstor.com/ukrstor/petlura27.html> (21.02.2012). – Назва з екрану.; 11. Шульгин О. Державність чи гайдамачина? : зб. ст. та док. / О. Шульгин. – Париж : Вид-во “Меч”, 1931. – 48 с.; 12. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині / О. Шульгин ; 3 передмовою Вячеслава Прокоповича. – Париж : Вид-во “Меч”, 1934. – 251 с.; Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / О. Шульгин ; Упоряд. Г. В. Стрельський, І. Д. Шевченко, відп. ред. Г. Й. Удовенко. – Автентичне відтворення вид. 1934 р. – К. : Юринком Інтер, 1998. – 252 с.; 13. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. В 3 т. / І. Мазепа. – Прага : Українське видавництво “Пробоем”, Т. 1 : Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – 1942. – 217 с.; Т. II : Кам’янецька доба – Зимовий похід. – 1942. – 232 с.; Т. III : Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. – 1943. – 235 с.; 14. Яковлів А. Основи конституції УНР / А. Яковлів. – Нью-Йорк : Говерла, 1964. – 34 с.; 15. Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. А. Лівницький. – Мюнхен ; Філадельфія : В-во Українське інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.; 16. Шаповал М. Ляхоманія. Наша доба. Соціально-політичний нарис / М. Шаповал. – Прага : Вільна Спілка, 1931. – 287 с. \$ 17. Брик О. Тернистий шлях українського Уряду / О. Брик. – Вінніпег : [б. в.], 1969. – 152 с.; 18. Рудницький Я. В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985) / Я. Рудницький. – Оттава : [Б. в.], [б. р.]. – 24 с. \$ 19. Там само. – С. 22.; 20. Державний Центр Української Народної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://leksika.com.ua/11851227/>

legal/derzhavniy_tsentr_ukrayinskoyi_narodnoyi_respubli (17.03.2012). – Назва з екрану.; Державний Центр УНР на еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.history.org.ua/index.php?encyclop&termin= DC_UNR (17.03.2012). – Назва з екрану.\$ 21. Сальський В. Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука / В. Сальський // До зброї (Львів). – 1921. – № 1. – С. 5.; 22. Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому / В. Сальський // Табор (Варшава). – 1927. – Ч. 4. – С. 3-8.; 23. Отмарштайн Ю. До історії повстанчого рейду ген.-хор. Ю. Тютюнника в листопаді 1921 р. Доклад Головному Отаманові / Ю. Отмарштайн // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 12-13; Ч. 7-8. – С. 17-20.\$ 24. Стефанів З. Українські збройні сили 1917-1921 рр.: У 2 ч. / З. Стефанів. – Мюнхен : Укр. комбатант, 1947. – Ч. 1 : Доба Центральної Ради й Гетьманату. – 118 с.; 25. Степовий Ю. В. В Херсонських степах / Ю. В. Степовий. – Мюнхен : Культура, 1947. – 112 с.; 26. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій українських збройних сил 1917–1921 / О. Удовиченко. – Вінніпег : Вид. Д. Микитюка, 1954. – 176 с.; 27. Паньківський К. Роки німецької окупації / Кость Паньківський. – Нью-Йорк ; Торонто : Вид-во “Ключі”, 1965. – 480 с.; 28. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Лев Шанковський // Український історик. – 1970. – Ч. 4 (28) – С. 67-75; 1971 – №1–2 (29–30). – С. 58-69; № 3–4 (31–32). – С. 31-32; 1972. – Ч. 3–4 (35–36). – С. 55-71; 1973. – Ч. 3–4 (39–40). – С. 113-126; 1974 – Ч. 1–3 (41–43). – С. 48-64; 1975 – Ч. 1–2 (45–46). – С. 45-69.; 29. Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА / В. Косик // Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – № 9. – С. 1059-1070.; 30. Вишнівський О. Розгром Всеукраїнського повстанського комітету і самогубний рейд / О. Вишнівський // Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА (Мюнхен). – 1962. – Ч. 106. – С. 51-52.; 31. Закусило П. До літопису трагедії під Базаром / П. Закусило // Українське Слово (Париж). – 1975. – Ч. 1774–1775.; 32. Капустянський М. Похід українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2 кн. / М. Капустянський. – 2-е вид. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – Кн. 1. – 130 с. – Кн. 2. – 200 с.; 33. Кедрин І. 359 героїв. Трагедія Базару / Іван Кедрин // Свобода (Нью-Йорк). – 1981. – Ч. 225. – 28 листопада. – С. 2.; 34. Колодницький В. Суверенна Українська держава і українська майорська еміграція (Реферат виголошено 17-20 червня 1945 р. на вічу в Купер-Юніон в Нью-Йорку) / В. Колодницький. – Нью-Йорк : [б. в.], 1945. – 62 с.; 35. Котович І. Повстання в Україні в листопаді 1921 року / І. Котович // Українські вісті (Детройд). – 1981. – № 39 (2471); 40 (2472); 36. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії / Г. Порохівський

// Табор (Варшава). – 1930. – Ч. 13. – С. 57-68.; 37. Трембіцький В. Український дипломатичний корпус 1917–1924 (до 70-их роковин державности (1919-1989) / Володимир Трембіцький // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1989. – С. 70-76.; 38. Федорович В. Україна і Ліга Народів / В. Федорович // Вісті комбатанта (Торонто). – 1988. – № 5–6. – С. 19-29.; 39. Шпілінський О. Базар (1921 р. – 1931 р.) / О. Шпілінський // За державність (Каліш). – 1932. – № 3. – С. 109-134; Вішка О. Українська таборова преса вояків Армії УНР, інтернованих у Польщі в 1920-1924 рр. / О. Вішка // Матеріали третього міжнародного конгресу українців (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). Історія. – Харків : [б. в.], 1996. – С. 222-227; Феденко П. Минуло півстоліття. Зимовий похід Армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. / П. Феденко. – Нью-Йорк ; Джерзі Сіті : Вид-во “Свобода”, 1972. – 80 с.; Чижевський М. 15 діб на окупованій Москвою Україні / М. Чижевський // За державність (Каліш). – 1932. – № 3. – С. 142-143; Добротворський О. Листопад 1921 р. На Великій Україні (короткий нарис Повстанського партизанського руху під команду ген. Ю. Тютюнника) / О. Добротворський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік (Львів). – 1922. – С. 142-150; Закусило П. До літопису трагедії під Базаром / П. Закусило // Українське Слово (Париж). – 1975. – Ч. 1774–1775; Капустянський М. Похід українських Армій на Київ–Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд: У 2 кн. / М. Капустянський. – 2-е вид. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – Кн. 1. – 130 с. – Кн. 2. – 200 с.; Обух К. Чи готуємось до війни? (Дискусійно-інформаційна стаття, надіслана з Європи) / Клим Обух // Свобода (Нью-Йорк). – 1937. – Ч. 72. – 29 берез. – С. 2. Саліковський О. Наша політична еміграція / О. Саліковський // Наш світ Відень). – 1924. – № 17–18. – С. 2-4.; 40. Геродот Д. Філія Українського товариства Ліги Націй / Д. Геродот // Тризуб (Париж). – 1926. – № 12. – С. 16-20.; 41. “А. Я.” Конгрес товариств Ліги Націй / [А. Яковлів] // Тризуб (Париж). – 1928. – Ч. 28–29. – 22 лип.; 42. Грицай О. Женева / Остап Грицай // Свобода (Нью-Йорк). – 1931. – Ч. 34. – 11 лют. – С. 2.; 43. Валійський А. Повстанський рух в Україні в роках 1917–1922 // Вісті Комбатанта (Нью-Йорк). – 1961. – № 4. – С. 12-17.; 44. Оленич Ю. Консолідація чи програма безпрограмовості / Ю. Оленич // Самостійна Україна. – 1977. – № 5–6. – С. 2-12.; 45. Трембіцький В. За правильне розуміння вартости української революції (1917–1918) та держави 1918–1924 років (До 70-ліття суверенности 1918–1988) / Володимир Трембіцький // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1988. – С. 111-126.; 46. Розмова з паном Президентом Української Народної Республіки Андрієм Лівичким // Тризуб (Париж). – 1937. – № 6

(лютий). – С. 2-7.; 65-річчя перебування ДЦ УНР в екзилі // Свобода (Нью-Йорк). – 1986. – Ч. 3. – 4 січ. – С. 4.; 47. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919-1939 рр. – Ч. 1. – Прага : [б. в.], 1942. – 367 с. / Репринтне перевидання (передм. та вст. сл. – Любомир Винар та Алла Атаманенко): – Львів ; Кент ; Острог : [б.в.], 2008. – 372+ССХХХІІ с.; 48. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України; Головне архівне управління України / С. Наріжний ; Л. Яковлева (упоряд.). – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 272 с.; 49. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл. (“Пам’ятки історичної думки України”); Биковський Л. Українська господарська академія в ЧСР (1923-1935) / Л. Биковський. – Нью-Йорк : [б. в.], 1972. – 234 с.; 50. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко [Електронний ресурс] ; Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с. ім. пок. – Режим доступу до вид.: http://libfree.com/177863174_zhurnalistikapresa_ukrayinskoji_emigratsiyi_inshi_organu (17.02.2012). – Назва з екрану.; 51. Вакуленко Я. Українська висока політехнічна школа – УТГІ на форумі українського суспільства / Яким Вакуленко // Свобода (Нью-Йорк). – 1953. – Ч. 106. – 12 травня. – С. 3.; 52. Добриловський М. Українська господарська академія в Подєбрадах: на правах рукопису / М. Добриловський. – Подєбради : [б. в.], 1942. – 8 с.; 53. Жуковський А. 50 чисел “Інформаційного бюлетеня” / А. Жуковський // Інформаційний бюлетень Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі. – 1987. – Ч. 50. – верес. – С. 2; Жуковський А. Розбудовуємо Українську бібліотеку імені Симона Петлюри – український культурно-національний центр у Парижі / А. Жуковський // Інформаційний бюлетень Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі. – 1985. – Ч. 47. – січень. – С. 2; Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library in Paris. / A. Jonkovsky // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV (1–2). – June. – P. 218-235.; 54. Крупницький Б. Дмитро Дорошенко – піонер історичної науки // Український літопис (Аугсбург). – 1953. – Ч. 1. – С. 91-96.; 55. Орелецький В. Український вільний університет 1921–1945 / Василь Орелецький // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – Ч. 202. – 20 жовт. – С. 3.; 56. Полонська-Василенко Н. До історії Українського вільного університету / Н. Полонська-Василенко // Свобода

(Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 140. – 3 серп. – С. 2.; 57. Чубатий М. Духове життя українського народу по Першій світовій війні (Картини нової історії українського народу). Українське наукове життя на еміграції / Микола Чубатий // Свобода (Нью-Йорк). – 1942. – Ч. 268. – 31 груд. – С. 3; Чубатий М. Духове життя українського народу по Першій світовій війні (Картини нової історії українського народу) / Микола Чубатий // Свобода (Нью-Йорк). – 1943. – Ч. 4. – 8 січ. – С. 4; Чубатий М. Українська наука під нацистською окупацією / Микола Чубатий // Свобода (Нью-Йорк). – 1947. – Ч. 90. – 19 квіт. – С. 2; Чубатий М. Українська наука та Друга світова війна / Микола Чубатий // Свобода (Нью-Йорк). – 1943. – Ч. 11. – 20 січ. – С. 4; Чубатий М. Українська наука та Друга світова війна / Микола Чубатий // Свобода (Нью-Йорк). – 1947. – Ч. 87. – 16 квіт. – С. 2.; 58. Шумовський П. Короткий нарис історії і розвиток Бібліотеки імені С. Петлюри (1926–1976) / П. Шумовський // Інформаційний бюлетень Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі. – 1977. – Ч. 38 (травень). – С. 1–3; Що є з Музеєм ВБУ? // Свобода (Нью-Йорк). – 1949. – Ч. 67. – 23 берез. – С. 4.; 59. Заташанський І. П'ять років існування “Тризуба” / І. Заташанський // Тризуб (Париж). – 1930. – Ч. 39 (247). – С. 3.; 60. Зленко П. Симон Петлюра (матеріали до бібліографічного покажчика) / П. Зленко. – Париж : [б. в.], 1939. – 71 с. Зміст: с. 71.; 61. 3 Українського громадського видавничого фонду в Празі // Свобода (Нью-Йорк). – 1923. – Ч. 266. – 14 падолиста. – С. 2.; 62. Українське видавничє товариство “Сіач” // Спудей (Прага). – 1925 – Ч. 1 – С. 24-35.; 63. Музей визвольної боротьби України. Український дім у Празі // Свобода (Нью-Йорк). – 1933. – Ч. 226. – 29 верес. – С. 4.; 64. Памяти проф. Василя Біднова: Засідання Укр[аїнського] іст[орико]-філологіч[ного] тов[ариств]а у Празі. – Прага : [б. в.], 1936. – 29 с.; Науковий збірник в 30-ту річницю наукової праці проф. І. Огієнка. – Варшава : [б. в.], 1937. – 223 с.; 65. Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za lata akademickie 1925-1932 // ELPIS. – 1932. – No. 1–2. – S. I–LXII.\$ 66. Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego. – Warszawa : [б. в.], 1935. – 25 s.; 67. Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / Аркадій Животко ; За ред. Я. Прокеша. – Прага : Вид-во Міністерства внутрішніх справ, 1940. – I–X + 70 с. – 70 с; 68. Рудницький Я. В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985) / Я. Рудницький. – Оттава : [Б. в.], [б. р.]. – С. 5.\$ 69. Орлинський А. Р. Бандитизм и борьба с ним / А. Р. Орлинський // Армия и революция (Харьков). – 1921. – № 2-3. – С. 15-21.\$ 70. Раковский Х. Борьба с бандитизмом: Речь в клубе “Рабочий” 6.02.1921 г. / Х. Раковский. – Харьков : [б. в.], 1921. – 14 с.\$ 71. Раковский Х. Красная армия и борьба с

бандитизмом / Х. Раковский. – Харьков : [б. в.], 1921. – 25 с.; 72. Шеф К. Петлюровская авантюра в октябре-ноябре 1921 г. / К. Шеф // Армия и революция (Харьков). – 1922. – № 8–9. – С. 180-194.; 73. Эйдеман Р. П. Очаги атаманщины и бандитизма / Р. П. Эйдеман. – Харьков : [б. в.], 1921. – 32 с.; 74. Эйдеман Р. П. К вопросу о борьбе с бандитизмом / Р. П. Эйдеман // Армия и революция. – 1922. – № 2. – С. 3-6.; 75. Эйдеман Р. П. Повстанчество и его роль в современной войне / Р. П. Эйдеман // Армия и революция (Харьков). – 1922. – № 3. – С. 5–11; № 4. – С. 92-105.; 76. Филиппов Н. С. Украинская контрреволюция на службе Англии, Франции и Польши / Н. С. Филиппов. – М.–Л. : [б. в.], 1927. – 156 с.; 77. Эйдеман Р. Громадянська війна на Україні / Р. Эйдеман, Н. Какурін. – Харків : [б. в.], 1928. – 70 с.; 78. Кольский А. Лига Наций : (ее орг[анизация] и деятельность) / А. Кольский. – М. : Моск. рабочий, 1934. – 47 с.; 79. Афанасьева О. Краткий очерк истории Лиги Наций / О. Афанасьева. – М. : Госполитиздат, 1945. – 40 с.; 80. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922 гг.) / А. В. Лихолат. – М.: Госполитиздат, 1954. – 620 с.; 81. Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922) / П. П. Удовиченко. – К. : Київський державний університет, 1957. – 79 с.; 82. Ольшанский П. Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921–1924 / П. Н. Ольшанский. – М. : Наука, 1974. – 285 с.; 83. Илюхина Р. М. Лига Наций, 1919-1934 / Р. М. Илюхина. – М. : Наука, 1982. – 357 с.; 84. Маркус В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921-1939). Міжнародно-правна та порівняльна аналіза / В. Маркус // Сучасність. – 1986. – Ч. 12. – С. 70-84.; 85. Залевський А. Д. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921-1922 роки) / А. Д. Залевський // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 90-98.; История дипломатии [Текст] : научное издание. Т. 3. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.) / ред. В. П. Потемкин. – М. : ОГИЗ, 1945. – 883 с. – (Б-ка внешней политики); Сліпченко В. А. КП(б)У – організатор розгрому націоналістичної контрреволюції в 1921–1923 рр. / В. А. Сліпченко // Із історії Комуністичної партії України. Наукові праці кафедр суспільних наук м. Києва. Вип. 2. – К. : [б. в.], 1959. – С. 80-85.; 86. Эйдеман Р. П. Повстанчество и его роль в современной войне / Р. П. Эйдеман // Армия и революция (Харьков). – 1922. – № 3. – С. 5–11; № 4. – С. 92-105.; 87. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і суспільно-політичне явище / В. П. Трощинський ; НАН України, Інститут соціології. – К. : Інтел, 1994. – С. 97.; 88. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині [Текст] : автореф. дис. ...

д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02 / Віднянський Степан Васильович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1997. – 108 с.; 89. Криськов А. А. Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Криськов Андрій Анатолійович ; Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997. – 24 с.; 90. Чернявська С. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі (1920 рр.) / С. Чернявська [Електронний ресурс] // “Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”. Вип. II. – 1997. – С. 135-140. – Режим доступу до вид.: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/2/cherniavska.pdf> (9.04.2012). – Назва з екрану.; 91. Вегеш М. М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939) / М. М. Вегеш, С. В. Віднянський. – К. ; Ужгород : [б. в.], 1998. – 256 с.; 92. Павленко М. Українські військовополонені та інтерновані у таборах Польщі, Чехословачії та Румунії: ставлення влади та умови перебування (1919-1924 рр.) / М. Павленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 352 с.; Павленко М. І. Українські військовополонені та інтерновані у таборах Польщі, Чехословачії та Румунії: ставлення влади та умови перебування [Текст] : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Павленко Микола Іллч; НАН України, Інститут історії України. – К., 2000. – 34 с.; 93. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.; 94. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 278 с.; Колянчук О. М. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Колянчук Олександр Миколайович ; Державний ун-т «Львівська політехніка». – Л., 2000. – 20 с.; 95. Кушнір В. В. Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Кушнір Віталій Валерійович ; Львів. національний ун-т ім. І. Франка. – Л., 2000. – 16 с.; 96. Срібняк І. В. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Срібняк Ігор Володимирович ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 18 с.; 97. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана [Текст] / Сергій Литвин [Електронний ресурс]. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с. – Бібліогр.: с. 562–637. Зміст: с. 639. – Режим доступу до вид.: <http://ukrlife.org/main/evshan/petlyura10.htm> (14.01.2012). – Назва з екрану.; 98. Губський С. Створення та діяльність державного центру УНР в екзилі (еміграції) 1920–1992 рр. як наочний приклад безперервності

державотворчого процесу української нації / Сергій Губський [Електронний ресурс] // Українознавство. – 2004. – Ч. 3–4. – С. 137-140. – Режим доступу до вид.: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1916> (20.03.2012). – Назва з екрану.; 99. Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття): Монографія / В. М. Піскун. – К. : МП “Леся”, 2006. – 672 с.; 100. Піскун В. М. Українська політична еміграція 20-х років XX ст. [Текст] : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Піскун Валентина Миколаївна ; Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 43 с., укр.; 101. Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр. Монографія / В. В. Соловійова. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – 394 с.; 102. Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-ті рр. XX ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції / Ольга Малюта [Електронний ресурс] // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. на пошану проф. П. П. Гудзенка. Вип. 12. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 287-308. – Режим доступу до вид.: <http://histans.com/JournALL/xxx/12/19.pdf> (4.01.2012). – Назва з екрану.; 103. Нетреба Ю. Б. Дипломатичне протистояння представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Нетреба Юрій Борисович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2009. – 18 с.; 104. Чехович В. А. Державний Центр Української Народної Республіки / В. А. Чехович [Електронний ресурс] // Режим доступу до інформ.: http://leksika.com.ua/11851227/legal/derzhavniy_tsentr_ukrayinskoyi_narodnoyi_respubliki (17.03.2012). – Назва з екрану.; 105. Акунін О. С. Ліга Націй крізь призму діяльності та причини її краху / О. Акунін // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Вип. 3.29 : Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2010. – 324 с.; 106. Вагіна О. М. Українські емігранти в європейських країнах: 1918–1939 роки / О. М. Вагіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1304> (17.03.2012). – Назва з екрану.; 107. Власенко В. М. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) / В. М. Власенко // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К. : [б. в.], 2007. – Вип. VIII. – С. 176-217; Власенко В. М. До історіографії української еміграції у Чехословаччині в міжвоєнний період (1921–1939 рр.) [Текст] / В. М. Власенко, С. Сафоненко // Актуальні питання історії та культурології : матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. – Суми : СумДУ, 2006. – С. 77-81; Власенко В. М. Документи і

матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923 рр.) / В. М. Власенко [Електронний ресурс] // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К. : [б. в.], 2008. – Т. 8. – С. 129-160. – Режим доступу до вид.: <file:///C:/Users/Stealthy/Desktop/%D0%A3%D0%94.htm> (27.03.2012). – Назва з екрану.; Власенко В. М. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 2008. – № XXV. – С. 76-84; Власенко В. М. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки / В. М. Власенко // Література та культура Полісся. Збірник. – Вип. 38. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : [б. в.], 2007. – С. 160-170; Власенко В. М. Штрихи до портрета Костя Мацієвича / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 1997. – № I. – С. 25-30.; 108. Єпик Л. І. К. А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч / Л. І. Єпик // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С. 125-135; Єпик Л. І. Політична діяльність К. Мацієвича у міжвоєнний період [Текст] / Л. І. Єпик [Електронний ресурс] // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 травня 2011 р. / Ред. кол.: К. К. Васильєв, В. М. Власенко, А. В. Гончаренко та ін.; за заг. ред. С. І. Дегтярьова. – Суми : СумДУ, 2011. – Ч. 2. – С. 36-39. – Режим доступу до вид.: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/19613> (20.02.2012). – Назва з екрану.; 109. Зборовський А. Україна Максима Славинського / А. Зборовський [Електронний ресурс] // Наша Віра. – 2003. – Ч. 1. – Режим доступу до вид.: http://nashavira.ukrlife.org/01_2003.html (17.02.2012). – Назва з екрану.; 110. Кліш А. Культурно-освітня діяльність українців у Чехо-Словаччині у міжвоєнний період: огляд сучасної історіографії / Андрій Кліш [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_1/materialy/2009_1/Andriy%20Klish.pdf (17.03.2012). – Назва з екрану.; 111. Краснодемська І. Історіографія розвитку українознавчої думки вчених української діаспори (XX ст.) / Ірина Краснодемська [Електронний ресурс] // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 74–82. – Бібліогр. в кінці ст. – Режим доступу до вид.: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1599> (28.01.2012). – Назва з екрану.; 112. Очеретяний В. В. Громадсько-політична та наукова діяльність М. А. Славинського (1868-1945 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Очеретяний Володимир Васильович ; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.; 113. Павленко В. В. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918–

1920 рр.) / В. В. Павленко // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С. 18-31; Павленко М. Радянсько-румунський діалог з проблеми інтернованих українців військових формувань / М. Павленко // Історія України. – 1999. – № 33 (верес.). – С. 5-7.; 114. Панова І. Ю. Міжнародне визнання Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі / І. Ю. Панова [Електронний ресурс] // Режим доступу до інформ.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Juftp/2011_1/panov.htm (17.03.2012). – Назва з екрану.; 115. Парандій В. О. Дослідження національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. в вітчизняній та зарубіжній історіографії / В. О. Парандій // Матер. Всеукр. наук. конф. “Видатні діячі визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.)”. – Хмельницький : [б. в.], 2008. – С. 211-218; Парандій В. О. Проблеми військової історіографії національно-демократичної революції 1917–1920 рр. / В. О. Парандій // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Т. 15. – Кам’янець-Подільський : [б. в.], 2005. – С. 286-293; Парандій В. О. Проблеми перебування екзильного уряду УНР в Польщі у 20-ті рр. XX ст. / В. О. Парандій // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 14. – К. : Хмельницький : [б. в.], 2006. – С. 286-298; Парандій В. О. Українська військова еміграція в Румунії у спогадах полковника армії УНР Гната Порохівського / В. О. Парандій // Науковий вісник “Межибіж”: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України”. – Меджибіж ; Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – С. 365-372.; 116. Піддубний І. Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918–1923 рр. / І. Піддубний // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. Міжнар. наук. конф. 16–17 травня 2001 р. / Чернівецький нац. ун-т ім. Федьковича. – Чернівці : [б. в.], 2002. – С. 199-212.; 117. Піскун В. М. Діяльність українських політичних емігрантів у міжнародних громадських організаціях / В. М. Піскун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – Вип. 8. – С. 40-42; Піскун В. М. Українська політична еміграція 20-х рр. XX ст. як чинник міжнародної політики / В. М. Піскун // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Ч. 4. – Кн. І. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 100-121.; 118. Скляренко Д. Зовнішньополітичні акції уряду УНР в 1919–1921 рр. / Д. Скляренко // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 57-69.; 119. Футала В. П. Українська державно-політична еміграція в Польщі (1920–1930-ті рр.): сучасні дослідження та інтерпретації /

В. П. Футала // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” № 612 “Держава та армія” / Відп. ред. Дециньський Л. Є. – Львів : Вид-во Національного у-ту “Львівська політехніка”, 2008. – С. 124– 128.; 120. Швагуляк М. М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність / М. М. Швагуляк. – Львів : [б. в.], 1993. – 52 с.; 121. Шинкаренко Т. І. Українське питання в Лізі Націй / Т. І. Шинкаренко // Вісник КУМВ. – 1997. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 27-31.; 122. Історія української еміграції / [гол. ред. Б. Лановик]. – К. : Знання, 1997. – 520 с.; Колянчук О. Незабутні могили / О. Колянчук. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1993. – 48 с.; Колянчук О. Симон Петлюра і українсько-польські відносини. Армія УНР у польських таборах (1920–1924 рр.) [Електронний ресурс] / Олександр Колянчук // Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. – 1999. – Ч. 62. – С. 22-30. – Режим доступу до вид.: <http://www.irekw.internetdsl.pl/spunr.html> (17.02.2012). – Назва з екрану.; Колянчук О. Українці в таборах Перемишля (1918–1921 рр.) / О. Колянчук // Пам’ятки України: Історія та культура. – 1995. – № 3. – С. 112-117; Колянчук О. Хрести на чужій землі / О. Колянчук // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1993. – № 1–2 (19–20). – С. 46-49, 53; Колянчук О. Шлях армії УНР у Польщу (1917–1939) / О. Колянчук // Наше слово (Варшава). – 1998. – 19 квіт.; 123. Верига В. Листопадовий рейд [Текст] / В. Верига. – К. : Видавництво ім. О. Теліги, 1995. – 192 с.; 124. Сідак В. Партизансько-повстанський штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.): Нарис / В. С. Сідак. – К. : Інститут підготовки кадрів СБУ, Інститут історії НАН України, 1995. – 66 с.; 125. Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти (військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.) / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. – К. : Темпора, 2003. – 240 с.; 126. Срібняк І. В. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Срібняк Ігор Володимирович; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 216 с. – Бібліогр.: с. 197-216.; 127. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / І. Срібняк. – К. ; Філадельфія : Видавництво ім. Олени Теліги, 1997. – 187 с.; 128. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 роки) / Я. Тинченко. – К. : Тиражувальний центр УРП, 1995. – Ч. I. – 258 с.; 129. Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. – Львів : Українські технології, 1997. – 67 с.; 130. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УРСР у 1921–1923 рр. (на матеріалах

петлюрівського руху) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стегній Павло Анатолійович. – Запоріжжя, 2000. – 18 с.; 131. Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. В. Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.; 132. Стельникович С. В. Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стельникович Сергій Володимирович ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 256 с.; 133. Стельникович С. Українське національне відродження як передумова виникнення Поліської Січі / Сергій Стельникович // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 5. – С. 81-85. – Режим доступу до вид.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Viz/2010_5/Stelnikovich.pdf (29.03.2012). – Назва з екрану.; 134. Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років XX століття) [Текст] : моногр. / Юрій Вікторович Недужко [Електронний ресурс] ; НАН України, Ін-т європ. дослідж. НАН України. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 618 с. – Бібліогр.: с. 538-615. – Режим доступу до вид.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Mandriv/2008_6/Retsenziji.pdf (12.03.2012). – Назва з екрану.; 135. Фуртес О. О. Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920–1939 рр. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Фуртес Олексій Олександрович ; Національний ун-т “Львівська політехніка”. – Л., 2009. – 20 с.; 136. Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині (20–30-ті роки XX ст.) / А. Жив'юк [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 14. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – С. 109-114. – Режим доступу до вид.: <http://vuzlib.com/content/view/1614/52/> (17.02.2012). – Назва з екрану.; 137. Литвин С. Історія однієї змови: УНР. 1921 / С. Литвин // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 123-129.; 138. Павленко М. І. Репатріація військовополонених українців із Польської Республіки 1920-1923 рр. / М. І. Павленко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Зб. наук. праць. – К. : [б. в.], 1998. – Вип. 7. – С. 43-64.; 139. Парандій В. О. Створення та діяльність військової спецслужби ДЦ УНР в екзилі (1926-1936 рр.) (історіографічні розвідки) / В. О. Парандій // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 32. – К. : [б. в.], 2005. – С. 286-295.; 140. Піскун В. М. Більшовицький уряд УСРР у

боротьбі з українською політичною еміграцією в Польщі (поч. 20-х рр. XX ст.): загальні тенденції / В. М. Піскун // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбуття перспектива. Ч. I : Шлях України та Польщі до порозуміння. – К. : Твім інтер, 2001. – С. 257-266.; 141. Плазова Т. І. Розвідувальний відділ Українського партизансько-повстанського штабу / Т. І. Плазова [Електронний ресурс] // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Держава та армія.; 142. Резмер В. Українці у Польському війську (1921–1939) / В. Резмер // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: Тези наукових доповідей. – К. : [б. в.], 2001. – С. 14-15.; 143. Сирник Я. До питання інтернування Армії УНР у Польщі у 1920–1924 рр. / Я. Сирник // Україна у минулому. – К. ; Львів : [б. в.], 1995. – Вип. VII. – С. 45-51.; 144. Шинкарук Я. І. Правові засади організації та діяльність Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки доби Директорії (листопад 1919–1921 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шинкарук Ярослав Іванович ; Київ. національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006. – 20 с.; 145. Шпак В. Герої Базару / Віктор Шпак // Урядовий кур’єр. – 2011. – № 240. – 23 груд. – С. 11.; 146. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / Крип’якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. та ін. – 4-е вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.; Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань. Біографії генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX століття / О. Колянчук, М. Литвин, К. Наumenko. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. – 285 с.; Мусієнко В. Діяльність Всеукраїнського центрального повстанського комітету у 1921 році / В. Мусієнко, І. Срібняк // Штурм (Міннесота). – 1994. – Ч. 78. – С. 10-11; Сідак В. С. Військова спецслужба державного центру УНР в екзилі та її керівники (1926-1938 рр.) / В. С. Сідак [Електронний ресурс] // Воєнна історія. – 2002. – № 1. – Режим доступу до вид.: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_8.htm (19.04.2012). – Назва з екрану; Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) : монографія / В. С. Сідак. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. – 320 с.; Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період / Володимир Сідак [Електронний ресурс] // Воєнна історія. – 2002. – № 3–4. – Режим доступу до вид.: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_9.htm (19.04.2012). – Назва з екрану; Сідак В. Спецслужби Державного Центру УНР і партизансько-повстанський рух на території УРСР / В. Сідак [Електронний ресурс] // Режим доступу до

інформ.: <http://exlibris.org.ua/sidak/r6-p4.html> (17.03.2012). – Назва з екрану; Стегній П. Деякі питання створення Партизансько-повстанського штабу під керівництвом Ю. Тютюнника у 1921 р. / П. Стегній // 350-річчя відродження української державності: минуле і сучасне. Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції. Сімферополь (2 жовтня 1998 р.). Додаток до “Вісника Університету внутрішніх справ” № 3–4. – Сімферополь : Всеукраїнське т-во “Просвіта”, 1998. – С. 84-87; Стегній П. До питання про створення, діяльність та ліквідацію Всеукраїнського повстанського комітету (1921 р.) / П. Стегній // Грані. – 2000. – № 2 (10). – С. 39-43; Стегній П. Стан української еміграції та закордонні центри керівництва повстанством у 1922-1923 рр. / П. Стегній // Грані. – 2000. – № 4 (12). – С. 58-61; Табачник Д. Репрезентанти війська українського. Сторінки військового аташату України доби визвольних змагань / Д. Табачник, Д. Веденєєв // Військо України. – 1993. – Ч. 2–3. – С. 94-100; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): наукове видання / Я. Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – 214 с.; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 роки) / Я. Тинченко. – К. : Тиражувальний центр УРП, 1995. – Ч. I. – 258 с.; 147. Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський [Електронний ресурс] // Українська культура. лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – С. 477-498. – Режим доступу до вид.: <http://litopys.org.ua/cultur/cult25.htm> (29.03.2012). – Назва з екрану.; 148. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945) / С. Віднянський. – К. : [б. в.], 1994. – 82 с.; 149. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20–30-ті роки XX століття [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Бублик Тетяна Вікторівна ; Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.; 150. Євтух М. Б. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921–1945 рр.) / М. Б. Євтух, В. П. Кемінь; Київ. держ. лінгв. ун-т. – К. : ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 146 с. – Бібліогр.: с. 129-136.; 151. Галай О. Ю. Науково-педагогічна діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період (1918–1939) [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Галай Олександр Юрійович ; Київ. держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1998. – 164 с.; Галай О. Ю. Науково-педагогічна діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період (1918-1939) [Текст] :

автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Галай Олександр Юрійович ; Луганський держ. педагогічний ін-т ім. Т. Г. Шевченка ; Східноукраїнського ун-ту. – Луганськ, 1998. – 16 с.; 152. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / В. Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 656 с.; 153. Сидоренко Н. “Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919-1924) / Н. Сидоренко. – К. : Дослідницький центр історії української преси, 2000. – 88 с.; 154. Сидоренко Н. М. Національно-духовне самоствердження: У 3-х ч. / Н. М. Сидоренко. – Ч. II. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). – К. : Дослідницький центр історії української преси, 2000. – 262 с.; 155. Заремба О. С. Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Заремба Олеся Сергіївна ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – 19 с.; 156. Даниленко О. В. Український комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Даниленко Олександр Вікторович ; Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.; 157. Портнов А. В. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) [Текст] [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Портнов Андрій Володимирович ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-тут народознавства. – Л., 2005. – 18 с.; 158. Йосипишин Я. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів / Я. Йосипишин, М. Палієнко. – К. ; Париж : [б. в.], 2006. – 123 с.; 159. Петришин Р.А. Науково-педагогічна діяльність української еміграції в країнах Центральної і Західної Європи (1919–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Петришин Роман Андрійович ; Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.; 160. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції в Європі 1919–1939 рр.: національно-патріотична дискусія [Текст] : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій / Богуславський Олег Вікторович ; Київ. національний ун-т ім. Т. Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2008. – 38 с.; 161. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Г. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 688 с., іл.; 162. Власенко В. М. Листування К. Мацієвича з С. Петлюрою 1920–1923 рр. як джерело з історії української еміграції у Румунії / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 2009. – № XXVI–XXVII. – С. 199–206; Власенко В. М. Міжвоєнна українська політична еміграції у Румунії і

кооперація / В. М. Власенко [Електронний ресурс] // Українська кооперація. – 2011. – № 4. – Режим доступу до вид.: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/vlasenko.htm> (21.03.2012). – Назва з екрану; Власенко В. М. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 2008. – № XXV. – С. 76-84; Власенко В. М. Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) / В. М. Власенко // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К. : Укр. центр духовної культури, 2007. – С. 172-178.; 163. Іксанова О. М. Освітня діяльність української еміграції в Європі: 1918-1920 рр. / О. М. Іксанова [Електронний ресурс] // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. II. – 1997. – С. 140-151. – Режим доступу до вид.: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/2/iksanova.pdf> (17.02.2012). – Назва з екрану.; 164. Кіпіані В. “Українське видавництво” у Кракові-Львові 1939–1945, т. 1 / Вахтанг Кіпіані [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/10/18/587/> (17.03.2012). – Назва з екрану.; 165. Корнійчук Л. Співпраця Аркадія Жуковського з українською бібліотекою імені С. Петлюри в Парижі / Любов Корнійчук // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – 2011. – Вип. 17. – С. 369-382.; 166. Косинська Ю. Українську бібліотеку в Парижі створили по смерті Симона Петлюри / Юлія Косинська // Газета по-українськи. – 2008. – № 530. – 16 січ.; 167. Кугутяк М. Діяльність Українського громадського комітету в Чехословаччині / М. Кугутяк // Українська еміграція: історія і сучасність: матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. – Львів : [б. в.], 1992. – С. 309-315.; 168. Купцов А. А. Український театр у таборі інтернованих військ УГА в Німецькому Яблонному (Чехословаччина) у 1919–1920 рр. / А. А. Купцов // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “історія, економіка, філософія”. – К. : [б. в.], 1998. – Вип. 2. – С. 98-100.; 169. Лозенко Л. До історії Празького українського архіву / Л. Лозенко // Генеза. – 1995. – № 1/3. – С. 141-146; Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення / Л. Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1. – С. 18-30; Лозенко Л. Українські військові архіви. Відібрана спадщина / Л. Лозенко // Пам’ятки України. – 1994. – № 3–6. – С. 111-112.; 170. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939): Матеріали до бібліографії / М. Мартинюк. – Львів : [б. в.], 1998. – 294 с.; 171. Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і

Західньо-Українській народній республіці (1918–19) / уклад Є. Місило. – Едмонтон : вид. КІУС, 1991. – 245 с.; 172. Павлюк І. З. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / І. Павлюк ; НАН України, Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики. – Львів : Каменяр, 2001. – 285 с.; 173. Піскун В. М. Громадські організації як спосіб вираження згуртування українських політичних емігрантів (20-ті – 30-ті роки ХХ століття) / В. М. Піскун // Українознавство – 2007. Календар-щорічник / Упорядн. Валентина Піскун, Анатолій Ціпко, Олена Щербатюк. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2006. – С. 101-106; Піскун В. М. Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. / В. М. Піскун // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 5: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження” / відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк : Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство, 2005. – С. 51-64.; 174. Потульницький В. А. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939) / В. А. Потульницький // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К. : [б. в.], 1999. – Вип. 3–4. – С. 356-369.; 175. Романів О. Життя та творчість Івана Фещенка-Чопівського / О. Романів // Українське матеріалознавство. – Львів : Вид. НТШ, 1994. – Т. 1. – С. 7-15.; 176. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30- ті рр. ХХ ст.) [Текст] / М. Савка ; наук. ред.-консультант М. М. Романюк ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Л. : [б. в.], 2002. – 308 с. – (Українська періодика за кордоном). – Іменний покажч.: с. 270-298. – Хронологічний покажч.: с. 298-306. – Покажч. місця видань часописів: с. 306.; 177. Савченко Г. Заснування Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР / Г. Савченко, І. Срібняк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К. : [б. в.], 1996. – С. 188-198.; 178. Сидоренко Н. Відчакнута від рідного дерева галузка (Таборовий часопис “Український скиталець” (Ліберті-Йозефів-Відень, 1920–1923) та його значення у формуванні національної громади у Чехії) / Н. Сидоренко // Вісник Київського університету. Журналістика. – 1997. – Вип. 5. – С. 66-72.; 179. Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919–1925) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.03 / Сидорчук Таїсія Михайлівна ; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 1995. – 22 с.; 180. Сорочан Н. А.

Діяльність Міністерства народної освіти УНР в Тарнові (листопад 1920 р. – грудень 1921 р.) / Н. А. Сорочан [Електронний ресурс] // *Ucrainica Polonica*. – Т. 2. – К. ; Житомир [б. в.], 2008. – С. 57–67. – Режим доступу до вид.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ucrppl/2008_2/57_pdfsam_UP2.pdf (9.03.2012). – Назва з екрану.; 181. Сухобокова О. О. З історії української заочної освіти в еміграції: Український робітничий університет / О. О. Сухобокова // *Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. – Ч. 8 у 3-х т. – Чернівці : [б. в.], 2009. – С. 184–191; Сухобокова О. О. Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. XX ст. / О. О. Сухобокова [Електронний ресурс] // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*. – Вип. 17. Серія: Історія: Збірник наукових праць/ За заг. ред.проф. П. С. Григорчука. – Вінниця : [б. в.], 2009. – С. 158–162. – Режим доступу до вид.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_17/ukrainskuu%20kyltyrno (29.03.2012). – Назва з екрану; Сухобокова О. О. Український робітничий університет у м.Празі (1927–1931) / О. О. Сухобокова // *Проблеми історії України. Факти, судження. Пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць*, Вип. 17. – К. : Інститут історії НАН України, 2007. – С. 320–335.; 182. Тимошик А. М. Паризький журнал “Тризуб” (1925–1940): організаційний аспект / А. М. Тимошик [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1387> (17.03.2012). – Назва з екрану.; 183. Вішка О. Останній шлях УГА: обставини перебування і культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоль (Польща) у 1920–1922 рр. / О. Вішка, З. Карпус, І. Срібняк. – К. : [б. в.], 1999. – 50 с.; Дюпон-Мельниченко Ж. Б. Громадська діяльність міжвоєнної української еміграції у Франції / Ж. Б. Дюпон-Мельниченко // *Українська діаспора*. – 1995. – № 7. – С. 96–102; Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі / С. Заремба // *Київська старовина*. – 1997. – № 1/2. – С. 122–137; Портнов А. В. Культурне життя української еміграції в міжвоєнній Польщі (1921–1939) в освітленні польської історіографії / А. В. Портнов // *Історіографічні ті джерелознавчі проблеми історії України*. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2004. – С. 114–119.; 184. *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské v Československé republice (1918–1939)* / Zdeněk Sládek, Ljubov Béloševská a kol. aut. – Praha : Euroslavica, 1998. – 342 p.; 185. Wiszka E. *Prasa wojsk Ukrainskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924 [w:] Polska i Ukraina* / E. Wiszka. – Toruń : [б. в.], 1997. – 318 s.; 186. Wiszka E. *Emigracja ukraińska w Polsce*

1920-1939 / E. Wiszka. – Torun : MADO, 2005. – 752 s.; 187. Bruski J. Petluwcy Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924) / J. Bruski. – Kraków : Wydawnictwo ARCANA, 2004. – 600 s.; 188. Гудь Б. Українсько-польська військово-політична співпраця у 1917–1921 рр.: генеза, результати, уроки / Б. Гудь // *Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze* (варшавські українознавчі записки) / Pod red. S. Kozaka. – Варшава : [б. в.], 1996. – № 3. – С. 120-135.; 189. Вішка О. Дорога українських збройних сил до таборів Польщі / О. Вішка // *Слідами пам'яті: Літописний календар*. – Варшава : [б. в.], 1996. – Т. 1. – С. 276-284; Вішка О. Табір воїнів УНР в Александрові Куявському / О. Вішка // *Наше слово* (Варшава). – 1991. – № 48. – С. 6; Вішка О. Табір полонених вояків УГА в Тухолі / О. Вішка // *Сурмач* (Лондон). – 1996. – Ч. 1–4 (126–130). – С. 34-36; Вішка О. Табір полонених Української Галицької Армії в Тухолі / О. Вішка // *Український Альманах* (Варшава). – 1997. – С. 375-379; Вішка О. Українці у таборі в Стшалкові / О. Вішка // *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”*. – К. : [б. в.], 1999. – Вип. 3. – С. 167-174.; 190. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 рр. / О. Оглоблин. – К. : [б. в.], 2003. – 250 с.; 191. Антонович М. 50-річчя Української вільної академії наук / М. Антонович // *Український історик*. – 1995. – № 1. – С. 73-82.; 192. Самійленко І. Перший етап державного центру УНР в екзилі (1920–1948) / І. Самійленко // *Свобода* (Нью-Йорк). – 1993. – Ч. 14. – 22 січ. – С. 2; Ч. 15. – 23 січ. – С. 2; Ч. 16. – 26 січня. – С. 2; Ч. 17. – 27 січ. – С. 2.; 193. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941/1991/2 роками / Я. Рудницький. – Оттава : Вид. архівного комітету УНР, 1994. – 95 с.; 194. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.; 195. Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України (1917–1950) / Тарас Бульба-Боровець // *Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: [дослідження, спогади, документи]*. – Рівне : Азалія, 1998. – С. 131-152.; 196. Косик В. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця : деякі аспекти історії 1939-1945 років / В. Косик // *Визвольний шлях* (Лондон). – 2001. – № 2. – С. 44–54.; 197. Мельник М. Еміграційні уряди та їх історична аналіза / М. Мельник // *Визвольний шлях* (Лондон). – 1990. – № 3. – С. 212-217.; 198. Мушинка О. Український громадський комітет у Чехо-Словаччині та його роль у розвитку україністики / О. Мушинка // *Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: матеріали міжнародної наукової конференції (Пряшів-Свидник, 12–15 червня 1991 р.)* – К. ; Львів ; Пряшів ; Мюнхен ; Париж ; Нью-Йорк ;

Торонто ; Сідней : [б. в.], 1992. – С. 275-279.; 199. Каменецький І. УНР і українська загранична політика між двома світовими війнами / І. Каменецький // Український історик. – 1993. – № 1–4. – Т. XXX. – С. 78-97.; 200. Дюпон-Мельниченко Ж. Б. Громадська діяльність міжвоєнної української еміграції у Франції / Ж. Б. Дюпон-Мельниченко // Українська діаспора. – 1995. – № 7. – С. 96-102.; 201. Вішка О. Український центральний комітет у Польщі 1921–1939 / О. Вішка // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: тези наукових доповідей. – К. : [б.в.], 2001. – С. 68-70.; 202. Український музей у Празі 1925–1948: Опис фонду / Упоряд. Р. Махаткова. – К. ; Прага : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1996. – 295 с.; 203. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів / М. Мушинка. – Мельборн : [б. в.], 1996. – 114 с.; 204. Mušinka M. Muzeum osvobozeneckého boje Ukrajiny v Praze a osudy jeho fondů / Mykola Mušinka. – Praha : [б. в.], 2005. – 120 s.; 205. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / В. Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 656 с.; 206. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги [Текст] : українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська ; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека. – Нью-Йорк ; Прага : [б. в.], 2005. – 221 с.: іл.; 207. Єржабкова Б. Празький період УВУ (1921–1945) / Блянка Єржабкова // Свобода (Нью-Йорк). – 1991. – Ч. 105. – 5 черв. – С. 4.; 208. Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі / А. Жуковський // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1 – С. 439-441.; 209. Kennedy P. G. The Odyssey of the Petliura Library from Paris and Records of the Ukrainian People's Republic (UNR) during World War II / Grimsted Kennedy P. // Harvard Ukrainian Studies 22 (1999): 181–208 [Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk , ed.].

Л. Г. Рева,

кандидат філологічних наук (м. Київ)

ІСТОРІЯ ТА УРОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Важливість наслідків періоду 1914–1918 років годі й переоцінити. Україна опинилася у вкрай важкому становищі. З одного боку – події Гетьманату 1918 р. сколихнули світ небувалим

розквітом життя в усіх ланках культурно-мистецької та державницької сфери. З іншого ж боку, Україна не могла подолати більшовицького тиску на всі галузі її державотворення, який пізніше спричинив до жахливих подій Голодомору, втягнення її в Другу світову війну 1939–1945 рр., врешті, втрату державності й самоідентифікації українства, винищення еліти тощо, що також потрясли світ з небаченим раніше жорстоким свавіллям.

Спробуємо реалізувати відтворення історичного факту 1918 р., як року, що давав надії на величезні за своїм розмахом подій перетворення, які, внаслідок зрадництва своїх та підступної політики північного сусіда, призвели до тотальної руйнації Української національної ідеї, в цілому українства, мови, ледь не втрати державності.

На сьогодні вивчити уроки тих подій достеменно важливо, оскільки, допоки Україна не відновить свою істинну історію (тут існує багато нав'язаних ззовні спекуляцій), вона не зможе обійняти повноцінного місця серед світових лідерів. Для цього необхідно зробити перехід до нового етапу трансформації “совкової свідомості” українського суспільства. Вкрай важливо сформувані власну ідеологему, побудовану на власній символічній мові, відтвореній на власних глибинних тисячолітніх традиціях. Відомо, що історія України спотворювалася останні три століття, а це ще й сьогодні відображається на її можливостях. Підняти “українське слово” – перше завдання нації, тобто достеменно необхідно серйозне вивчення джерел української мови та її ролі у світовій культурі.

Ми проаналізуємо історію до- і після зазначеного періоду – для того, щоб, як говорилося вище, вивчити уроки, оскільки суттєві прогалини минулого в цьому питанні яскраво проглядаються сьогодні. Рабський менталітет великої кількості мешканців України (в першу чергу, тих, хто живе в східних областях), позначений кількома факторами: протягом усього XX ст. йшла тотальна селекція радянською системою населення Півдня та Сходу України, – там, де зосереджена головна індустриальна та сировинна база України. Вона виразилася в небаченій міграції населення, яка почалася ще в 20-х роках. Після Жовтневого перевороту 1917 року почалася масова еміграція на Захід інтелігенції та підприємців, а потім громадянська

війна, яка не тільки нанесла шкоди економіці та сільському господарству, але й підірвала традиційний уклад основного місцевого населення. Розкуркулення та висилка до Сибіру і на Далекий Схід найпрацеспроможнішого населення, істотно послабили генофонд України. Але ще жорсткішими видалися для України 30-і роки: Голодомор, а потім політичні репресії, які, більшою мірою, торкнулися національної української еліти. Індустріалізація 30-х років принесла в Україну переселенців з Росії та інших республік СРСР, серед яких було багато засуджених. Друга світова війна завдала найстрашніших ран українській землі – розруха та мільйони загиблих, скалічені долі десятків мільйонів. До цього слід додати повоєнні роки тотальної комуністичної пропаганди, перекинування української історії і посиленого формування комплексу “меншовартості” всього українського. Це все не могло не відобразитися на нових поколіннях людей, які народилися в умовах “формування нової спільноти – радянських людей”. Ідеологія імперських підданих – “молодших братів” продовжує активно користуватися п’ятою колоною, для розколу України, – це зовнішні чинники, але величезні і внутрішні чинники, коріння яких вглибині віків, – це гетьманство.

Створення Української Держави 1918 р. було підготовлене попередніми етапами національної та соціальної боротьби. Від часів Гетьманства 1918 р. державність українська стала фактом, з яким світ вже рахувався і буде рахуватись [1]. Сім з половиною місяців Української Держави переважна більшість спостерігачів оцінює як період соціального і громадського спокою [2, с. 1] водночас дослідники цього періоду відзначають, що Скоропадський, та й сам Гетьманат, опинилися серед найбільш табуїзованих питань історії України XX ст., оповитих міфами, упередженнями, або й відвертими фальсифікаціями... [3].

Але в цілому умови для творчої праці за часів гетьманського режиму були досить сприятливими [4, с. 4]. Відбувалося небувале доти піднесення українського культурного життя. Значною подією в суспільно-політичному житті українського народу було створення бібліотеки Академії наук України. Заходи до заснування її почалися ще 1917 р. за Центральної Ради. 2 (15) серпня 1918 р. було прийнято

закон гетьманського уряду про утворення Національної бібліотеки Української держави в Києві як самостійної установи при ВУАН. На загальних зборах Академії наук було обрано Тимчасовий Комітет, який мав зайнятися створенням наукової бібліотеки, Його очолював перший президент АН України В. Вернадський. До Тимчасового Комітету входили академіки А. Кримський, Д. Багалій, С. Єфремов та ін. В інструкції Тимчасового Комітету підкреслювалося: “1. Мета Тимчасового Комітету: закласти на Україні велику книгозбірню всесвітнього типу, яка гуртувала б у собі все, що витворено людською думкою та знанням по всіх науках,” – таку книгозбірню, щоб давала спромогу, не виїжджаючи з країни, познайомитися в якнайповнішій мірі із світовою літературою з усіх паростків людського знання, писаного геть усіма мовами. Бібліотека має своє завдання – закласти відділ *Ukrainika*, присвячений літературі про Україну та про український народ. У цім же відділі повинно згуртуватися все, що друкувалось будь-коли і будь-де українською мовою, – повинна згуртуватися, незалежно від змісту і напряду література, писана всіма мовами про історію українського народу, його фольклор, мову, словесність, мистецтво, побут, соціальні та економічні умови і т. ін. Разом з тим до відділу *Ukrainika* входить і все, що торкається території УРСР. Сюди вступає література про природу, побут, історію, економічні та соціальні умови Закордонної Руси-України, Буковини, Руси-Угорської, Галичини, чи в їх сучасному, чи в їх минулому обсязі, так тих країн Північної і Південної Америки, де порозкидалися суцільні осади українців” [5].

Згідно з Статутом, розробленим Тимчасовим Комітетом, бібліотека повинна була стати універсальною і включати літературу з усіх наук, мистецтва, красного письменства, техніки, громадських і державних проблем [6]. Статут убачав у ній універсальну книгозбірню, завдання якої збирати, зберігати й пропонувати читачеві друковані видання та рукописні джерела з усіх галузей знань... У перші дні заснування в бібліотеці нараховувалося всього лише 600 книг [7].

На першому етапі своєї діяльності Тимчасовий Комітет зосереджував увагу переважно на комплектуванні фондів. На кінець 1918 р. фонд бібліотеки становив кілька сотень книжок, котрі було

придбано коштом або отримано як дарунок. Почалися переговори з власниками деяких бібліотек про купівлю цих бібліотек. Особлива увага зверталася на фонди інкунабулів та стародрукованої української книги, рукописні матеріали. Про інтерес до комплектування бібліотеки національними раритетами свідчила “Записка В. О. Кордта до Комісії для вироблення законопроекту про Національну бібліотеку Української держави” від 9 липня 1918 р. [8]. В. Кордт – історик і бібліограф, науковий співробітник Київської Археографічної Комісії (згодом ВУАН), зазначав : “Відділ українських стародруків достойно доповнятиме собою відділ рукописів, який охопить усі ті пам’ятки українського письменства аж до кінця XVII ст., які ще тепер пощастить позбирати” [9]. Великий внесок у розшукуванні та придбанні стародруків зробили акад. В. Вернадський, Д. Багалій, А. Кримський та інші члени Тимчасового Комітету. В складних умовах післяреволюційних соціальних та національних катаклізмів нечисленний склад Тимчасового Комітету докладав великих зусиль для збереження цінних бібліотек, націоналізованих, приватних, старих державних установ та організацій, які вливалися, поповнюючи всезростаючий фонд Всенародної бібліотеки України.

Проблемні питання порушувалися на засіданні Тимчасового Комітету (протокол № 4 від 6 вересня 1918 р.) [10], де визнано було за необхідне звернутися з проханням до міністра Народної освіти, щоб він розіслав до всіх гімназій та інших шкільних установ звернення про передачу всіх непотрібних їм книг, рукописів та інших матеріалів Національній бібліотеці... Тут же йшла мова й про те, щоб зібрати відомості про різні київські монастирські та інші бібліотеки, та мати їх описання. Секретар Комітету Є. Перфецький повідомив, що д. С. Русова хоче пожертвувати книги покійного свого чоловіка, О. Русова, серед яких є старі українські друки та цінні книги з історії Чехії та Сербії..., які тоді знаходилися в м. Вінниці.

В умовах політично нестабільної обстановки громадянської війни багато бібліотек було пограбовано, спалено, зруйновано, загинуло. Детальні протоколи Тимчасового Комітету свідчать про постійну копітку роботу його членів з розшукування та придбання

для Національної бібліотеки цінних стародрукованих слов'янських раритетів.

2 травня 1919 р. Постановою Тимчасового Комітету Національну бібліотеку було перейменовано у Всенародну бібліотеку при Академії Наук у м. Києві. Вершиною діяльності Гетьманату стало заснування 14 листопада 1918 р, Української Академії Наук, яку очолив В. Вернадський. Серед її фундаторів були С. Єфремов, А. Кримський, В. Науменко та інші видатні діячі української науки. Ініціаторами й організаторами створення Академії виступили відомий громадський і культурно-освітній діяч М. Василенко, який зайняв посаду міністра освіти в гетьманському уряді та видатний вчений В. Вернадський.

Глибоке розуміння ідеї організації Академії виявив гетьман П. Скоропадський. Він постійно цікавився роботою авторитетної Комісії, що готувала матеріали до створення Академії, надавав допомогу в розв'язанні фінансових проблем.

Щоденник В. Вернадського за 1918 р. дає уявлення про ту велику підготовчу роботу по створенню Академії Наук, яку він провадив, організовуючи зустрічі і обговорення навчальних проблем з такими відомими вченими, як В. Модзалевський, О. Левицький, В. Іконников, М. Василенко, Д. Багалій та ін. Зокрема, 12 травня 1918 р. В. Вернадський занотував у своєму щоденнику: “Все більше вдумуюся в створення великого наукового центру у Києві, скориставшись сприятливою політичною кон'юктурою...” [11]. Фундатор Академії хотів залучити до її створення видатних вчених з усіх міст і регіонів України. Для нього, зокрема, було дуже важливо залучити до цієї справи і першого президента УНР М. Грушевського, який перебував в опалі, але був активним ініціатором у створенні Академії. Про це ми довідуємося зі спогадів одного із міністрів гетьманського уряду Д. Дорошенка, який писав у своїх спогадах: “Кола, що ближче були заняті справою організації Академії наук, дуже хотіли бачити першим її президентом проф. М. Грушевського. На це була повна згода з боку Гетьмана. Але проф. Грушевський категорично зрікся, не бажаючи дістати призначення з рук Гетьмана” [12].

17 вересня 1918 р. комісія завершила свою роботу. Були підготовлені проекти основних документів, необхідних для прийняття урядових рішень: “Законопроект про створення Української Академії наук у Києві”, “Проект статуту Української Академії наук у Києві”, “Проект штатів Української Академії наук у Києві”, “Проект обрахунку витрат Академії наук у Києві на 1 жовтня 1918 р. і до 1 січня 1919 р.”. Підготовлені також пояснювальні записки про необхідність першочергового створення окремих установ при Академії. 14 листопада 1918р., гетьман затвердив ухвалений Радою міністрів Української Держави “Закон про заснування Української Академії наук”. 14 грудня 1918 р. у зв’язку з захопленням Києва військами Директорії Рада міністрів Української Держави прийняла постанову про складання своїх повноважень та передачу їх Директорії. “Гетьманська Україна представляла величезний і багатющий плацдарм, підтримуючи здорове українство” [13]. Гетьманування П. Скоропадського було “наскрізь реставраційною добою... Влада намагалася перевести реставрацію в усіх площинах народного життя на Україні, починаючи з політичної та соціальної, і кінчаючи національною та державною” [14]. Особливо вражають досягнення уряду у створенні системи освітніх закладів.

17 вересня 1918р. Український народний університет у Києві перетворено на Київський державний український університет. Заходами місцевої “Просвіти”, за допомогою проф. Харківського університету Д. Багалія, М. Сумцова та ін., було засновано в Полтаві Український історико-філологічний факультет. У Київському, Харківському та Одеському університетах відкрилися в числі кафедр українознавства кафедри історії України.

22 жовтня 1918 р. офіційно відкрився Кам’янець-Подільський державний університет, організований І. Огієнком, що був і його ректором. Генеральний секретаріат освіти, яким керував І. Стешенко, вживав енергійних заходів для переведення шкіл на українську мову навчання. В різних містах України було створено понад 150 нових українських гімназій, у тому числі в сільських районах. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників.

5 листопада були створені Державна Археологічна комісія, Державний архів. Відродження української державності розкрило широкі перспективи для розвитку культури, преси, книгодрукування. Полтавська губернська Вчена Архівна комісія була перетворена на Українське Наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини й мистецтва на Полтавщині.

Цей рік був роком піднесення театрального життя й формування нового українського театру. В Києві діяло три театри: Державний драматичний театр, Державний народний театр і “Молодий театр”. Режисери Державного драматичного театру – Б. Кривецький та О. Загаров. Серед акторів були Г. Борисоглібська, І. Замичковський, Ф. Левицький та ін. Державний Народний театр у Києві існував у сезоні 1918–1919 рр. під мистецьким керівництвом П. Саксаганського за участю М. Заньковецької, Л. Ліницької та ін. “Молодий театр” був заснований у 1916 р. під назвою “Студія”. До акторсько-режисерського складу, крім керівника Л. Курбаса, входили актори С. Боднарчук, О. Ватуля, Ф. Лопатинський та ін.

Роки відновлення української державності стали періодом рішучих заходів щодо організації українського музичного життя. 1918 р. було створено Республіканську капелу під керівництвом О. Кошиця, з якою він відбув пізніше у концертну подорож по Західній Європі й Америці. Це привернуло увагу світової громадськості до України.

У 1918 р. Музично-драматична школа М. Лисенка була перетворена на Державний Музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. На той час це була єдина музично-драматична школа в Центральній та Східній Україні, яка дала світові багато визначних діячів української музичної та театральної культури.

Переживало період інтенсивного розвитку українське образотворче мистецтво. Цьому сприяла творча і педагогічна діяльність О. Мурашка, М. Самокиша, В. Кричевського, Ф. Кричевського, останній став ректором 1918 р. Української Державної Академії мистецтв, що була створена 5 листопада.

Період гетьманської держави був і добою бурхливого, часом, яскравого літературно-мистецького життя, що відзначалося спонтанністю і строкатістю. Письменництво України “розкололося”

на тих, хто підтримував гетьманський режим, і тих, хто поїхав шукати щастя за межами Вітчизни. Поети старшого покоління – М. Вороний, О. Олесь, С. Черкасенко, В. Самійленко, що зустріли Лютневу революцію під гаслами національного визволення, не прийняли Жовтневу революцію, не прийняли і уряд П. Скоропадського. В. Самійленко у вірші “Статут фахівців”, що був опублікований у газеті “Нова Рада” (№ 177. – 2 жовт. – 1918 р.) із сарказмом говорить про опозиційні щодо гетьманщини настрої. В. Самійленко, як свідчить цей вірш, побачив у політиці Скоропадського загрозу відродження шовінізму в Україні, продовження русифікаторства. Зокрема, відмічено засилля різноманітних відомств спеціалістами (“фахівцями”) з Росії, що супроводжувалось витісненням національних кадрів, обов’язковим впровадженням російської мови в діловодство та сферу побуту. О. Олесь також з недовір’ям ставиться до гетьманської політики. В його віршах “1918 рік”, “Хоч в грудях повно почуття”. відбито складність ситуації, в якій опинилась Україна в цей час.

За сім з половиною місяців Гетьманату не можна виявити якісь особливості літературного життя. Картина літературного процесу, складного і суперечливого, швидко змінюється. Літератори зосереджувалися навколо своїх переважно недовготривалих часописів та альманахів. 1918 р. був роком розквіту українського символізму. Символісти створили осередок “Біла студія”, в м. Києві за участю поетів Я. Савченка, П. Савченка, К. Поліщука, П. Тичини, О. Слісаренка, В. Кобилянського, М. Семенка, театральних діячів Л. Курбаса, М. Терещенка, художника А. Петрицького. У 1908 р. групою символістів у видавництві т-ва “Грунт” було випущено “Літературно-критичний альманах”, редактором якого був Я. Савченко. В альманасі надруковано повний цикл поезій “Енгармонійне” П. Тичини, вміщено “Театральний лист” Л. Курбаса – своєрідну програму діяльності Молодого театру, опубліковано поезії Я. Савченка, Д. Загула, П. Савченка, О. Слісаренка та ін. “Київ став столицею нової “європейської держави”, і тут прокидається європейська “кав’ярняна” культура. Молоді українські поети й літератори снідають і обідають в одній кав’ярні з міністрами й

урядовцями Центральної Ради. Одні організують державність, другі – суспільну опінію...” [15].

В 1908–1920 рр. у Києві сформувалася група неокласиків, що являла певну суспільно-політичну силу. До неокласиків входили талановиті письменники: М. Зеров, М. Рильський, О. Бургардт (Ю. Клен), П. Филипович, М. Драй-Хмара... Естетичною платформою, яка їх об’єднувала, була любов до слова, строгої форми, до великої спадщини світової літератури. У Харкові (1918), літератори лівої партійної орієнтації утворили “Цех каменярів” (пізніше частина її ввійшла до Літературного комітету при Відділенні мистецтв Радянського уряду). Цей рік був і роком яскравого літературно-мистецького вияву окремих митців. Навесні 1918 р. виходить перша книжка віршів П. Тичини “Сонячні кларнети”, що була схвально зустрінута критикою. Визначне явище поетичного року являла собою друга книжка віршів М. Рильського “Під осінніми зорями” та поема-ідилія “На узліссі”. У видавництві “Сяйво” вийшли в 1918 р. книжки “З зелених гір” Д. Загула, “Світотінь” В. Ярошенка, в Житомирі – “Поезії” Я. Савченка тощо. “Хоча розвиток літератури й мистецтва йде за своїми специфічними законами, та все-таки революційні події 1917–1919 рр. кардинально вплинули на культурний розвиток українського народу. Правда, в цей крутий в історичному розвої національної культури поворот, розпочатий в кінці XIX – на початку XX ст., творилася могутня основа, на якій вибудовувався, всупереч валуєвським та емським заборонам і обмеженням, храм української національної культури. Та чи уявляємо ми той обсяг роботи, який здійснили українські культурні і наукові діячі на переломі XX ст.? Переконані, що ні, бо не може скластися цілісна картина культурного процесу, якщо роль одних звеличувати, а інших – зменшувати, а то й взагалі ігнорувати” [16].

Особливо великими були успіхи української преси та книгодрукування. Якщо протягом 1917 р. виникло 78 видавництв, то 1918 р. їх налічувалося вже 104: приватні, кооперативні, при “Просвітах” та громадських організаціях. Серед них: “Час”, “Вік”, “Дзвін”, “Криниця”, “Вернигора”, “Сяйво”, “Друкар”, “Союз” (Харків), “Сіач” (Черкаси), “Промінь” (Сміла), “Народний стяг”

(Одеса). Характерно, що видавничі осередки виникали по всій Україні. 1918 р. у Києві їх було – 40, у Катеринославі – 6, в Одесі – 5 і т. д. Навіть при Кубанському центрі діяло українське видавництво в Катеринодарі. 1918 р. створено “Український видавничий кооперативний союз” (Книгоспілка), “Дніпросоюз”, “Українську школу”. 1918 р. 101 книгу було видано для дітей, а за період 1918 – 1920 рр. – 559 назв книг. Переважно це були твори українських письменників. Наклад їх – 496, 2 тис. примірників. З них – 256 – прозових творів, 89 – драматичних, 171 – поетичних, 27 – усної народної творчості. Видавалися також твори зарубіжної класичної та сучасної літератури. Книг українською мовою в 1918 р. вийшло 1084. Активізувалася українська преса: газети видавалися не лише в губернських центрах, а й в повітових осередках. З культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити кварталник історії, літератури, культури й мистецтва “Наше минуле” (Київ, 1918–1919 рр.). за редакцією В. Королева-Старого, пізніше – М. Зерова; “Літературно-критичний альманах” (1918), “Шлях” (1917–1918) за редакцією М. Шаповала й О. Мицюка. Якщо в 1917 р. в Україні діяло 106 друкованих видань, то в 1918 р. – 212.

Першим спеціалізованим виданням української критики та бібліографії став часопис “Книгар” : Літопис українського письменства (1917–1919), за ред. В. Королева-Старого й М. Зерова. Протягом року в журналі активно співпрацювали С. Єфремов, С. Петлюра, В. Модзалевський, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, К. Широцький та ін. Тематика публікацій – різноманітна, журнал оперативно і кваліфіковано дав огляд книжкової продукції за 1917 р. (якщо 1917 р. до редакції було надіслано 358 українських видань, то за 9 місяців 1918 р. їх кількість досягла 883 назв). Ряд публікацій було присвячено Т. Шевченку, Г. Квітці-Основ'яненку, Марку Вовчку, О. Кобилянській, І. Нечую-Левицькому. В. Модзалевський виступив з публікацією “З історії книги на Україні” (№ 5). К. Широцький публікує статтю “Церковні стародруки” (про маргіналії та власницькі нотатки на полях книг), де з професійною майстерністю розглядає важливість стародрукованих раритетів, їх цінність для суспільства. У передмові від редколегії до останнього номера за 1918 р. (ч. 16) говориться: “Тепер, коли

підходить момент для загального миру... ми хочемо вірити, що невикористана духовна сила України виявить всю свою енергію на утворення своїх національних скарбів... Ми віримо, що тільки високо поставлена культура національна, може, навіть більш, як дипломатичні хитрування, виведе народ на певний шлях до щастя і зміцнить головні підвалини державного життя України” [17].

Друкувалися також матеріали про літературні новини, про зарубіжну літературу тощо. У березні 1918 р. було створене найстаріше Державне інформаційне агентство України, відоме в різні періоди історії під назвами УкТА, БУП, УКРОСТА, РАТАУ, Укрінформ. Так, за якихось 7 з половиною місяців Гетьманщина досягла таких здобутків у галузі культури, про які мріяли багато поколінь української інтелігенції. “З точки зору розвитку української державності ці сім з половиною місяців можна охарактеризувати як справжній розквіт. Україна впевнено виходила на міжнародну арену, поживалося ділове життя, українські гроші набули стабільності, особливо, багато зрушень відбулося у національно-культурній галузі...” [18]. Проводилося “виховання української людності на кращих стародавніх традиціях гетьманства і козацтва” [19]. Але це не був гармонійний процес: “все проходило на тлі постійних заворушень, страйків, повстань, терористичних актів, що їх організовували національно-соціалістичні, пробільшовицькі та російські кола” [20]. “Переломним для долі Української держави і П. Скоропадського стало, зокрема, повстання, очолене лідерами українських соціалістів В. Винниченком та С. Петлюрою, які проголосили новий уряд Української Народної Республіки, відомий під назвою Директорії” [21].

Роки 1917–1920 плутаються швидкістю обставин навіть для тих, що перебували в той час на Україні. “Ті роки мало відомі фактажем для англomовної та іншої неукраїнської публіки” [22].

У Четвертому Універсалі що його 25 січня прийняла Центральна Рада, революційний парламент України, були такі урочисті й пам’ятні слова: “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу”. В. Винниченко, один із провідних членів Ради й голова першого автономного українського уряду

(Генерального Секретаріату), писав у своїх спогадах: “Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий новий світ” [23].

Список використаних джерел та літератури:

1. Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. – К., 1992. – С. 112.; 2. Папакін Г. В. Гетьман Павло Скоропадський: Штрихи до портрета // Вказ. пр. – С. 5.; 3. Пеленський Я. Передмова: Спогади гетьмана Павла Скоропадського. Кінець 1917 – грудень 1918 // П. Скоропадський. Спогади. – К.–Філадельфія, 1995. – С. 15.; 4. Юридична наука і освіта на Україні / [авт. кол.: Шемшученко Ю. С., Усенко І. Б., Бабій Б. М. та ін.]. – К., 1992. – С. 40.; 5. Архів НБУВ, оп. 1, спр.1, арк. 321.; 6. Архів НБУВ, оп. 1, Спр.4, арк. 1.; 7. Сенченко Н. И. Бібліотеки и компьютеры. – К., 1990. – С. 46.; 8. Історія Академії наук України: 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 76-79.; 9. Там само, С. 77.; 10. Архів НБУВ, оп. I, спр. 1. арк. 5.; 11. Архів НБУВ, ф. 260, спр. 758, арк. 21зв.; 12. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле: 1914–1920. – Мюнхен. 1969. – С. 360.; 13. Скоропадський П. Воспоминання: Конец 1917 г. по декабрь 1918 г. // Скоропадський П. Спогади. – К.-Філадельфія, 1995. – С. 183.; 14. Українська література. – Берлін, 1943. – С. 117.; 15. Коряк В. Етапи // Лейтес Я., Яшск М. Десять років української літератури: 1917–1927: Т. 2. – Х, 1930. – С. 60.; 16. Жулинський М. “Щоб повстали в безсмертній міті...” // Репресоване “Відродження”. – К., 1993. – С. 26.; 17. [Від редколегії] Передмова // Книгар. – 1918. – Ч. Іб. – С. 938.; 18. Усенко І. Скоропадський Павло Петрович // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: У персоналіях. – К.-Донецьк, 1997. – С. 226.; 19. Мироненко О. Гетьманський уряд Скоропадського // Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – С. 319.; 20. Усенко І. Скоропадський Павло Петрович // Вказ. пр. – С. 226.; 21. Шовкопляс І. Гетьман усієї України і козацьких військ Павло Скоропадський // Гетьман Павло Скоропадський: 1873–1945 : Матеріали до біобібліографії, – К., 1996. – С. 8.; 22. Биковський Л. Життєпис: 1976 // Лев Биковський. У службах українській книжці / [упоряд.: Л. Р. Винар, Я. Д. Ісаєвич]. – Львів–Нью-Йорк, 1997. – С. 223.; 23. Винниченко В. Відродження нації. – К.–Відень, 1920. – Т. I. – С. 258.

В. М. Репушка,
учениця
М. Д. Капелюх,
учитель історії
(м. Хмельницький)

УКРАЇНА В 1917–1920 РОКАХ: ІСТОРІОГРАФІЯ

Минуло багато тисячоліть з часу творення національно-демократичної революції. Патріотичне піднесення , що розбурхало

усі верстви народу України незалежно від соціального та національного складу, запалало яскравим полум'ям у всіх кінцях України. Національно-визвольні змагання ширилися, набували нових барв та відтінків, проте стратегічна мета залишилася незмінною – завоювання незалежності і створення суверенної української держави. Йшли пошуки форм державного будівництва, зазнавали змін державний устрій і відповідно назва держави, змінювалися уряди, але не змінювалося спрямування національно-визвольного руху, його патріотичний прорив до незалежності.

У таборі українських лідерів відбувалися безперервні дискусії з питань державотворення. Створювалися все нові концепції, йшла безкомпромісна боротьба за втілення їх у життя. Спостерігалось постійне перегрупування сил як у таборі національно-визвольного руху, його патріотичний прорив до незалежності.

У боротьбі за свою незалежну державу патріотичні сили здобували як блискучі перемоги, так і зазнавали тяжких трагічних падінь. Саме вони наклали свій відбиток на загальновизнану періодизацію: Українська народна республіка доби Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.); Українська держава гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.); Українська Народна Республіка доби Директорії (грудень 1918 – 1919 рр.).

Лютнева революція в Росії та Україні: Тимчасовий комітет четвертої Думи (згодом – Тимчасовий уряд) на чолі з князем Львовим; Петроградська рада робітничих, солдатських депутатів на чолі з Меншиковим.

У ніч з 2-го на 3-тє березня Микола Другий зрікся престолу та передав владу Тимчасовому уряду, який проголосив політичні свободи і початок виборів до Установчих зборів – Вони повинні були вирішити долю Росії, прийняти її конституцію.

Реальна влада Росії зосереджувалася в руках Тимчасового уряду. Падіння самодержавства, демократизація суспільства сприяли піднесенню національно-визвольних процесів. Виникла можливість самовизначення України та відтворення її державності.

На порядку денному постало питання про необхідність єдиного центру українського руху. З ініціативи Товариства українських поступовців (з кінця березня реорганізоване в “Союз автономістів-

федералістів”). 4 березня 1917 р. представниками українських партій і громадських організацій була утворена Українська Центральна Рада. Провідне становище в раді зайняли: ТУП, УСДРП, УПС, її головою було обрано М. Грушевського.

Своєю метою Центральна Рада оголосила державне самовизначення українського народу. Утворення Центральної Ради поклало початок українській національно-демократичній революції 1917–1920 років.

Українська революція, що так вдало розпочалася для українства, той величний вклад, який зробила в поваленні монархії, жертвовність, покладена на вівтар боротьби за незалежність, у кінцевому підсумку закінчилася трагічно для великої волелюбної державотворчої нації. Революція зазнала поразки. Проте боротьба народу за своє визволення не закінчилася. Революція продемонструвала великий потенціал українства до визвольних змагань і збагатила людство досвідом, який заслуговує глибокого аналізу та вивчення.

Досвід Української революції став предметом дослідження різних галузей знань. За минулі десятиліття накопичена справді величезна кількість наукових досліджень. Враховуючи велику кількість фундаментальних колективних та авторських досліджень, а також невеликих за обсягом змістових праць.

Усі дослідження, що вивчали Українську Революцію, можна класифікувати за основним принципом ставлення до української державності у будь-якій формі за умови, що ця держава має бути незалежною суверенною Українською державою. Саме на цьому заснувалася стратегія національно-визвольних змагань українського народу.

До першої групи належать дослідження, в яких намагалися правдиво відтворити події Української Революції в різних періодах. До них варто віднести праці самих учасників революційних подій. Насправді в їх роботах відбивалися події з ідеологічною упередженістю, обґрунтувалися концепції, розроблені задовго до революції, а з її початком впроваджувалися в практику державного будівництва.

Насамперед це дві домінуючі концепції: автономістів-федералістів; самостійників-соціалістів.

На наступних етапах накопичення історичних знань вони і склали основу різних підходів до оцінки визвольних змагань і Центральної Ради, що їх очолила. Прибічники Центральної Ради ідеалізували діяльність, не помічали потенційних помилок, яких та допускала, інші продовжували відстоювати самостійницькі позиції, інші продовжували відстоювати самостійницькі позиції і зосереджувалися на критиці її помилок. Так формувалися два напрями в зарубіжній історіографії української діаспори, які співіснували в постійній боротьбі.

Свої витоки історіографія діаспори бере з праць діячів Центральної Ради, їх спогадів, виданих як в Україні, так і за кордоном. Передусім треба назвати роботи М. Грушевського, В. Винниченка, О. Шульгіна, М. Шаповала. Заважаючи на федералістські переконання, і за її джерельною базою та спрямованістю. Якщо відомий історик М. Грушевський, до кінця зберігши свої федералістські переконання, послідовно обґрунтовував їх у своїй творчості, то В. Винниченко, голова уряду Центральної Ради і автор багатьох державотворчих актів, відрізнявся невірноваженістю та непослідовністю, що знайшло відбиток і його роботах. Глибоким патріотизмом пронизані праці самостійників-соціалістів, започаткованих Д. Донцовим та М. Міхновським (Д. Донцов “Історія розвитку української державної ідеї”, 1991, “Самостійна Україна”) їх концепція ґрунтувалася виключно на принципах державної незалежної України зі всіма наслідками, що звідси випливали. Предметно і послідовно національно-визвольний рух доби Центральної Ради розглядається у працях самостійників-соціалістів – Д. Гірського, Р. Млиновецького, І. Нагаєвського.

У них проаналізовано державно-правові документи Центральної Ради і Генерального Секретаріату, значну увагу приділено боротьбі українських політичних партій у питаннях політики та практики державного будівництва часів визвольних змагань. Зокрема в праці І. Нагаєвського простежуються нові підходи до вивчення проблеми, зважено аналізується як внутрішня, так і зовнішня політика Центральної Ради, її досягнення та помилки. Крім

того, має під собою підґрунтя і висновок, що “Українська Рада мала нагоду закріпити українську державність, але молоді романтики свято вірили в соціалістичне “братерство народів”. (І. Нагаєвський “Історія української держави XX ст.”).

Водночас оформилася і протилежна ідеологічна концепція та теоретичних засадах соціал-демократів (більшовиків). Вони розглядали Центральну Раду виключно з великодержавницьких шовіністичних позицій, як буржуазно-націоналістичну організацію.

Проте така історіографія проблем українських визвольних змагань не досліджена. Це зумовлювалося причинами політичного та ідеологічного характеру. Аксіомою було те, українською революції не могло бути, оскільки події в Україні були частиною загальноросійської революції. Події в Україні розглядалися лише під кутом зору Жовтневої Революції

Опублікована двохтомна історіографія праця “Українська революція. Концепція та історіографія” В. Солдатенка. В ній аналізуються не лише історіографічні роботи, а й чисельні концепції проблеми української державності.

Криза Центральної Ради призвела до падіння створеної неї держави – Української Народної Республіки. На зміну їй у результаті державного перевороту прийшла принципово нова держава – Українська держава гетьмана.

Новий етап Українських визвольних змагань на чолі з традиційною для українства гетьманською владою, значно менше вивчений, ніж попередній.

Досвід гетьманату аналізували прибічники і нещадно критикували опоненти в особі соціалістичної революції. Саме їх спадщина заклала історіографічну основу гетьманату, яка формувалася в основному в українському зарубіжжі.

Замітки і матеріали з історії Української революції 1917–1920 роках. Гетьманом та його урядом була роздроблена широка програма стабілізації національної економіки, торгівлі, побудови фінансової системи, формування нових аграрних відносин, відродження освіти і культури. В реалізації цієї програми гетьманським урядом чимало було зроблено. Незважаючи на надзвичайно складні умови розрухи, за короткий час було відтворено

виробництво на заводах і фабриках, стабілізувалася діяльність залізниць, відкривалися банки, реформувалася фінансова система, створено національну грошову одиницю, відкрито нові навчальні заклади тощо.

Ці здобутки гетьманського уряду привертали увагу дослідників. Проте об'єктом цих досліджень виступали окремі складові державотворчого руху, економічні аспекти розвитку України висвітлювались лише у невеликому обсязі. У зв'язку з цим найбільшу увагу привертає ґрунтовне дослідження Д. Дорошенка, в якому аналізується економічна політика гетьманату. Праця містить надзвичайно багатий матеріал щодо діяльності міністерств, спрямовано на стабілізацію і розвиток національної економіки (Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Українська гетьманська держава. – Ужгород, 1930).

До числа досліджених сьогодні питань можна віднести проблему селянсько-повстанського руху в Україні. Ця надзвичайно складна і дуже важлива проблема впливала на різні складові в тогочасних подіях селянсько-повстанський рух позначився на існуванні не тільки Директорії, а й інших політичних і воєнних сил. За визнанням генерала А. Денікіна, махновське повстанство нанесло чи не вирішальний удар білому рухові. Могутній повстанський рух селянства – це не бандитизм, як охрестила його більшовицька історіографія, а цілеспрямований соціальний рух, що виріс до потужних формувань. Його дослідники В. Верстюк, В. Волковинський та ін. з наукових позицій дали об'єктивну оцінку як повстанству в цілому, так і його отаманам і “батькам”. За їх висновком, це був масовий селянський повстанський рух, спрямований проти політики “воєнного комунізму”, впровадженого радянською владою (Верстюк В. Ф. Махновщина. – К., 1992; Волковинський В. Нестор Махно “Легенди і реальність”. – К., 1994).

Аналіз літератури засвідчує, що навіть зважаючи на значну історіографію з цієї проблеми, узагальнюючого дослідження доби Директорії УНР сьогодні не існує.

У цілому зауважимо, що в даному огляді зроблено лише аналіз основних досліджень стосовно Української революції, що так славно розпочалася за доби Центральної Ради і так трагічно скінчилася за

добі Директорії Української Народної Республіки, стану різних галузей промисловості України праця В. Мазуренка (Мазуренко В. Економічна самостійність України в числах. – Відень, Київ, 1921). На широкому статистичному матеріалі автор намагається довести можливість і необхідність існування України як економічно незалежної держави. Зовнішньополітична діяльність гетьманського уряду знайшла відображення також у працях опозиційного, соціалістичного спрямування – В. Винниченка, І. Мазепи, П. Христюка. Проте ідейно-політичні суперечності прихильників соціалістичного режиму з державниками не сприяли підвищенню наукового рівня досліджень. Недостатність архівних матеріалів підмінялася особистими спостереженнями, емоційним викладенням своїх поглядів, відвертою апологетикою тієї форми влади, що імпонувала авторові. Тенденційний підхід був характерний як для дослідників-соціалістів (Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1920 рр. – Т. 1–3, Мірчук П. Українсько-московська війна 1917–1919 рр.), так і для послідовників державницького напрямку (П. Солуха “Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського”, 1973, Коваль Б. Державним курсом Гетьманщини. – Торонто, Нью-Йорк, 1981). Суттєві зрушення у підходах до висвітлення визвольних змагань доби гетьманської Держави відбулися після проголошення незалежності України. Розширилася тематика досліджень, до наукового обігу було залучено велику кількість раніше невідомих архівних матеріалів, переглянуто концептуальні підходи з позицій об’єктивності, серед дослідників з’явився цілий ряд нових імен, автори яких досліджували проблеми Української держави на основі справді наукових методологічних принципів.

Конфлікт серед національних сил, що призвів не тільки до падіння Української держави у 1918 р., а й обумовив поразку української визвольної боротьби у 1917–1920 рр., ґрунтовно проаналізовано у працях Я. Пеленського (Пеленський Я. Гетьманат П. Скоропадського. Міфи та дійсність // Останній гетьман / Ювілейний зб. пам’яті Павла Скоропадського 1873–1945. – К., 1993. – С. 5-12; Спадщина В’ячеслава Липинського і сучасна Україна (В’ячеслав Липинський І. І. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К., Філадельфія, 1994. – С. 15-29; Спогади

гетьмана Павла Скоропадського (Павло Скоропадський Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – К., Філадельфія, 1995. – С. 11-34). Він довів, що розкол в українському національному русі між його народницько-соціалістичним крилам і національно-консервативною течією був однією з фатальних помилок, зроблених на початку визвольних змагань (Пеленський Я. Спогади гетьмана Павла Скоропадського. – С. 30-31). У цілому зауважимо, що в даному огляді зроблено лише аналіз основних досліджень стосовно Української революції.

Список використаних джерел та літератури:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: [http://uateka.com/uk/article/society/heritage/986.](http://uateka.com/uk/article/society/heritage/986;); 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: [http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/pochatok-ukrainskoi-nacionalno-demokraticnoi-revoljucii.](http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/pochatok-ukrainskoi-nacionalno-demokraticnoi-revoljucii;);
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=35705.>; 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.google.com.ua>. – Назва з екрану.;
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.google.com.ua> – Назва з екрану.;
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.google.com.ua>. – Назва з екрану.

О. М. Романюк,
викладач історії

І. Лебідь,
студентка (м. Вінниця)

ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ В РАДЯНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ 1917–1920 РР.

У XX столітті український народ мав унікальну спробу боротьби за незалежне існування – національно-визвольну боротьбу 1917–1920 рр. Це поклало початок пробудженню національної свідомості серед верств українського громадянства. Сьогодні в Україні відбуваються докорінні політичні зміни, тому події 1917–1920 рр. є актуальними, особливо це стосується врахування їх уроків. Правдиву історію нині мають знати всі.

Одним із найвагоміших джерел сьогодення є періодична преса на Поділлі, дослідження якої дає змогу оцінити український повстанський рух, як унікальне явище впливу на суспільну свідомість подолян. І відповідно посилення впливу на саму пресу, як на інформатора суспільства. Саме газетна періодика належить до тих джерел, які дістають особливого розвитку в часи зрушень. “1917–1920 рр. – це був період гласності, волевиявлення народу” [5, с. 44–45].

Актуальність теми полягає в тому, що періодика Поділля потребує уваги, адже вона виконувала функції як розповсюдження інформації, так і захисту Української держав, або ж навпаки. Саме тоді вона отримала можливість для вільного розвитку, стала єдиним “виховним полем”, спрямованим на виборювання державності.

Проблемою є те, що трактування радянськими вченими українського повстанського руху мають дещо спотворений вигляд. Українську пресу розглядали переважно під кутом зору “преси в Україні”, а не “Української преси” [4, с. 11].

Оцінюючи антибільшовицький рух на Поділлі у радянській періодиці, можна класифікувати за двома ознаками: за ідейно-політичним напрямом та за розвитком подій революції, як прихильність будь-якої сторони. Як показує досвід газети тільки одного ідейно-політичного напрямку – більшовицького. Але статистика переконує, що газет змішаного напрямку налічувалась значно більша кількість. Це в яких ідейно-політичний напрям не був визначеним або змінювався протягом розвитку подій. Крім того, окремі газети міняли назву, хоча за змістом і складом редакторів залишались однаковими [4, с. 29].

Першою найяскравішою більшовицькою газетою на Поділлі була “Боротьба”. Її вихід було приурочено до початку виборчої кампанії в міську думу. Досі дослідниками не виявлено жодного примірника цієї газети. Цікавим фактом є те, що у 1919 році майже одночасно починають з’являються дві нових газети з тією ж назвою. Одна із яких “Боротьба”: Орган центрального Комітету Української партії соціал-революціонерів під ред. Шумського – представника партії Комуністів (більшовиків) України.

Зокрема, стаття “Національне в революції” показує величність руху, але при цьому є оцінена через призму більшовиків, цитую: “... можна зменшувати те значіння, ту організаційну роботу, яку робить революція, але не можна зменшувати значіння Українських соціалістичних партій більшовиків, під гаслами яких почалося і проводиться повстання... це ж Українські радянські соціалістичні партії піднімають повстання – задля чого?..” [10, с. 5-6, 26 лют. 1919].

Разом з тим умови виходу газет істотно впливали на їхній зміст, на можливість відображення в них настроїв і поглядів різних соціальних верств. Зникнення зі шпальт матеріалів, які вміщувалися в газетах за інших умов, як і закриття ряду видань, переконливо свідчило про політичні і суспільні відносини як на Україні, так і на Поділлі, зокрема.

Що стосується видань різних ідейно-політичних напрямів, в них можна простежити висвітлення різних подій в певному, вигідному для себе світлі. Якщо, наприклад, більшовицькі газети як “Подольский коммунист” звинувачували в безпорядках, погромах серед мирного населення, то газети націонал-демократичного та радикального напрямку, зокрема “Рідний край”, наводили факти погромів загонами червоноармійців, які були спрямовані проти інтелігенції, робітників.

Серед подільської україномовної періодики важливе місце займав соціально-політичний часопис “Подільська воля”, перший номер якого вийшов 5 травня 1917 р. (Народна воля. – 1917 р. – 29 трав.). Усі матеріали видання були перейняті ідеями національного самовизначення України, критикуючи більшовицьку владу та захищаючи і підбурюючи народ. Зокрема, у статті “Ідея” журналісти висвітлюють проблеми формування національної свідомості.

Серед позапартійних губернський, повітових та місцевих газет, що оцінювали антибільшовицьке повстання як ідею демократичної республіки були такі видання: “Винницький листок” (ред. – В. Райхер); “Народні бажання” – відділу Союзу подільських українців, які спрямовували кошти на користь родин жертв революції. Так починається одна із статей: “Середньовічним жахом лунає звісток і дії, які доходять до нас...” [3, с. 26].

Варто зауважити, що деякі сучасні дослідники дещо спростовують те явище, як українську пресу – головну і унікальну, а реалії радянських вчених щодо повстанського руху – інертні. З. Кузеля писав про українську пресу як про пресу боротьби за ідею, так і боротьби між собою, що ніколи не вмирала, не згасала разом із попелищем тих битв, які українці програли.

Піднімаючи питання про оцінку повстанського руху варто зазначити, що газетні матеріали показують не тільки свої погляди на антибільшовицьке повстання, а й коментують статті “газет-колег”, які не збігаються з їхнім ідейно-політичним напрямом. Газета “Червона боротьба” зазначає: “Радянська”, “Народна воля” і антирадянська “Вперед” надзвичайно Perezавдоволені, що влада належить комуністичній партії...” [14, с. 2, 16 берез.].

Як продовження критики: “Так, у статті “Російська демократія і Україна” газета “Боротьба” зазначала, що “антибільшовицький рух на Поділлі безмірно стривожив київських російських меншовиків, соціал-революціонерів і т. д., і вони через свою пресу винесли ряд резолюцій проти українського руху.. А правлячі кола російської демократії, які мають владу в своїх руках, також вороже ставляться до вимагань Української демократії” [10, с. 5].

Ще одна газета, яка яскраво висвітлила невдоволення це “Українська ставка”: “... із здивуванням запитує, чому українські соціалістичні газети в тому числі й “Трудова громада” не вмістили ніяких справоздань про жертви революції” [13, с. 4-5].

Радянські історики стверджували, що з початку 1921 року в Україні була встановлена радянська влада та остаточно придушені намагання “буржуазних націоналістів” побудувати самостійну Українську Народну Республіку. А всі дії повстанських загонів ще продовжували вести збройну боротьбу проти більшовиків, як бандитські вилазки. Проте, як пише К. Завальнюк: “...виявляється, “бандитами” були переважно звичайні селяни, яких нова влада катувала продовольчими розверстками і податками та примусовим загнанням до колгоспів, представники інтелігенції (вчителі, лікарі та ін.), яку більшовики почали знищувати як клас...” [9].

Всього на пальцях можна перерахувати центральні і повітові газети, які описують земляків подолян як ватажків. Нині про них

мало хто знає. “Широко відомо хіба що ім’я отамана Якова Орел-Гальчевського – колишнього вчителя села Сахни (нині – Летичівський р-н), який створив один із найбоєздатніших повстанських загонів на Поділлі. Його Подільська повстанська група мала понад сотню бійців, кілька загонів, які активно діяли у 20-х роках у Летичівському, Літинському та суміжних до них повітах. Але ж, крім Гальчевського були й інші ватажки...Хмара, Чорний Ворон, брати Бернадські” [8, с. 13-18].

Загалом різномірний масив періодичних видань дає змогу провести класифікацію та простежити основні етапи розвитку державницької ідеї, що розпочалася з культурно-просвітницької діяльності і переросла в апогею незалежної держави.

Отже, аналізуючи науковий матеріал, незважаючи на різноманітність поглядів щодо оцінки історичних подій, дозволяє нам прийти до висновку, що події періоду 1917–1920 рр. на території Поділля потребують ще ретельного дослідження як спектру періодичних видань, так і окремі оцінки українського повстанського руху істориками.

Але незважаючи на поразку української революції 1917–1920 рр., слід погодитись з досить слушною думкою українського історика І. Лисяка-Рудницького, що “було б помилкою говорити про абсолютну поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України...” і, що “... немає сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжувачі цієї самої боротьби на новому історичному етапі”.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воловик В. П. Деякі концептуальні питання історії Поділля (1917 – 1920 рр.) // Тези доп. і повідом. 11 -ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1992. – С. 3-4.; 2. Воловик В., Стопчак М. Події УНР на Поділлі в жовтні-грудні 1917 р. // Тези і доп. і повідом. 17-ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1997. – С. 40-41.; 3. Газети Радянської України 1917–1920 рр. – К., 1979. – С. 195.; 4. Ганзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920) : Моногр. – Вінниця : ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 368 с.; 5. Губа П. Ідея самостійної України у пресі 1917–1919 рр. // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1/6. – С. 146-

149.; 6. Гучва І. Газета “Українське слово” як джерело для вивчення боротьби проти більшовицької агресії на Поділлі в 1919 : [Лип., в т.ч. на Вінничині] // Тези доп. 16-ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1997. – С. 44-45.; 7. Ейдеман Р. Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928. – С. 20-30.; 8. Завальнюк К. Ананій Волинець – організатор повстанського руху на Поділлі в 1917–1920 рр. // Тези доп. і повідом. 17-ї Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1997. – С. 13-18.; 9. Завальнюк К. Генерал УНР із Поділля // Вінницька газета. – 1998. – 26 листоп.; 10. Національне в революції // Боротьба. – 1919. – 26 лют. – С. 4.; 11. Подольський комуніст : Щоденна політична, суспільно-економічна газета / Ред. : В. К. Тер-Овакімянц. – Могилів-Подільський, 1918.; 12. Рідний край. – Вид. Вінниц. видавн. Кооперативу / Ред.: П. П. Ординський. – Вінниця, 1918–1919.; 13. Українська ставка. – Вид. Інформаційного бюро армії УНР / Ред.: комітет. – Вінниця [Київ], 1919.; 14. Червона боротьба. – Вид. Подільського губпаркому Української комуністичної партії (боротьбистів) / Ред.: колегія. – Вінниця, 1920.

О. М. Романюк,
викладач історії
А. Федоченко,
Студентка
(м. Вінниця)

ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ

Український національний рух виник у формі соціально-політичної боротьби на території Російської та Австро-угорської імперії, що виступав за культурно-національне відродження й становлення української нації. Перша світова війна внесла значні корективи в його подальший розвиток, змінила хід подій.

У 1913 р. революційний рух, найбільш яскравим виявом якого були масові політичні страйки робітників, продовжував розвиватись.

У січні – липні 1914 р., напередодні Першої світової війни, в Росії наростала політична криза загальнонаціонального масштабу. Народні маси, “низи”, не хотіли жити по-старому і розгортали широку революційну боротьбу, а “верхи” – вже не могли управляти старими методами. Наприкінці 1913 р. ЦК РСДРП звернувся до

трудящих з прокламацією “Про 9 січня”, в якій закликав провести в річницю “Кривавої неділі” загальний політичний страйк під лозунгами: “Геть монархію Романових! Хай живе демократична республіка! 8-годинний робочий день! Конфіскація поміщицьких земель!”.

У відповідь у багатьох містах Росії, в тому числі й в Україні, в січневі дні відбулися страйки, в яких взяли участь близько 250 тис. робітників. Велике збудження викликала заборона царським урядом вшанування 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. На знак протесту проти цього заходу царизму масові страйки, демонстрації, мітинги й збори робітників і студентів у лютому 1914 р. відбулися в ряді міст – у Петербурзі, Москві, Тифлісі, Києві, Харкові, Одесі, Полтаві та ін.

Усього за період нового революційного піднесення (1910 – перша половина 1914 р.) в Україні відбулося 978 страйків з числом учасників близько 330 тис. чол. Головною формою боротьби були страйки робітників.

19 липня (1 серпня) 1914 р. почалася Перша світова імперіалістична війна, яка тимчасово перервала наростання революційного руху. У цій війні панівні класи Росії шукали порятунку від назріваючої революції [3].

Вона була логічним завершенням економічної та політичної кризи, що охопила значну кількість держав світу. За своїми інтересами держави поділились на два протидіючих блоки: Троїстий Союз та Антанту. Через своє геополітичне становище Україна ставала зоною інтересів ворогуючих держав. Оскільки лише на територіях, що були підконтрольні Росії виробляли понад 1 млрд пудів (близько 16 млн т) хліба, крім того у полі їх інтересів опинилися величезні людські ресурси, які можна було використати у воєнних цілях. При цьому інтереси власне українського населення взагалі не враховувались. Як говорив І. Франко: “...на шахівниці політики Європи українці не є навіть нікчемним пішаком”.

Головний гравець на полях цієї війни – Німеччина – напередодні війни поширювала ідею, що український та інші народи Східної Європи не здатні створювати свої власні держави, а тому історичною місією німців є поглинення та освоєння цих земель.

Українські землі розглядалась в геополітичних* планах Німеччини як плацдарм для проникнення на Схід.

З початком першої світової війни українські політичні партії опинилися в особливо тяжкому і складному становищі. Крім того, що вони зазнавали переслідувань з боку урядів панівних націй, вони перебували на різних боках державних кордонів – у Росії і Австро-Угорщині. З цього приводу В. Винниченко 22 серпня 1914 р. записав у своєму “Щоденнику”: “Спочатку дуже вражають виступи соціалістів Франції, Германії, Бельгії за війну. Але треба погодитись, що іншої ради нема... Але як бути пригнобленій нації якоїсь держави?”.

За цих умов серед різних угруповань українців почалися пошуки найбільш раціональної орієнтації. У своїй книзі “Відродження нації” В. Винниченко писав, що склалися три орієнтації. Багато хто, переважно з тих, кого війна застала на території Росії, вірив, що перемога Росії змусить її послабити національний гніт і наблизить свободу для пригноблених народів, і тому стали підтримувати царський уряд у війні. Інші, особливо українці Галичини, орієнтувались на Німеччину й Австро-Угорщину, на їхню перемогу у війні і перехід під їхній протекторат всієї України. Була й третя орієнтація, – не російська, й не німецька, а українська. “Це, – писав Винниченко, – була орієнтація на себе, на свої сили, на рятунок своїми власними зусиллями, зусиллями своїх працюючих мас... До цієї орієнтації належали переважно соціалістичні течії”.

Частина членів Української соціал-демократичної партії на чолі з С. Петлюрою і В. Винниченко, які видавали в Москві журнал “Украинская жизнь”, стали на оборонні позиції. 30 липня 1914 р. С. Петлюра в екстремому номері цього журналу опублікував статтю “Війна і українці”, яка в наступному номері була названа декларацією українства. У цій статті висловлювалась впевненість, що українці “виконають свій обов’язок громадян Росії в цей тяжкий час до кінця”. Разом з тим висловлювалось і сподівання, що, якщо народності Росії виконають свій обов’язок перед нею, вони мають право розраховувати на надання їм “і відповідних прав”. Київська газета “Рада” у передовій статті закликала українців боронити

російську державу, бо цим вони боронитимуть свою власну землю від ворога. “Ми бороним наші хати, наші тихії гаї” – так закінчувалася ця стаття.

Гострі дискусії про ставлення до війни розгорілися у Раді Товариства українських поступовців (ТУП) у Києві. Нарешті, Рада ТУП вирішила утриматися від звернення як за підтримку війни, так і проти, і стояти на нейтральних позиціях.

Іншу позицію зайняли українські партії в Австро-Угорщині. Було створено міжпартійну організацію – Головну українську раду (1 серпня 1914 р.) у Львові з представників трьох галицьких партій: Української національно-демократичної, Української радикальної і Української соціал-демократичної, та Союзу визволення України. Рада мала на меті об’єднання українського населення Галичини для підтримки Австро-Угорщини у війні з Російською імперією задля визволення України з-під російського поневолення і створення українських військових формувань. Її головою був К. Левицький, його заступниками – М. Павлик і М. Ганкевич, секретарем – С. Баран (всього до складу організації входило 15 осіб).

3 серпня 1914 р. Головна українська рада звернулася з маніфестом до українського народу, закликавши його згуртуватися на боротьбу проти російського самодержавства задля визволення України. Українська Головна Рада організувала Легіон січових стрільців для участі у боротьбі з російськими військами. У серпні 1914 р., коли до Львова стали наблизатись російські війська, Головна Українська Рада переїхала до Відня [4].

4 серпня 1914 р. у Львові, з ініціативи емігрантів-наддніпрянців, зокрема Д. Донцова і В. Дорошенка, було створено “Союз визволення України” (СВУ). До нього ввійшли члени УСДРП (Д. Донцов, А. Жук, В. Дорошенко та ін.), “Спілки” (М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, П. Бендзя), групи українських есерів (М. Залізняк, Ю. Бачинський), представники інших партій та організацій [5].

Союз розгорнув, передусім, широку видавничу й пропагандистську діяльність. У серпні 1914 р. він опублікував відозву “До українського народу в Росії”, в якій австрійці та німці

змальовувались як визволителі, які допоможуть “розвалити ту прокляту тюрму народів, що зветься імперією царя”. Тоді ж було опубліковано звернення “До громадської думки Європи”, в якій Союз намагався довести, що самостійна Україна стане твердиною для Європи проти експансії Росії. З наближенням російських військ до Львова Союз переїхав до Відня.

5 жовтня 1914 р. Союз почав видавати “Вісник Союзу визволення України”, в першому номері якого було опубліковано “Платформу” Союзу. У платформі Союз заявляв, що українці “голосно і рішучо підносять свої неоспоримі права на національну самостійність”, а “реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлінь в даний момент зв’язують з розбиттям Росії у війні”. Самостійна Україна мала стати конституційною монархією під протекторатом Австрії з демократичним ладом, однопалатною системою законодавства, громадськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою. Сам Союз вважав себе представником інтересів Великої України перед центральними державами та перед усім європейським світом і розглядав себе як зародок майбутнього українського уряду.

Таким чином, в умовах загарбницької війни відбувався розкол і дроблення українського національного визвольного руху. Лідери українського національно-визвольного руху добре усвідомлювали, що їх плани відродити українську державність без створення збройних формувань не можуть бути реалізовані. Першим практичним кроком на цьому шляху стали збори 18 березня 1913 р. у Львові товариства “Січові стрільці”, основу якого складала учнівська та студентська молодь. Згодом осередки товариства виникли й в інших містах Галичини. Напередодні війни їх нараховувалось 96, вони об’єднували понад 8 тис. членів. З початком Першої світової війни Австро-Угорщина розгорнула мобілізацію. Головна українська рада оголосивши про свою підтримку австрійського уряду у війні проти Росії, одержала дозвіл на формування Легіону українських січових стрільців.

6 серпня 1914 р. ГУР звернулась до українського народу з Маніфестом, проголосивши створення військового формування

“Українських січових стрільців” (УСС). На її заклик стати під жовто-блакитний прапор українського легіону Січових стрільців виявили бажання 28 тис. добровольців, які представляли усі верстви населення. Переважна більшість з них були вихованцями молодіжних організацій “Січ”, “Сокіл” і “Пласт”. Але віденський уряд побоювся озброїти всіх українських добровольців і відібрав з них тільки 2,5 тис. осіб. Серед зарахованих до лав УСС були й жінки. Український легіон був єдиним формуванням в айстро-угорській армії де служили жінки. Окремі з них здобули собі слави у боях і мали нагороди. Створення легіону Українських січових стрільців ознаменувало відновлення збройної боротьби за волю України. Хоча його становлення відбувалося в структурах австрійської армії – то був тоді єдиний шлях до організації українського війська – це не означало, що стрілецьтво мало намір відстоювати чужі йому інтереси. Об’єднуючи кращі сили молоді, які представляли практично всі суспільні верстви Галичини, легіон УСС став втіленням передової політичної думки і виражав сподівання національно свідомої частини галицько-українського суспільства на виборювання української держави. Першим доказом того, що з початку свого існування Українські січові стрільці стояли на національних позиціях, були їхні спроби відмовитися приймати присягу на вірність габсбурзькій династії, які хоч і не увінчались успіхом, зате чітко визначили стрілецькі пріоритети.

З окремої присяги, яку проголошували вояки УСС:

“...Я, Український Січовий Стрілець, присягаю українським князям, гетьманам Запорізької Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михайле, допоможіть. Амінь” [1].

Розпочавши свою діяльність як гурт патріотично налаштованих, але слабо організованих та переважно далеких від військової служби осіб (38% особового складу легіону УСС становила інтелігенція) січові стрільці доклали неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху. Вони зуміли за незначний час перетворити легіон у добре вишколену,

фактично українську військову структуру з національною символікою, власними одностроями й відзнаками, а також українською офіційною мовою та українською термінологією.

Отже, Перша світова війна вплинула на подальший розвиток українського національного руху. Серед головних змін, що відбулися, зростання національної свідомості населення, підняття “українського питання” на міжнародний рівень, основними рушійними силами національного руху цього періоду були вже не робітники, а національна інтелігенція, студентська та учнівська молодь. Головною заслугою цього періоду було створення українських збройних формувань, набуття воєнного досвіду. Після багатолітньої перерви легіон Українських січових Стрільців став першою військовою формацією українців у XX ст. УСС стало зародком майбутньої армії, а їх героїзм та самопожертва служили прикладом наступним поколінням борців.

Список використаних джерел та літератури:

1. УСС у боях та міжчасі: Мистецька спадщина / [Упоряд.: І. Завалій, О. Кіс-Федорук, Т. Лозинський, О. Романів-Тріска; Вступ. стат., каталог, біографії художників О. Кіс-Федорук.] – Л.; К., 2007. – 192 с.;
2. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів, Ін-т Українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України, “Просвіта”, 1996. – С. 73-83.;
3. Рибалко І. Історія України. – Ч. II / І. Рибалко. – Харків : Основа, 1997. – 479 с.;
4. Енциклопедичне видання. – У 6-ти т. – Україна: хронологія розвитку. – К. : “Кріон”, 2000. – 467 с.;
5. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д. Дорошенко. – Прага, 1936. – 214 с.;
6. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.;
7. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект // Людина і політика : Укр. соціально-гуманітарний наук. журн. – К. : Інформ.-вид. підприємство “Поліс-К”, 2001. – Вип. 1. – С. 86-92.;
8. Роздольський Р. До історії СВУ // Український самостійник. – 1969. – № 1–6.;
9. Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. Макарчук. – К. : “Знання”, 2008. – 367 с.

А. Стовець,
студентка (м. Вінниця)

ЯКІВ ШЕПЕЛЬ – ЗАХИСНИК ПОДІЛЛЯ

Двадцять років XX століття ввійшли в історію боротьби українського народу за свою свободу буремними та суперечливими подіями. Цей період надзвичайно цікавий для дослідників, адже по всій території Наддніпрянщини, охопленій народним гнівом, діяли талановиті у військовій справі українці – справжні патріоти своєї землі. Їхнє життя гідне подиву і поваги, а внесок у визволення України – пам'яті та наслідування. Одним з таких діячів був Яків Матвійович Шепель – повстанський отаман, командувач шостого повстанського району, полковник Армії УНР. 23-річний юнак, який контролював територію, що дорівнює 12 теперішнім районам. В особі Якова Шепеля український народ має приклад жертвовної боротьби заради Вітчизни, вірності патріотичним ідеям, рішучої та відважної людини, яка в критичний для країни момент боролася за волю народу, знехтувавши власними бажаннями.

“Був час, коли ім'я Шепеля не сходило з уст подільських селян і повторювалось рівночасно в трьох повітах – Вінницькому, Брацлавському та Літинському. Скільки разів совєтська преса радісно повідомляла, що “банди” Шепеля ліквідовані! Але проходило небагато часу і у Вінниці, Проскуріві чи Летичеві хтось розкидав листівки: “Цього числа я повернувся з відпустки і приступаю до виконання своїх обов'язків. Отаман Шепель”...” [7].

“Шепель Яків Матвійович – повстанський отаман, командувач 6 повстанського району (1921 р.), полковник Армії УНР. Член партії українських соціалістів-революціонерів. Народився 1896 р. у с. Волячин (нині – с. Городище) теп. Літинського району Вінницької області. Закінчив 3 курси юридичного факультету Одеського університету. Воював на фронтах 1-ї світової, був поранений у 1915 р. під Ригою. Дослужився до прапорщика. Деякий час учителював. У грудні 1918 р. – ад'ютант командира Літинської сотні Окремого Гайсинського куреня Національної гвардії. У лютому 1919 р. – підстаршина 61-го Гайсинського полку А. Волинця” [5].

Ось як описувала отамана Шепеля газета “Шлях” (4.09.1919 р.) під час його перебування у м. Вінниця: “Отаман ще зовсім молода людина, 20 літ не більше, з побритою головою та з чорним, непокірно в’юнким оселедцем, таким же непокірним, як і характер отамана. Коротко кажучи, отаман – партизан до мозку кісток зі всіма його достоїнствами і вадами” [4].

Цікаві дані про доповстанський період життя подає вінницький письменник Олександр Дмитрук – автор історичного роману-хроніки “Отаман Яків Шепель”

“Цей невисокий худорлявий хлопчина вмів підняти дух у солдатів і повести їх за собою. На фронті за мужність отримав срібну медаль, потім Георгія, був представлений до другого Георгія, але через поранення останню нагороду не отримав. Така подробиця. Дочка імператора княжна Анастасія, яка завітала до госпіталю у Пскові, де він лікувався, була вражена послужним списком цього юнака. Вона подарувала йому срібну інкрустовану вазу. В 1928 році люди, яким радянська влада віддала оселю Шепелів, знайшли цю вазу у фундаменті будинку” [10].

Яків Шепель народився в заможній селянській родині, тому мав змогу навчатись і розвивати світогляд, крім того, село Вонячин ніколи не було панським селом, а від заснування належало царю. Тому населення у ньому не зазнало важкого поміщицького гніту й серед селянства панувала атмосфера вільнодумства.

“Вихований під впливом свого дядька, сільського інтелігента М. Кочуровського, начитавшись книг М. Грушевського “Історії-Руси-України” та М. Міхновського “Самостійна Україна”, Шепель як пригадував він сам, почав свою повстанську діяльність з травня 1919 року, коли чекісти арештували в Літині українську інтелігенцію” [3, с. 42].

Про початок своєї повстанської діяльності отаман розповів сам для газети “Шлях” (4.09.1919 р.)

В середині місяця травня Літинська ЧК арештувала більшу частину української інтелігенції. Все було приготовлено, аби виконати її розстріл. Шепель постановив за всяку ціну спасти нещасних. Для цієї мети став організовувати партизанський відділ. До відділу зголосилося близько 150 людей, однак крісів (рушниць)

найшлося ледве 50. Повстання рішено зробити в ніч з 13 на 14 травня, о 12 год. ночі, після умовленого знаку ракетою. Більшовики, довідавшись про повстання, вислали з Вінниці грузовик з скорострілами. Автомобіль настрашив підходячих під місто повстанців. Отаман розділив відділ на дві частини. Сорок людей вислав на літинську дорогу, де розложився більшовицький батальйон ім. Донського, яким командував знаний більшовик Рябчук. Остання частина рушила на Літин, три автомобілі настрашили партизанів, і багато з них відмовилися увійти в місто. Смільчаків знайшлося шість, в числі котрих був і сам отаман. З того моменту й розпочалася партизанська діяльність отамана. По дорозі прилучив отаман св ій телефон до головної більшовицької телефонної сітки, та зажадав звільнення всіх арештованих українців, грозючи в протилежному випадку кривавою розправою. Наступила відповідь, що червона армія не бажає вести розмов з “бандитами”. Але погроза мала успіх, і частину арештованих звільнено. Зрозумівши, що сили більшовиків не великі, шість партизанів увійшли в Літин, де коло пошти зустріли більшовицький пост.

Партизани кинули бомбу, трьох вбили й викликали нечувану паніку. З сусіднього дому, де знаходився военком, відкрили по повстанцях вогонь з скорострілу. Смільчаки пішли в атаку на дім, кинувши кілька бомб. Стрілянина припинилася. Здобувши дім, перекололи всіх комуністів, забрали 10 рушниць, 4000 набоїв і багато бомб. В цей час прибули товариші, що не хотіли спочатку йти, озброїлися, відкрили сильний вогонь, і навіть відперли кінну атаку більшовиків. Після того одправилися на головну вулицю, по котрій їздив грузовик зі скорострілами. Почався бій, серед більшовиків почалася паніка, повстанці перевернули автомобіль, і забрали всі скоростріли. Після того пішли в тюрму звільняти політичних арештованих. Кримінальних попередили, що коли підіймуть бунт, моментально будуть розстріляні. Забравши політичних арештованих, пішли разом з ними на вінницьку дорогу, де з’єднавшись з іншими товаришами, відкрили вогонь по совітських військах, обеззброїли їх, взяли два скоростріли, і в три години ночі все місто було очищене від більшовиків.

Пишучи про повстання весни 1919 р. на Поділлі, червоний начдив 2 Ленгівський зазначав: “Как раз бедняцкие районы Литинского и Летичевского уездов дали особо значительный подъем бандитизма. Восстание было поднято под григорьевскими лозунгами: против насильственной коммуны, против евреев-коммисаров, в защиту религии и за “свободные советы” – без коммунистов и с пропорциональным ограничением евреев” [1].

Про цей епізод війни згадує у своїх спогадах російський воєначальник Антонов-Овсєєнко: “К вечеру 17 мая Литинский гарнизон (рота) после боя с крупной бандой покинул город... Полуэскадрон ЧК (45 сабель) перешел на сторону противника” [1].

“17 мая, – зазначав Антонов-Овсєєнко, – атаман восставших прислал обращение “Товарищу Подольскому губернскому комисару. Все крестьянское население Литинского уезда в течении двух месяцев было узурпировано диктатурой кучки проходимцев, большей частью евреев, избранных ими, почему крестьянство, организовавшись, стало под Красный флаг и сбросило навязанное ему правление евреев, называющее себя крестьянским. Город Литин и его уезд заняты красноармейскими крестьянскими войсками... Порядок в городе образцовый” [1].

Далі Антонов-Овсєєнко уточнював політичну платформу повстанців: “Проти комуни, за Ради, вільні від євреїв-комісарів, за християнську віру”.

Продовження розповіді Шепеля: “Село Вонячин. Після того, як я переховувався в Вонячині, туди більшовики сім раз надсилали каральні загони з чужоземців. Але, дякуючи прекрасній організованості села, і діяльності коменданта Панковецького, більшовики кожний раз відступали з великими втратами, хоч у мене було всього лише 30 чоловік кінноти.

У Вонячині я влаштував свій штаб, і, коли йшов на м. Синяву, мав уже три з половиною тисячі селян, озброєних косами, вилами і рушницями, але в малій кількості. В Синяві в той час було близько 400 чоловік добре озброєних більшовиків на чолі з відомими Волошиним і Ємцем. Побачивши таку силу селян, вони перелякалися і віддали нам Синяву без вистрілу. Всі бойові дії відбувалися під моїм особистим керуванням. Сам же я переводив стежі, для якої цілі

бував навіть серед красноармійців. Між іншим, в Хмільнику я розповсюдив чутку, що Шепель, коли мешканці не виженуть більшовиків, всіх переріже. Населення зібрало 150000 крб. для більшовиків, і ті вийшли з Хмільника, віддавши його нам” [4].

Дуже цікавим для сучасних дослідників є той факт, що отаман тричі захоплював Вінницю. “Губернському центру – Вінниці, яку захищали 1-й Подільський радянський караульний полк (колишній – петлюрівський), робітничий батальйон І батальйон особливого призначення ГубЧК, постійно загрожували повстанські загони Якова Шепеля” [3, с. 42].

“Проти Шепеля підрозділи ГубЧК боролися майже безперервно, починаючи з травня 1919 року. 21–23 травня шепелівці підійшли до Вінниці, захопили приміський район Слов’янку, а на початку червня взяли місто в кільце від Бугу в районі Сабарова до Бугу в районі П’ятничанського лісу. Становище ускладнювало й те, що на бік Шепеля перейшли і ...деякі червоні частини” [3, с. 43].

“К 19 мая в районе Литина банда до 2000 ч-к с двумя орудиями наступает к Виннице... Кроме конного отряда Подольской ЧК, к бандитам перемкнула часть нашей пехоты с одним орудием. 21 мая банда ворвалась в Винницу, заняла арестный дом... Наши потери велики...” [3, с. 43].

“– Це було в 1919 році. Перший раз з 300 бійцями він вибив майже тисячу більшовиків. Річ у тім, що коли більшовики уперше ввійшли в місто, то насамперед пограбували вінницький банк, затим почали грабувати заможних міщан. Далі взагалі вдавалися до звірячих дій. Наприклад, ходили по домівках заможних громадян і, якщо не було що забрати, гвалтували жінок, які там були. Тому ніхто, навіть місцевий пролетаріат, не став їх захищати. А самі вони, як лише почули, що на них іде якесь військо, дали кілька черг з кулемета і дали драла. Тоді повстанці знищили найбільшого ката Поділля – голову губтрибуналу Едельштейна. Вдруге Шепель брав Вінницю, навіть не поставивши до відома вище керівництво. Хоч коли взяв, то повідомив Петлюру, щоб націлив свої війська на місто. На жаль, наступ пішов південніше – в район Жмеринка–Вапнярка. Він тричі брав головне в регіоні місто і кожного разу сам його

залишав. Якби спробував боронити, то були б руйнування будинків, людські жертви. А він шанував людське життя.

Його загін контролював майже все середнє і північне Поділля. Це приблизно 12 районів теперішніх Вінницької і Хмельницької областей. Базою був Кожухівський ліс, що на межі Літинського і Хмельницького районів. При штабі постійно перебували 300–400 бійців, а решта, завдяки добре поставленій службі вістунів, збиралася протягом двох днів. Принагідно зауважу, що денікінці пропонували Шепелю високий офіцерський чин, якщо зі своїм військом перейде до них. Він категорично відмовився, так само як відмовився співпрацювати з українсько-польською владою, коли поляки прийшли з Петлюрою” [10].

“У боротьбі проти повстанського руху каральні органи досить часто вдавалися до підлих, провокаційних методів. Так, загін особвідділу ВЧК при реввійськраді 14 армії під виглядом продзагону оперував у селах Літинського повіту. За розробленим заздалегідь планом, цей продзагін невдовзі перетворився у “повстансько-протирадянський”. Ним було випущено декілька відозв із пропозицією усім співчуючим з’явитись на з’їзд для обговорення питань боротьби із комуною, комісарством тощо.

Як зазначав згодом командир цього загону Г. Чернобильський (він же – начальник слідчої частини особвідділу), “план оказался удачным и цель была достигнута: некоторые села прислали своих представителей для обсуждения указанных выше вопросов, тем самым проявив свою неблагонадежность в смысле подчинения и сочувствия Советской власти; отдельные лица, большинство в полном вооружении – являлись, предлагая свои услуги в качестве агитатора, а то и просто в качестве добровольца-партизана, давая ценный материал об остальных бандитах, их местонахождении, количестве скрытого ими оружия и проч.

Большая часть из этих бандитов была поймана и расстреляна, имущество их конфисковано, а дома сожжены. Те из сел, которые прислали на съезд своих делегатов, которые скрывали у себя указанных бандитов, а также и оружие, жестоко наказаны: на каждого из них наложено штраф с предупреждением, что при

повторении подобных явлений в будущем – будут приняты более суровые меры” [6, с. 15].

Для остраху і перестороги іншим непокірним селянам керівництво вищезазначеного загону оприлюднило список із 40 розстріляних симпатиків повстанського руху (здебільшого мешканців сіл нинішніх Літинського та Хмельницького районів). Проте цей список був далеко неповним, оскільки в офіційному документі зазначалось: “Публикуемый ниже список бандитов, принимавших активное участие в бандах Шепеля, Степанишина и других, и расстрелянных в порядке подавления бандитско-повстанческого движения в Литинском и Хмельницком районах, является неполным, ввиду того, что по чисто техническим причинам, как например: расстрел бандитов, обнаруженных в лесах – не удалось установить фамилии последних” [6, с. 15].

“Зважаючи на це, Подільська ГубЧК докладала всіх зусиль, щоб знищити Шепеля, вдаючись нерідко й до оперативних хитрощів. Про один з таких “методів” – чекістські формування під виглядом повстанців – знаходимо у відозві начальника “особотдела” 14-ї радянської армії Семена Аралова: “...Учитывая местные условия, а также психологию партизана-бандита... а районе хмельника и Литина... под видом продотряда... был послан отряд Особотдела во главе с... тов. Чернобыльским. Согласно заранее выработанного плана, отряд на следующий день начал как будто бы проявлять признаки разложения и в результате, надев маску, превратился в “повстанческо-противосоветский”... (Им) были выпущены воззвания с предложением явиться на съезд всем... кто... является врагом Советской власти...”

План оказался удачным... некоторые села прислали своих представителей. Большая часть бандитов была поймана и расстреляна, имущество их конфисковано, а дома сожжены. Те из сел, которые прислали на съезд своих делегатов... жестоко наказаны...”

На відміну від казенної розповіді Аралова сам “тов. Чернобыльский” оповідає в “Заметках о борьбе с врагами Советской власти на Подолии” про свої “подвиги” соковито, з деталями, від яких холоде у грудях. Мабуть, оригінал чекістського

збірника, де були опубліковані “Заметки...”, був знищений, щоб ніколи не потрапити до рук дослідників, але вціліла фотокопія “вспоминаний” тієї трагедії:

Банды дают себя чувствовать во всю. Особенно не благополучно в Хмельниковском уезде. Посылаемые на борьбу с бандитизмом регулярные красноармейские части ничего существенного сделать не могут... (тут і далі виділення – В.В.)

30-го июля Особый отдел В.Ч.К. при 14-й Армии, расположенный в Виннице, получает отношение от Председателя Хмельниковского Равкома тов. ТАЮКИНА, в котором он умоляет принять срочные меры к ликвидации бандитизма. В тот-же день меня вызывает Начальник Особого Отдела тов. ВОРОНЦОВ (ныне начальник А.О.У. ГПУ РСФСР) и приказывает выехать во главе Отряда, в 124 человека для ликвидации бандитизма в Хмельниковском и Литинском уездах.

“ЧЕРЕЗ ЧАС ПРЕДСТАВИТЬ ПРОЕКТ РАЗРАБОТКИ, К УТРУ ВЫЕХАТЬ”.

“СЛУШАЮ, тов. НАЧАЛЬНИК”.

Через час проект был представлен и утвержден. Рано утром, захватив с собой следователя тов. Рыклина, во главе мнимого “ПРОДОТРЯДА” двинулись мы в Литин-Хмельник.

Коротко говоря, Отряд наш после нескольких манёвров под видом партизанского Отряда, занял Хмельник, арестовал всех коммунистов, “РАСТРЕЛЯЛ” Председателя Равкома тов. ТАЮКИНА, выпустил несколько воззваний противосоветского характера, устроил “Грабильовку” еврейского населения, арестовал семей коммунистов и вел себя так, как это достойно сыновей Петлюры и Савинкова.

Быстро по лесам разнеслась весть, что Хмельник занят **“1-м ПОДОЛЬСКИМ ПОВСТАНЧЕСКИМ ОТРЯДОМ”.**

На 5-е августа созывается Съезд всех противосоветских подпольных организаций.

Призываются в город все партизанские Отряды в полном вооружении.

4-е Августа.

Безпрерывный поток “Лестных друзей”, вооружённых с ног до головы; тут представители от сволочей всех мастей и рангов, есть и поп из села Ивчи, он принес нашему отряду петлюровские значки и меня благословил на на энергичную борьбу с “АНТИХРИСТАМИ БОЛЬШЕВИКАМИ”.

Над зданием “СЪЕЗДА” развивается жовто-блакитный прапор.

Партизаны прибывают...

Население прячется по погребам...

Красноармейцы со слезами на глазах умоляют меня разрешить им хотя бы в комнате, хоть на минутку одеть красную звезду.

Ждите ребята скоро закончим; ждем, напряженно ждем...

Ночь с 4-го на 5-е Августа.

Партизан слишком много, нужно сократить их число.

В моей квартире заседает Тройка в составе тов. Рыклина, “УБИТОГО НАМИ” тов. ТАЮКИНА и Командира нашего отряда т. Серденко и работают по отправке на тот свет явившихся на Съезд. Все это делается под видом расстрела коммунистов.

5-го Августа.

“ЛЕСНЫЕ” прибывают, их регистрирует тов. РЫКЛИН.

“Тебя не приму в Отряд, какой из тебя партизан”. Здоровый, обросший детина, ударяет кулаком по столу, “я плохой партизан?!, да я два раза наступал на Хмельник, вырезал 22 красноармейца, так это же я убил продкомиссара и т. д.”

Таких картинок много.

Представители Отрядов и организаций дают сведения о зарытом оружии, местонахождении скота, зерна и других продуктов на случай восстания.

“Арестованные” коммунисты уже знают в чем дело. Они за решеткой готовят нам Красное знамя с надписью: “смерть врагам революции, слава ей защитникам”.

В пять часов дня, окружаем оставшихся в живых делегатов Съезда, ористовываем их и в Тройку; рвем жовто-блакитный прапор, значки, возвращаем гражданам “барахло”, взятое при “погроме”, кстати все до ниточки регистрировалось и было возвращено, освобожденные коммунисты преподносят нам Красное знамя,

население выходит из погребов и нор, парад, музыка, открытие клуба, праздничное радостное настроение...”.

Бойові дії подільських чекістів проти Шепеля (як і проти Волинця та інших) зумовлені були також тим, що ЧК за своєю суттю була “каральним загоном” партія більшовиків, яка вимагала розглядати “повстанців” – кримінальників та ідейних борців – як ворогів” [3, с. 44].

Продовження розповіді отамана Шепеля:

ДІЯ ПІД ЛЕТИЧЕВОМ І ПЕРША ЗУСТРІЧ З АРАЛОВИМ

“За стратегічними міркуваннями мені необхідно було повести наступ на Летичів, котрий в той час був зайнятий відомим воєнкомом Араловим – Арським, племінником доктора Арабова. Як доносили мені стежі, більшовики очікували мого наступу по Літинському шляху, для чого копали окопи і був виставлений сторожевий цеп із кулеметами. Вважаючи на те, що кулеметів у мене не було, я у відкритий бій з Араловим вступати не мав змоги. Випустити ж змогу піймати Арабова я не хотів. Після наради зі штабом, ми постановили піти на хитрість і зайти в тил Аралову з Волковинського шляху. Ми пустили вперед маленьку ватагу з червоними значками. Більшовики, що були на мосту, спинили цю ватагу і почали з ними розмову. В цей час, останні частини підтягнули свої сили на мосту. Більшовики спитали нас, якої ми партії. Ми одним голосом скрикнули повстанці, і кинулись через міст в місто, де зустріли кінноту, знищили її дощенту. В Летичеві ми також забили командира патрульного батальйону.

В склепах більшовиків ми найшли велику кількість кулеметів і рушниць. Всю зброю, яку ми там знайшли, ми здали в село Війтівці для населення. З приводу того, що більшовики чекали нашого прибуття, всіх заарештованих українців виправили із Летичева до Деражні, я звелів послати частину на переслідування більшовиків. Догнати заарештованих частині не вдалось, але зате ця частина прогнала зі ст. Деражня ешелон червоноармійців.

На протязі всього мого повстанського шляху я зустрічав цілковите співчуття і допомогу селян. Займаючи яке-небудь село, я зараз збирав сходи, на яких виносились постанови про обов’язкове

підтримання повстанського руху. Всі, хто рідмовлявся вступати в лави повстанців, виганялись селянством, а то навіть вбивалися ним.

ДРУГА ЗУСТРІЧ З АРАЛОВИМ

Друга зустріч була 22 червня на ст. Майдани. Моя частина займала цю станцію й село, що лежало недалеко від неї. В той час, коли ми повинні були продвинути далі, моя розвідка донесла, що ми оточені частиною Аралова кількістю в 200 чоловік з кулеметами і набоями. Зважаючи на те, що в мене було всього 150 чоловік піхоти і невелика кількість набоїв, довелося знову взятись за старий спосіб обходу ворога. Я із п'ятьма козаками перебрався в тил частини Аралова, і ми почали стріляти з рушниць і кулемета. Несподіванка, яку викликали своєю стріляниною в лавах Аралова, не піддається ніякому опису. Кіннота Аралова, яка кинулась тікати, із переляку відкрила стрілянину по своїй же піхоті, де зробила так само надзвичайний переполох. Під Араловим під час переполоху було забито коня і Аралов на наших очах тікав без шапки разом зі своєю піхотою. Наша частина була звільнена, і ворог залишив на місці велику кількість забитих своїм же військом” [4].

Влітку 1919 р. на Поділлі з'явився новий ворог: Добровольча армія. Серед інших білогвардійці захопили важливий стратегічний пункт – вузлову станцію Жмеринку, яка з'єднувала південь та захід України з північними районами, зокрема, зі столицею – Києвом.

“Напередодні штурму Жмеринки з Шепелем зустрічався поручник 5-ї (Сокальської) бригади УГА Павло Лах, який залишив цікаві спогади: “З оповідань селян виходило, що цей Шепель якийсь характерник, що з кожної небезпеки потрапить виплисти на верх. Він являвся месником селян за кривди, наношені народові червоними солдатами і “чрезвычайними комісіями”. При столі, над картою Жмеринки побачив я отамана. Я вклонився йому, на що цей став і подав мені руку. Я побачив перед собою молоденького козака, нижче середнього зросту, стрункого. На його високе чоло був закинений козацький чуб, а решта голови була низько підстрижена. Лице його було виголене, вусів не носив жодних, так що був подібний до двадцятилітньої дівчини. Село Вонячин – родинне село Шепеля. Мешканці його відзначаються національною свідомістю і

великою ненавистю до всього, що нагадувало б червоних комісарів. Дев'ять місяців село ще в злуці з двома іншими, Івчем і Соснами, сміло ставило чоло набігам червоних банд з Винниці і Хмільника. Мені вже здавалось, що я в якімсь свідомім галицькім селі” [2].

Шепель вибив вишколених та надзвичайно добре озброєних добровольців зі Жмеринки. В руки повстанців потрапили величезні запаси мануфактури та продуктів харчування [7].

Отаман розгорнув широкі дії проти білогвардійців. Денікінці змушені були визнати Шепеля за рівного – і почали з ним переговори на предмет бойової співпраці проти більшовиків. Переговори провадив полковник Перевалов, але Шепель на компроміс не пішов і, незважаючи на обіцянки денікінців озброїти повстанців, відмовився вести з ними будь-які переговори [7].

У вересні 1919 р. Шепель займається мобілізацією населення Літинського повіту до 9-ї Залізничної дивізії Армії УНР, частини якої очолює. 28 вересня 1919 р. відбулась урочиста подія у молодому житті отамана: в рідному селі Вонячин він одружився з донькою начальника Літинської пошти, ученицею 8-го класу Вінницької гімназії Фаїною Кирилівною Вітковською (з 1920 р. вона в еміграції в Польщі, а після загибелі Якова Шепеля, у 1923 р. вона вийшла заміж за естонського офіцера, який служив при американській місії Союзу Християнських молодих людей в Щолково). Паралельно із влаштуванням сімейного щастя Яків продовжує безкомпромісну боротьбу із ворогами України. Наприкінці жовтня 1919 р. він тимчасово об'єднує свій загін із галицькою військовою залогою м. Хмільника в бригаду. Начальна команда УГА призначила командиром бригади В. Колодницького, а Я. Шепель очолив кавалерію “Козацького загону”, згодом він деякий час командував бригадою після поранення Колодницького [2].

1920 рік розпочався пожвавлення повстанських дій навколо Вінниці. Шепель знову планує захопити місто, на цей раз сподіваючись його утримати. У роботі Р. Ковалю “Отamani Гайдамацького краю” так розповідається про це: “Про Шепеля на Поділлі ходили легенди. Так, буцімто одного базарного дня у Вінниці на майдані перед селянами виступила підсліпувата бабуса:

– Що ви за українці! Ви дбаєте лише про своє пузо. Скажіть, чого ви сидите?.. На що чекаєте? Ідіть, добрі люди, в Трибуківський ліс, де зустрине вас отаман Шепель: він дасть вам добру раду.

Доки з'явилась міліція, “бабусі” і слід прохолонув.

Як виявилося, цією “бабусею” був сам отаман Шепель.

Яків був сміливою і відчайдушною людиною. До того, він був надзвичайно “доладний у справах конспірації та агентурної праці”. Не один раз йшов на ризиковані трюки. І всюди виходив живим і неушкодженим.

Так, наприкінці зими 1920 р. під виглядом селянина, якого пограбували червоні, давши йому за це квитанцію, він обійшов всі советські установи Вінниці, в тому числі й військові, скрізь тикаючи тією квитанцією і прохаючи повернути гроші за забраного воза й сіно. Його не дуже бентежила грубість окупантів, які скрізь відповідали приблизно однаково:

– Кулак, міросєд! Ми революцію спасаєм, а он деньгї... Вон отсюда, сволочь!

Провівши таким чином детальну розвідку, Шепель незабаром зі своїми загонами визволив Вінницю. Про це згадують советські історики: “Отаман Шепель 23 лютого (1920 р. – Р.К.) захопив Вінницю. Бій був чотири дні. В руки Шепеля дісталось майже все майно, яке більшовики взяли у Денікіна” [7].

“В архіві УСБУ і Вінницькій області збереглися згадки про “двох чекістів”, які, потрапили у полон до Шепеля, перед смертю зуміли ввести отамана в оману: за їхніми “показами”, “Карий”, “Пугач” і “Орел” потрапили до рук ГубЧК, але їх випустили на волю в обмін на обіцянку... видати Шепеля... Чекістів повішали, але коли до Шепеля незадовго приїхав Гальчевський і в розмові згадав про “Карого”, який, мовляв, також їде до нього, отаман дуже занервував. Між ними спалахнула бійка. Гальчевського роззброїли і побили. Так само вчинили і з “Карим”.

Коли Шепель, добре проаналізувавши все, нарешті зрозумів, що страчені його обманули, то здякався ще більше: що рано чи пізно доведеться відповідати перед Головним отаманом і начальником петлюрівської контррозвідки. Передавши загін сотнику Євгену Добровольському, сам подався за кордон з поясненнями.

Назад він вже не повернувся – за чутками, був там своїми задушений” [3, с. 93].

Загинув отаман Яків Шепель над р. Збручем наприкінці вересня 1921 р. За деякими даними можна припустити, що вбивцею став Ф. Паньковецький – помічник отамана, як виявилось агент ЧК. М. Середа пише: “Отаман Шепель був фаталістом. Він казав: “Від ворожої кулі я не загину”. І не помилився: над самим Збручем його забив револьверним стрілом зрадник – повстанець, який повертався назад і мав реабілітуватись перед більшовиками” [9].

Яків Шепель усвідомлював, що більшовики несуть руйнацію і страждання його народу, тому намагався зарадити цій біді.

“Самі більшовики писали, що Яків Шепель почав свою боротьбу виключно з ідеологічних переконань. Навіть після того, як чекісти вбили його батька, він не зробив жодної каральної акції. Це свідчить про високий духовний рівень повстанського ватажка. До речі, своєрідним замполітом у його загоні був священник владики Костянтин. Тобто повстанці намагалися діяти за Божими заповідями.

А боровся він за те, щоб селяни мали землю, були письменними, щоб були українська держава, українська армія. Життя за Божими заповідями відрізняє Шепеля як від деяких повстанських отаманів, так і від більшовицьких командирів. Червоний комдив Квятек у Вінниці розстріляв близько 8 тис. людей, причому більшість із них – інтелігенція, але чомусь у місті є вулиця Квятека, а ось вулиці патріота Шепеля немає. Навіть не відомо, де його могила” [10].

Отже, Яків Шепель – патріот своєї землі, талановитий військовий діяч, представник української інтелігенції. Його внесок у справу боротьби за українську державність важко переоцінити, адже саме про нього Симон Петлюра сказав: “Якби в мене було чотири таких отамани, як Шепель, то я б давно був у Києві”.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонов-Овсєєнко В. Записки о гражданской войне. – Т. 4.: Государственное военное издательство. – Москва–Ленинград, 1933. – 252 с.;
2. Барцьось В. Яків Шепель – отаман нескорених селян і козаків Поділля // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.vinnysya.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/025650/>;
3. Вітковський

В. На вістрі часу. Органи державної безпеки Укпаїни на Вінничині 1917–2007рр. – Вінниця, 2007. – 464 с.; 4. З діяльності отамана Шепеля // Шлях. – 1919. – 4, 5, 11 верес.; 5. Завальнюк К. В. Провісники волі. – Літин, 2005. – 352 с.; 6. Завальнюк К. В. Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця, 2008. – 248 с.; 7. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. – К. : Правда Ярославичів, 1998.; 8. Листопад О. Повернення отамана Шепеля – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.svoboda.org.ua/diynalist/komentari/012518/>; 9. Серeda М. Отаман Шепель. Літопис Червоної Калини. – Ч. 2. – К., 1930.; 10. Чебан О. Олександр Дмитрук. “Денікінці пропонували Шепелю високий офіцерський чин – він категорично відмовився” / О. Чебан // Урядовий кур’єр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/oleksandr-dmitruk-denikinci-proponovali-shepelyu-v/>.

А. М. Трембіцький,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)*

ДО ІСТОРІЇ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ ПІД ПРОВОДОМ ЯКОВА ШЕПЕЛЯ НА ЛЕТИЧІВЩИНІ В 1918–1921 РР.*

*У статті розкрито життєві шляхи та діяльність повстанського отамана, полковника Армії УНР, командувача 6-м повстанським районом Якова Матвійовича Шепеля (*23.11.1894 – †1921) на теренах Поділля, в т. ч. Летичівщини, за незалежність України в 1918–1921 рр.*

Ключові слова: Летичівщина, отаман, Яків Матвійович Шепель, 1918–1921.

“В історії кожної держави, кожного народу, – пише генерал-хорунжий Армії УНР О. Вишнівський, – є свої світла й тіні, є постаті ясні й темні: є лицарі й нікчемники”. І, “одним із характерних явищ кожного заворушення є те, що бурхливі хвилі його виносять на широкі й глибокі води не тільки людей ідейних, талановито-творчих цілком відповідних тому історичному завданню, що його покладає на долю вибраних революція чи національний зрив у переломові хвилини життя того чи іншого народу, але також людей без ідеалістичного пориву і моральних підвалин, густо-часто нездар, але

енергійних, нахабно-спритних демагогів, які ведуть за собою натовп лише тим, що самі йдуть за ним, потураючи йому в усьому, що імена їхні вписуються до нашої історії золотими літерами, як найкращий зразок чину і жертвенности, отаманів, про яких народ співає в своїх піснях-думах, як про українських лицарів, і “отаманів” у лапках, у гіршому значенню цього слова, “отаманів”, що, ніби працюючи для української справи, останній тільки шкодили. Про це треба пам’ятати і не змішувати до купи одних і других”. Цим ватажкам не можна відмовити в “певному патріотизмі”, “ані в ініціативі, ані в енергії, а ні в хисті організації”, адже все це вони мали, коли “спромоглися zorganizувати відділи, повести їх за собою й керувати (добре чи зле – інша річ) ними” [1].

О. Вишнівський в праці “Отаман і отаманія” (Нью-Йорк, 1951) [1-3] пише, що в роки Визвольної боротьби українського народу в 1917–1924 рр. – “мали ми двоякого роду отаманів. Отамани карні, або ідейні, були свідомі своїх національних обов’язків, зі своїми повстанчими загонами вони нищили лише ворога України в його запілля, а коли український фронт наближався до них, ставали до диспозиції нашого уряду й його військової влади і карно виконували покладені на них завдання. Ці отамани не раз ставали нашому війську в пригоді” [1]. Другу групу складали отамани – “льокальні патріоти”, які “організовували загони для захисту лише свого села чи району від червоних і білих москалів”, яким добре “залили сала за шкуру”. Хоча вони до української влади ставилися прихильно, але до українського війська “зі своїми загонами не приставали навіть тоді, коли частини української армії переходили через їх регіон”. Такі “отамани”, сини поневоленої України, “змарнували великі можливості визволення з-під московського ярма” [2]. А. Валійський в доповіді “Повстанчий рух в Україні в 1917–1922 роках і отаманія” (Нью-Йорк, 1957) з “притаманною йому совісністю накреслив образ повстанського руху в Україні за визвольної війни та його тодішню роль”, зауваживши, що повстанці взагалі у визвольних змаганнях України відіграли дуже важливу роль. Він вказав на те, що “творенню повстанських відділів в Україні сприяв передусім той факт”, що після Першої світової війни “майже все населення мало зброю”. Крім того, “тодішні повстанчі отамани – це були здебільша

люди не тільки без військової, але й загальної освіти, які зовсім не надавалися на провідників партизанки” і дуже часто в ряди повстанців поруч “з ідейними попадали авантюристи та навіть злочинні елементи” [4]. В праці “Повстанський рух і отаманія” (Дітройт, 1973) [5] О. Вишнівський всіх отаманів-ватажків поділив на “отаманів позитивних і отаманів негативних або шкідників”. Позитивні отамани були ідейними, свідомими своїх національних обов’язків, українськими патріотами”, які своїми повстанськими загонами нищили ворогів України “в запіллі ворожої армії”. Вони “дисципліновано виконували покладені на них завдання” військового командування, завжди ставали в пригоді Армії УНР. До таких отаманів належали: Волинець, Деркач, Заболотний, Загородній, Куравський, Левченко, Лютий (*Гонта*), Малолітко, Орел (*Гальчевський*), Пшоник, Робаківський, Сірко, Соколовська, Струк, Трепет, Хмара, Чупринка, Чучупака з п’ятьма синами, Шепель [5, с. 10]. Не зважаючи на те, що різні отамани й “отамани” з загонами від кількох десятків до десяти й більше тисяч повстанців росли-з’являлися, наче ті гриби після дощу”, проте, на думку О. Вишнівського, “повстанський рух не відіграв тієї позитивної ролі, яку міг і повинен був відіграти як українська нерегулярна армія в тилах ворога”. Головними причинами була “локальність дій, обмежена обороною лише свого села чи району, діяння “самопас” інших повстанських отаманів, без свого власного координаційного центру й недооцінення сили повстанського руху урядом УНР. Лише виняткові отамани підпорядковувалися штабові військ Директорії [5, с. 70-71].

Повстанський рух на Україні 1918–1924 рр., масовий стихійний збройний рух українського селянства і частково робітництва в своїй основі не мав єдиного керівного центру і одностайного плану дій. Як правило, його “ідеологічні й програмові засади і спрямування”, “ідеологія і мета” “з’ясовувалися спорадично у заявах керівників-отаманів, у їх відозвах, наказах, маніфестах, зверненнях чи листах до населення України, окремих повітів чи округ, до уряду УНР, окупаційної влади й інших повстанських груп чи з’єднань. Основною організаційною формою повстанського руху на Україні були місцеві (*сільські, волосні*) й повітові повстанські

відділи, групи, загони, які обороняли здебільш своє село чи найближчі околиці, спираючись на прихильне до них населення. У разі потреби координували (або й об'єднували) свої дії з сусідніми групами або загонами для спільних бойових дій, проводячи мобілізацію у своїх районах для поповнення основних відділів". Не маючи постійного і єдиного провідного центру, повстанські організації створювалися і діяли з власної ініціативи, тому в "політичній тактиці повстанців були чималі розбіжності". Вирішальну роль відігравав керівник загону, що ним ставали військові, кооператори, священики, селяни, службовці, студенти, вчителі тощо. Загалом, отаман одночасно був "вождем, організатором, політиком і адміністратором, представником національних і соціальних інтересів певної місцевості чи округи". Стратегія й тактика повстанських загонів та успішність їх дій залежали від кваліфікації отаманів і начальників штабів, їхньої енергії й ініціативи. Багато з-поміж них було "політично зрілими, досвідченими у громадському житті людьми", які ставши керівником повстанців, організовував військові операції широкого масштабу, не раз з участю багатьох тисяч повстанців, здобуваючи своїми перемогами й успіхами широку популярність серед місцевого населення (Ангел, Ю. Божко, М. Григорійв, А. Гулий-Гуленко, Залізняк, Д. Зелений (Терпило), Ю. Мордалевич, Сагайдачний, Маруся Соколовська, Ю. Тютюнник, Я. Шепель, М. Шинкар та ін.) [6, с. 2117-2118].

Отаман Яків Шепель

В квітні 1919 р. Армія УНР під натиском більшовиків одійшла на Захід. Її головні сили зосередилися в районі Рівне-Почаїв-Кременець і в Галичині на захід від р. Збруч. Водночас, значна кількість військових частин на чолі з Запорозьким корпусом були змушені перейти через р. Дністер на територію Румунії, звідки їх було перевезено до місця зосередження головних сил [7, с. 12]. В цей же час, на початку квітня в Києві для

організації й керівництва повстанським рухом було створено Всеукраїнський Револьюційний Комітет, Головну Повстанську Раду і Головний Повстанський Штаб під проводом Ю. Мазуренка і О. Малолітка (*отаман Сатана*). Впродовж місяця Армію УНР було переформовано і в кінці травня, по деякому відпочинку, Українська Армія розпочала воєнні операції в напрямі Проскурів, Нова Ушиця, Вапнярка. 18 травня уряд УНР у зверненні до народу підкреслював бажання з'єднати збройні сили УНР з силами повсталих селян та робітників [6, с. 2119]. 30 серпня за допомогою УГА, Армія УНР звільнила Київ від більшовиків й опанувала більшу частину Правобережної України. У ворожому запіллі розпочалося повстання – виявилися численні славні повстанські отамани – Зелений, Шепель та ін., що з тилу торували шлях Українській Армії. Проте на “шляху свого переможного наступу спіткала Армія, нового ворога – білу армію генерала Денікіна”. Армія, не зважаючи на всі зусилля уряду і командування, “не була готова до зимової кампанії – 35% вояків було босих, 40% не мало плащів, 60% не мало білизни, майже зовсім не було коців, не було ані теплої білизни, ані теплого одягу”. Бракувало зброї та набоїв. З одного боку наступали червоні, а з другого – білі. Все це призвело до того, що в перших числах грудня Армія УНР скупчилася в районі Літин – Хмільник – Любар – Старокостянтинів [7, с. 12-13].

3 середини 1919 р. було “помітне деяке покращення у внутрішній організації повстанців і в їхньому відношенні до української влади й армії”. Повстанці, серед яких отамани Волинець, Зелений, Сокіл, Тютюнник, Шепель та інші, брали “організовану участь у боротьбі за українську державність”, “не рідко помагали Дієвій Армії в її оперативних діях” проти більшовиків [4]. “Вінницьке Поділля, – пише В. Барцьось у статті “Яків Шепель – отаман нескорених селян і козаків Поділля”, – наш давній козацький край – подарувало Україні багато славетних героїв, лицарів Української нації, імена яких назавжди закарбовані у літописі незабутніх подвигів нашого народу” [8]. Серед них чільне місце посідає отаман повстансько-партизанських сил Поділля в період боротьби за Українську державність, командувач 6-м повстанським районом, полковник армії УНР, що в 1917–1921 рр. оперував проти

“червоних” і “білих” московських окупантів на Вінниччині (*Калинівщина, Козятинщина, Літинщина*) та Хмельниччині – Яків Матвійович Шепель [8; 9; 10].

Шепель Яків Матвійович (*23.11.1894 (за іншими даним 1896 [1]) – †1921?) народився в с. Вонячин Подільської губернії (нині с. *Городище Літинського району Вінницької області – авт.*) у бідній селянській родині. “Біднішої хати, як у його батьків, у селі, здається, не було – всього на два віконця”. Отримав початкову освіту, згодом навчався в Літинській гімназії, закінчив 3 курси юридичного факультету Одеського університету. З початком Першої світової війни Я. Шепель перериває навчання і, йде “як і багато його односельців” добровольцем (за іншими даним *мобілізований* [10]) на фронт. Невдовзі “скінчив короткий курс старшинської піхотної школи в Оренбурзі” та отримує чин прапорщика. В 1915 р. був поранений на фронті під Ригою. За особистий героїзм та відвагу нагороджений бойовими нагородами і відзнаками, зокрема, отримав срібну вазу з вигравіюваною подякою від імператриці. Повернувшись із фронту, деякий час учителював на рідній Літинщині, а вазу поставив на видному місці і з гордістю показував її сусідам [8-12; 13, с. 6].

Яків Шепель лютневу революцію 1917 р., що започаткувала національне відродження України сприйняв позитивно і поринає в громадсько-культурну роботу на користь Батьківщини. Яків, “ще зовсім молода людина, 20 літ не більше, з “побритою головою та з чорним непокірно оселедцем, таким же не покірним”, як і його характер, створила повстанський загін на Літинщині, який налічував близько 500 кіннотників. Відтоді розпочинається його шлях як борця з жидівсько-московськими окупантами на Поділлі за державність Української нації. Вже в грудні 1918 р. більшовики вчинили заколот у Літині, “почалися грабунки, масові арешти, розстріли невинних”. Курінь Національної гвардії під проводом Ананія Волинця із сусіднього м. Гайсина швидко придушив більшовицьке повстання і навів порядок. В цей час Яків Шепель приєднується до Волинця, стає ад’ютантом командира Літинської сотні окремого Гайсинського куреня Національної гвардії та бере участь у ліквідації більшовицьких виступів. В лютому 1919 р. він був призначений

підстаршиною 61-го Гайсинського полку отамана Волинця, хоча як пишуть дослідники до цього часу “був непомітною, навіть незвичайно смирною людиною, користуючись любов’ю і довір’ям від селян”, які “величали його так: Наш Яша”. “Сам він був непоказний, худорлявий, невисокого росту, з блідим, сухим обличчям, на якому сторчав зовсім не гармонійно великий ніс” і “швидше скидався на гарну дівчину, яка обстригла й обголила свою косу, залишивши тільки оселедець, аніж на бойового отамана” [8-11; 13, с. 6; 14]. Навесні 1919 р. повстанці разом із Я. Шепелем, із-за провокації попали в полон до більшовиків. Підчас внесення полонених до списків, старший вартовий, скинувши оком на сухорляву хлоп’ячу постать Я. Шепеля суворо гукнув до нього: “А тебе чого здесь нужно, малец! Пашол вон отсюда, дурак!”. І схопивши його за комірець випхнув отамана за двері” [13, с. 6].

Справжнє нещастя прийшло на Літинщину в березні 1919 р., коли її “зайняли “красніє казакі” Примакова і Котовського”. За Літином (у бік села *Кулиги*) більшовики порубали і постріляли “сотні учнів, гімназистів та сільських парубків, мобілізованих до Армії УНР”, які “на своє горе, вони здались червоним у полон... 740 трупів захоронили лише тоді, як котовці і примаківці пішли далі”. Велику роль у перетворенні Я. Шепеля “з патріота “єдиної і невідомої” на борця за українську державність відіграли рідний дядько, селянин Вонячина Кирпач, та вчитель Микола Олександрович Качуровський”, який долучив сільську молодь с. Вонячина до читання “Історії Руси-України” М. Грушевського та “Самостійної України” М. Міхновського. Довершили переворот у свідомості Я. Шепеля “більшовики – з їхньою ординською безоглядно жорстокою політикою”, сутність якої відверто сформулював Косіор: “Немає місця для пощади для кого б то не було. Тільки безпощадне і повне знищення приведе до досягнення нашої мети”. І полилася кров українських селян та української інтелігенції в Літині, а верховодили комісари ЧК – “вчорашнє єврейське “дно”: водовози, балагульщики, “стекольщики” [11].

Навесні 1919 р. радянські війська окупували Україну. В травні Літинська “чрезвычайки” з метою розстрілу заарештувала в Літині більшу частину української інтелігенції, серед них і вчителів

Літинської гімназії. Щоб врятувати заарештованих, Я. Шепель зібрав повстанський загін з півтори сотні селян, “однак крісів (*рушниць – авт.*)” найшлося ледве 50”. Повстання було вирішено зробити в ніч з 13 на 14 травня, але більшовики, довідавшись про це, вислали з Вінниці до Літина три автомобілі із скорострілами. Повстанці зустрівши їх по дорозі на Літин, злякалися і відмовились ввійти в місто. Сміливців залишилося лише шестеро і вони власним прикладом вирішили розбудити селянську масу. По дорозі в місто, отаман прилучив свій телефон до головної більшовицької телефонної сітки і зрозумів, що сили більшовиків невеликі. Вони увійшли в Літин і за допомогою “крісів і бомб” “викликали нечувану паніку”, “перекололи всіх комуністів, забрали 10 рушниць, 4.000 набоїв і багато бомб”. В цей час на підмогу прибули селяни, які спершу боялися йти до міста, захопили автомобіль із скорострілами, відкрили сильний вогонь, відбили контратаку червоного ескадрону, звільнили політичних арештованих: “українських учителів, священиків, агрономів, службовців”. Завдяки відчайдушній хоробрості, несподіваності та сіяній паніці серед ворога козаки на чолі із Я. Шепелем до трьох годин ночі повністю очистили Літин від більшовиків. Вдала акція вселила впевненість в своїх силах селянам навколишніх сіл і вказала шлях боротьби із окупантом” [8; 11; 14].

Через три дні більшовики підійшли до міста і зрадницьки заявили повстанцям, що хочуть здатися їм в полон. Козаки не повірили Я. Шепелю, що це провокація і відмовились стріляти в більшовиків, які вогню не відкривали. В той час, коли одна частина більшовиків вела переговори з повстанцями, друга їхня частина оточила козаків і почала їх обеззброювати та грабувати. Зокрема, зняли з Я. Шепеля “чоботи, шинелю, френч і забрали 30 тисяч грошей”. Під’їхав автомобіль і почали в нього садовити повстанців, які впиралися. Почалася метушня і отаман із двома козаками, скориставшись з цього, кинувся на більшовиків і “в одній білизні утік в село Гуту”. Втікачів почали доганяти червоноармійці, але козаки “будучи в одній білизні” “швидко найшли по кию та й пристали до пастухів, що гнали отару” до Вонячина [15].

Більшовики, захопивши Літин, і отримавши відомості, що Я. Шепель переховується в Вонячині, сім разів вислали в рідне село

отамана “каральні загони з чужоземців”, але щоразу, завдяки вміло організованій комендантом Панковецьким обороні села, вороги з великими втратами відступали, хоча в Я. Шепеля було лише 30 кіннотників. Сприяли цьому, дядько Шепеля, селянин Кирпач і брати Іван, Тодось і Харитон Паньковецькі, які закликали селян Вонячина та Баринівці до антибільшовицького повстання, а на отамана запросили Я. Шепеля, який розумівся “на маневрах і на зброї”. Я. Шепель погодився і вже невдовзі мав близько 4 тис. повстанців-селян із Вонячина, Івчі, Трибухів, Літинки та навколишніх хуторів, однак не було рушниць, гармат і скорострілів, а лише “декілька десятків ручних гранат”. Повстанці були озброєні “переважно косами, вилами і рушницями”. Першим начальником штабу загону Я. Шепеля став його односелець – Микита Кулик, якого згодом розстріляли чекісти [8; 11; 13, с. 6-7; 15].

Повстанці на чолі з Я. Шепелем пішли відновлювати владу Директорії у містечко Синява, де більшовицька залога, яка налічувала біля “400 чоловік добре озброєних більшовиків на чолі з відомими Волошиним і Ємцем”, побачивши таку силу, без жодного пострілу і без спротиву здала містечко [8; 11; 15]. Опісля повсталі селяни з голими руками і пішли здобувати Літин і їм пощастило, “поблизу Літина піймали польову варту, що стежила за околицями міста, і відібрали від неї кулемет “Максим”, з якого “сипнули по Літині, самі розсипалися у лаву і з різних кінців вийшли на майдан”. Хто з окупантів не встиг заздалегідь залишити місто, “той опинився в обіймах повстанців” [13, с. 6-7]. З Літина отаман перекинувся на Хмільник, у якому “совєтська влада замкнулася у дідичівському замку”, який не був перешкодою для повстанців, адже з Літина вони привезли гармати. Майже без бою, 20 травня 1919 р. повстанці Я. Шепеля зайняли місто Хмільник. При як спосіб деморалізації противника він використовував і психологічні засоби ведення війни: поширення панічних чуток серед ворогів і цьому значно сприяли чутки, які отаман розповсюдив у Хмільнику. Він, зокрема, повідомив, що коли його мешканці не виженуть більшовиків, то він усіх переріже, що справило величезний вплив і забезпечило успіх. Населення міста зібрало 150.000 крб. для більшовиків і ті вийшли з Хмільника, без бою віддавши його повстанцям [11; 15].

У Хмільнику Я. Шепель дав своєму війську відпочинок, поділив його на сотні і настановив сотників. Використавши відсутність Я. Шепеля в Літині більшовики знову місто “пригорнули до своїх рук”. І знову вирушив проти них отаман, “погромив і затримав за собою Літин вже на довший час”. Цьому сприяло те, що якраз з Волочиська наступали війська Директорії та гнали перед собою більшовиків до Києва [13, с. 7].

По стратегічних міркуваннях Я. Шепель мав намір повести наступ на Летичів, котрий був зайнятий відомим “воєнкомом” Араловим-Арським, племінником доктора Аралова. “Стежі” (*розвідники – авт.*) доносили отаману, що більшовики очікують його наступу по Літинському шляху, де копають окопи і виставили сторожу з кулеметами [15]. Я. Шепель зважаючи на те, що кулеметів в нього не було, не мав змоги вступити у відкритий бій з Араловим, але й впустити нагоду піймати Аралова не хотів. Порадившись зі штабом, повстанці пішли на хитрість і зайшли в тил Аралову з Вовковинського шляху, пустивши “вперед маленьку ватагу з червоними значками”. Більшовицька залога на мості спинила ватагу, і почала з нею мову, в цей час повстанці підтягнули свої основні сили до мосту й захопили міст. Повстанці кинулись через міст в місто, де зустрівши кінноту після короткого бою “знищили її дощенту”. В Летичеві повстанців били командира караульного батальйону і “склепах” (*складах – авт.*) більшовиків знайшли велику кількість кулеметів і рушниць, які роздали населенню села Війтівці. Очікуючи можливого наступу повстанців, більшовики всіх заарештованих українців відправили з Летичева в Деражню. Я. Шепель звелів послати частину повстанців на переслідування більшовиків. На жаль, повстанцям не вдалось догнати більшовиків і визволити заарештованих, частині не вдалось, але вони змогли прогнати зі ст. Деражня 18 ешелонів червоних окупантів [16, с. 2-3].

Оцінюючи повстання весни 1919 р. на Поділлі, червоний начдив Ленговський зазначав, що саме “бідняцькі райони Літинського і Летичівського повітів дали особливо значний підйом бандитизму. Повстання було піднято під григор’ївськими гаслами: проти насильницької комуни, проти євреїв-комісарів, на захист релігії і за “вільні ради” – без комуністів”. Варто відзначити, що

виступаючи проти більшовицького терору, Я. Шепель водночас, “не тільки не кривдив, а й захищав” єврейські родини, які не підтримували більшовиків, а деяких із них навіть використовував в повстанських цілях. За наказом отамана забезпечувався захист усього мирного єврейського населення від кримінальних елементів. Відомий такий випадок. Коли отаман зайняв Хмільник, єврейський фабрикант Гер запропонував отаманові свою підтримку і Я. Шепель, зрозуміло, не відмовився. Кравці та шевці Гера пошили для повстанців козацьке вбрання: смушеві шапки з червоними шликами, кожушки, чоботи та інші речі. Отаман взяв під охорону Гера, його родичів і взагалі всіх євреїв, які не скомпрометували себе підтримкою окупантів [8; 11].

Тим часом повстання з Літинського повіту досить швидко перекинулося на Вінницький повіт. Впродовж травня-серпня 1919 р. включно, загони Я. Шепеля вели запеклі бої за губернський центр – м. Вінницю. Особливо жорстокими були бої 21–23 травня, коли повстанці захопили один із районів міста – Слов’янку. 23 травня в бою з повстанцями “загинув катюга українців Вінниччини, голова Подільського губревтрибуналу Євген Едельштейн”. На бік переможних повстанців почали переходити червоні частини, зокрема, 17 травня на їхній бік перейшов півескадрону Подільської НК у складі 45 вершників. Запеклий ворог українства В. Антонов-Овсієнко згадував про ці події: “На 19 травня в районі Літина банда до 2.000 осіб з двома гарматами наступає на Вінницю... Крім кінного загону Подільської НК, до банди примкнула частина нашої піхоти з однією гарматою. 21 травня банда увірвалася у Вінницю, зайняла дім арештантів... Наші втрати великі – вбито багато мобілізованих комуністів, серед них голова трибуналу – Євгеній Едельштейн, контужено Чарова, політком Бессарабської бригади”. 20–24 червня об’єднані сили отаманів Волинця, Саранчі, Тищенка і Шепеля вели запеклі бої за Вінницю в районі вулиці Пироговської, Садків та польського цвинтаря. Однак більшовики, завчасно попереджені полковником Маковським, змогли відбити атаки повстанців за допомогою бронепоезда, які зазнавши втрат, були змушені відступити. Загалом війська Я. Шепеля діяли проти більшовиків на Калинівщині, Козятинщині, Літинщині, Хмільниччині, у

Вінницькому повіті та частині території нинішньої Хмельницької області. Подільський козак Яків Чекірда (*уродженець с. Іванківці Проскурівського повіту*), що воював в загонах Я. Шепеля згадував: “Постійний загін Шепеля складався з півсотні кінноти, але коли потрібно було підняти на боротьбу тисячі зо дві – зо три людей, то це робилося в дві-три години, бо кожне село виставляло до двох сотень озброєних людей. Більшість загону становила сільська інтелігенція: вчителі, писарі, семінаристи, діти священиків, дяків та добрих господарів. Всіх об’єднувала люта ненависть до московського окупанта та неймовірна завзятість у бою. Майже кожний козак із його ватаги носив у своєму серці велику тугу – то по замордованому батькові, то по згвалтованій сестрі чи жінці, а то і по всій замордованій родині, і кожний старався при нагоді залити цю тугу ворожою кров’ю” [8; 11]. Прикладом є повстанець Іван Паламарчук на прізвисько “Смерть”, родом із села Івчі. “Летячи на коні в атаку на більшовиків, він завжди співав: “Гей, пан, чи пропав, двічі не вмирати, нам допоможе св. Юрій і пречиста Мати”. Його боялися навіть свої, а він не знав страху. В одному з боїв, коли товариші залягли під кулеметним вогнем, він сам полетів на більшовицький кулемет, відсік голову кулеметнику. Але другий номер встиг відскочити вбік і звалив сміливця з револьвера. Отаман Яків Шепель дуже поважав Івана і тому ховав його з великими почестями” [11]. Базою повстанського руху на Вінниччині, як і в цілому в Україні, було село, яке “підтримувало повстанців морально, постачало їх харчами, частково одягом, взуттям і приміщеннями. Зброю, військовий виряд і одяг повстанців здобували самі під час боїв з ворогом чи з запасів по містах, найчастіше при відступі окупаційних військ. Повстанці одержували також зброю та стріливо і від місцевого населення, що здобувало їх під час розвалу російської армії” [6, с. 2118]. “Протягом всього мого повстанського шляху, – згадував Яків Шепель, – я зустрічав цілковите співчуття і допомогу селян. Займаючи яке-небудь село, я зараз же збирав сходи, на яких виносились постанови про обов’язкову підтримку повстанського руху. Всі, хто одмовлявся вступати в лави повстанців, виганялись селянством, і то навіть і вбивали” [8; 16, с. 2-3; 7].

Влітку 1919 р. на Поділлі з'явився новий ворог – Добровольча “біла” армія. Білогвардійці захопили станцію Жмеринку, яка з'єднувала Південь та Захід України з північними районами, але Я. Шепель “не церемонився з московськими “казачками” генерала Денікіна” і вибив “вишкolenих і надзвичайно добре озброєних денікінців зі Жмеринки. В руки повстанців потрапили величезні запаси мануфактури і продуктів харчування”. Отаман розгорнув проти білогвардійців такі широкі дії, що ті змушені були визнати отамана собі за рівного і білогвардійський “шляхетний” генералітет запропонував Я. Шепелю бойову співпрацю проти більшовиків. Але отаман на компроміс не пішов і, незважаючи на обіцянки денікінського полковника Перевалова озброїти повстанців, відмовився проводити з ними будь-які переговори. Невдовзі білогвардійці відкотилися до Чорного моря, а Поділля “вкотре залила червона пошесть” і отаман знову “стає на герць із московською комуною – і б'є ординців” у районі Вінниці, Летичева, Літина, Меджибожа, Старокостянтинова і Хмільника. Зрозуміло, що ім'я отамана не сходило з уст подільських селян і якщо “сприймати на віру їхні розповіді, то виявлялося, що Я. Шепель в один і той же день бив більшовиків одночасно у кількох повітах Подільської губернії”. Такі “перебільшені чутки про його успіхи виказували повагу селян до отамана, віру у те, що він звільнить їх із пут більшовицької неволі” [8; 11].

22 червня 1919 р. на ст. Майдани Я. Шепель вдруге зустрівся з “воєнкомом” Араловим-Арським. Повстанці займали станцію й село, що лежало недалеко від неї, але розвідка донесла отаману, що вони “оточені частиною Аралова кількістю в 200 чол. з кулеметами та набоями”. Отаман зважаючи на те, що в нього було всього 150 чоловік піхоти й невелика кількість набойів, знову взявся “за старий спосіб обходу ворога”. Я. Шепель з п'ятьма козаками перебралися в тил вояків Аралова і почали стріляти з рушниць і кулемета, що спричинило несподіванку серед більшовиків, яка “не піддається ніякому опису”. Зокрема кіннота окупантів “кинулась втікати з переляку, відкрила стрілянину по своїй же піхоті, де зробила так само надзвичайний переполох. Під Араловим під час переполоху було забито коня і він на наших очах тікав без шапки

разом з своєю піхотою. Наша частина була увільнена, і ворог залишив на місці велику кількість забитих своїм же військом” [16, с. 3].

Невдовзі, після боїв під Вінницею, повстанці 28 червня і 5 липня 1919 р. поперемінно захоплюють Літин. Вплив і зростання повстанських військ Я. Шепеля набувало все більшої сили і наприкінці липня в районі с. Трибухи Я. Шепель об’єднує своє військо із загonom отамана Саранчі, в якого було 80 чоловік при 1 кулеметі. Об’єднаний загін 27 липня під командою Я. Шепеля отримав назву 1-ша Подільська дивізія селянських повстанських військ у складі 14.500 багнетів і спільно з групою військ Армії УНР Ю. Тютюнника та вояками УГА брала участь у визволенні Жмеринки та Вінниці від більшовиків [8; 10].

Генерал-хорунжий Армії УНР, командир “залізної дивізії” Олександр Удовиченко про ці події згадує: “Прибув отаман Шепель з Летичева, і його повстанці приєдналися до 5-ої та 12-ої Повстанських дивізій, сформованих раніше з метою забезпечити повстанцям провід та підготовку для ведення регулярної війни. Бойовий запал цієї групи був великий, але відчувався брак досвідченого командного складу, налагоджених штабових апаратів, старшин генштабу та артилерії”. Поручник 5-ї Сокальської бригади УГА Павло Лах, який напередодні штурму Жмеринки зустрічався з Я. Шепелем, згадує: “З оповідань селян виходило, що цей Шепель якийсь характерник, що з кожної небезпеки потрафить виплисти на верх. Він являвся месником селян за кривди, наношені народові червоними солдатами і “чрезвычайними комісіями”. При столі, над картою Жмеринки побачив я отамана. Я вклонився йому, на що цей став і подав мені руку. Я побачив перед собою молоденького козака, нижче середнього зросту, стрункого. На його високе чоло був закинений козацький чуб, а решта голови була низько підстрижена. Лице його було виголене, вусів не носив жодних, так що був подібний до двадцятилітньої дівчини”. Родом він із села Вонячин, мешканці якого “відзначаються національною свідомістю і великою ненавистю до всього, що нагадувало б червоних комісарів. Дев’ять місяців село ще в злуці з двома іншими, Івчем і Соснами, сміло ставило чоло набігам

червоних банд з Винниці і Хмільника. Мені вже здавалось, що я в якимсь свідомім галицькім селі” [8].

Українська Галицька армія, перебазувавшись на Поділля, була досить грізною силою, а її прихід “сприяв підвищенню морального і бойового духу армії УНР, вселяв надію на успіх” [17, с. 25]. 29 липня 1919 р. 4-та бригада УГА, яка днем раніше була ще в Солобківцях, переможно вступила разом із частинами УНР у Проскурів [18, с. 55], і парадним маршем пройшлася вулицями міста та рушила далі до Гринівців, де наштотхнула на опір противника [19, с. 21]. Станом на 30 липня під контролем галичан були всі переправи через Бужок – від Ярославки до Орлинців, західніше переправи контролювали УСС [18, с. 73]. 31 липня 21-ша бригада однією своєю сотнею зайняла Меджибіж, а 18-та бригада розташувалася, як резерв, у Проскуріві. Для повного оволодіння районом над річкою Бужок частини 4-ї бригади зайняли Пашутинці, а її розвідка дійшла до Западинців. Група А. Бізанца 1 серпня увійшла в Летичів і Меджибіж [19, с. 21-22]. Вже на початок серпня, в результаті отриманих перемог, об’єднані українські армії здобули плацдарм для подальших наступальних операцій. Він розташовувався з півночі по лінії р. Бужок (УСС), Меджибіж (21-ша бригада), Деражня (7-ма бригада), околиць Жмеринки (група Ю.Тютюнника); з півдня і заходу його межі проходили по річках Дністер і Збруч, зі сходу – по лінії Вапнярка-Яруга (3-тя дивізія) [20, с. 78]. Проте така співпраця з УГА тривала не довго, частини УГА перейшли на бік Добровольчої армії, але все ж негласно допомагала армії УНР чим могла [20, с. 117]. Зокрема командуючий українськими військами в Зимовому поході М. Омелянович-Павленко був повністю впевнений в галичанах і ні на хвилину не вагався прориватися чи ні через район розташування їхніх підрозділів [21, с. 17; 22, с. 241]. Прорив відбувся 7 грудня і вояки УГА не робили жодних агресивних дій проти військового угруповання УНР. Під час прориву кінний відділ отамана А. Долуда (40 осіб) перейшов фронт у районі Хмільника, де діяли повстанці отамана Я. Шепеля [20, с. 117]. Повстанський отаман співпрацював з Армією УНР [23] і сприяв А. Долуду в перемовинах з командиром 2-ї галицької бригади сотником Б. Шашкевичем, і відділ армії УНР безболісно прорвався в тил добровольців [24, с. 181].

Вояки УГА перебуваючи на теренах Поділля проводили заходи, спрямовані на покращення ставлення подолян до галицького війська. Найбільш дієвим стало “ходіння в народ”, зокрема, проведення масових віч (*зібрань*), що часто супроводжувалися виступами стрілецького хору, який виконував народні, патріотичні пісні. Проте все ж мали місце непорозуміння та конфлікти між подолянами і галичанами, тому Бюро пропаганди відразу взялось за роз’яснення мети передислокації УГА [20, с. 154-155] і з цією метою 12 серпня провело зустрічі з членами волосної управи в Меджибожі. Галичани вели бесіди з метою встановлення порозуміння з місцевими жителями і підвищення їх національної свідомості, а перед виборами управи покинули зібрання, щоб не було розмов про військовий тиск на свободу виборців [25]. Подоляни також допомагали воякам УГА частково розв’язати продовольче питання. Так, селяни Меджибожа, через декілька днів по зайнятті Проскурова, дізнавшись, що група галичан, яка розташувалась у місті, має велику потребу в хлібі, привезли їм 15 пудів борошна [26]. Селяни Бахматівки з власного почину дали безкоштовно харчі для кількох відділів армії [27], а жителі с. Вербівці передали в дар галицьким воякам значну кількість сала, круп, м’яса, хліба [28, с. 60]. Проте ці пожертви не могли суттєво поліпшити харчове забезпечення галицького війська [20, с. 188]. Навзаєм у низці випадків галицькі лікарні допомагали місцевому населенню [29, с. 125] і хворим повстанцям. Так, при повстанському загоні отамана Я. Шепеля вони посприяли організації санітарної служби, особливо виділявся лікар Т. Яцик [30, с. 285].

В. Клодницький пише, що в “своєму житті передніше я повстанців не бачив”, а будучи вояком УГА, “я чув, що в Наддніпрянській Україні є повстанці, які мають своїх отаманів”. “В моїй уяві, – згадує він, – отаманом “міг бути якийсь відставний генерал, що рештки свого вояцького життя хотів віддати Українській Державі”. В. Клодницький та кілька старшин УГА, маючи наміри зустрітися з отаманом Я. Шепелем, “заїхали до якогось хутора-економії” і “побачили щось із 100 верхових коней” арабської, подільської, української породи та звичайних сільських конят, “осідланих, але без ніякої варті”. “На одних конях були

порядні сідла та із срібними пряжками, вуздечки, інші мали під сідлами прекрасні чорні коци, а ще інші якісь ковдри, і замість вуздечок мали мотузи на ший. Оглянувши якусь хвилину той табун коней, з яких одні обгризали овочеві дерева, а інші чухалися, ми почали гукати, щоб обізвався хтось із людей”. При парадному вході в будинок їх затримала варта, і один із вартових пішов доповісти, що галицькі старшини хочуть бачити пана отамана Я. Шепеля. Незабаром вийшов “здоровенний козарлюга, гарно одягнений, і представився, як отаманів осавул, підполковник Григорій Барський”. Він завів прибулих до кімнати, “виповненої тютюновим димом та самогонним сопухом”, де із кількома старшинами сидів і сам отаман. В. Клодницькому та старшинам УГА вийшов 22-літній, “маленького росту чоловік і представився, як отаман Я. Шепель. Він швидше скидався на гарну дівчину, яка обстригла й обголила свою косу, залишивши тільки оселедець, аніж на “боєвого отамана”. Повстанці запросили прибулих “до стола й погостили хлібом, салом та самогоном”. Прибулі представники УГА із отаманом перейшли до окремої кімнати, щоб обміркувати завдання щодо Межирова. Розклавши мапу, В. Клодницький хотів зорієнтувати Я. Шепеля, де більшовицькі, а де позиції вояків УГА, але отаман відповів, що мапи не потребує, адже в районі Жмеринки “дуже добре знає кожний крок місцевості, а піде на позицію зі своїми козаками тоді і туди, коли й куди” йому накажуть. Згідно домовленості в 3-й годині ранку 8 серпня 1919 р. на підмогу воякам УГА прибув загін Я. Шепеля, що налічував 200 кіннотників і 300 піхотинців. В 5-й годині ранку галицька піхота пішла в наступ і “зайняла на правому крилі приблизно 2 км фронту”, взявши в полон біля 100 людей, і здобувши 4 скоростріли. В 6-й годині ранку до правого крила галичан “під’їхав більшовицький панцерник і фланговим вогнем, на коротку віддаль, почав бити по піхоті, яка зайняла близько 2 км більшовицької позиції”, що викликало паніку і вояки УГА почали панічно відступати. Ситуацію виправив отаман Я. Шепель, кіннота якого “чвалом погналася до панцерника і здобула його” “із невеликими втратами в людях і конях”. Вже невдовзі вояки УГА із панцерника почали “фланговим вогнем обстрілювати лінію, з якої галицькі частини були відступили. Від полудня майже до пізнього вечора

ішов бій за межирівський причілок, з якого вночі більшовики відступили”. Про перебіг здобуття Межирова вночі в штаб Дієвої Армії було надіслано донесення, а вже удосвіта вояки УГА дістали наказ – наступати на Жмеринку, яку вони здобули в 7-й годині ранку 9 серпня 1919 р. А в 8.30 ранку відділи отамана Ю. Тютюнника ввійшли в Жмеринку. Панцерника, що його захопили повстанці Я. Шепеля, вояки УГА передали отаману Тютюннику, під команду якого перейшов загін отамана Я. Шепеля [12].

А вже невдовзі, 19 серпня 1919 р. у Вінниці ховали “23 нещасні жертви большевицького терору. Серед них – українці, великороси, поляки, євреї. Їх з’єднала спільна доля та жорстока смерть. Повна, жаклива рівноправність. Страшний, але великого змислу “інтернаціоналізм”: з’єднання в обіймах смерті людей різної крові, зрісту, світоглядів. А коло їх домовин друге з’єднання, з’єднання живих, але з розшарпаними жалем та скорбю серцями... Це теж – своєрідний “інтернаціоналізм”. Хто вони, ці нещасні живі люде, нас зараз не цікавить. Для нас досить того, що вони люде, що в їх грудях б’ється людське серце, яке вимагало любови, спокою та справедливости. Від них відняли все, що було для них найціннішого, відняли без розсліду, без суду, без найменшої згоди з правдою та справедливістю. Від дітей відірвали батьків, від батьків дитину, від дружини дружину... Вбили хлопця лиш за те, що не застали вдома батька, замордували других лиш за те, що принесли батькові деякі речі. Верх людської жорстокости й дикости! Сьогодні трупи замордованих будуть віддані землі і на цвинтарях з’явиться кілька нових могил. Віримо, що ці могили будуть не тільки могилами жертв. Ні, вони будуть одночасно і могилами большевизму. Вони будуть також і пам’ятниками людожерської большевицької влади” [31].

У вересні 1919 р. Я. Шепель займається мобілізацією населення Літинського повіту до очолюваної ним 9-ї Залізничної дивізії Армії УНР. 28 вересня відбулась урочиста подія в житті молодого отамана, “в рідному селі Вонячин він одружився з донькою начальника Літинської пошти, ученицею 8-го класу Вінницької гімназії Фаїною Кирилівною Вітковською (з 1920 р. вона на еміграції в Польщі, а після загибелі Якова Шепеля, в 1923 р. вийшла заміж за

естонського офіцера, який служив при американській місії Союзу Християнських молодих людей в Щолково)”. Влаштуваючи сімейне щастя отаман водночас продовжує безкомпромісну боротьбу із ворогами України. Так, наприкінці жовтня він тимчасово об’єднує свій загін із галицькою військовою залогою м. Хмільника в бригаду. Начальна команда УГА призначила Командиром бригади за наказом Начальної команди УГА став В. Колодницький. Я. Шепель очолив кавалерію “Козацького загону”, а згодом деякий час командував бригадою після поранення В. Колодницького [8].

Під час Першого Зимового походу Я. Шепель взаємодіяв із частинами Армії УНР під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка і показав себе свідомим українцем та державником. Особливо коли отаман О. Волох підняв 1 грудня 1919 р. у Любарі заколот проти української влади. Я. Шепель засудив цей антидержавний вчинок, а на вимогу О. Волоха піддатися під його накази, Я. Шепель вислав йому мішок цукру з листом: “Як тобі гірко там в Любарі, то я посилаю Тобі осолоду” [8; 10].

В грудні 1919 р. Україна опинилася в руках Добровольчої армії, а рештки військ УНР подалися в запілля ворога. Отаман Я. Шепель знову мобілізував своїх повстанців, з якими оточив важливий для добровольців стратегічний пункт Жмеринку. Проти повстанців із Жмеринки “виїхало два панцирники, які обсипали їх таким шаленим вогнем, що ті не знали, куди ховатись і як спасатись”. Один із повстанців, циган за походженням Альоша Кушнірів, випадково врятував положення. Він, намагаючись спасти свого англійського скакуна, а вірніше шкапу циганського походження, “сів на нього і чкурнув у бік, де, здавалося, ворога не було чути”, але, “на його біду, напорівся він на польову варту” з вояків УГА, які на той час були союзниками добровольців, а в цьому бою “захищали підступи до броне потягів”. Зрозумів Альоша, що “нікуди подітися, запозичив, як то кажуть, у вовка сміливості, погнав в карієр коня, а сам, що було духу, лементує до галичан: “Повстанці Шепеля захопили Жмеринку! Шквар з кулеметів”. Вояки УГА подумали, що Альоша, – це посланець із Житомира, і “шпарнули, та ще як... Бронепотяги, почувши на своїх тилах огонь, ушилися, куди – це і до нині невідомо. На Жмеринці ще гірше було,

там не знали, куди тікати і переховувалися у місцевого населення. Коли повстанці увійшли в Жмеринку, вони не знали, де подіти все те майно, що залишили добровольці. Закликали зі села Іпчи 400 возів, навантажили різним добром, однак усього не забрали”. Не довго гуляв по тилах Добровольчої армії Я. Шепель, адже денікінці несподівано відступили до Одеси, а їх місце заступили більшовики. Для отамана випали часи жертвенної праці: Вінниця, Летичів, Літин, Меджибіж, Старокостянтинів і Хмільник, “це був єдиний район, де більшовики не почували себе господарями”. Більшовики виб’ють його з Меджибожа, а він вже верховодить у Хмільнику, оточать великими силами Хмільник, а він вже наводить лад у Летичеві. Врешті-решт більшовики “махнули на нього рукою, не чіпали, мали свої гріхи, які вигідно було під такий час звалити” на Я. Шепеля. Отаман користався з “такої нагоди і провадив працю у іншому напрямку” [13, с. 7].

Ніби підкреслюючи свою сміливість, отаман неодноразово ходив у розвідку в саме лігво ворога. Хоробрість і винахідливість Я. Шепеля породжувала різного роду чутки серед селян. Наприклад, розповідали, що одного базарного дня у Вінниці, на майдані “звернулася до селян з промовою старенька підсліпувата бабуса”, яка спираючись на палицю, “гостро і влучно почала глузувати з більшовицької влади” та улещувала селян: “Що ви за українці! Ви дбаєте лише про своє пузо. Скажіть на ласку Богу, чого ви сидите, стуливши ось так руки? На що чекаєте? Ідіть добрі люди у Трибуківський ліс, де зустріне вас отаман Шепель, він дасть вам добру пораду, що робити”. Селяни “покидали і воли і вози, оточили навколо бабусю та тільки потакують їй! “Це наша бабуса! Правда, правда твоя, бабусю! І де оце ти золоті такі слова винайшла! Будемо всі в Трибуківському лісі!” [8; 13, с. 7]. На базарі появилася “більшовицька міліція, певно довідалася про агітацію на майдані”, але “від бабусі і сліду не лишилося... то був отаман Шепель”. Коли арештували його батька і розглядали його справу у Вінницькому ревтрибуналі, Я. Шепель, переодягнувшись в одяг сестри-жалібниці, та “відбув процес батька, подавши декілька реплік членам ревтрибуналу”. Отаман провівши агітаційно-підготовчу працю “давав наказ своєму начальникові штабу сотникові Особливому

(*пізніш сотник Саранчі*) про виступ. На селах і хуторах пішов незвичайний рух, селяни викопували з-під землі рушниці, набої, з-під стіжків соломи вигрібали кулемети, гармати, з лук та лісів приводили коней. На протязі дня все було наготові до виступу” [13, с. 8].

У січні 1920 р. на Вінниччину повертається “червона комуна” і Я. Шепель знову стає до боротьби з нещадним ворогом, “зводячи бої” під Вінницею, Летичевом, Літином, Меджибожем, Старокостянтиновом і Хмільником. Яків Шепель був надзвичайно сміливою і відчайдушною людиною. Підкреслюючи свою сміливість, отаман сам неодноразово йшов ходив у розвідку в саме лігво окупантів, використовуючи ризиковані трюки у запіллі ворога. Іскрізь виходив живим і неушкодженим, адже був надзвичайно “доладний у справах конспірації та агентурної праці”. Наприкінці зими 1920 р. Я. Шепель замислив похід на Вінницю. “Треба було розвідати конче у Вінниці, якими силами оперують більшовики і де розміщені їх штаби”. На початку весни отаман у “першого стрічного дядька купив пару волів і воза за 350 рублів у золоті, нагativ на воза сіна і різки і тихенько подався на Вінницю. “Гей! цабе! Щоб ви повиздыхали! – ремствував він на волів, коли минала воза більшовицька розвідка. Поблизу Вінниці зупинила його польова варта: “Куда прьош, чортова кукла? Повилазило, чи що? – огризнувся отаман – не бачиш? Тьфу на ідіота! – сплюнув старший з них. Матері своїй під спідницю, – побажав Шепель”. При такій “приємній” розмові варта реквізувала отаманське сіно, винагородивши Я. Шепеля квітом (*квитанцією – авт.*) замість грошей. У Вінниці наш штаб обменяє квитанцію на деньгі, – обладяли вони отамана на прощання”. Отаман під виглядом селянина, якого пограбували червоні, з квитанцію яка в його руках була “прегарним документом”, він об’їздив всю Вінницю та майже всі советські установи, розшукуючи штаби і вимагаючи від них грошей за забраного воза й сіно. Скрізь зустрічав він одну відповідь: “Кулак, міроєд! Ми ревалюцію спасаєм, а ти деньгі... Вон отсюдава, сволочь!”. Його не дуже бентежила грубість окупантів, адже провівши таким чином детальну розвідку, отаман виконав своє завдання. Незабаром Я. Шепель із своїми козаками вдруге визволяє Вінницю від більшовиків. Про це з сумом згадують советські

історики: “Отаман Шепель 23 лютого захопив Вінницю. Бій був чотири дні. В руки Шепеля дісталоя майже все майно, яке більшовики взяли у Денікіна” [8; 11; 13, с. 6].

Проте надовго втримати Вінницю, як і інші міста повстанці не змогли, і відступили під тиском численного ворога в ліси [8]. В березні 1920 р. повстанці Я. Шепеля діяли на Вінниччині, біля Літина та Хмільника [10]. В квітні повстанці в черговий раз спробували вибити більшовиків із Вінниці, однак окупанти, використавши всі наявні ресурси, після двогодинного бою витіснили шепелівців із міста [8].

У 1920 р. влада на Летичівщині постійно знаходиться у перехідному стані. За душу селянина боролися різні армії і режими – більшовики, гетьманці, денікінці, петлюрівці, поляки, – але всі вони були неспроможними забезпечити порядок і стабільність, а скоріше навпаки – вершили “революційне правосуддя”, погроми, реквізували та конфісковували майно селян [32]. За деякими відомостями влітку 1920 р. Яків Шепель разом із отаманом Ільком Струком приймав у Проскурові Симона Петлюру [8; 13, с. 8]. П. Стегній, характеризуючи організацію Другої (Північної) Повстанської Групи та п’яти її повстанських районів (від 6-го по 10-й), пише, що вона “займала територію окреслену лініями: ріки Прип’ять і Дніпро, залізниця Черкаси-Вапнярка до Ямполья, ріка Дністер, польський кордон” [33, с. 139; 34, с. 11]. Група в основному співпадала з межами Північного повстанського фронту, окресленими за планами повстання від 27 вересня 1920 р. Терен 6-го повстанського району охоплював Вінницький, Жмеринський, Кам’янець-Подільський, Літинський, Могилівський та Проскурівський повіти, Ново-Ушицький район [35, арк. 1], а повстанками діяли у Бабчинцях, Вінниці, Вовковинцях, Деражні, Жмеринці, Кам’янці-Подільському, Колодієвці, Котюжанах, Літині, Могилеві, Проскурові, Фрамполі (*нині с. Косогірка Ярмолинецького району – авт.*), Ямполі [34, с. 11; 35, арк. 1]. Начальником району був полковник Я. Шепель, який разом із штабом і загonom прийшов на Поділля з району Корця, де діяв спільно з повстанським отаманом Струком у Чорнобильському повіті, але під тиском червоних військ відходить на територію, підконтрольну українсько-польським

частинам [8; 13, с. 8]. Свій загін отаман розбив на ряд груп, які прикріпив до певних районів [8; 36, с. 53-78; 37, арк. 148], а сам осів в околиці Літина. При цьому вб-му повстанському районі активно діяли загони отаманів Орла, Соломінського, Соколовського, Артема Онищука та ін. [34, с. 11]. Отаман Орел-Гальчевський в своїх спогадах пише, що штаб Я. Шепеля складався з п'ятьох братів Паньковецьких, що мали великий вплив на отамана. З часу свого прибуття на Поділля Я. Шепель вів себе пасивно і сидів у Хмільницькому лісі під Тернівським Майданом, чекаючи армії Ю. Тютюнника [38, с. 124-154]. Я. Шепель, отримавши від С. Петлюри завдання підготувати повстання на теренах 6-го повстанського району, продовжив збройну боротьбу проти жидівсько-московських окупантів і вже 1 листопада повстанці Я. Шепеля вибили окупантів з Вінниці [10]. Після укладення зрадницького по відношенню до України перемир'я, а згодом і договору між Польщею й Москвою, залишки українських військ 21 листопада 1920 року змагання регулярної Армії УНР було припинено, і її вояки на довгий час були інтерновані. Проте повстансько-партизанська боротьба українців продовжувалась і Я. Шепель ще деякий час залишався на своїх землях. Перебрався врешті до Польщі, отаман із частиною своїх козаків перебував у польському таборі для інтернованих українських вояків "Ланцут", де були розмішені: інтерновані частини 5-ї Херсонської дивізії полковника А. Долуда, запасні армійські частини генерал-хорунжого Н. Никоніва, Спільна юнацька (*старишинська*) школа (400 курсантів) генерал-хорунжого М. Шаповала, Окремий кордонний корпус генерал-хорунжого О. Пилькевича, а також цивільні особи. Деякий час Я. Шепель працював при штабі генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, допомагаючи готувати всенародне повстання 1921 р. на Україні [8; 13, с. 8]. Головний отаман військ УНР С. Петлюра, оцінюючи бойові заслуги подільського отамана в квітні 1921 р., висловився: "Аби я мав під рукою 3-4 отаманів таких, як Шепель, певно, що в осені були би всі дома", а "я би давно сидів у Києві". Така була слава про отамана Якова Шепеля [8; 9; 13, с. 6].

На теренах Поділля Я. Гальчевський разом із своїми колишніми повстанцями з лютого по березень 1921 р. створив

повстанські осередки в межах Вінницького, Летичівського і Літинського повітів [33, с. 139]. Вже в середині лютого навколишні села закипіли, опираючись більшовицькій мобілізації. Повсталі селяни ховалися по лісах, втікали із зброєю з Червоної Армії. Загони повстанців стихійно формувалися в боях із більшовиками, що приїхали ловити “дезертирів”. На початку квітня Я. Гальчевський зібрав свій загін і на нараді в лісах Уладівки (*Купорів Яр*) отаман взяв псевдонім “Орел”, а загін, що складався з 3 сотень, отримав назву “Повстанський відділ Отамана Орла” і почав діяти 15 квітня. Діяльність “Орла” більшовики розцінили як повернення Я. Шепеля [38, с. 15-85]. На початку лютого 1921 р. спалахнули повстання проти продрозкладки. Так, у Ямпільському повіті взялися за зброю 12 тис., а в Могилівському – 5 тис. селян. Надіслані для придушення повстання військові та міліцейські частини заарештували біля 400 чоловік із с. Бабчинець, а біля 300 страчено [39, арк. 52]. На початку травня 1921 загін “Орла” мав вже 150 вершників. А коли на Поділля завітав київський отаман Пугач, разом із ним Орел пішов на Київщину, де зустрівся з Командуючим групою Карим і приєднався до нього [38, с. 50-107; 40, арк. 9].

1 липня 1921 р. Яків Шепель з Іваном Паньковецьким за наказом Ю. Тютюнника, переходить Збруч, прямуючи до Літина, в районі якого мали підняти повстання. “За пазухою і в кишенях мали вони дешевенький крам – нитки, голки, панчохи, – самі удавали зі себе звичайних дрібних контрабандистів. Перейшли Збруч і, на тобі, де не візьмись, суне на них червоноармієць. “Стой! Ваші документи?”. Шепель липнув очима раз-другий на червоноармійця то на Паньковецького, почухав потилицю, почухав ще десь посначе, а потім як заголосить, ніби по покійнику, як накинеться на Паньковецького: “Он-бач! Мама казали, щоби взяли документи. Ой, що будемо робити, як спасти нам крам!” “Не спасьош брат! – звеселився червоноармієць, почувши про крам. – Давай сюда крам. Можеш, сопляк, уходи́ть по добру і здорову. А ти, брат, того... підозрітельний, – звернувся він до Паньковецького. – Пойдьом, со мной в караулку” [13, с. 6]. Після довгих митарств і різних пригод вони дісталися до Трибухівського лісу, що належав колись графові Гроховському. У лісі на них чекали Тодось і Харитон Паньковецькі,

Мандриляк та інші, що перейшли Збруч перед отаманом, як його авангард [13, с. 8]. Вже другого дня на телеграфних стовбурах поздовж шляху були подані оголошення такого змісту: “Цього числа я повернувся з відпустки і приступаю до виконання своїх обов’язків. Всім, хто був відпущений мною на відпочинок, наказую прибути в Трибухівський ліс для реєстрації. Отаман Шепель” [8; 11; 13, с. 6]. За який не-будь тиждень, два, і отаман Я. Шепель “мав у своєму розпорядженні декілька сотень добре вишколених козаків. Про харч, одяг, зброю отаман не турбувався, щодня все це місцеве населення підвозило до ліса, і так організовано і педантично, що здавалося, ніби цією справою керує досвідчений інтендант” [13, с. 8]. Трибухівський ліс, це ліс біля села Трибухи (нині *Літинський р-н, Вінницька обл. – авт.*), що розкинулось на трьох пагорбах, на лівому березі річки Згарка, притоці Згара, вперше згадується в документах ХVІ ст. В 1578 р. поселення відносилось до Меджибожа (*вірніше його власником був власник Меджибожа – авт.*) [41]. На ніч навколо лісу і на великих шляхах була виставлена сторожа, яка перевіряла всіх, хто проходив чи їхав поблизу лісу. Першим сторожа заарештувала політичного комісара з особистими дорученнями від Совнаркому – матроса Сердюка, який на прохання показати документи, огризнувся: “Ви знаєте, хто я? – визвірівся він, перераховуючи всі свої титули високого службового положення”. А зрозумівши, що перед ним повстанці, почав викручуватись, що давно шукає “влучного менту дістатися до повстанців, аби з ними прислужитися Україні” [13, с. 8].

М. Середа в праці “Отаманщина. Отаман Шепель” (Львів, 1930) вказує, що червоноармійці прозвали Я. Шепеля “Ванькою-встанькою”, тобто порівнювали його з цікавою добре відомою в Росії лялькою, “яким кінцем або боком не поклади її на тверде місце, вона зараз схопиться на ноги”. Більшовицька преса багато разів, “приймаючи бажане за дійсне, радісно повідомляла, що “банди” Шепеля ліквідовані назавше, а самого Шепеля перевезено до Москви. Але минав тиждень, другий проходило небагато часу і хтось у ночі розкидав на вулицях Вінниці, Літина, Летичева, Проскурова, або в іншому місці, заяви отамана про те, що він повернувся з відпустки і наказує всім повстанцям прибути в Трибухівський ліс” [8; 11; 13, с. 6]. Щоб знищити український визвольний рух, влада

“робітників і селян” із Москви не гребувала нічим. Про злочинні методи боротьби із повстанцями та селянами, що їх підтримували, свідчить відозва “особотдела” 14-ї советської армії Семена Аралова: “Враховуючи місцеві умови, а також психологію партизана-бандита... в райони Хмельника і Литина... під виглядом продзагону... було надіслано загін Особвідділу на чолі з тов. Чернобильським, у результаті, надівши маску, загін перетворився на “повстансько-протисовецький”. Їм було випущено відозви з пропозицією з’явитися на з’їзд усім, хто є ворогом Совецької влади. План виявився вдалим... деякі села надіслали своїх представників. Більшу частину цих бандитів було піймано і розстріляно, майно їхнє конфісковано, а будинки спалено. Ті із сіл, котрі надіслали на з’їзд делегатів, жорстоко покарали”. Піддавшись на чекістську провокацію загинув перший керівник штабу загону Я. Шепеля Микита Кулик [8].

В серпні 1921 р. загін Я. Шепеля нараховував 90 чоловік і базувався у Соломірському лісі Хмельницького району. На початку вересня відбувся бій повстанців на чолі з Я. Шепелем “із загonom 10-го червоного козачого полку в лісі біля с. Дяківці, внаслідок якого було поранено 22 повстанці”. 5 вересня повстанці вчинили напад на містечко Янів (нині с. Іванів Калинівського району – авт.) та здійснили напад на продпотяг, що рухався з Хмельника до Вінниці. Станом на 8 вересня загін Шепеля вже “складався із 120 піших та 60 кінних повстанців при 1 кулеметі “Максим” та 3 ручних кулеметах” і розміщувався в лісах у районі Уладівки – Кам’яногірки – Бруслинова – Миколаївки [8]. Отамани Карий і Орел повернулися у Вінницький повіт і потрапили до Я. Шепеля, який мало не розстріляв їх [38, с. 50-107; 40, арк. 9]. Невдовзі помічниками отамана Я. Шепеля стали отаман повстанського загону “Орел” (Яків Гальчевський), Антон Бржесінський (мешканець с. Пустовійти), Федір Шмалій (“Залізник”) із с. Літинка, брати Паньковецькі (с. Воляччин), а комендантом штабу – “Хмара” (Семен Харченко). 10 вересня в районі с. Почапінці Жмеринського району червоними було знайдено відозви Я. Шепеля, які закликали місцеве населення “припинити здачу продподатку, витрачати радянські гроші і чекати швидкого приходу Петлюри”. В ніч на 12 вересня загін

Я. Шепеля у 30 вершників при 1 кулеметі вчинив напад на с. Сахни (нині *Летичівського району Хмельницької області – авт.*), де було вбито продагента, а також на Лознянський цукровий завод. Проте сприятливий для повстанців час збігав, ворог дедалі частіше робив облави, а сигнал про початок всенародного повстання із з-за кордону не надходив [8].

Полковник Кушнір намагався підняти повстання в Летичівському повіті, де вже оперували загін місцевого ватажка Худяка, загін повсталих селян Ново-Ушицького району, загін Артема. Великі загони виникли в районі містечок Куяви, Деражні і Купини після прибуття Подільської групи [33, с. 176]. На 1 листопада організаційна підготовча до повстання праця була закінчена, і Я. Шепель нетерпляче вичікував отамана Тютюнника, але той був “погромлений кіннотою Котовського” і така недоля загрожувала й отаману Я. Шепелеві. Невдовзі “значні сили більшовицької кінноти і піхоти з гарматами оточили зі всіх боків ліс і наближалися до яру, в якому містився його штаб. Коли “більшовицька лава досягла берега яру, вона помітила на дереві козака, який несамовито галасував: “Товариші, не стріляйте! Їжи Богу зараз злізу”. “Слезай с...с!” – згвалтувала лава і кинулася до дерева. З дерева як ті горіхи, посипалися на них бомби, одна, друга... Счинилася нечувана паніка, утворився прорив, через який, як через широку браму, вийшли на вільний простір повстанці” [13, с. 8].

Для з’ясування обставин щодо відсутності сигналу про початок всенародного повстання Я. Шепель збирається за Збруч, щоб потрапити до штабу Ю. Тютюнника і С. Петлюри, передавши командування загоном сотнику Євгену Добровольському. Однак не судилося отаманові повернутися в рідну сторону до своїх побратимів [8]. Загалом, Яків Шепель був фаталістом і казав: “Від ворожої руки я не загину” і, не помилився. Отамана над самим Збручем наприкінці вересня 1921 р. підступно убив “револьверовим стрілом” підісланий агент чекістів – його помічник Федір Паньковецький, коли отаман повертався з Галичини на Літинщину з новими інструкціями для повстанців. За деякими даними зрадник навіть відрубав отаману голову, щоб мати доказ своєї відданості злочинній совєцькій владі і

реабілітуватися перед більшовиками, але невдовзі вдячні більшовики знищили свого агента [8-10; 13, с. 8; 23].

Взагалі ж у 6-му повстанському районі напередодні і під час Листопадового Рейду відбувся різкий злет повстанського руху. Так, 14 жовтня 1921 р. спалахнуло повстання в с. Віхровки, де селяни чинили збройний опір продзагону. Повсталі створили загін і через ряд сіл рушили на м. Татариски. По шляху до них приєднувалися селяни навколишніх сіл. У містечка повстанці зіткнулися з батальйоном червоноармійців і після бою розсіялися. Між 28 і 30 жовтня почалися повстання в Проскурівському і Кам'янець-Подільському повітах, де виник ряд загонів чисельністю до 200–300 чоловік [33, с. 176; 37, арк. 148]. Вже в першій половині листопаду всі вони розсіяні, бо, незважаючи на чисельність, не представляли серйозної сили [37, арк. 252]. Проте аж до середини 1920-х рр. повстанці Я. Шепеля після загибелі свого отамана продовжували героїчну боротьбу на Поділлі, але вже під командою Якова Гальчевського “Орла”, фактично ставши “залишенцями”, і вписавши в українську історію сторінки нескореності і мужності Української нації [8].

Характеризуючи отамана Поділля Якова Шепеля, Р. Коваль пише: “Одним з основоположних міфів більшовицької пропаганди було твердження про класовий характер “Жовтневої революції”, тобто боротьбу “пролетарських мас” проти “буржуазії” за звільнення від експлуатації людини людиною. Таким чином, більшовицькі історики намагалися приховати національно-визвольний характер революції, яка відбувалася на теренах колись завойованої України. Оприлюднені десятки тисяч документів тієї доби з колись закритих архівів і спецхранів, однозначно стверджують, що в Україні війни між “бідними” і “багатими” не було. А саме більшовики тривалий час намагалися “расслоїть украинское село”, спровокувавши українців на братовбивчу війну. Нині ніхто із солідних, крім комуністичних, істориків не заперечує того факту, що Українська Народна Республіка впала внаслідок інтервенції з боку більшовицької Росії, а не внаслідок збройного конфлікту між українською “буржуазією” та українським “пролетаріатом”. Біографія подільського отамана Я. Шепеля не тільки спростовує

більшовицькі кліше про “куркульський” характер Української революції, але й свідчить про солідарність, яка існувала між українцями різних станів [11].

Яків Шепель “вигляд мав зовсім не бойовий, проте доладний в справах конспірації та агентурної праці”. Та, попри свою зовнішність, він “завдяки надзвичайній сміливості, рішучості і зухвалості мав надзвичайний авторитет серед козацтва і селянства” Вінниччини і водночас “викликав страх серед більшовиків”, його ім’я “не сходило з уст вінничан і повторювалось рівночасно” в багатьох повітах краю. Подоляни мусять пам’ятати, що саме козаки і селяни-повстанці на чолі з Яковом Шепелем тричі визволяли Вінницю від більшовицьких окупантів. Це повстанці Якова Шепеля “знищили ката української національної інтелігенції Вінниччини, голову Подільського губернського революційного трибуналу та члена губпарткому Євгена Едельштейна”, чекіста Гойхера, ледь врятувався від справедливої кари комуніст Тимошук та інші окупанти. Але, чомусь і досі, на 23-му році незалежності України, “іменами цих злочинців, на руках яких кров тисяч знищених українців” названі вулиці Вінниці” [8; 11; 13, с. 6; 14].

7 жовтня 2011 р. активісти Вінницької обласної організації Всеукраїнського об’єднання “Свобода” вшанували повстанського отамана Поділля Якова Шепеля. В с. Городище Літинського району Вінницької області, на Батьківщині славетного отамана, на майдані місцевої школи, відбулися урочисті заходи. У них взяли участь громадські діячі, інтелігенція Вінниччини, національно-патріотичні організації. На повстанське свято завітав відомий кобзар Тарас Силенко, який “вразив усіх своїми мужніми повстанськими піснями і незабутньою лицарською музикою”. Р. Марійчак виступаючи на урочистостях сказав: “В умовах внутрішньої окупації, піднесення бойового духу української молоді є одним із ключових завдань. Саме приклади героїчної боротьби Української нації проти різних окупантів, як найкраще підходять до цієї мети. Славною сторінкою для усіх подолян стала історія боротьби молодого отамана, командувача повстансько-партизанських сил Вінниччини Якова Шепеля проти московсько-більшовицьких окупантів. Наша

історія не тільки руйнує міфи антиукраїнської пропаганди, але й вказує шлях до майбутніх перемог” [9].

** збережено правопис і авторський стиль*

Список використаних джерел та літератури:

1. Вишнівський О. Отаман і Отаманія / О. Вишнівський // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 113. – 16 трав. – С. 3.; 2. Вишнівський О. Отаман і Отаманія / О. Вишнівський // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 114. – 17 трав. – С. 3.; 3. Вишнівський О. Отаман і Отаманія / О. Вишнівський // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 118. – 22 трав. – С. 3.; 4. Вишнівський О. Повстанчий рух в Україні і отаманія / О. Вишнівський // Свобода (Нью-Йорк). – 1957. – Ч. 54. – 21 берез. – С. 3.; 5. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія / Олександр Вишнівський. – Дітройт : [б. в.], 1973. – 105 с.; 6. Ріпецький С. Повстанський рух на Україні / С. Ріпецький // Енциклопедія Українознавства-П. – Львів : НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2117-2122.; 7. Шандрук П. Армія УНР та її боротьба за державність / П. Шандрук // Гуртуймося. Неперіодичний журнал військово-громадської думки / Під ред. В. Филиповича, М. Битинського (Прага). – 1932. – Ч. IX. – трав. – С. 7-14.; 8. Барцьось В. Яків Шепель – отаман нескорених селян і козаків Поділля / Володимир Барцьось [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.vinnysya.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/025650>.; 9. Свободівці вшанували славетного повстанського отамана Поділля Якова Шепеля [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.vinnysya.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/024760>.; 10. Шепель Яків Матвійович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.; 11. Коваль Р. Яків Шепель, отаман Поділля / Роман Коваль // Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К. : Вид-во “Діокор”, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://unknownwar.info/_376/?p=26.; 12. Клодницький В. Хто такий отаман Шепель? // Клодницький В. Моя служба в Українській Галицькій Армії на території Східної України (Спогади) / Володимир Клодницький // За державність (Торонто). – 1966. – 36. 11. – С. 74-77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://hol-yar.nf.ua/2011-02-09-21-20-00/5--2002/41-2011-04-10-22-19-25/350-2011>.; 13. Середа М. Отаманщина. Отаман Шепель / Михайло Середа // Літопис Червоної калини (Львів). – 1930. – Ч. 2. – лют. – С. 6-8.; 14. З діяльності атамана Шепеля // Шлях. Щоденна газета, вид. Т-ва “Просвіта” (Вінниця). – 1919. – Ч. 16. – 4 верес. – С. 1.; 15. З діяльності атамана Шепеля // Шлях. Щоденна газета, вид. Т-ва “Просвіта” (Вінниця). – 1919. – Ч. 17. – 5 верес. – С. 1.; 16. З діяльності атамана Шепеля // Шлях. Щоденна газета, вид. Т-ва “Просвіта”

(Вінниця). – 1919. – Ч. 22. – 11 верес. – С. 2-3.; 17. Українська революція: Документи, 1919–1921 / [ред. Т. Гунчак]. – Нью-Йорк : [б. в.], 1984. – 424 с.; 18. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: короткий історичний огляд. – 2-ге вид. / М. Капустянський. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – Кн. 2. – Ч. 3. – 200 с.; 19. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1974. – 325 с.; 20. Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2013. – 292 с.; іл.; 21. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920) / О. Доценко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с.; 22. Омелянович-Павленко М. Зимовий похід / М. Омелянович-Павленко // Спогади українського командарма. – К. : Планета людей, 2002. – С. 231-437.; 23. Шепель Яків // Енциклопедія Українознавства-II. – Львів : НТШ, 2000. – Т. 10. – С. 3841.; 24. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2 т. / Василь Верига. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 2. – 503 с.; 25. Дописи. Меджибіж, Летичівського повіту (від власного кореспондента) // Трудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 17 серп.; 26. Нам Допомагають. Кам'янець. 3-8. УТА // Останні Новини (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 5 серп.; 27. Дописи. Із Летичівського повіту // Трудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 14 серп.; 28. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919) / О. Левицький. – Відень : [б. в.], 1929. – 193 с.; 29. Гаванський. Р. Пам'ятного 1919 року. (Спомини з Великої України) / Р. Гаванський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів : Червона Калина, 1929. – С. 120-132.; 30. Щуровський В. Медична і санітарна служба / В. Щуровський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег : Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 271-285.; 31. Жертви большевизму // Шлях. Щоденна газета, вид. Т-ва “Просвіта” (Вінниця). – 1919. – Ч. 4. – 19 серп. – С. 1.; 32. Сторожук Я. Летичівщина мовою документів. Рік 1920-й / Ярослав Сторожук // Провінція (Летичів). – 2006. – № 24. – 15 черв. – С. 3.; 33. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стегній Павло Анатолійович ; Кременчуцький держ. політехнічний ін-т. – Кременчук : [б. в.], 2000. – 230 с.; 34. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УРСР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук:

07.00.01 / Стегній Павло Анатолійович. – Запоріжжя : [б. в.], 2000. – 18 с.; 35. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1078. Військове Міністерство УНР. Оп. 2, Спр. 204. Головне Управління Генерального Штабу УНР. 1-ше Генерал-Квартирмєстерство. Канцелярія. Схема розташування партизанських загонів на Україні та повстанських організацій. Доповіді і рапорти начальників і командирів військових частин УНР про їх стан (10 липня 1921 – 15 липня 1922). 82 арк.; 36. Вітковський В. Товариш Ельза / В. Вітковський // Шляхами чекістської долі. – К. : Політвидав України, 1988. – С. 53-78.; 37. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Центральный Комитет Коммунистической партии Украины. Оп. 20, Спр. 616. Информационные сводки и бюлетени секретно-информационного отдела СНК УССР по борьбе с бандитизмом. (2 сентября 1921 – 1 января 1922 гг.). 281 арк.; 38. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів / Я. Гальчевський-Войнаровський ; В 2 ч. – Краків : Українське вид-во. – 1941. – Ч. 1. – 210 с.; 39. ЦДАВО України. Ф. 1429. Канцелярія Директорії УНР. Оп. 2, Спр. 113. Інформаційні доповіді про внутрішнє становище УНР та соціальну структуру, історію петлюрівських банд на Україні, накази по повстанських військах УНР, про Ризький договір. (13 березня – 2 листопада 1921 р.). 137 арк.; 40. ЦДАВО України. Ф. 1. ВУЦВК. Оп. 2 (д), Спр. 10. Інформаційно-статистичний відділ. Зведення таємно-інформаційного відділу РНК УРСР та інформаційно-інструкторського відділу Наркомату внутрішніх справ УРСР про політичне та економічне становище губерній. (січень 1921 – січень 1922). 37 арк.; 41. Рекреаційний комплекс Паламаренково [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://zhmerynka-info.com.ua/greenTourism/palamarenkovo>.

А. М. Трембіцький,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)*

ПОДОЛЯНИ В ПРОТЕСТНИХ АКЦІЯХ З НАГОДИ РІЧНИЦЬ ГОЛОДОВОЇ ОБЛОГИ УКРАЇНИ

Серед багатьох завдань, які ставив перед суспільством тоталітарний більшовицький режим, було і завдання стерти

історичну пам'ять про уславлених подолян-емігрантів. Тільки сьогодні, долаючи величезні труднощі, дослідники намагаються розкрити історію славетних уродженців Поділля. Адже багатоаспектна суспільно-державницька, церковно-богословська, науково-освітня та культурно-просвітницька діяльність відомих подолян, які зробили досить значний внесок у розбудову незалежної України, в історію та культуру українського народу, у справу українізації церковно-релігійного життя, ставши генераторами і творцями української Церкви, ще й досі майже не знайшла свого відображення в українській історіографії XIX – початку XXI ст.

Одним із фрагментів багатоаспектної діяльності подолян-емігрантів, видатних діячів новітньої української історії, є участь відомих подолян – паризьких українців у протестних акціях з нагоди річниць голодової облоги України. “Звучить це як жарт, або гірка іронія”, але це правда [1]. 4 травня 1934 р. у великих залах на вулиці Гоша, в найкращій частині Парижа, відбулася маніфестація – концерт-ярмарок – на користь [2] “голодовим братам на Радянській Україні”. І це при тому, – зауважує газета “Діло” (Львів, 1934), – що ще недавно Париж мав “стільки українців, що могли їх показувати в музею: недавно ще Україна була тим шпихлірем, що міг нагодувати сто Парижів”. Паризькі українці-емігранти, що “самі борються важко за прожиток на такому ґрунті як паризький брук, улаштовують велике “матіне”, щоб із розпродажі різних предметів жертвуваних на цю виставу, зібрати лепту на допомогу голодним рідним братам на пребагатій землі” [1].

Маніфестацію організував Комітет “Франс-Оріян” (“Франція-Схід”) під протекторатом міністерства закордонних справ Франції, а почесним головою заходу був обраний президент республіки Альберт Лебрен. Організатори, голова Комітету Ленай, а особливо фундатор-засновник Комітету Абдон Буасонов із своєю дружиною дуже щиро, “безкорисно й гаряче працювали для української справи”. Ініціатори протестної акції звернулись за допомогою до українського громадянства, представники якого блискуче провели захід. Організаційні справи добре полагодили українки Наталія Єремєєва, Лідія Шульгина та ін. Добродійний ярмарок був поєднаний

з концертом, про що земляків-українців своєчасно попередили україномовні та французькі газети [1; 2].

На програмках концерту, що продавались у залі, Комітет умістив коротку, але досить зворушливу відозву на користь голодуючих в Україні. Програма “ранкового концерту” була досить різноманітна та насичена народними піснями й виступами українських артистів-емігрантів. Зокрема, концерт-ярмарок, “щоб увести присутніх у своєрідний настрій”, розпочався грою на бандурі Сергія Таратуля. В концертній частині маніфестації взяв участь подвійний квартет під керуванням відомого українського тенора і диригента Андрія Чехівського (*07.12.1879 – †12.12.1941), що з великим піднесенням, при “аклямації переповненої салі”, проспівав багато українських пісень. Загалом, хорових співів “під орудою досвідченого музики” А. Чехівського було “чимало і всі вони чарували чужинців: англійців, росіян, румунів, греків, вірменів”. З великим успіхом “відомий уже своїми сольовими виступами” український бас-соліст і диригент хорів, колишній старшина Армії УНР Олекса Чехівський (*1889 – †1955), відспівав композицію Юрія Пономаренка “Могили героїв”, а також декілька українських пісень, аранжованих знаним українським композитором, піаністом і диригентом Ю. Пономаренком [1; 2]. У 1942 р. О. Кошиць у статті-некролозі про А. Чехівського писав: “Відійшов з цього світу один з тих незломних, висококультурних, активних українців давнього типу, які все своє життя віддавали українській ідеї й за неї клали голови”. “Суворий присуд долі, який тяжить над українським народом тяжким тягарем”, упав і на славу родину Чехівських: Віктор, славний український революціонер, поклав голову в Першій світовій війні; Володимир, прем’єр Директорії, та Микола, полковник синьожупанників і комендант м. Києва за Директорії, загинули на Соловках; Андрій, тенор і диригент, помер у страшних злиднях і повній самотності; Олекса і Зіна тиняються на вигнанні. Доля тяжко відплатила “лицарям України, які ні разу не зганьбили українського прапору і не забруднили українського імені” [3].

Виступав також відомий український композитор, піаніст і педагог, професор Федір Якименко (*20.02.1876 – †03.01.1945), що виконував на фортепіано свої чудові українські мелодії. Марія

Шокаєва (*дружина відомого туркестанського громадського і політичного діяча Мустафи Шокая* (*25.12.1890 – †27.12.1941), дуже прислужилася до цілої організації концерту і відспівала з великим умінням два українські романси з неопублікованої опери-балету Ф. Якименка “Басаврюк”. Великий успіх мали чудова артистка-співачка французької опери “Опера-Комік” пані Жаклін Доддз та італієць, співак-баритон з опери в Монте-Карло та державного театру в Римі Перро Зеннаро, які “доповнили українські співи, висловлюючи тим свої симпатії до України”. Зокрема, П. Зеннаро своїм незвичайним баритоном і натхненим співом викликав “справжні овації салі”. Завершував концертну програму балет-пантоміма на фантастичну тему: “Султан, розсердившись, розганяє своїх жінок і шукає собі, при допомозі характерника, нової улюбленої. Представниці різних націй, від Франції до Японії, проходять в ритмічному танку перед глядачами, але зачаровує Султана тільки українка (*артистка Наталка Єремїєва*), появлення якої в прекрасному убранні було дуже ефектним”. Цю “прегарну балетову” пантоміму дуже добре “зааранжувала” італійка за походженням, заміжня за росіянином, артистка пані Ефрон, що зовсім безкорисно, з великої симпатії для України, прислужилася прикрасі української маніфестації на користь голодних[1; 2].

Проте успіх маніфестації склав не тільки концерт, адже в перервах гості “цілим натовпом” йшли до двох інших залів, де “йшла пропаганда” України. Так, у першій залі бібліотекою ім. С. В. Петлюри в Парижі було влаштовано виставки українських книжок, багатьох видань “наукових і мистецьких” про Україну, окремо брошури про голод. На іншій виставці “подавалися відомості про голод”, було виставлено “колекції грошей, мап і марок”, у т. ч. “мапу з сіткою голоду в Радянському Союзі”. На “окремому столику під бандурою лежав страшний на вигляд хліб із України, привезений в 1933 р.”. Це були “зразки хліба, який їдять голодні” в Україні. В кіоску продавалися різні книжки про Україну французькою мовою. Французька публіка з великою увагою розглядала цей кіоск і великий щит за ним, де було розміщено “десятки зразків українських часописів” [1; 2].

В другій залі увагу відвідувачів привертала, а вірніше “відразу кидалась у вічі” виставка українських малярів-парижан М. Андрієнка, Ф. Кричевського, Л. Перфецького, О. Савченка-Більського, і, зокрема, митців-подолян Софії Левицької, Василя Хмелюка та Василя Перебийноса. Так, дуже приємні були норманські пейзажі українського живописця, графіка, декоратора і вітражиста, подолянина Василя Перебийноса (*01.01.1896, с. *Малі Пузирки, Красилівський район* – †13.11.1961, Лондон), у яких почувається так багато свіжості і повітря. Звертали на себе велику увагу своєю оригінальністю гуаші однієї з центральних постатей мистецького життя французької столиці, колишнього учасника Визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., українського маляра-постімпресіоніста і поета, подолянина Василя Хмелюка (*03.07.1903, с. *Березівка, Жмеринський район* – †02.11.1986, Париж), що виставив незвичайно цікаві образи гетьманів і козаків. Дуже гарні гуаші представив український художник і педагог Федір Кричевський (*10(22).05.1879 – †30.07.1947), особливо серед них виділявся один із характеристичних краєвидів Парижа на Норт-Дам. Відомий маляр і графік українського походження, нащадок стародавнього козацького роду Олександр Савченко-Більський (*23.11.1900 – †1991) виставив декілька пейзажів, з яких загальну увагу привертала осінь із пожовклим листям. Дуже викінченими були олійний малюнок дівчини-танцюристкі та гуаш-українки, українського живописця і театрального художника Мішеля (*Михайла*) Андрієнка-Нечитайло (*1894 – †12.11.1982). Колишній сотник Армії УНР, український художник-баталіст і графік Леонід Перфецький (*23.02.1901 – †25.10.1977) подав декілька декоративних начерків і цікаву батальну картину – атака кінноти, до яких він має найбільше смаку. Декілька олійних образів, цікаво трактованих пейзажів виставив графік, кераміст і художник-абстракціоніст Серж (Сергій) Поляків (*08.01.1900 – †12.10.1969). Звернув чималу увагу на себе й новий серед українців, маляр по фарфору та іконописець Михайло Палтов (*18.12.1897 – †?), що виставив свої незвичайно витончені й гарні мініатюри на східні теми і дві ікони. В тій же залі стояв великий стіл із чудовими гравюрами О. Савченка-Більського, який прикрасила

своїми творами знана і поважана в мистецьких колах Парижа українська малярка і графік-ілюстратор, активна учасниця паризьких Незалежного та Осіннього мистецьких салонів і виставок кубістів, авторка багатьох краєвидів, портретів та екслібрисів, подолянка Софія Левицька (*09.03.1874, с. *Вихилівка, Ярмолинецький район*–†20.09.1937, Париж) [2].

Особливу увагу чужоземної публіки в цьому залі привертало українське народне мистецтво, яке демонструвалось у двох кіосках у протилежній частині залу. Там “весь час стояв натовп і імпровізовані продавці ледве встигали випродувати” прегарні народні вироби, що їх надіслав жіночий кооператив домашнього промислу “Українське Народне Мистецтво” (Львів). Їхню прекрасну кераміку і дерев’яні вироби розкупили майже всю, а було там понад сто предметів. Присутні пані із великим захопленням цікавились прекрасними вишивками майстринь [1; 2], які з великим успіхом брали участь у міжнародних виставках-ярмарках у Львові, Стрию (1927), Варшаві, Катовіце, Познані, Празі (1932), Чикаго (1933) [4].

Загалом маніфестація мала велике значення для присутніх іноземців, які відчували в “цих двох залах відгомін цілої багатой народної і модерної української культури. І в кожного з’являлося сумне питання – і цей народ доведено до голоду, до людоїдства...”. На їх думку, “такої бучної української маніфестації ще не було у Парижі”. Лише за приблизними підрахунками в період з 3-ої години дня до 7-ої години вечора на виставці-ярмарку “перебувало більше тисячі осіб”, серед яких абсолютну більшість склали французи, члени і прихильники Комітету “Франс-Оріян”, українські приятелі. Хоча серед них були: азербайджанці, англійці, вірмени, горці, греки, грузини, жиди, поляки, росіяни, румуни, туркмени та ін. Свято затяглося до пізнього вечора, аж до 8-ої години. Загальний настрій учасників протестної акції – маніфестації, “не дивлячись на величезний натовп, був дуже інтимний”. Цьому багато сприяв “буфет і музика (попури з українських пісень)”, що грала під час перерв у концерті [2].

Залита електричним світлом зала була уквітчана українськими і французькими прапорами. Всі українці, що мали змогу в цей день увільнитись від праці, призабули на цей день свої політичні

переконав. Всі присутні допомагав “хто чим міг”, почуваючись “одною ріднею” [1; 2]. Цікаво відмітити й те, що і французька молодь відгукнулася на призив взяти участь у цій протестній акції – маніфестації, і “чимало студентів були за розпорядчиків у залах, чим дуже допомогли зразковому порядку”. Трудно було рахувати на великі прибутки, маючи на увазі дуже численні видатки, пов’язані з організацією акції. Але все пройшло гаразд, видатки не тільки були покриті, але кілька “посилок надішлють від Франції голодній Україні” [2]. Хоча це “крапля в морі тої нужди, яка панує на Україні” [1].

На жаль, життєві шляхи, багатогранна й чимала спадщина подолян-емігрантів, їхня наукова, культурно-освітня, суспільно-державницька і церковно-релігійна діяльність, ще й досі чекають своїх сучасних українських дослідників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Паризькі українці голодним братам. Добродійний концерт і базар // Львів (Діло). – 1934. – № 130. – 20 трав. – С. 1.; 2. Маніфестація на користь голодної України в Парижі // Свобода (Нью-Йорк). – 1934. – Ч. 125. – 29 трав. – С. 2.; 3. Кошиць О. Помер Андрій Чехівський / Олександр Кошиць // Свобода (Нью-Йорк). – 1942. – Ч. 41. – 21 лют. – С. 3.; 4. Українське народне мистецтво (кооператив) // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (07.11.2014).

Ю. Усик,
Студентка (м. Вінниця)

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917–1920 РР. НА СЕЛЯНСТВО ПОДІЛЛЯ

Роки національної революції 1917–1920 рр. стала серйозним випробуванням у долі подільського селянства, з пасивної соціальної маси довоєнної доби, загартоване у боях Першої світової, українське селянство стане одним з головних учасників бурхливого політичного життя.

В українській історіографії є праця Арсена Зінченка [1], яка стосується суспільно-політичної ситуації селянства на Поділлі в добу Гетьманату П. Скоропадського.

Поділля – селянський край, тому вивчення долі селянства є основною темою його історії.

На початку XX ст. розвиток капіталізму в сільському господарстві сприяв класовому розшаруванню села. Тут проходив безперервний процес так званого “обезземелення”, внаслідок чого в руках поміщиків та куркулів концентрувалось все більше землі та засобів виробництва. Створювалась армія безземельних та малоземельних селян. Селянське малоземелля було визначальною рисою соціального розвитку Поділля у той період. На кінець XIX ст. за кількістю малоземельних Поділля утримувало перше місце серед усіх 50 губерній царської Росії [1, с. 7]. Робітники також знаходились у скрутному становищі враховуючи революційні події 1906–1907. І вже 1917 рік створив сприятливі умови для союзу робітників та селян в поєднанні робітничої революції проти капіталізму з селянською війною [2, с. 4].

Дослідники відзначають стан глибокого соціокультурного розколу, в якому перебувало українське суспільство на початку революційних подій 1917–1920 рр. Законодавством Російської імперії більша частина її населення – селянство – була відокремлена від решти суспільства. Така ізоляція сільського населення спричинила до збереження напівкріпосницьких соціальних стереотипів. Із цим пов’язана ціла система соціокультурних утисків селянства на Поділлі, яке було в своїй більшості українським. Поза законом була українська мова, україномовна преса, рідна мова взагалі ніде не використовувалась. Ці дії призвели до зниження національної свідомості широкої верстви населення. Селянство стало вразливим до пропагандистських гасел [1, с. 3-4].

Під впливом більшовицької пропаганди розпочалися масові заворушення. Уривок зі спогадів селянина Подільської губернії: “С фронту стали приїждять солдати, которые провели среди селян агитацию против эсеровщины и помещиков. Начались отдельные вспышки селянского движения, сначала стали рубить помещичий лес; потом пошли восстание селян на аграрной почве” [2, с. 111].

Спалахи повстання дали поштовх до вирішення земельних питань. По-перше, 28 травня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський селянський з'їзд, головним завданням якого було згуртування й організація українського селянства, вироблення його вимог у вирішенні аграрного питання, формування засад демократичної держави. Делегатом від Подільської губернії виступив соціаліст-революціонер Миколайчук [1, с. 10-11]. З'їзд обрав Тимчасову Всеукраїнську Раду селянських депутатів у складі 134 осіб та Тимчасовий Центральний комітет Української селянської спілки з 15 осіб. Рішення з'їзду увійшли складовою частиною до 242 селянських наказів, опублікованих пізніше в Декреті про землю.

По-друге, 27 січня 1918 р. “Основний закон про соціалізацію землі”, розроблений III Всеукраїнським з'їздом Рад, визначив основи земельної політики Радянської влади на 1918 р. Закон підтверджував націоналізацію землі, ліквідацію приватної власності на землю і “перехід її у розпорядження трудящих мас” [1, с. 35].

Українське селянство не приймало цих заходів по “соціалізації” землі, так як по суті цей процес перетворився в тотальне одержавлення землі, ліквідації права власності для селянства. Сільське населення з одного боку прагнуло повноти права на господарювання на землі, здобутій при розподілі поміщицьких маєтностей, а з іншого боку – потрапляло під вплив лівої пропаганди із гаслом “земля – селянам”.

Події повстанського руху мали свій прояв на свідомості селян. Даючи характеристику українському селянству на початку XX ст. М. Шаповал писав: “Це сира маса, що провадила майже вегетативний спосіб життя. Не усвідомлюючи своєї колективної сили, не маючи колективного ідеалу, селянська думка немає ніякого соціологічного світогляду ні в якій формі: ні в релігійній, ні в суспільно-політичній, ні національно-культурній” [3, с. 353]. Чого не можна вже сказати про період 1917–1920 рр., рівень організованості, національної свідомості та культури серед сільського населення значно зріс. Вже в липні 1917 р. газета “Подільська воля” відзначала, що в окремих селах “за ці місяці національне село виросло без міри”. Б. Кравченко виділив досить високий ступінь самоорганізації сільського суспільства після Лютневої революції 1917 р., який

“дивував навіть бувалих політичних спостерігачів” [3, с. 354]. Ще одним показником цього прогресу на Поділлі став випуск сільських газет, таких як “Селянська біднота”, “Селянська громада” та інші. Постійними в них були заохочуючі вірші, такі як: “Вічний революціонер”, “Каменярі” Івана Франка; “Гімн”, “Досвітні вогні” Лесі Українки; “Останній бій” В. Сосюри та інші. І все ж таки у газета “Селянська громада” за 1919 р. зазначалось: “Інтелігентних сил взагалі бракує в селах. В багатьох місцях священики, учителі ведуть успішну антибільшовицьку агітацію” [4, с. 7].

Селянство змушене було боротись на два фронти: проти більшовиків та польських панів. Другі з яких вже встигли гарно прижитись на подільських землях і не мали бажання їх покидати. Про ставлення поляків зазначено в одній із тогочасних газет: “Шовіністична польська преса освітлює польсько-українське питання, як бунт холопів (тобто українців) проти панів” [5, с. 8].

Селянство та церква. Після поразки революції 1906–1907 рр. взаємовідносини подільського селянства й духівництва виступили в нову фазу. Під впливом революційної пропаганди в селянських масах зростало індиферентне ставлення до православної церкви, напруженими залишались стосунки з православним духівництвом [6, с. 32]. Проте історик С. Дровозюк зазначає, що “Українська революція 1917–1920 рр. давала поштовх духовному відродженню, започаткувала повернення до національних витоків православ’я, однак більшовики різко змінили зміст духовного життя. Політика агресивного-войовничого атеїзму, що її насаджував більшовицький режим, була нав’язана й історичній науці” [7, с. 272].

Неодмінно варто відмітити той факт, що події 1917–1920 рр. були передумовою до голодомору 1921–1923 років. Селянство, яке проявило свої сили в часи революції, було виразником, носієм і водночас захисником національних цінностей українства. І тільки Голодомором більшовицька тоталітарна антиукраїнська влада змогла зламати і підкорити волелюбний український народ [8, с. 62].

Судячи з вищесказаного, Українську революцію 1917–1920 рр. можна трактувати як потужний каталізатор сільського життя на Поділлі. Вона дала поштовх селянству організуватися, відродити національну свідомість та повстати проти більшовицької влади. Хоча

ці події закінчились на користь більшовиків, але вони залишили потужний слід у подальшій історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зінченко А. Л. Нариси історії подільського селянства: 1917–1930 рр. / Арсен Зінченко. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2008. – 344 с.; 2. Игрицкий И. В. 1917 год в деревне: воспоминания крестьян / И. В. Игрицкий. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1967. – 284 с.; 3. Лозовий В. С. Етнокультурне буття та світоглядні настанови українського селянства на початку XX ст. [Текст] : [про етнокультурне буття українського селянства – рівень освіти, світоглядні настанови, рівень національної свідомості] / В. С. Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2008. – Т. 11. – С. 348-355.; 4. Що нам пишуть в Могилянському повіті? // Селянська громада. – 1919. – 17 серп. – С. 7.; 5. Польські пани й українське селянське військо // Селянська громада. – 1919. – 20 лип. – С. 8.; 6. Опря А. З історії взаємовідносин подільського селянства й духівництва на початку XX ст.: збірка наукових праць / А. Опря // Тези доп. XIV Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. (5 верес. 1995 р.). – Вінниця, 1995. – С. 32-33.; 7. Дровозюк С. І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20–30 рр. XX ст.: історіографічний нарис / С. І. Дровозюк. – Вінниця : О. Власюк, 2005. – 364 с.; 8. Петренко В. І. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30 рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця : ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Байдич Володимир Григорович – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області (м. Хмельницький)

Адамський Віктор Романович – перший заступник Голови Хмельницької обласної ради (м. Хмельницький)

Атаманюк Алла Василівна – викладач кафедри загальнонаукових та загальноосвітніх дисциплін Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Атаманюк Микола Васильович – голова Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської молодіжної громадської організації “Студентська республіка”. (м. Хмельницький)

Берковський Владислав Георгійович – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки. (м. Київ)

Блажевич Юрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член Національної спілки краєзнавців України. (м. Хмельницький)

Бондар Катерина Сергіївна – студентка III курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Букацький Микола Іванович – голова Хмельницького регіонального суспільно-культурного товариства “Переселенці”. (м. Хмельницький)

Візнюк Вероніка Григорівна – провідний науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”. (сmt. Межибіж)

Вітюк Олександр Олегович – викладач Вінницького коледжу Національного університету харчових технологій. (м. Вінниця)

Войнаровський Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, заступник декана-директора Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського). (м. Вінниця)

Вох Емма Григорівна – вчитель історії та права Навчально-виховного комплексу № 7, вища категорія (м. Хмельницький).

Галатир Віталій Вікторович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області. (м. Хмельницький)

Григоренко Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор; професор Хмельницького національного університету, академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. (м. Хмельницький)

Грицишина Олена Олексіївна – бібліотекар I категорії Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського. (м. Хмельницький)

Гуменюк Ігор Петрович – вчитель історії та етнології, краєзнавець-дослідник, член Національної спілки журналістів України, член краєзнавчого товариства “Поділля”. (м. Козятин)

Гундерук Людмила Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Довгань Анастасія Олександрівна – учениця 10-А класу Навчально-виховного комплексу № 7 м. Хмельницького.

Єсюнін Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею. (м. Хмельницький)

Завальнюк Костянтин Вікторович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ. (м. Вінниця)

Ковальчук Оксана Леонідівна – старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Капелюх Марія Дмитрівна – вчитель історії Навчально-виховного комплексу № 7, вчитель-методист, вища категорія. (м. Хмельницький)

Красносілецький Денис Павлович – кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. (м. Хмельницький)

Лебідь Ірина – студентка IV курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Леськів Ірина Ярославівна – старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”. (сmt. Меджибіж)

Лозовий Віталій Станіславович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень. (м. Київ)

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП. (м. Хмельницький)

Олійник Микола Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної інформації та країнознавства Хмельницького національного університету. (м. Хмельницький)

Панчук Інна – студентка IV курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП. (м. Хмельницький)

Подолька Анатолій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, ректор МАУП. (м. Київ)

Рева Лариса Григорівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. (м. Київ)

Репушка Вероніка Миколаївна – учениця 10-А класу НВК № 7 м. Хмельницького.

Романюк Ольга Миколаївна – викладач історії Вінницького технічного коледжу. (м. Вінниця)

Стовпець Анастасія – студентка III курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Теленько Богдан Петрович – Голова Товариства імені Якова Гальчевського, головний редактор газети Хмельницької міської ради “Проскурів” (м. Хмельницький)

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту МАУП, заступник директора з наукової роботи ДІЗКЗ “Межибіж”, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ. (м. Хмельницький)

Усик Юлія – студентка II курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Федоченко Анастасія – студентка II курсу Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. (м. Вінниця)

Черняк Василь Васильович – член НСКУ (с. Біляни Вінницької обл.)

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ

**ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИШОГО АНТОНІЯ,
МИТРОПОЛИТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І
СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО.....**

**Подолька А. М.
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....**

**Білий Л. Г.
РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: МИ МАЄМО ПАМ'ЯТАТИ.....**

**Адамський В.Р.
ІВАН ОГІСНКО І УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО
У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ.....**

**Теленько Б.П.
НЕСКОРЕНИЙ ОТАМАН.....**

**Атаманюк А. В., Атаманюк М. В.
ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКОВСЬКОГО, МІНІСТРА
ВІРОСПОВІДАНЬ УРЯДУ СКОРОПАДСЬКОГО.....**

**Байдич В. Г.
ДОКУМЕНТИ ПРО ЯОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В АРХІВНИХ
ФОНДАХ УКРАЇНИ.....**

**Берковський В. Г.
ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА СЛАВУТЧИНІ В 1920-х РОКАХ.....**

**Блажевич Ю. І.
НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ В ІДЕОЛОГІЇ І ПРАКТИЦІ
ПРАВОСЛАВНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ
В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТ.....**

Букацький М.І.

70-РІЧЧЯ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ.....

Візнюк В. Г.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В С. ШРУБКІВ

ЛЕТИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ В ДОКУМЕНТАХ

І СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ.....

Вітюк О. О., Григоренко О. П.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

(ГРУДЕНЬ 1918 Р. – ЛИСТОПАД 1920 Р.).....

Войнаровський А. В., Бондар К. С.

ПРОБЛЕМА АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО РУХУ

В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПІДНЕСЕННЯ

НА ВІННИЧЧИНІ (1917 – 1920-ТІ РР.).....

Войнаровський А. В., Черняк В. В.

УКРАЇНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ТЕРЕНАХ

ПОДІЛЛЯ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ....

Вох Е. Г.

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....

Галатир В. В.

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС У ПРОСКУРІВСЬКОМУ

ПОВІТІ В КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 р.....

Григоренко О. П., О. О. Вітюк

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ

В ЗАКЛЮЧНИЙ ПЕРІОД ІСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ

ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (ЛИСТОПАД 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.).

Григоренко О. П., Єсюнін С. М.

ІСТОРИК ФЕДІР ПАВЛОВИЧ ШЕВЧЕНКО –

ТЕРНИСТА ДОЛЯ ВЧЕНОГО-ПАТРІОТА.....

Грицишина О. О.

БОРЕЦЬ ЗА СВОБОДУ СОФІЯ КОССАК-ЩУЦЬКА.....

Гуменюк Ігор Петрович

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАЛІЗНИЧНОГО

ВУЗЛА СТАНЦІЇ КОЗЯТИН (НА ВІННИЧЧИНІ)

НА ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ

РЕВОЛЮЦІЇ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – СІЧЕНЬ 1918 РР.).....

Гундерук Л. М.

ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ У ТВОРЧІЙ

ДІЯЛЬНОСТІ В. ЗЕНЬКІВСЬКОГО.....

Довгань А. О., Капелюх М. Д.

ПЕРСОНАЛІЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТ.....

Єсюнін С.М.

ПРОСКУРИВ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-

ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ.....

Завальнюк К. В.

ПОДІЛЬСЬКИЙ ОТАМАН “ХМАРА” (С. В. ХАРЧЕНКО)

(1886–1924).....

Ковальчук О.Л.

МАСШТАБНА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ

УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА.....

Красносілецький Д. П.

ПОЛІТИЧНА КОН'ЮНКТУРА АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО
РУХУ ОПОРУ В УСРР У 1920–1924 РР.....

Леськів І. Я.

ПОСТАТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЇ
ПОДІЛЛЯ: БІБЛІОГРАФІЯ ТА АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ.....

Лозовий В. С.

РАДЯНСЬКА ВЛАДА У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНСТВА І ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917 Р.).....

Олійник В. В.

ТРАГІЧНІ КАРТИНИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ
В УКРАЇНІ: НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ
УЛАСА САМЧУКА “МАРІЯ”

Олійник М. П.

УЧНІВСЬКЕ АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ПОДІЛЛІ
В 20-Х РОКАХ XX СТ.....

Панчук І.

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ
Я. ГАЛЬЧЕВСЬКОГО У 1919–1922 РР.....

Парандій В. О.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕКЗИЛІ (1920–1944 РОКИ):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....

Рева Л. Г.

ІСТОРІЯ ТА УРОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ПРОЦЕСАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....

Репушка В. М., Капелюх М. Д.

УКРАЇНА В 1917–1920 РОКАХ: ІСТОРИОГРАФІЯ.....

Романюк О. М., Лебідь І.

**ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ
НА ПОДІЛЛІ В РАДЯНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ 1917–1920 РР.....**

Романюк О. М., Федченко А.

**ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПОДАЛЬШИЙ
РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ.....**

Стовпець А.

ЯКІВ ШЕПЕЛЬ – ЗАХИСНИК ПОДІЛЛЯ.....

Трембіцький А. М.

**ДО ІСТОРІЇ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ ПІД ПРОВОДОМ
ЯКОВА ШЕПЕЛЯ НА ЛЕТИЧІВЩИНІ В 1918–1921 РР.....**

Трембіцький А. М.

**ПОДОЛЯНИ В ПРОТЕСТНИХ АКЦІЯХ З НАГОДИ
РІЧНИЦЬ ГОЛОДОВОЇ ОБЛОГИ УКРАЇНИ.....**

Усик Ю.

**ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917–1920 РР.
НА СЕЛЯНСТВО ПОДІЛЛЯ.....**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....

ЗМІСТ.....

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Вип. VIII. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2014. – 392 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття

/до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського/

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VIII

З 35 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття (до 120-річчя від дня народження Якова Гальчевського) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Вип. VIII. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2014. – 392 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

**Здано в набір 21.11.2014 р. Підписано до друку 24.11.2014 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.**